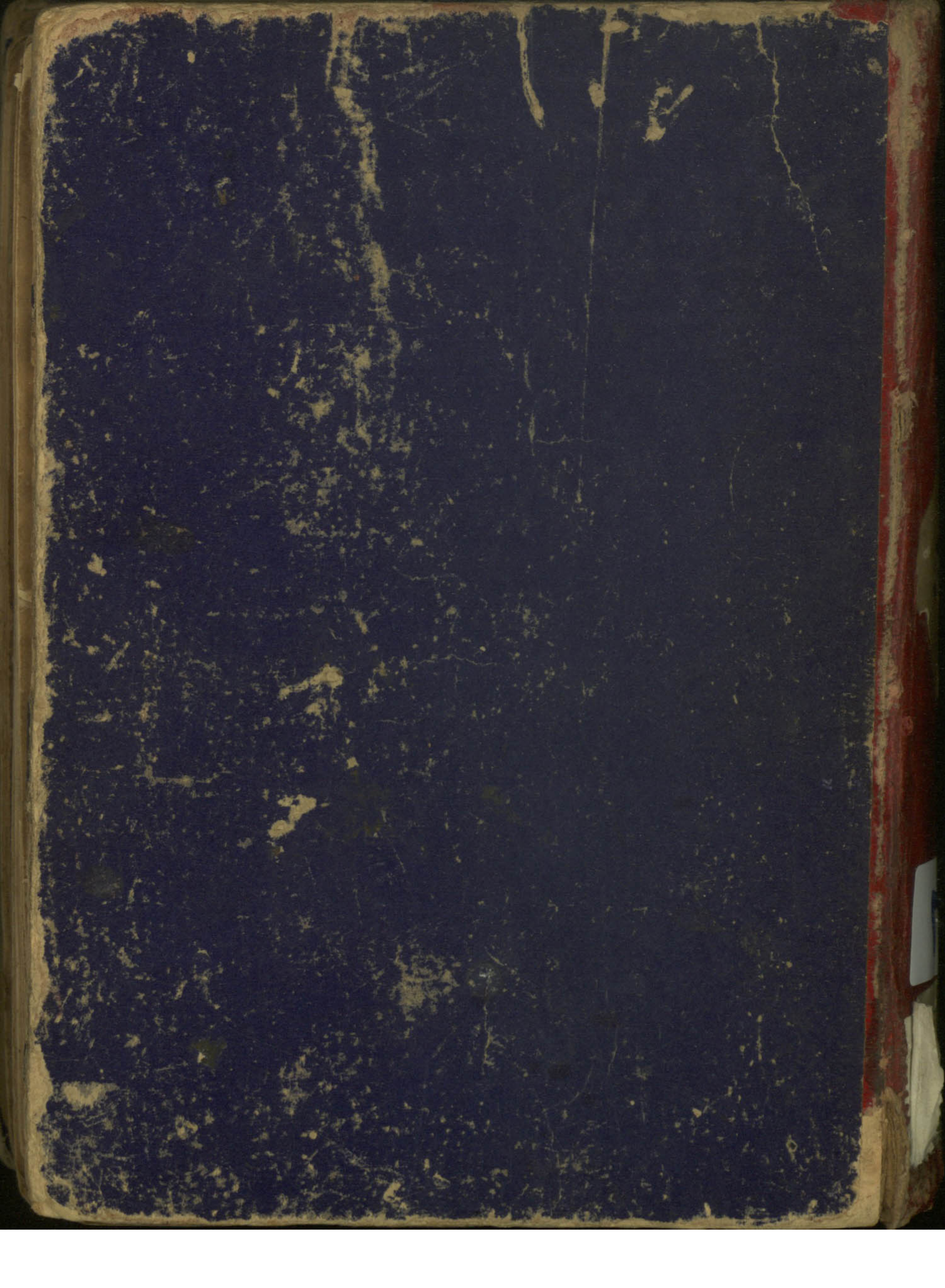

کتابخانه مجلس شورای ملی
کتاب شرح گلستان
مؤلف
موضوع
شماره ثبت کتاب
۷۸۴۰۰
شماره قفسه
۳۲۵۹
بازدید شد
۱۳۸۲
بازرسی شد

وكذا في اشباله و زبان بفتح الزاء في الفصيح والمشهور ضمه ويجوز بالفاء مقام الباء و
وقوله كه بكسر الكاف العربي والهاء للعلاقة يستعمل اسما مثل ما ذكرهنا ويستعمل اداة
اما اذا استعمل اسما فيدل على ذات ذوي العقول نحو چه جانور است و چه جنبه سيري
واما اذا استعمل اداة فيجي للارتباط اما بين الصفة والموصوف نحو دل كه عاشق شد كم
او بين العلة والمعلول نحو مزن كه تاب ندارم او بين الغاية والمغيا نحو بكوش تا كه بري
او غير ذلك من الامرين اللذين تعلق احدهما بالآخر نحو گفتم كه چوني واما كه بكسر الكاف العربي
وسكون الهاء الاصلي فهو بمعنى الصغير كذا في بحر الغرايب برايد قوله كز بالوصل اصله كه از
بالفصل عهده شكرش اي من حق شكره تع ولا يخفى ان في ذكر دست هنا اشارة
الى عدم اختصاص الشكر باللسان و قوله بدر ايد يأتي الى الباب كناية عن الخروج
كذا قيل والمعنى من يد اي شخص ولسانه يمكن ان يخرج من عهدة شكره ويشكر كما حقه
استفهاما على سبيل الانكار ثم استدل عليه ذكره بقوله تع اعملوا آل داود شكرا
وقليل من عبادي الشكور قيل هذا حكاية ما قيل لآل داود والنبي علموا اي امرنا هم
وقلنا لهم اعملوا يا آل داود و شكرا نصب على انه مفعول له اي اعملوا لله تع واعبدوه
شكرا او على الحال اي شاكرين قيل او على تقدير اشكروا شكرا لان اعملوا فيه معنى
اشكروا من حيث ان العمل للمنعم شكر له والشكر فعل ينبي عن تعظيم المنعم بسبب انعامه
وقيل صرف العبد جميع ما انعم الله تع عليه من السمع والبصر وغيرهما الى ما خلق له واعطاه
لاجله قيل وبهذا المعنى وردت هذه الآية الكريمة فان الشكور بالمعنى الاول غير
قليل والشكور بالفتح المتوفر على اداء الشكر قطعه بنده همان به كه يعني بنده را همين
ان بهتر است كه ز تقصير خويش عذر بدرگاه خداى آورد ورنه بفتح النون بمعنى والا اصله

ثم جعفر

والا كرنه قال بعض الكمل ورنه من حيث الالف فتح للخفة وقد يكسر كما في قوله وكر نه من
سمان فاكم كه هستم والمعنى ورنه عمل سزاوار خداوندیش بفتح الياء المصدري كس
نتواند كه بجاي آورد ... باران رحمت بي حسابش همه را رسيده و خوان
نعمت بي دريغش همه جا كشيده پرده ناموس بنده كان بگناه فاحش في مختار الصحاح
كل سوء جاوز حده فهو فاحش نذرد من دريد بمعنى الخرق قيل وقد اشتهر هذا
بتشديد الراء وكذا انبته في قوله و وظيفه روزي اي الرزق بخطاي منكر بفتح
الكاف المعجمة نبرد والاصل نخنت ولعل من قبيل قولهم امت بتشديد الميم والاصل
تخنته وله نظاير لا يحصى قطعه اي كريمي كه از خزانه غيب گبر بفتح الكاف
الفارسي وسكون الباء العربي قيل هو بمعنى الكافر مطلقا وترسا نوع منه يعني
النصاري وقوله و وظيفه خوار وصف تركيبي من خوردن داري دوستان را
كجا كني محروم بياء المخاطب ... كردن محروم توكه با دشمنان نظر داري بياء الخطاب
ايضا من داشتن فراش باد صبا را گفته تا فرش زمردين يعني فرش زمردين
رنگ كناية عن الخضرات بكستر و بالكاف الفارسي ودايه ابر بهاري بياء النسبة را فرموده
تا بنات تبقديم الباء على النون جمع بنت يعني دختران نبات را تقديم النون
على عكس ما تقدم در مهد زمين بپرورد و درختان را بخلعت نوروزي واضافه قباي
الى قوله سبز ورق پيانيه يعني جامه كه ورق سبز است در بر گرفته اعلم ان بر تجي
على سبعة معان بمعنى الصدر ومنه قولهم للحبيب سيمين بر وبمعنى الثمرة وبمعنى الامر
من بردن كما سيجي في قوله بر بار بر سنگ وبمعنى على للاستعلاء وهو المراد
هنا وبمعنى التصيب وقد يستعمل في بعض التركيب صفة ومنه قولهم دلبر

ورهبر وكثيرا ما يذكر في اوايل المصادر والافعال لتحسين اللفظ فقط كذا في بحر الغرايب
وكثيرا ما يصادق ايضا استعماله بمعنى عند والطفال جمع طفل شاخ را بقدوم مصدر
على وزن الدخول من قدم من سفره بالكسر تقدم بالفتح قدوما ومقدما ايضا بالفتح
موسم گل بضم الكاف الفارسي كلاه شكوفه بر سر نهاده وعصاره تاكي العصارة ما تحلب
ما سال من العصر ونا ي بمعنى القصب مطلقا وقد يتخذ منه بعض من الآلات اللهو ويقال
له ناي الصنف قيل ومثله في بالقصر الا انه يطلق على صغيره على قياس مخيط ومخياط
هذا هو الاصوب فان كون ناي بمعنى القصب وانا ساعده بعض الكتب لكن اكثر
ما مصرح بخلافه هذا هو المشهور في هذا المقام وقد يقال المراد من قوله ما يقال له بالفارسية
ناي كلو اعني قصبة الحلقوم والياء الاخيرة للوحدة النوعية ومن قوله عصاره الرطوبات
التي يلتقطها النحل من الازهار والاشجار وذلك ان النحل اذا دار تلك النباتات
واخذ منها ما يجعل مادة العسل من الرطوبات تتقياه وبعض نقشه للتقيؤ و يؤيد هذا
التوجيه قوله شهد فايق فان الشهد هو العسل في شمعها دون السكر وجه به في الصحاح
وغيره وهذا امس بالمقام واغرب في بيان عجايب قدرة الله تع من التوجيه الاول
كما لا يخفى بتدبيرش شهد فايق شده من فاق على اقرانه اذا علاهم بالشرف وتخم خرما
بتربيتش نخل باسق گشته بفتح الكاف الفارسي اي صار نواة التمر بحسن تربيته نخلا
مرتفعا قطعه ابر و باد و مه و خورشيد بلند بضم الباء وفتحها في بعض
النسخ خورشيد و فلك وهو داخل في المعنى كما لا يخفى در كارند اي كل واحد منها
يعمل بما امر به تا تو ناني بكف آري و بغفلت نخوري همه بمعنى الجمع از بهر تو سرگشته وصف
تركيبي بمعنى المتحير و فرمان بردار شرط انصاف نباشد كه تو فرمان نبري

بتحسين قيل انه وان كان من بردن بالضم الا انه فتح الباء ليلا يلتبس بقولهم بري من
بريدن بمعنى القطع ولما فرغ المص من التحميد الذي اشار اليه بقوله منت خدايرا
حقيقة قصد الاشارة الى التصلية فقال در خبر است وهذا خبر مقدم لمبتدأ مؤخر
وهو قوله يكي از بنده كان اي هذه القضية ثبت و وردت في الخبر اي في الحديث
از سرور بفتح الواو كاينات ومفخر موجودات و رحمت عالميان بفتح اللام
وكسر الميم جمع عالم والحروف الثلثة الاخير زايدة للجمع واعلم ان القاعدة في اخذ
جمع الاسم في الفارسي هي ان الاسم لا يخ اما ان يطلق على الحيوان او على الجماد
فالاول يجمع بالالف والنون لزوما وبالياء قبلها ايضا في بعض المواد ان كان آخره
ساكنا نحو جانوران و آدميان وبالكاف الفارسي قبل زيادة الالف والنون ان
كان متحركا نحو كشنده كان و خواجه كان و فرشتكان واما في الثاني فبا
الالف والهاء غالبا نحو آسمانها و زمينها وصفوة على وزن رحمت
آدميان اي خالصهم في مختار الصحاح صفوة الشيء خالصه قال ابو عبيدة يقال
صفوة بالحركات الثلث فاذا القاء قالوا له صفو مالي بفتح شعر شفيع مطاع نبي
مقبول الشفاعة نبي كريم اي سمح واصيل وهو ضد اللئيم اعني شحيح النفس
و في الاصل قسيم من القسامة بالفتح وهو الحسن يقال فلان قسيم الوجه اي
حسن او قسم مصدر قسمت الشيء فانقسم فعلى هذا هو فعيل بمعنى الفاعل
اي قاسم للعلوم والحكم بين الامة قال عم من يرد الله به خيرا يفقهه في الدين
فانما انا قاسم والله يعطي وجسيم في الاصل من له الجثة وعظم جسم والمراد به
هنا عظيم القدر والمرتبة وقيل معناه ان اعضاء الجسم في مواضعها اللايقة كما هي

وتبسم من كثر تبسمه بالفارسى خندان روي ووسيم اى معلم بمهر النبوه فى ظهره
فى مختار الصحاح يقال فلان وسيم اى حسن الوجه فلا يبعد ان يحمل الوسيم على هذا المعنى
على تقدير ان يجعل القسيم بمعنى القاسم بيت چه غم ديوار امت را كه باشد
چون تو اى مسلك پشتيبان اى المسند چه باك بالباء العربى بمعنى المبالات
از موج بحر آن را قيل موج جمع بحر بالالف والنون مثل قولهم عاشقان وصادقان
ويرد عليه ان لفظ را يكون ح ركيكا لان المعنى چه باك از موج بحران را يعنى ان
كس كه باشد نوح كشتى بان دران بحر شعر بلغ العلى اى وصل النبى عم الى
الرفعه والشرف ويجوز ان يكون العلى تانيث الاعلى اى وصل الى الدرجات العلى بكماله
متعلق ببلغ كشف الدجى اى الظلمه بجماله حسنت جميع خصاله مرفوع على انه فاعل حسنت
والخصال جمع خصله وهى تستعمل فى الافعال الغريزيه صلوا عليه واله عطف على الضمير
المجرور فى عليه من غير اعادة الجار وهو ليس بسديد كما عرف فى موضعه فهو
اما على مذهب الكوفيه فانهم يجوزونه مطلقا واما على تقدير الجار على ما قيل فى قول
الشاعر فما بك والايام من عجب اى ليس بعجب منك ومن الايام كه يكى از بندگان گنه
كار پريشان روزگار دست انابه اى الرجوع الى الله تو باميد اجابت بدرگاه حق
جل وعلى بردارد مضارع من داشتن وبرلافاده معنى الاستعلاء ايزد بمعنى
خداى تو بروى نظر نكند بازش يعنى مرة اخرى والشين ضمير غايب راجع الى
تو ديگر بار بخواند باز اعراض كند بازش بتضرع وزارى بخواند حق سبحانه وتعالى
گويد يا ملائكتى قد استحييت من عبدي وليس له رب غيري فقد غفرت له قال الكشاف
اصل ملك مالك بتقديم الهمزة من الالوكه وهى الرساله ثم قلبت وقدم اللام فقيل

جمع العليا

ملائكتى ثم تركت همزته لكثرة الاستعمال فلما جمعوه ردوها اليه فقالوا ملائكه وملائك كذا فى الجوهرى
والحياء تغير وانكسار يعترى الانسان من تخوف ما يعاب ويذم وهو
ههنا مجاز عن ترك تحمل العبد لان من المعهود ان المستحيى من الشئ لا يكاد يفعله
بل يتركه وروى انه يدفع الى العبد يوم القيمة بعد ما عبر الصراط كتاب مختوم فاذا فيه
فعلت ما فعلت ولقد استحييت ان اظهر عليك فاذهب فانى قد غفرت لك قال يحيى بن معاذ
فى هذا الخبر سبحان من يذنب العبد ويستحيى هو دعوتش را اجابت كردم وحاجتش را
بر آوردم كه از بسيارى دعا وزارى بنده بكسر الياء المصدري فيهما همى شرم دارم
كرم بين قيل هو امر من ديدن وكرم مفعوله مقدما ولطف خداوندگار عطف على كرم
يعنى كرم ولطف خداوندگار را ببين گنه بنده كرده است واو شرمسار وعاكفان
كعبه جلالش بتقصير عبادت معترفند كه ما عبدناك حق عبادتك اى عبادة
حقا فعكس واضيف الحق الى العباده مبالغه گوئى هو حق عالم اى عالم حقا وواصفان
حليه جمالش يعنى زيور جمال حق سبحانه بتحير منسوب كه ما عرفناك حق معرفتك
اى معرفة حقا على قياس حق عبادتك يروى عن ابى حنيفه رحه انه كان يقول
سبحانك ما عبدناك حق عبادتك ولكن عرفناك حق معرفتك وقال الشيخ ابو على
بن سينا اعتصام الورى بمغفرتك عجز الواصفون عن صفتك تب علينا فاننا بشر
ما عرفناك حق معرفتك گر كسى وصف او ز من پرسد بى دل از بى نشان
چه گويد باز يعنى ما يقول مرة اخرى كانه اشاره الى انه ذكر سابقا فى بيان اوصافه
تو اقوالا جمة ولم يستوف حقه ولو بعد وقيل ان باز ههنا استعمل بمعنى روشن
يعنى ما يقول قولا ظاهرا استفهاما على سبيل الانكار وقيل انه من قبيل الصلاة

معترفند يعنى بتقصير عبادت خويش م
و آواز كه ما عرفناك حق معرفتك فى قوله

الزوايه واعلم ان باز يجى على معان بمعنى العود واسما بالتركى كرد وبمعنى المفتوح
وبمعنى المقصد وبمعنى فرق كردن وبمعنى الطير المعروف الذى يصاد به و
بمعنى الامر من باز يدن ويجى صفة فى بعض التراكيب مثل حقه باز وبمعنى اللعب
اسما كذا فى البحر عاشقان كشتگان معشوقند خبره بر نيايد ز كشتگان آواز بر بمعنى
بالافاده معنى الاستعلاء اى لا يصعد وقيل بر ههنا بمعنى قطعا يعنى نيايد اصلا
ز كشتگان آواز يكى از صاحب دلان قيل اراد الشيخ نفسه قدس الله سره العزيز وكثيرا
ما اشار الى نفسه على هذا النمط فى هذا الكتاب سر بجيب بفتح الجيم وسكون الباء يعنى
گريبان مراقبت فرو برده بود هذا حكاية ماض ودر بحر مكاشفه مستغرق شده
آنگاه باملد وقد يقصر يعنى دران وقت كه ازان حالت باز آمد يكى از اصحاب
دلان بطريق انبساط گفت ان صاحب دل را ازين بستان كه بودى ما را
چه تحفه كرامت آوردى بضم الواو گفت ان صاحب دل بخاطر جان داشتم
كه چون بدرخت گل رسيم دامنى بياء الوحده پر بضم الباء الفارسى كنم هديه اصحاب
را چون برسيدم بانا درحب بوى گلم يعنى بوى گل مرا چنان مست كرد
كه دامنم از دست برفت قطعه اى مرغ سحر يعنى اى بلبل گويان سحر خيز
عشق ز پروانه بياموز امر من اموختن كان سوخته را جان شد و آواز نيامد
يعنى جان او رفت ومرده شد ومع ذلك آواز نيامد از وى اين مدعيان در طلبش
يعنى در طلب خداى لا ابى خبرانند كانرا كه خبر شد خبرى بياء الوحدة باز
نيامد از وى ديگر اى برتر بمعنى اعلى ومنزه از خيال وگمان وقياس وگمان بسكون
الفاء وز هر چه گفته اند يعنى برتر ومنزه از هر چه گفته اند وشنيديم وخوانده ايم مجلس

يعنى مكوى باد وابيته م

تمام گشت بفتح الكاف الفارسى صار تماما وباخر رسيد عمر ما همچنان در اول وصف
تو مانده ايم يعنى عاجز مانده ايم هنوز تمام نكرده ايم مجاهد پادشاه اسلام پناه
خلد الله ملكه وذكر جميل سعدى كه در افواه جمع فم عوام افتاده است وصيت
سخنش بكسر الصاد المهملة الذكر الجميل الذى ينتشر فى الناس كه در بسيط زمين يعنى
فى وجه الارض رفته بفتح الراء وقصب الجيب حديثش قصب الجيب نوع من
القصب يقال له بالفارسيه بان شكر اضيف القصب الى الجيب تشبيها له بالسكر
فى اللذه وقيل ان من عادة العرب انه اذا لاقى احدهم فى الطرق من يحبه من
معارفه كان يهدى اليه بقطعه ناى شكر مقشر على هيئة الطومار المطوي و
لهذا سمى بقصب الجيب ولما شبه الشيخ مكتوب كلماته ومنشاته بهذه القطع سماها
بقصب الجيب تسمية للمشبه باسم المشبه به وهذا المجموع اعنى قصب الجيب اضيف
الى الحديث وهو اضيف الى ضمير الغايب اعنى الشين الذى يرجع الى سعدى
كه همچو شكر ميخورند ورقعه منشاتش هى صيغة المفعول على وزن المكرمات بفتح الراء
يعنى رقعهاى كه شيخ سعدى انشا كرده است كه چون بمعنى المثل كاغذ زر
مى برند بفتح الباء العربى بركمال فضل وبلاغت او يعنى سعدي حمل نتوان
كرد بمعنى كردن قوله وذكر جميل مبتدا وما بعده عطف عليه وقوله حمل نتوان كرد
خبره بلكه خداوند جهان وقطب دايره زمان وقايم مقام سليمان و
ناصر اهل ايمان شاهنشاه اى ملك الامراء وقد يحذف الالف الاولى بل الالفان
معظم اتابك يعنى كدخداى اعظم مظفر الدين ابو بكر بن سعد بن زنگى قوله
ابو بكر عطف بيان لما قبله وعلم للملك مربى الشيخ سعدى وسمعت من بعض الكمل اباً بكر

ان

وکنیته ومظفر الدین لقبه وعبد الله علمه وهو ابن سعد ابن زنکی بن مودود السلطان ظل
الله فی ارضه رب ارض عنه وارضه وروی عن النبی عم انه قال السلطان
ظل الله فی الارض یاوی الیه کل مظلوم قیل فی تفسیر الظل انه هو النعمة وقیل الحفظ
وقیل الهیبة وقیل الظل باق علی معناه ووجه التشبیه ان ظل الشی اما یناسبه ویحکی
عنه فی الجمله والسلطان کذلک فانه ینتظم بوجوده مملکته کما ینتظم بوجود الحق سلسله
الممکنات ولان الظل یتنعم به ویلتجا الیه عند اشتداد الحر کذلک السلطان
یتنعم به ویلتجا الیه عند اضطرام شرر الناس وقوله ارض عنه وارضه کلاهما بصیغة
الامر للاستدعاء والسوال الاول بکسر الهمزة وفتح الضاد من رضی یرضی
رضیا ورضاء وهو مقابل السخط والثانی بعکس ذلک من ارضی یرضی ارضاء قیل الرضا
من العبد ترک الاعتراض ومن الله تو اراده الثواب بعین عنایت نظر کرده است
یعنی ان خداوند جهان نظر کرده است بعین عنایت وتحسین بلیغ فرموده وارادت
صادق نموده لاجرم بفتحتین قال الفراء معناه لابد ولا محالة بفتح المیم کافه بتشدید
الفاء الانام یعنی جمیع الخلق از خواص وعوام محبة او کرکبسر الکاف الفارسی
وسکون الیاء یعنی از ان وقت که تراب من سکین بکسر النون من الوزن نظرات
ا یا رم از افتاب مشهور تراست کرهو یعنی وان کان الامر فی نفسه وفی الواقع
هکذا یعنی همه عیبها بسکون الیاء بمعنی جمیع العیوب بدین بمعنی باین لغتان بمعنی واحد
وکذا بدان وبان بنده در است یعنی در این بنده است وقد سبق تحقیقه
وقال بعض من اشتهر بتحقیق هذا الکتاب در بهشتم زاید مثل به فی قوله زمین
به علی ما سیجی مثله فی قوله بدریا در منافع بی شمار است اسمی هر عیب که سلطان

بپسندد هنر است قطعه کلی خوش بوی بکسر الکاف الفارسی بمعنی الطین الطیب
الرایحه در حمام روزی ای فی یوم رسید از دست محبوبی بیاء الوحدة بدستم
بدو گفتم یعنی باو گفتم که مسکی یا عبیری قیل مسک بضم المیم والشین المعجمة لفظ فارسی بکسر
المیم والسین المهملة عربی کمان شکر بفتح الشین المعجمة والکاف المجمعه فارسی وبضم
السین المهملة والکاف المشدده عربی که از بوی دلاویز تو مستم قوله دلاویز
بمعنی اویزنده دل وصف ترکیبی من اویختن ولهذا یکتب الالف متصلا
باللام جمعها بر کتب الخط علی ترکیب المعنی بکفتا بضم التاء والالف للاشباع من
کل بکسر الکاف الفارسی ناچیز یعنی طین لاشی بودم ولیکن مدتی با کل بالضم
الکاف الفارسی نشستم کمال همنشین درمن اثر کرد وکرنه من همان خاکم که هستم
اللهم متع بکسر التاء المشدده المسلمین ای اجعلهم مشفعین یقال متع به بالتحسف اسمع
بطول بضم الطاء حیاته وضاعف ای اجعل ثواب جمیله وحسناته مضاعفا
وارفع درجه او دانه وهو کالاحباء لفظا ومعنی لانه جمع دو ید وهو الحبیب
وولاته بضم الواو جمع وال بمعنی الحاکم کالقضاء جمع قاض ودمر بکسر المیم
المشدده ای اهلک انت یارب علی اعدائه یقال دمر الله تدمیرا ودمر علیه
بمعنی وشناته جمع شانی بمعنی مبغض بما تلی ای بحق ما تلی وفی بعض النسخ بدون
الباء التی فیکون ما مصدریة ظرفیة کما فی قوله تو بما نسوا یوم الحساب
ای مدة دوام نسیانهم فی القران من ایاته والمعنی دوام تلاوة
بعض ایات القران المجید علی من للتبعیض او مدة دوام تلاوة ایات
القران علی ان من زیده علی مذهب الاخفش والایه طائفه من القران المبین

اولنا واخرنا توفیقا اللهم امن بالمدام من اسمه بلده واحفظ ولده شعر لقد سعد الدنیا
جواب قسم محذوف یقال سعد یومنا بالفتح ای یمن وتبرک به ای بذلک الولد
فی قوله دام سعده ایهام لطیف لا یخفی علی ذی طبع سلیم وایده المولی بالویه
النصر جمع لواء وهو العلم بفتحتین کاحمره وحمار کذلک ای مثل ابو بکر تنشاء بحذف
الهمزه لفظا من اخره للوزن ای کذلک یرتفع لینة وهی غصن نخل مخصوص
وهو نخل العجوة وهی ضرب من اجود التمر فی المدینة یضرب الی الواو وهی
مرفوعة علی انه فاعل ینشاء سواء ای ابو بکر عرقها ای اصل تلک اللینه وهذه الجملة
صفة لینه وحسن نبات الارض من کرم البذر ای من جودته والبذر الذی یبذر
ای یزرع بالفارسیة تخم ایزد تو وتقدس خطه پاک شیراز را نظطه بوزن
العله وابره البلد بهیبت حاکمان عادل وهمت عالمان عامل تا زمان قیامت
در لباس سلامت نگه دارد وقد وقع فی بعض النسخ هذه الابیات اعنی قوله
نظم ندانی که من در اقالیم جمع اقلیم غربت چرا چند روزگاری بکردم درنگی برون
رفتم از تنگ ترکان که دیدم جهان در هم افتاده یعنی مخلوط چون مرج
شده چون موی زنگی همه ادمی زاده بودند لیکن چو گرگان بالکاف الفارسیتین
بخون ریختن تیز چنگی چو باز امدم کشور بکسر الکاف العربی بمعنی اقلیم وملک
اسوده دیدم پلنگان رها کرده خوی پلنگی درون مردمی یعنی در باطن
حال هر یک از ایشان یک مردم است خوب اخلاق چون ملک بفتحتین نیک
محضر برون یعنی در ظاهر حال لشکری هر یکش مردی سپاهی است هیبت
نمای چون ای مثل هزبران جمع هزبر بکسر الهاء وفتح الزاء بمعنی الاسد

قال فی الجوهری لغة مستعملة فی العربی والفارسی ایضا چنگی جهان بود در عهد اول که
دیدم جهان پر بضم الباء الفارسی بمعنی المملو زغوغا وتشویش وتنگی چنین شد
در ایام سلطان عادل اتابک ابو بکر بن زنکی هکذا وقع لکن الظاهر انه لیس من
هذا الکتاب بل هو تتمه حکایة اوردها الشیخ فی بعض رسائله الحقها الناسخون
بهذه الکتاب روی ان بعض الامراء قد استولی علی ابی بکر بن سعدی وطرد
من ممالکه فخرج الشیخ سعدی ایضا عن تلک الممالک ورقصها ثم اتی ابی بکر بجمع عظیم
وقهر عدوه فعاد الشیخ الیها فانشد هذه الابیات المذکورة انفا قطعه اقلیم پارس
را غم از اسیب بالمد بمعنی الفتنة والمحنة دهر نیست تا بر سرش بود چو تو ای خدا
ای سایه خدا بکسر الهمزه حرف نداء فی الفارسی وقد یفتح وفی بعض النسخ
چو توی بکسر الواو ولاجل یاء الوحدة امروز کس نشان ندهد در بسیط خاک
یعنی در روی زمین مانند استان درت مامن رضا بر تست پاس ای
رعایت خاطر بیچارگان وبوده شکر منتدا وبرما یعنی برماست جزاء وبر
خدای جهان آفرین است جزا علی عوض یارب زباد فتنه نگهدار ای
احفظ خاک پارس چندانکه خاک را بود وبفتح الواو وباد را بقا یعنی چندانکه
باد را وخاک را بقا بود ودارا وبها کرتی بهذین العنصرین در سبب تالیف کتاب
یک شب تامل ایام گذشته میکردم وبر عمر تلف بفتح التاء والفاء بمعنی الضایع
کرده تاسف میخوردم وسنگ سراچه دل ولعل هذا اعتقم من سراچه بمعنی
الحجرة الصغیرة الحقیرة را بالماس آب دیده می سفتم واین بیتها مثنوی
هر دم از عمر میرود نفسی چون نکه میکنی نمانده بسی ماضی منفی بسکون

مناسب حال خود بگفتم

النون والدال ويجوز في هذه اللغة اجتماع الساكنين واكثر على ما حققه من صاحب الكشاف كه كار رد وكوبست وبست بسي اعلم ان بس بالتركية بمعني الجد وبجه بجه وبسي انا انه بمعناه ايضا قال الشاعر نه هر بيرون بسنديدي در ونش همچنان باشد لبا حلواي صابوني كه زهرش درميان باشد وقال فردوسي چه ناخوش بود دوستي با كسي كه مايه ندارد ز دانش بسي كذا في الجواهر اي شخص كه سال عمر رفت در هواي تكرار اين پنج روز نكرد ور بتنا سح رود لكنهم لا يظهرون الحرف الدال على الظرفية كثيرا كحذف اهل العربية لفظ في الدالة على الظرفية في الظروف الزمان دريابي تدرك وتفهم صنعة الحال وهذا البيت مطلع قصيده للشيخ ومابعده تاكي اين باد كبر واتش خشم ؛ شرم بادت كه قطره الي كهل گشتي وهمچنان طفلي ؛ شيخ بودي وهمچنان شابي توبيازي گشته ودر جب راست ميرسد تير چرخ پرتابي تا درين كله كوسفندي هست ؛ نتيشند اجل زقصابي تو چراغ نهاده در ره باد ؛ خانه در ممر سيلابي ؛ گر برفعت سپهر وكيواني ؛ ور بحسن افتاب ومهتابي ؛ ور بنعمت شريك قاروني ور بقوه عديل سهرابي ؛ ملك الموت را بحيله وزور ؛ نتواني كه بيخه درتابي منتهاي كمال نقصان است ؛ گل بريزد بوقت سيرابي ؛ تو كه مبداء وجهت اينست ؛ نه سزاوار كبر واعجابي ؛ خفتنت زير خاك خواهد بود ؛ اي كه سر احبابي ؛ يك طبلت نمي كند بيدار ؛ تو مگر مرده نه در خوابي ؛ بس بگرديد وبس بخواهد گشت ؛ بر سر ما سپهر دولابي ؛ چون خميرت بعقل ادراكي ؛ تو مگر مرم نگاه وان تي ؛ ؛ نقش ديوار خانه تو هنوز

كه همين صورتي والقابي ؛ اي مريد هوا ونفس حريص ؛ تشنه بر زهر همچو حلابي ؛ قيمت خويش را خسيس مكن ؛ كه تو در اصل گوهر نابي ؛ دست پاي بزن بكناره وجهد ؛ كه عجب درميان غرقابي ؛ بدري نياز نتوان رفت جز بمستغفري وتوابي ؛ تو در خلق مينري همه وقت ؛ لاجرم بي نصيب از يابي كي دعاي تو مستجاب كنند ؛ كه بيكباره روي در دو محرابي ؛ يارب از دست ما چه پچرآيد ؛ تو كرم كن كرب اربابي ؛ غيب دان ولطيف وبيچوني ؛ ستر پوش وكريم وتوابي ؛ سعديا راستي زخلق مطلب ؛ چون تو در نفس خود نمي يابي جاي گرشهت بمصيت پر ؛ كه تو كودك هنوز ولعابي ؛ با همه عيب خويشتن شب وروز ؛ در تكار بر عيب اصحابي ؛ گر همه عالميت باشد ؛ بي عمل مدعي كذابي ؛ پيش مردان افتاب صفت ؛ باجمالت چو كرم مهتابي ؛ پير بودي وره ندانستي ؛ تو نه پيري كه طفل كتابي ؛ خجل بكسر الجيم المتحير والمدهوش من الاستحيار انكس كه رفت وكار نساخت يعني ان كس است كه رفت از جهان وهنوز كار ش نساخته است كوس رحلت اي ارتحال زدند وبار رحيل هنا بمعنى الحمل بالفتح والكسر نساخت خواب نوشين اي النوم الهني اللذيذ بامداد بالدال المهملة المعجمة في اخره بمعنى الصبح رحيل في مختار الصحاح رحل فلان وارتحل بمعنى والاسم الرحيل واضافة قوله خواب نوشين الي قوله بامداد رحيل اضافة بمعنى في كما لا يخفى باز دارد اي يمنع ويفرق پياده را از سبيل هر كه امد درين جهان عمارت نو بفتح النون اي الجديد ساخت رفت منزل بديگري پرداخت اي اتم وهياه لغيره وان دگر منقصور من ديگر بخت همچنين هوسي وين عمارت بسر نبرد

وباقي برداخت لانه حدا ايضا احد معاني اخر بمعنى بمعنى بالدرك بمعنى الا والثاني بمعنى شتهال والثالث بمعنى الصيقل والرابع اداوا الصوبينا احد معانيه خيال پرداخته

انطوان قوله كسي مفعول نبرد ويحتمل ان يكون فاعله واين عمارت مفعوله مقدما يعني بسر نبرد كسي اين عمارت را وكذا قوله پايدار من پايدار يعني توقف كردن مفعول مقدم لندارد في قوله دوست مدار دوستي را كه نشايد اين غدار من شايسته بمعنى اللياقة والعذر بالغين المعجمة ترك الوفا نيك وبد چون همي ببايد مرد خنك بفتحتين يجي على معنيين احدهما بمعنى البارد ويقال اب خنكت وهوا خنك والثاني بمعنى الطوبى وهو المراد ههنا انكس كه گوي بالكاف الفارسي نيكي برد بركي عيشي في المختار الصحاح العيش بالفتح الحيوة بگور خويش فرست كس نيارد زپس تو پيش فرست ؛ عمر برفت افتاب تموز يعني افتاب تيز افتاب ايام تموز است وتموز اسم الشهر الاوسط من الشهور الثلاثة الصيفية ولم يوجد الواو العاطفة قبل افتاب في اكثر النسخ المعتبرة المعنى عمر برفت وافتاب تموز يعني ان العمر سريع الزوال كالثلج الذائب في حر الشمس هذا وان الصيف اندكي ماند از ان عمر خواجه غره هنوز في مختار الصحاح غر يغر بالكسر غرارة بالفتح والاسم الغرة بالكسر والغرة ايضا الغفلة انتهى فالظاهر منه ان غره ههنا بالكسر لكن المشهور فتحها ويقال ان فتح العين من تصرفات العجم كفتح الميم في ميدان وسكونه في الشمعه اي مرد تهي دست رفته در بازار ترسمت بضم الباء الفارسي نيا وري في دستار بركه مذروع خود نجورد ؛ خويد في البحر خويد بكسرتين الذرع الرطب الذي يحصد قبل الادراك لاكل الدواب وهو في الاصل على وزن عيد يكتب بالواو وبدون التلفظ به ثم استعمله العوام بتلفظ الواو ونقلت عنه هم من قبيل الغلط المشهور انتهى وقت خرمنش خوشه

ان يلتفظ ما بقي من

بايد چيد بمعنى چيدن وكثيرا ما يستعمل في هذه اللغة لفظ الماضي بمعنى المصدر كما مر وستري نظايره في هذه الكتاب يعني لا بد لذلكا الشخص من العنقود وقت الحصاد وقد وقع في بعض النسخ هكذا پند سعدي بگوش جان بشنو ؛ ره چنين است مرد باش وبرو ؛ وبعد از تامل ان معنى مصلحت در ان ديدم كه در نشيمن بفتح النون الاولى وكسرها موضع القعود والقرار عزلت نشينم ودامن از صحبت فراهم چينم اي اشتمه ذيل دالقه على لما وهو كناية عن ترك الصحبة ورفضها بالكلية ودفتر از گفتهاي پريشان بشويم ودگر پريشان نگويم بيت زبان بريده بكنجي بضم الكاف العربي اي في زاوية من زوايا الخمول نشسته صم بكم يعني نخض به است از كسي كه نباشد زبانش اندر حكم اي اندر حكم انكس يعني لا يكون حاكما على لسانه بل يتكلم ويتفوه بكل ما يخطر بقلبه تا يكي از دوستان يعني همچنان كردم تا يكي از دوستان كه در كجاوه يعني بفتح الكاف العربي معرب كژاوه وهو الهودج همنت وشده داخيس من بود ودر حجره مؤدت وصحبت جليس من بودي ازيم قديم از در يعني الباب در آمد آن دوست ودر همتا زايده چندانكه نشاط وملاعبت كرد وبساط مؤاعبت گسترد المداعبة المزاح والتلطف ومنه روي انه قال عم المؤمن من دعب لعب جوابش نگفتم وسر از زانوي تعبد بر نگرفتم رنجيده نگه كرد ان يار قديم وگفت قطعه كنونت كه امكان بضم الكاف العربي مقصور من اكنون بفتح الهمزة بمعنى الان والتاء للخطاب كه امكان گفتار هست بگو اي برادر بلطف وخوشي چو فردا كه پيك اجل دررسد بحكم ضرورت يعني بالضرورة زبان دركشي از تكلم

یکی از متعلقان منش الشین ضمیر مفعول لقوله مطلع گردانید راجع الی ذلک الشخص الصدیق
الانیس برحسب بفتحتین واقعه مطلع گردانید که یعنی ان واحدا من اهل بیتی
قد اطلعه علی ما اختره من العزلة والعصمة وقال مخاطبا لصدیق که فلان یعنی
شیخ سعدی عزم کرده است ونیت جزم (اورده) ای النیة المجزومة القطعیة که بقیه عمر معتکف
نشیند وخاموشی گزیند تو نیز اگر توانی ای ان قدرت سر خویش گیر وره
مجانبت بتقدیم النون علی الباء ای البعد والعزلة عن الخلق وپیش گیر وگفتا بالالف
الاشباع یعنی اواخره ذلک الصدیق قال بعزة عظیم وصحبت قدیم که دم بر نیارم
ای لا اتنفس نفسا وقدم بر ندارم ای لا اذهب من هذا المکان مگر آنکه سخن گفته شود
شیخ سعدی بعادة معهود وطریق مألوف حتی یکالمنی علی الطریقة المألوفة که آزردن
بضم الزاء المعجمة بعد الالف الممدودة بمعنی الایذاء قوله دل دوستان
مقول آزردن جهلست وکفارت یمین سهل یعنی وان کان قد حلف فکفارته امر
هین قیل انا اهل الحق اذا عقد قلبه علی شیء حتی ینقضه عندهم کنقض الیمین و
لهذا قال وکفارت یمین سهل فح لا حاجة الی تقدیر الشرط وخلاف راه صواب
وعکس رای اولوالالباب جمع لب بالضم وهو العقل ای عکس رای ذوی العقول
که ذوالفقار علی ای سیفه المعروف در نیام ای یکون فی الغمد وزبان سعدی
در کام بالکاف الفارسی الحنک وقوله ذوالفقار مبتدا وقوله خلاف رای اه خبره
مقدما علیه قطعه زبان در دهان ای خردمند چیست کلید در گنج صاحب
هنر ای مفتاح باب خزینة جو در یعنی چون که باب بسته باشد قیل در
هنا من الصلات الزائدة بحسن اللفظ والمعنی چون آن زبان بسته باشد

والعصمة

۵۱

چه داند کسی که جوهر فروشست یا پیلور بکسر الباء الفارسیة
وفتح اللام والواو الصیدلانی ویقال له بالترکی چرچی دیگر اگر چه پیش خردمند خاموشی ادبست
بحذف الواو فاش للوزن بوقت مصلحت آن به که در سخن کوشی من کوشیدن
بالکاف العربی دو چیز طیره عقلست طیره بکسر الطاء المهملة الغضب احدهما دم فرو
بستن ای ترک التکلم بوقت گفتن والآخر گفتن بوقت خاموشی فی الحاصل ای
حاصل من جملة الکلمات المذکورة زبان از مکالمه او درکشیدن قوت نداشتم
وروی از محاورت او گردانیدن مروت اصلها مروءة منسوبة من لفظ المرء کا
لانسانیة من لفظ الانسان وفی المغرب المروة کمال الرجولیة نداشتم که یار موافق
بود ومحب صادق بیت چو جنگ آوری باکسی درستیز یعنی باکسی لجوجی
کنی که ازوی گزیرت بود یعنی لکن بدبان یکون ممن لا یمکن مصاحبته
یقال فلان یار ناگزیر منست ای لا یسعنی مفارقته وترکه بل انا مضطر فی مخالطته
ومصاحبته وفی بحر الغرایب گزیر بضم الکاف الفارسی وکسر الزاء المعجمة بعده
بمعنی چاره یا گریز بکسر الکاف الفارسی قبل الراء المهملة اسم مصدر من گریختن
یعنی او یکون لک فرار منه بان یکون هو ممن تکرهه وتستنکف من مصاحبته بحکم
ضرورت سخن گفتیم وتفرج کنان بیرون رفتیم در فصل ربیع که صولت برد
آرمیده بود یعنی کان سورة البرد وشدته ساکنة فیه واوان بوزن
لن زمان بمعنی الحین واوانه مثل زمان وازمنة کذا فی مختار الصحیح یعنی
ایام دولت ورد رسیده پیراهن برگ بر درختان چون جامه عید نیکبختان
اوایل اردبهشت بود
بکسر الدال اول اردبهشت ماه جلالی یعنی زمان ایام
بهشت برین

تیره دل

وهو اسم للشهر الاوسط من الشهور الثلثة الربیعیة وقوله جلالی وصف نسبی وذلک للتعظیم
کذا قیل وفیه ما لا یخفی قال فی البحار اردبهشت اسم شهر بفتحتین وهو الاوسط من الشهور
الثلثة الربیعیة علی التاریخ الجلالی واما فی التاریخ الفرس القدیم فلما لم یعتبر فیه
الکبیسه لم یتعین بل یدور متقدما ومؤخرا وان شئت الکلام المشبع فی باب التاریخ
بحیث یتبین منه معنی کلام البحر ویظهر به وجه توصیف الشیخ بقوله ماه جلالی فاسمع
ما نتلو علیک وهو ان التاریخ المعتبر المقبول المکتوب فی التقویمات هو التاریخ الرومی
الذی وضع فی زمن اسکندر بن فیلسوف الرومی وذلک انهم وضعوا الشهور اثنا
عشر لضبط السنة الشمسیة التی هی ثلثمایه وخمسة وستون یوما وربع یوم فیحصل
من هذا الکسر یوم واحد فی السنة الرابعة ویسمی تلک السنة سنة الکبیسه وذلک الیوم
الواحد یوم الکبیسه واسماء هذه الشهور فی لغتهم اعنی السریان تشرین اول
تشرین آخر کانون اول کانون آخر شباط آذر نیسان ایار حزیران
تموز آب ایلول واربعة منها اعنی تشرین آخر ونیسان وحزیران وایلول
یعد کل منها ابدا ثلثین یوما وسبعة اخری منها اعنی غیر شباط
یعد کل منها ابدا احدا وثلثین یوما واما شباط وهو یعد فی ثلث سنین علی التوالی ثمانیه
وعشرین یوما ثم فی السنة الرابعة اعنی السنة الکبیسة یعد تسعة وعشرین فیکون
تلک السنة الرابعة ثلثمایه وستة وستین یوما واما تاریخ الفرس الذی تعبد تاریخ
قدیم فهو انهم لما وضعوا الشهور الاثنی عشر اعنی فروردین اردبهشت
خرداد تیر مرداد شهریور مهر آبان آذر دی بهمن اسفندارمذ اعتبروا
کل واحد منها ثلثین یوما واعتبروا فی آخر آبان خمسة ایام سموها بهزاد

الخمسة

السنة الشمسیة عندهم ثلثمایة وخمسة وستین یوما فقط ولم یعتبروا ربع یوم الی مایة وعشرین
سنة فلما تم ذلک زادوا فی آخره شهرا سمی بهیزک وجعلوا ذلک الشهر کله
عیدا فکان تلک السنة التی هی السنة الاخیرة من مایة وعشرین ثلثة عشر شهرا
وانما لم یعتبروا الکبیسه کما اعتبروا فی التاریخ الرومی لئلا یتبدل اعیادهم وعاداتهم
فان لکل یوم عندهم اسما مخصوصا وفیها ایام مخصوصة یجعلون کل واحد منها عیدا اعنی
الایام التی اتفق اسماءها باسماء الشهور وقد اشرنا الیها بالارقام اختصارا نقل ان
هذا تاریخ قدیم قد بقی من زمن جمشید الا ان الحکماء کل دهر قد اعتبروه علی طور
واحد حتی ان فی تقویمات زماننا قد اعتبروا مبداه من اول یوم جلس فیه
ملک یزدجرد علی سریر السلطنة واما بیان التاریخ الجلالی فهو ان الحکماء والمنجمین
الذین کانوا فی زمن سلطان جلال الدولة ملک شاه سلجوقی وذلک فی سنة
خمسة سبعین وثمانین واربعمایة وکان حسن السیرة محسنا الی الرعیة وکانوا
یلقبونه بالملک العادل قد اجمعوا واعتبروا تلک الشهور المذکورة فی تاریخ الفرس
مع الکبیسه وعینوا اول فروردین من یوم النیروز فتعین الشهور الثلثة اعنی
فروردین واردبهشت وخرداد لفصل الربیع وثلثة اخری اعنی تیر ومرداد
وشهریور للصیف وثلثة اخری اعنی مهر وآبان وآذر للخریف وثلثة اخری اعنی
دی وبهمن واسفندارمذ للشتاء ویسمی هذا التاریخ الجلالی بالتاریخ الملکی ایضا
کذا فی اواخر بحر الغرایب المشروح فعلم منه ان اردبهشت علی التاریخ الجلالی
یعتاد وایا اوان النور بخلافه علی تاریخ الفرس فانه قد یتقدم او یتأخر
عن ذلک الاوان لعدم اعتبارهم الکبیسه فقول الشیخ ماه جلالی وصف تصدی

ربیع الیوم

وهو التاریخ والعود ما شهر الملک شاه

احترز به عن ارديبهشت المعتبر في تاريخ الفرس القديم قوله بلبل بسكون اللامين
مبتدا و قوله گوينده خبره بر منابر جمع منبر بكسر الميم مشتق من النبر وهو الارتفاع
وسمي به لانه آلة الارتفاع كذا في شرح البخاري الكرماني وقضبان بضم القاف
وكسرها جمع قضيب وهو الغصن كذا في مختار الصحاح وقد يفتح ههنا لتناسب قوله
غضبان بر كل سرخ ازنم افتاده بالواو لله في رفتاده لآلي جمع لؤلؤ لوا مجو عرق
بتحتين بر عذار شاهد غضبان على وزن عطشان يعني محبوب خشمناك وقد
اشتهر في هذه اللغة التعبير عن المحبوب بلفظ شاهد و ستسمعه في هذا الكتاب
غير مرة او تا شب بوستان با يكي از دوستان اتفاق مبيت افتاد و بفتح الميم بمعنى
البيتوتة وفي بعض النسخ صحبت مبيت افتاد موضع خوش وخرم و درهم الفن
وصف ركيبي من كشيدن مثل ربر من بردن درهم يعني ملتف ومجتمع گفتي كه
كانك تقول في حقه خرده مينا في الصحاح الفارسي مينا بكسر الميم التار و ره يعني
الزرق وفي البحر هوشي لازورد يستعمله الصاغة بر خاكش ريخته است وعقد ثريا
العقد بالكسر عنقود النخل وثريا بالفارسي پروين بر تاكش بفتح الراء يعني از بالاي
ان درختان او يخته شعر روضة اي هي روضه وهي ارض ذات ازهار و انهار
ما و نهرها سلسال على وزن فلخال الماء الذي يسهل سوغه في الحلق وقيل السلسال
والسلسبيل نهران في الجنة دوحة بالفتح والسكون الشجرة العظيمة من اي شجرة
كان سجع طيرها موزون النسخة هو سر الحام ودخوه ان پر بضم الباء الفارسي يعني
مملوات از لالهاي رنگارنگ اي متلونة بالوان متعدده وين بكسر الواو واصله
واين يعني اشارة الى دوحه پر از ميوههاي گوناگون اي مملو من الثمار المختلفة

باد در سايه درختانش گسترانيده فرش بوقلمون اي وشي مثل بوقلمون
وهو لفظ مشترك بين العربي والفارسي هو قيل هو ضرب ثوب من ثياب
الروم يتلون للعيون الوانا وقيل ان في ديار خطا حيوانا يتراى على الناظرين
كانه يتلون في كل خطوة بلون خاص يقال في الفارسي بوقلمون وفي التركي
عجب كله وهذا سيجي جمعه في الباب الخامس في شرح حكاية البيغا بامداد ان
كه خاطر بكسر الراء مضاف الى قوله باز امدن براي نشستن غالب امد ديدمش
الشين راجع الى قوله يكي از دوستان دامني گل وريحان وسنبل وضيمران بالفتح
والسكون وضم الميم شاه سپرم يعني ريحان نيكو وفي مقدمة الادب
بستان افروز وفي الصحاح ضرب من الرياحين فراهم اورده و عزيمت
شهر كرده گل بوستان را چنانكه داني بقائي نباشد يعني كما تعلم انه لا تبقى
زمانا كثيرا بل هو سريع الزوال وعهد گلستان را وفائي نه و حكما گفته اند كه هر چه
نپايد دل بستگي را نشايد گفتا طريق چيست گفتم براي نزهت
اي تماشاي ناظران و فسحت بالسين والحاء المهملتين كالوسعة لفظا ومعنى حاضران
كتاب گلستان توانم بمعنى اقتدر قوله تصنيف كردن معقوله كه باد خزان را
بر ورق او دست تطاول يعني دراز دستي نباشد و گردش زمان
بفتح الكاف الفارسي وكسر الدال اسم من گرديدن مثل روش من
رفتن عيش ربيعش را بطيش بالفتح والسكون بالفارسية سبكساري يعني
بخزان تبديل نكند قوله گردش مبتدا و قوله مبدل نكند خبره
مثنوي بچه كار آيدت ز گل طبقي بياء الوحدة از گلستان من ببر ورقي

بفتح الباء الثانية امر من بردن گل همين پنج روز و شش باشد ش وين گلستان
هميشه خوش باشد بفتح الخاء مناسب بالقوله شش باشد حالي كه يعني در ان
زماني كه من اين سخن گفتم دامن گل بريخت و در دامنم اويخت ولما كان الكلام
السابق سببا قوله از گلستان من ببر ورقي قوه الوعد في تاليفه قال كه الكريم
اذا وعد وفا واذا خالف جفا فصلي در ان چند روز اتفاق در بياض
افتاد يعني خرج من المسوده الى البياض در حسن معاشرت و آداب
محاورت قيل اراد به السابع والثامن قوله در لباسي ظرف لقوله افتاد كه متكلمان
را بكار آيد اي كما يليق بهم و مترسلان را بلاغت افزايد في الجمله اي محصل الكلام
وملخصه هنوز از گل بستان بقيتي موجود بود كه كتاب گلستان بعون الملك المنان
تمام شد و تمام ان گه شود بحقيقت كه پسنديده آيد در باركاه شاه جهان
پناه ثم شرع في تعداد اوصافه فقال سايه كردگار هذا معنى قولهم في العربية
السلطان ظل الله و پرتو لطف پروردگار ذخر الزمان اي ذخيرة و كهف
اي معاره امان المؤيد من السماء المنصور على الاعداء عضد الدولة القاهرة
اي قوتها سراج الملة الباهرة بمعنى تابنده جمال الانام اي الخلوه مفخر الاسلام
سعد بن اتابك الاعظم شاهنشاه اي ملك الملوك المعظم مالك رقاب جمع رقبه
الامم جمع امة مولى ملوك العرب والعجم اي ناصرهم سلطان البر والبحر وارث ملك
سليمان مظفر الدين ابو بكر بن سعد زنگي ادام الله اقبالهما الاقبال توجه الخير والسعادة
وضاعف اي كل ضربانهما اي مرجعها واللام مفتوح فيهما قوله وبكرشمه عطف على
تو به پسنديده آيد اي مطالعه فرمايد بنظر لطف وهي في المشهور بكسر الكاف

الفارسي والراء وعند اهل خراسان بفتحتي الكاف العربي والراء معناها نظر كردن
بگوشه چشم لطف خداوند مطالعه فرمايد قطعه گر التفات خداونديش
الشين راجع الى سعد بن اتابك بيارايد مضارع من آراستن بالمد بمعنى التزين
نگارخانه بسكون الراء يعني دار النقش چيني و نقش ارژنگ است ارژنگ
بفتح الهمزة وسكون الراء المهملة وفتح الزاء الفارسي قيل اسم نقاش كامل كان من
وزراء بعض ملوك العجم وقيل هو استاد هو الشيخ المعروف ماني من ديار
الصين وقيل اسم لملك وماني وزيره ولكن لا يلايمه ما ذكر في بعض التواريخ
وقال في بحر الغرايب ارژنگ لعه مرويه بمعنى ارتنگ واسم كتاب الفه ماني و
جمع فيه ما استخرجه من النقوش الغريبة والتصورات العجيبة اميد هست كه روي
ملال در نكشد بفتح الكاف دور زايده ازين سخن كه گلستان نه جاي دلتنگيست
على الخصوص كه ديباچه همايونش في مختار الصحاح الديباج الحذان فكان
ما ذكر في اوايل الكتب ووجهها وخدها فلذلك سمي بالديباجه يعني خصوصا
ديباجة المباركة مرسومه بنام سعد ابا بكر سعد بن زنگيست اي سعد بن ابا بكر
بن سعد فحذف لفظ ابن قبل ابي بكر وبعده وهذا الحذف شايع في الفارسي
فابو بكر بن سعد هو سلطان زمان المصنف رحمه قد جعل ابنه موسوما باسم ابيه اعني
سعد وقت المصنف الى ابنه ولهذا يقال له الشيخ سعدي بسكون الخاء واما ابو بكر بن ابي
نصر فهو وزير ذلك السلطان فالشيخ ذكر في هذا الكتاب اولا محامد السلطان
نفسه حيث قال ذكر جميل سعدي ثم ذكر محامد اسم محامده ثانيا حيث قال وتمام
انگه شود ... ثم اشتغل الى محامد الوزير فقال ديگر عروس فكر من از دگر امير كبير

و درختان

كهنه ...

ابري

آرژنگ نقاش ... [illegible]

ابو بكر پادشاهي ... زبردر

بای ابی بکر بن ابی نصر دیگر عروس فکر من از بی جمالی سر بر نیارد و دیده یاس بالیاء المثناة التحتانیه یعنی نومیدی از پشت پای خجالت بر ندارد و در زمره ای گروه صاحب دلان متجلی بالجیم نشود مگر آنگه متحلی بالحاء المهملة وکسر اللام المشددة فیها گردد یعنی مزین شود به زیور قبول امیر کبیر عالم عادل مؤید من عند الله مظفر ای منصور بنصرة الله تعالی ظهیر سریر سلطنت و مشیر تدبیر مملکت کهف الفقراء ملاذ ای ملجاء الغرباء مربی الفضلاء محب الاتقیاء جمع تقی بالتشدید کصفی و اصفیاء افتخار آل فارس یمین الملک امین الدولة والاعیان والدین غیاث الاسلام والمسلمین فی مختار الصحاح یقال استغاثه والاسم الغیاث بالکسر عمدة الملوک والسلاطین ای زبدتهم ومعتمدهم ابو بکر بن ابی نصر وقد کان هذا وزیر ابی بکر بن سعد وکان رجلا صالحا خیرا ذکره القاضی فی نظام التواریخ اطال الله عمره واجل بتشدید اللام من الاجلال ای اعظم الله تعالی قدره وشرح صدره وضاعف اجره که ممدوح اکابر آفاقست و مجموع مکارم اخلاق بیت هر که در سایه عنایت اوست گنهش بفتح النون طاعتست و دشمن دوست بر هر یکی از سایر بندگان و حواشی خدمتی معین است که اگر ادای آن تهاون و تکاسل روا دارند مراتیه بمعنی اتیه در معرض بکسر المیم وفتح الراء خطاب ای تجلی فیها الجواری کذا فی مختار الصحاح خطاب آیند و در محل عتاب مگر بر این طایفه درویشان که شکر نعمت بزرگان واجبست و ذکر جمیل بکسر الذال وقد یضم دعای خیر و ادای چنین خدمتی و رغبت او اولیتر است که در حضور این تصنع و زبان زدیکست و آن یعنی ادای خدمت و دعا و رغبت از تکلیف دور **قطعه** پشت دوتای فلک راست شد از خرمی تا چو تو فرزند زاد مادر ایام را حکمت محض است اگر لطف جهان آفرین :: خاص کند بنده مصلحتی عام را :: دولت جاوید یافت هر که نکو نام زیست :: کز عقبش ذکر خیر زنده کند نام را :: وصف ترا گر کنند ور نکنند اهل فضل یعنی برابر و مساویست که حاجت مشاطه بفتح المیم وتشدید الشین بالفارسیة زن پیرایه گر نیست روی دلارام را یعنی انه حسن بالذات لا یحتاج الی التزیین قال ابن الرومی فی هذا المعنی و نعم قال و ما الحلیة الاصلیه و لعقیصه یمم من حسن اذا الحسن قاصرا اذا کان الجمال موفرا کحسنک لم یحتج الی ان یزورا **عذر تقصیر خدمت و موجب اختیار عزلت تقصیر و تقاعدی که** در مواظبت خدمت بارگاه خداوندی می رود بنا بر آنست که طایفه حکما هند و ستان در فضایل بوزرجمهر سخن می گفتند آخر جز این عیبش ندانستند که در سخن گفتن بطی است یعنی درنگ بسیار می کند مستمع را بسی منتظر می باید بود بمعنی بودن تا وی تقریر سخن کند و فی بعضها مستمع را تا وی تقریر سخن کند و فی بعض النسخ مستمع را بسی انتظار می باید و فی بعضها مستمع را بسی منتظر می باید بود و فی بعض بودی بفتح الظاء علی انه مصدر میمی بمعنی الانتظار و بکسرها علی انه اسم فاعل استعمل فی معنی المصدر مجازا بوزرجمهر بشنید و گفت :: در جواب ایشان اندیشه کردن که چه گویم به که یعنی بهتر است از پشیمانی خوردن که چرا گفتم **مثنوی** سخندان پرورده پیر کهن :: بیندیشد آنگه بگوید سخن :: مزن بی تأمل بگفتار دم بفتح الدال ای لا یتکلم بدون التأمل نکو گوی اگر دیر گویی چه غم :: بیندیش و آنگه بر آور نفس :: وز آن پیش بس کن که گویند بس :: بنطق آدمی بهتر است از دواب

دواب از تو به گر نگویی صواب بگفت در نظر اعیان خداوندی که مجمع اهل دلست و مرکز علمای متبحر اگر در سیاقت سخن ای فی سوق الکلام و ترتیبه دلیری کنم شوخی بمعنی گستاخی کرده باشم و بضاعت مزجاة الخ البضاعة ای متاع مدفوع یدفعه کل تاجر رغبة عنها واحتقارا الیها یقال بضاعة مرضیة ای قلیلة بحضرة عزیز آورده که شبه بضمتین وسکون الهاء خرزه سوداء مشهور مبذوله در بازار جوهریان جوی بیارد ای الشعیر الواحدة نیارزد و چراغ پیش آفتاب ای فی حضور الشمس پرتوی ای شعلگی ندارد و مناره بفتح المیم التی یوزن علیها و هی مفعلة بفتح المیم والجمع المتواتره بالواو لانه من النور بلند در دامن کوه الوند بفتح الهمزة واللام واسم جبل فی همدان علم فی الارتفاع پست نماید مضارع مجهول من نمودن ای یری ناقص :: دیگر هر که گردن بدعوی افرازد مضارع افراختن خویشتن را بگردن اندازد بمعنی کما فی قوله بهشت باب وقد وقع فی بعض النسخ بدل هذا المصراع بگذا دشمن از هر طرف بر وی تازد و هو مضارع تاختن سعدی افتاده ایست آزاده بمعنی فارغ کس نیاید بجنگ افتاده :: اول اندیشه و آنگهی گفتار یعنی بعد از آن وقت گفتار می باید از آنجهت که پای بست آمده است بالباء العربی فی بست یعنی اول اساس بنا آمده است پس دیوار بالباء الفارسی یعنی بعد از آن بروی بنا آمده است و ههنا اقوال آخر ولا نخ ایرادها عن لطفه منها انه قال بعضهم قوله پس دیوار بالباء الفارسی وسکون السین مبتدأ مؤخر و پای بست آمده است بالباء العربی من بستن وسکون یا پای خبره هو مثل فی کل من کان را حلال صنیعته قال و اصله ان استاد خطا و صین کانوا یا مرون لمن لم یتمهر فی الصنعة بعد من تلامذهم بان یصنعوا وراء الستره ولا یبرزونهم علی الناس یعنی ینبغی الفکر اولا ثم التکلم لان من تیرة بلا فکر و رویه قد جاء عندهم کانه مشید و ذا القدم و متقید بالتقید قال و منه الغلط المشهور فی الترکی قولهم پستواری و منها ما قال بعض افریای پست بالبائین الفارسین و کسرها پای بمعنی پست پای آمده است پس دیوار یعنی تخص پس دیواری عندهم محتقر مبذول تحت القدم و مطروح فی التراب و منها ما قال بعض افریای پیت بالبائین الفارسین وسکون یاء پای الخشب الذی یضعه البناء تحت قدمیه عند ازدیاد ارتفاع البناء و من قامت الرجل یقال له بالترکی قره چو وانت خبیر بان کلها اوهام باطلة و تخیلات فاسدة ناشیة من ضیق الفطن وسیرد علیک فی اول باب السادس ما یرشدک علی ان مراده ما قلناه اولا او نخل بندی بالیاء المصدری مختلفه والنخل ضرب من الحلی یتخذ من النور کذا فی مختار الصحاح و نخل بند وصف ترکیبی مثل قولهم اصول بند و نقش بند بالترکی نتل یعیجی ولی نه در بوستان شاهم بالیاء المصدر ای فلیعنی محمدی فروشم ولی نه در کنعان اسم مکان نشاء فیه یوسف علیه السلام **حکایت** لقمان حکیم را گفتند که حکمت از که آموختی گفت از نابینایان که تا جای نه بینند یعنی تدارک نمی کنند بعصا و مانند آن پای ننهند قدم محرس الرجل بکسر الراء الخروج قبل الولوج مثل الدخول لفظا و معنی هذا هو الروایة فی المثل وقد یقال قدم بکسر الدال المشدد و علی انه امر من قدم تقدیما من احسن ما قیل فی هذا الباب قول الشاعر قدر رجلک قبل الخطو موضعها فمن علا زلقا من غرة زلجا الزلق بالتحریک المزلقه والغره بالکسر الغرور دلجا بفتح اللام والالف الاشباع بمعنی ذل

بفتح الميم وسكون اللام ای قسم اهل المملکة و برکة المملکة الملک المراحم بفتح الميم وكسر اللام م

وصف مع

مزجات مع

نخ هدی من فروتیم ... سرکنعان ... والبرحا ... کنعان

ادم تونه نطق ایله دواب دن ...

مصراع مرویست بسکون الیاء المصدریة بمعنی رجلیت قیل وقد یفتح الیاء لکنه غلط اصله مردی است بیازمای امر من ازمودن والکه ای بعد التجربه زن کن یعنی زن را نکاح کن قطعه گرچه شاطر بود خروس بجنگ چه زند یعنی چه هیچ زند وقد یقال زند مهنا بمعنی کند مجازا یعنی چه کند پیش باز رویین بیاوی
جنگ بالجیم الفارسی وروی تر قیق الرای المضمومة هو معدنی مرکب من المعدنیات الاخر کالنحاس والاسرب وغیر ذلک یقال له فی العربی الصفر وفی الترکی توج شبیه رحله بالصفر فی اللون وشدة الاحکام وفی بعض النسخ رویین جنگ بالزای المعجمة والباء الفارسی والجیم العربی ورویین فی اصل اللغة مرادف گزبز وفی المشهور اسم شخص مشهور بالضرب والحرب یذکر فی قصة حمزه باین کیکاوس والمقام یحتمل کلا المعنیین هذا وقد یروی رویین بالرای المهملة والباء العربی وروی بالفارسیه نیز وعرب ولا یخفی بعده گربه بضم الکاف الفارسی شیرست در گرفتن موش لیک موش است درمصاف پلنگ بضم المیم والصاد المهملة بمعنی جنگ وحرب بلک اما باعتماد سعت بفتحتین الوسعة واخلاق بزرگان که چشم از عوایب جمع عیب کمعایب زیردستان بپوشند وور افشاء جرایم کهتران جمع کهتر بمعنی الصغر الحقیر نکوشند کلمه چند برسبیل اختصار از نوادر واشان جمع اثر بمعنی الاخبار عن السلف الصالحین وحکایات واشعار جمع شعر بالکسر وسیر بکسر التین وفتح الیاء جمع سیرة وهی الطریقة حمیده کانت او ذمیمه ملوک جمع ملک درین کتاب درج کردم بالفتح والسکون الطی کردیم موجب بکسر الجیم تصنیف کتاب گلستان این بود وبالله التوفیق وبیده ازمة الحسن نظم بماند سالها این نظم ترتیب ❊ زما هر ذره خاکی یعنی ذره خاک

امید از کرم مع

ملوک ماضی

بکسر الهمزة الا انها حذفت للوزن یعنی در زمانی که زما هر ذره خاک افتاده باشد جایی فهذا المصراع الثانی فی موضع الحال بحسب المعنی علی طریقة اینک حقوق النجم غرض نقشیست کز ما باز ماند ای بقی بعد ما که هستی را نمی‌بینم بقایی کوته مگر صاحبدلی روزی برحمت کند بر کار درویشان دعایی هی تعلیل فی المعنی لکون بقاء النقش غرضه بعد التعلیل بالمصراع الثانی امعان نظر ای تدقیقه یقال امعن الفرس ای تباعد عن فی عدو ترتیب کتاب وتهذیب ابواب التهذیب التطهیر ایجاز سخن را مصلحت در آن دیدم فاعل دیده ضمیر الامعان تا مرین بمعنی این وکثیرا ما یستعمل مرعلی انه من الصلوات الزایده ههنا کذلک هکذا قیل هذا وقال فی بحر الغرایب ... مرجی علی معنیین احدهما بمعنی التعداد والثانی بمعنی اللام اجاره للتعلیل ولعل المراد منه ههنا هو المعنی الاول روضه رعنا وحدیقه هی الروضة ذات الشجرة وقیل کل بستان علیه حایط کذا فی المختار الصحاح علیا بفتح العین المعجمة والباء الموحدة علی وزن حمرا ای ملتفه وفی بعض النسخ صح علیا تانیث اعلی وفی بعضها غنیا تانیث اغنی وکلاهما غلط کما لا یخفی چون بهشت بکسرتی الباء والهاء یعنی بعینی مثل الجنة بهشت بفتحها یعنی بهشت باب الاتفاق اتفاد یعنی امعان نظر مصلحت در آن دید که این روضه چون بهشت بر هشت باب مولف ومنتظم باشد ازین سبب مختصر آمد تا بملالت نینجامد من انجامیدن بمعنی اخر شدن باب اول در سیرت پادشاهان باب دوم در اخلاق درویشان باب سیوم در فضیلت قناعت باب چهارم در فواید خاموشی

باب پنجم در عشق وجوانی باب ششم در ضعف وپیری باب هفتم در تاثیر تربیت باب هشتم در اداب صحبت تاریخه در آن مدت که ما را وقت خوش بود ❊ ز هجرت ای الهجرت النبویة ❊❊ ششصد وپنجاه وشش بود ❊ مراد ما نصیحت بود وگفتیم ❊ حوالت با خدا کردیم ورفتیم باب اول در سیرت پادشاهان حکایت پادشاهی را شنیدم که بکشتن اسیری اشارت کرد بیچاره در حالت نومیدی بزبانی که داشت یعنی بلسان کان فیه ملک را دشنام دادن گرفت وسقط بفتحتین الهذیان والفحش وهو فی الاصل المتاع الردی گفتن که گفته اند هر که دست از جان بشوید هرچه در دل دارد بگوید مفعول مقدم لقوله گوید فی قوله در دل دارد بگوید شعر اذا یئس الانسان طال لسانه الیاس نومید شدن وهو من باب علم وفیه لغة اخری اعنی یئس ییئس بالکسر فیهما وهو شاذ وطول اللسان عبارة عن کثرة السب والشتم کسنور مغلوب وهو مضاف الی مغلوب باضافة الموصوف الی صفته والسنور علی وزن البلور الهرة یصول یحمل حمله علی الکلب یقال صال یصول صولا وصولة ای استطال علیه ووثب ویقال رب اشد من صول بیت وقت ضرورت چو نماند گریز بکسر الکاف الفارسی اسم مصدر من گریختن وقد یجی وصفا ترکیبیا دست بگیرد سر شمشیر تیز فاعل گیرد ضمیر المضطر ومفعوله یعنی دستش مقاتل بگیرد سر شمشیر تیز را وملک پرسید که چه میگوید یکی از وزرا نیک محضر بفتح المیم والضاد گفت ای خداوند همی گوید والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس ای الممسکین الغضب والذین یعفون عن اعضاده مع القدرة علیه من کظمت القربة اذا

ملاتها وشددت فاها کذا قال بعض الکمل فی مختار الصحاح کظم غیظه ای اجترع غضبه وهذا تلمیح الی قوله تعالی وسارعوا الی مغفرة من ربکم وجنة عرضها السموات والارض اعدت للمتقین الذین ینفقون فی السراء والضراء والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس والله یحب المحسنین قوله اعدت ای هیئت لهم وقوله فی السراء والضراء ای فی حالتی الرخاء والشدة قوله والکاظمین عطف علی المتقین روی عن النبی عم انه قال من کظم غیظا وهو یقدر علی انفاذه ملا الله قلبه امنا وایمانا وقال علیه السلام ان هؤلاء فی امتی قلیل الا من عصمهم الله تعالی وقد کانوا کثیرا من امم التی مضت ملک را بر وی رحمت آمد واز سر خون او درگذشت قیل ان سر درگذشت کلاهما من قبیل الصلات الزواید ولا یبعد ان یقال از خون وسر او وزیر دیگر که ضد او بود گفت ابنای جنس ما را نشاید در حضرت پادشاهان جز براستی سخن گفتن این مرد ملک را دشنام داد یعنی شتم وسب وناسزا گفت ملک ازین سخن روی درهم کشید ای انقبض انقباضا وگفت مرا آن دروغ پسندیده‌تر آمد ازین راستی که تو گفتی که از روی در مصلحتی بود واین را بنا بر خبث یعنی بنای این راست بر خباثت بود وحکما گفته اند که دروغ مصلحت آمیز وصف ترکیبی من امیختن به است از راست فتنه انگیز وصف ترکیبی من انگیختن ومنه ما قال اللطفی دروغی که حالی دلت خوش کند به از راستی که مشوش کند بیت هر که شاه آن کند که او گوید مفعول مقدم للحصر که او گوید حیف باشد یعنی جور وظلم باشد که جز نکو گوید

حکایت برطاق فی بحر الغرایب طاق هو الذی یقال له بالترکی مصدره
هذا و فی الصحاح الفارسی هو الاستوانه و ایوان قال فیه هو المکان العالی
الذی یهیا و یعین بجلوس السلطان و الغرفة العالیة ایضا و قال فی البحر الذی
یبنی فی اقبیة البیوت و یقال له سایه بان و فی مختار الصحاح الایوان
بکسر الهمزة الصفة العظیمة و منه ایوان کسری و جمعه اواوین مثل دیوان
و دواوین لان اصله اوان فابدلت من احدی الواوین یاء انتهی هذا
لکن المشهور المتعارف ایوانا بفتح الهمزة و لعله من قبیل تصرفات العجم کفتح میم میدان
فریدون اسم ملک من ملوک العجم مشهور بقتل ضحاک ناپاک و هو فریدون بن
اثین من طهمورث دیوبند الذی قتله ضحاک و اطعم دماغه للحیتین اللتین خلقهما الله
علی منکبیه متصلتین ببدنه و کانا بحیث لا یسکنان اذا جاعا الا بدماغ الادمی
و لهذا کان یقتل کل یوم شخصین من مملکته لاجل طعامهما ثم قتله فریدون انتقاما
من دم ابیه و القصة مبسوطة فی شاه نامه نوشته بود جهان ای برادر
نماند مضارع منفی من ماندن ای لا یبقی بکس دل اندر جهان آفرین
بند و بس جهان آفرین وصف ترکیبی لا تعلق قلبک الا الی الله الذی هو خالق
العالم مکن تکیه بر ملک دنیا ای لا تتکئ الی الدنیا و پشت عطف علی تکیه
ای لا تستند ظهرک الیه یعنی لا تعتمد علیه که بسیار کس چون تو پرورد و کشت
چو آهنگ رفتن کند جان پاک چه بر تخت مردن چه بر روی خاک
حکایت یکی از ملوک خراسان سلطان محمود سبکتکین یعنی
سلطان محمود بن سبکتکین و حذف الابن کثیر عند العجم کما مر فی قوله نام

سعدی ابی بکر سعد بن زنگی و سمی رایضا نظایره و الکاف الاولی عربی و
الثانی فارسی و اشار الیه فیما فی المشهور و قد یضم را بجواب دید بعد
از وفات او بصد سال که یعنی همچنان دیده که جمله وجود او ریخته بود و خاک
شده مگر چشمان او که همچنان در چشم خانه می گردید و نظر میکرد سایر حکما
از تاویل آن یعنی جمیع حکماء از تعبیران رؤیا عاجز ماندند مگر درویشی
که خدمت بجای آورد و گفت در تعبیرش هنوز نگرانست که ملکش بضم
المیم اسم و اما الملک بکسر المیم و کذا الملک بفتحها و منه قوله ملکنا و هو مصدر یعنی
خداوند شدن علی ما هو المتعارف المشهور با دگرانست قطعه بس نامور
بسکون المیم ای رب شخص کثیر و بس بالباء العربی یجی بمعنی فقط کما یجی
فی قوله که حلوا چو یکبار خوردند بس بمعنی بسا مخففا عنه و هنا کذلک
و قد عرفت بحثه نقل عن البحر بزیر زمین در زیر زمین دفن کرده اند کز
هستیش بر روی زمین بر و لعل لفظ بر لمقارنته بالباء الصلة اخر عن مدخوله
کما اشرنا الیه فی صدر الکتاب و المعنی بر روی زمین و قال بعض
الکمل بر هنا معجم و قیل بمعنی قطعا کما نقلنا و فی قوله بر نیاید نشان نماند
بسکون النون اثاثه ان جسم لاشه بمعنی لاش و هو الجیفة التی یقال لها
بالترکیة [illegible] تش کذا فی البحر را که سپردند زیر خاک خاکش چنان
بخورد ماضی من خوردن فاعله ضمیر خاک و مفعوله الشین الراجع الی قوله جسم
لاشه کذا استخوان نماند زنده است بوصل الهمزة نام فرخ یعنی نام مبارک
فی البحر فرخ بالراء المشددة المضمومة یجی علی معنیین بمعنی المبارک و بمعنی

الذی و قد یقال المراد به ملک یقال له فرخ شاه و لا یخفی بطلانه نوشیروان
[illegible] ازار بخیر و الفصیح فیه انوشروان بفتح الهمزة و سکون النون و الراء و
هو المسموع من بعض الافاضل و فی بعض النسخ نوشین روان بالیاء و النون
بعد الشین و فی بعض اخر منها نوشیروان بالیاء فقط بعده گرچه بسی گذشت
که نوشیروان نماند خیری بالیاء کن ای فلان و غنیمت شمار عمر زان پیشتر
بالیاء الفارسیة یعنی خیری کن قبل از آنکه بانگ برآید فلان نماند
ای مات حکایت ملک زاده را شنیدم که کوتاه بود و حقیر و دیگر برادران بلند
و خوب روی باری یعنی مره پدرش بکراهیت تحقیف الیاء هو الخفیف
بمعنی الاستحقار در وی نظر کرد پسر بفراست دریافت ای فهم و تفطن
و گفت ای پدر کوتاه خردمند یعنی عاقل قصیر القامة به که نادان بلند نه هر
چه بقامت مهتر بقیمت بهتر که الشاة نظیفة و الفیل جیفة النظیفة بالظاء المعجمة
الطاهر بالمهملة و الجیفة النجس و هی فی الاصل جثة المیت شعر اقل جبال الارض
طور و هو بالسریانیة الجبل و المراد به طور سینین و هو جبل بدیة کلم موسی کما قال
الله و انه ای و الحال انه طور لاعظم عند الله قدرا تمیز و منزلا ای شرفا و رتبة
حسب القسم به فی کتاب الکریم و السمع فیه کلام الکلیم قطعه آن شنیدی که
لاغر دانا گفت روزی فی یوم من الایام بابله الابله الاحمق من البله و هو الحمق فربه
بسکون الراء الاصلی السمین است تازی یعنی عربی اگر ضعیف بود همچنان
ای نیم کوته ضعیف از طویله فربه یعنی بهتر است پدر بخندید و ارکان دولت
بپسندید و برادران او برنجیدند دیگر تا مرد سخن نگفته باشد عیب و هنرش

[illegible] بعضی بعض منسوب باشد [illegible] کان [illegible] خالیست بفتحه بالباء العربیة المکسورة
مجهوم بعضی درختستان و [illegible] مشغول [illegible] الحیوانات و تشغل ایضا [illegible]
[illegible]
[illegible] الفارسی و [illegible]
[illegible] بسیار [illegible] حیوان [illegible]
بالترکیة [illegible] شاید [illegible] با [illegible] ران [illegible]
[illegible] بالسکون [illegible] شنیدم که در آن [illegible] سخن صعب روی نمود

صعب روی نمود ماض من نمودن بمعنی نماندن اما بالاشتراک او المجاز کذا
قیل و یمکن ان یقال نمود ماض مجهول من نمودن و صعب روی بمعنی شدید الخصومة
صفت ترکیبی مجموعهما صفة واحدة لدشمن و المعنی دشمنی که صعب روی یعنی
شدید الخصومة است نمود یعنی مرئی و ظاهر شد و علی هذا المعنی استعمل لفظ
نمود فی قوله که عشق آسان نمود اول ولی افتاد مشکلها چون دو لشکر روی بهم
آوردند اول کسی که اسب در میدان بکسر المیم قیل هذا فی العربی و اما فی الفارسی
فهو بفتح المیم و قیل انه من تصرفات العجم راند او بود و گفت قطعه آن نه من
باشم که روز جنگ بینی پشت من یعنی بکلمه آن منم کاندر میان اصله که اندر
ثم اتصل خاک و خون بینی سری یعنی راسی کذا قیل کاینک جنگ آرد بخون خویش
بازی می کند روز میدان ظرف لقوله جنگ آرد و لقوله بازی علی
طریقة التنازع آنکه بگریزد بخون لشکری بازی می کند و هذا بناء علی ما قیل
من ان شخصا اذا هرب اولا معرضا عن الحرب یکون سببا لانهزام ذلک

بود وایشان اندک طایفه از طوایف عسکر آهنگ یعنی قصد کریز کردند
پسر کوتاه وحقیر نعره بزد وگفت ای مردان بکوشید تا جامهٔ زنان نپوشید سواران را بگفتن او تهور هو الوقوع فی الشی بتلا
یعنی تهور واقدام سواران زیادت گشت یکبار ای مرة واحدة
بمجموع عسکر حمله کردند شنیدم که هم دران روز بر دشمن ظفر یافتند
ملک سر وچشمش ببوسید ودر کنار گرفت یعنی در اغوش کرده بیک
دست وهر روز نظر بیش کرد بیش بالباء العربیة المکسورة بالکسر المجهولة بمعنی
الزیادة تا ولی عهد خویش یعنی متصرف زمان خویش شد برادرانش
حسد بردند وزهر در طعام او کردند خواهرش یعنی اخته از غرفه
بالضم والسکون العلیة بدید ودریچه بر هم زد پسر دریافت ای
ادرک وفهم ودست از طعام باز کشید وگفت محالست که هنرمندان بمیرند

ولی بیهنران جای ایشان بگیرند بیت کس نیاید بزیر سایهٔ بوم والمراد به
طیر معروف یسکن فی الخرابات تیطیر به وهمای هو طیر مشهور وقیل انه یسکن
ویبیض فی الهواء ویقال هما بحذف الیاء ایضا وله خاصیة معروفة وهی ان
کل من وقع فی ظله یکون اما سلطانا او غنیا فی الغایة از جهان شود معدوم پدر را
ازین حال آگاهی دادند برادرانش بخواند وگوشمالی بواجب داد یعنی که
گوشمالی داد ونصیب وجوب پس هر یکی را از اطراف بلاد جمع بلد بفتحتین
مثل جبل وجبال حصهٔ مرضی معین کرد تا فتنه بنشست ونزاع برخاست وگفته اند
که ده بفتح الدال وسکون الهاء الاصلی درویش ای عشرة من الفقراء در گلیمی
بخسپند من خسپیدن بمعنی خاپیدن دو پادشاه در اقلیمی نگنجند بضم
الکاف الفارسی ای لا یسعانه قطعه نیم نانی گر خورد مرد خدا بذل
درویشان کند نیمی دگر مقصور من دیگر ملک اقلیمی بگیرد پادشاه
همچنان ای مع کون کذلک در بند اقلیمی دگر است حکایت طایفهٔ دزدان
عرب بر سر کوهی نشسته بودند ومنفذ بالفتح موضع النفوذ کاروان
بسته ورعیت بلدان جمع بلد مثل جملان بالضم والسکون فی حمل بفتحتین
از مکاید ایشان المکید المکر مرعوب یعنی کلهم کانوا فی کمال
الخوف والجزع والفزع فی مختار الصحاح ورعبه رعبا بالفتح وسکون العین
افزعه ولشکر سلطان مغلوب بحکم آنکه ملاذ منیع ای ملجا حصین
از قلهٔ کوهی القلة بضم القاف وسکون اللام اعلی الجبل بدست آورده بودند
وملجا الفارسی پناهگاه ومأوی فی مختار الصحاح المأوی لکل مکان یأوی

الیه ای یرجع الیه شیء خود ساخته مدبران ممالک آن طرف در دفع مضرة ایشان
مشورت کردند که اگر این طایفه برین نسق ای النظم روزگاری مداومت
نمایند مقاومت با ایشان ممتنع گردد بفتح الکاف الفارسی کانه منتقل من الامکان
الی الامتناع العادی شعر درختی که اکنون یعنی هنوز گرفتست پای
نه از زمان قدیم بنیروی مردی یعنی بقوة وزور یک مرد براید
ز جای ورش یعنی واگر او را همچنان روزگاری ای زمانی بلی بیار
الخطاب من هشتن بگردونش ... بیخ الکاف الفارسی
العجلة وهی التی تجر بالثور از بیخ بکسر الباء العربی اصل الشیء وعرقه برگسلی
ای لا تقلع عن مکانه سرچشمه شاید گرفتن ببیل چو پر شد نشاید گذشتن
ببیل معرب پیل بحن بسکون النون یعنی سخن مدبران مذکور برین مقرر
شد یکی را بتجسس ایشان گماشتند من گماشتن بضم الکاف الفارسی
بمعنی التوکیل والتسلیم وفرصت ایشان نگاه داشتند تا بوقتی که بر سر
قومی رانده بودند وبقعه خالی مانده تنی چند از مردان واقعه دیده جنگ
آزموده را بفرستادند تا در شعب بالکسر والسکون طریق فی الجبل پنهان شدند
دزدان شبانگاه باز آمدند سفر کرده وغارت آورده سلاح از تن
بگشادند ورخت وغنایم جمع غنیمت بنهادند نخستین بضمتین یعنی اول
دشمنی که بر سر ایشان تاختن آورد ... تاختن بمعنی العدو خواب
بود چندانکه پاسی یعنی پاره از شب بگذشت ولم احده فی اللغات
ونقل بعضهم انه مذکور فی مصباح الادب از شب بگذشت شعر قرص خورشید

شد
بضم القاف والصاد المهملة ای جرم الشمس در سیاهی رفت یونس اندر
دهان ماهی رفت ای کان مثل هذه القضیة مردان دلاور از کمین
بفتح الکاف العربی بالترکی بصو بر جستند بفتح الجیم العربی ودست یکان یکان بر
کتف بستند یکان یکان بکسر الیاء وروی بفتحها ای احادا احادا بر کتف بستند
بامدادان بدرگاه ملک حاضر آوردند همه را اشارت بکشتن کرد اتفاقا
دران میان جوانی بود که میوه بالفتح والسکون بمعنی الثمرة عنفوان
شبابش عنفوان الشباب اول نورسیده بود وسبزه گلستان عذارش
نو دمیده بود لفظ نو فی الموضعین بالفتح والسکون بمعنی الجدید ودمیدن
بالدال المهملة بمعنی انبت مصدر یکی از وزرا پای تخت ملک را بوسه
داد وروی شفاعت بر زمین نهاد وگفت این پسر همچنان ای مثل هؤلاء
اللصوص از باغ زندگانی بر بمعنی ثمر نخورده واز ریعان بفتح
الراء المهملة وسکون الیاء جوانی ای من اول الشباب تمتع نیافته توقع بکرم
اخلاق خداوندی آنست که ببخشیدن خون این بر بنده منت نهند
وبار الخطاب ملک روی ازین سخن در هم کشید موافق رای جهان آرایش
قوله جهان بین وصف ترکیبی والشین راجع الی الملک نیامد وگفت
پرتو با تبار الفارسی بمعنی شعله بمعنی قوله تو ی نیکان نگیرد ای نستتر
منهم هر که بنیادش بدست تربیت نااهل را چون گردکان بر گنبدست
الفارسین بمعنی الجوز وقیل الکاف الاول عربی والثانی فارسی در گنبد
گنبد بضم الکاف الفارسی وقیل بالعربی وفی بعض النسخ بر گنبدست

نسل تبار ينبغي اتباء الفوقانية قبل الباء الموحدة بمعنى قبيله ايشان منقطع كردن
او بيترست وبيخ بالباء العربي اي بحرق بنياد ايشان برآوردن بهتر كه آتش
سوزانشان ندن بمعنى منطفي كردن كذا سمعت من البعض واخگر بمعنى الجمرة كذا في
وافي كشتن وپچاش نگاه داشتن كار خردمندان نيست قطعه ابر اگر آب
زندگي بارد من بارندن بمعنى باراندن اما بالاشتراك او المجاز ولا يبعد ان
يقال از ابر اگر آب زندگي بارد هرگز از شاخ بيد بر نخوري وهو نتيجة الخلاف
براي الثمرة نخوري بياء الخطاب بافرومايه يعني في الاصل روزگار
مبر اي لا تصرف ولا تضيع في تربيته كز ني بوريا شكر يار ني للاضافة وبوريا نوع
من القصب يتخذ منه الحصير شكر نخوري وزير شنيع اين سخن بشنيد طوعا
نبغ الطاء المهملة اي انقيادا ورغبة وسمعا وطاعة بپسنديد ودر راي تدبير ملك
افسرين خواند وگفت انچه خداوند دام ملكه فرمود عين حقيقت است
كه اگر در سلك صحبت آن بدان جمع به تربيت يافتي يكي از ايشان شدي
اما بنده اميدوارست كه اين غلام صحبت صالحان تربيت پذيرد وخوي
خردمندان گيرد كه هنوز طفلست وسيرت بغي وطغيان وعناد آن گروه
در نهاد وي متمكن نشده است تنها دبكر انبوه ان اصل البدن وجثه وصححه بعضهم
بالدال مهملة لكن غلط الصحيح انها معجمة والاصل فيه ما روي عن ابي نصر العلاني
اعرف الفرق بين الدال والذال فهو ركن في الفارسية معظم كل ما قبله سكون
بلا واي فهو دال وما سوى ذلك ذال معجم ودر حديث است كه ما من مولود
الا وقد يولد على الفطرة اي الجبلة السليمة والطبع المتهئ لقبول الدين المحمدي فلو ترك

المرء

كروه

عليها

عليها لاستمر على لزومها ولم يفارقها الى غيرها لان هذه الدين الشريف موجودة
في العقول ويثرها في النفوس لكن ابواه يهودانه وينصرانه ويمجسانه اي يجعلانه
يهوديا ونصرانيا ومجوسيا بيت با بدان يار گشت همسر لوط اراد به زوجة
لوط النبي عم وقيل اراد به ابنه ويؤيده ما وقع في بعض النسخ يدل قوله
با بدان او بسر نوح با بدان بنشست اهي وهذا غلط كما لا يخفى والمراد ما قلنا ما يس
الايدل عليه قوله تعالى فاسر باهلك بقطع من الليل ولا يلتفت منكم احدا
الا امراتك انه مصيبها ما اصابهم يقول الله تعالى امرا للوط النبي عم سر واخرج
في اواخر السحر ولا يتخلف منكم احدا الا امراتك انه مصيبها من العذاب
ما اصاب هؤلاء القوم والاكثرون ينصب امراتك على معنى اسر با
هلك الا امراتك كذا في كتاب الشفا للامام بهاء الدين ويدل على
بطلانه ايضا لفظ همسر لانها لا تطلق على الابن بل على الزوج في الاغلب
وتفصيل هذه القصة على ما حرر في كتب التفاسير الثقات هو انه كانت
مدينة سدوم بلدة فيها من الخير واسعة وكثيرة الثمار ما لم يكن في ساير البلدان
وكان يجتمع الغرباء من الآفاق في فصل الصيف وآوان الثمار فجاء ابليس
لعنه الله تعالى متمثلا لهم في صورة غلام امرد وجعل يدخل كرومهم وحدائقهم
ويراودهم الى نفسه حتى اظهر فيهم الفاحشة ثم جاء الى نسائهم وقال ان
الرجال قد استغنوا عنكن فعلمهن ان يستغنين عن الرجال حتى استغنى
الرجال بالرجال والنساء بالنساء فاوحى الله تعالى الى لوط النبي عم ان يدعوهم
الى الايمان ويمتنعون عن الفواحش فلم يمتنعوا فبعث الله تعالى جبرئيل

عم ومعه احد عشر من الملائكة فلما انتهوا اليهم بنصف النهار فاذا هم يستقين من الماء
فابصرتهم ابنة لوط عم وهي تستقي الماء فاستخبرت بهم وحذرتهم عن خبث اهل
المدينة فاظهروا العزم من انفسهم فقالوا اهل تضيفينا فقالت ليس فيها احد يضيفكم
الا ذلك الشيخ المشير اليها فذهبوا الى لوط عليه السلام وهو على بابه فاقبل بهم
الى اهله وضاق صدره اغتماما ومخافة عليهم من خبث قومهم لا يدري ايأمرهم
بالرجوع او بالنزول وقال هذا يوم عصيب اي شديد ثم قال لامراته قومي
واخبزي ولا تعلمي احدا وكانت امراته منافقة فانطلق لبعض حاجاتها
فجعلت لا تدخل على احد وقد اعلمته وتقول ان عندنا قوما من هيئتهم كذا وكذا ما
رأيت قوما احسن وجها منهم فجاءه قومه يدعون الله اي يسخرون الى باب
لوط عم ويعدون الى اضيافه الذين نزلوا في داره فردوا الباب على وجوههم
فتسوروا من الحائط فقام اليهم لوط عم فقال يا قوم ان هؤلاء بناتي فتزوجهن
ونكاح تزويج المسلمات من الكفار جائزا هن اطهر لكم من الحرام فاتقوا الله
ولا تخزون في ضيفي اليس منكم رجل رشيد قالوا لقد علمت ما لنا في بناتك
من حق وانك لتعلم ما نريد ويعنون به عملهم الخبث فارادوا الدخول على الاضياف
فمسح جبرئيل عم بيده عليهم فعميت ابصارهم فعلموا ذلك من لوط فجعلوا يخوفونه
فتحير لوط النبي عم فلما رات الملائكة ما لقي لوط من الكرب قالوا يا لوط
انا رسل ربك لن يصلوا اليك فافتح الباب ودعنا واياهم ففتح الباب
فدخلوا فاستاذن جبرئيل عم ربه في عقوبتهم فضرب وجوههم فطمس اعينهم
فاعماهم لا يعرفون الطريق فخرجوا وهم يقولون النجاء فان في بيت لوط قوما

سحرة ثم لما امر لوط عم بان يسري اهله كما قال الله فاسر باهلك الآية قال جبرئيل
ان ابواب المدينة فحملهم على جناحه ووضعهم من وراء المدينة بامر الله تعالى فمضوا
الى صغر وهي قرية من قراها لم يكونوا يعلمون مثل عملهم فلما انتهى اليه
لوط عم ادخل جبرئيل جناحه في اربعة مدائن سدوم وعامورا وداد
ودادوما وصبوايم فكان في كل مدينة منها مائة الف مقاتل حتى بلغ
الارض فعلمها من طين اسود ثم رفع بها الى عنان السماء حتى سمع اهل السماء نباح
الكلب وصياح الديكة فلما رفعها الى السماء امطر الله تعالى عليهم الكبريت والنار ثم
كبريت قلبها عليهم فذلك قوله تعالى فلما جاء امرنا اي عذابنا جعلنا عاليها سافلها
وامطرنا عليهم حجارة من سجيل قيل هي كلمة معربة من سنگ وگل وقيل
اسم جبل في السماء منضود معد للعذاب مسومة اي معلمة عند ربك العذاب
وقيل مكتوب على كل واحد منها اسم من يرمي به ثم قال جبرئيل وما هي من الظالمين
ببعيد اي من ظالمي امة محمد عم خاندان نبوتش گم بضم الكاف الفارسي شد
سگ اصحاب كهف روزي چند پي نيكان گرفت ومردم شد قال
مقاتل عشرة من الحيوانات يدخلون الجنة في الآخرة مع المؤمنين عجل ابراهيم
وكبش اسماعيل وناقة صالح وبقر موسى وحوت يونس وحمار عزير
ونملة سليمان وهدهد بلقيس وكلب اصحاب الكهف وناقة محمد صلعم وعليهم
اجمعين فكلهم يصيرون على صورة الكبش ويدخلون الجنة كذا في مشكاة
الانوار وتحرير القصة على ما ذكر في تفسير القاضي البيضاوي هو ان فتية
من اشراف الروم ارادهم دقيانوس على الشرك فابوا وهربوا الى الكهف

معلقه

وهو الغار الواسع في الجبل فقالوا ربنا آتنا من لدنك رحمة وهيئ لنا من امرنا
رشدا وعن علي رضي الله عنه هم سبعة وثامنهم كلبهم اسماؤهم تمليخا ومكشلينا ومشلينا
سولكار اصحاب يمين الملك ومرنوش ودبرنوش وشاذنوش اصحاب
يساره وكان يستشيرهم والسابع الراعي الذي مروا به فتبعهم وتبعه كلبهم
وقيل هو كلب مروا به فتبعهم فطردوه فانطقه الله تعالى فقال انا احب
احباء الله فناموا فقال وانا احرسكم فانامهم الله تعالى نامة لا تنبههم فيها
الاصوات ولبثوا فيه احياء ثلثمائة سنين وازدادوا تسعا وكلبهم باسط
ذراعيه بالوصيد اي فناء الكهف وقيل الوصيد الباب وقيل العتبة
ثم ايقظهم الله تعالى آية على كمال قدرة الله تعالى ويستبصروا به امر البعث
ويشكروا انعم به عليهم قال الله تعالى وكذلك اعثرنا عليهم ليعلموا ان وعد الله
حق وان الساعة آتية لا ريب فيها حكي انهم لما قاموا من النوم بعثوا احدهم
الى المدينة وهي طرسوس لاجل الطعام فلما دخل السوق واخرج الدراهم
وكان عليه اسم دقيانوس اتهموا انه وجد كنزا فذهبوا به الى الملك وكان
نصرانيا موحدا فقص عليه القصص فقال بعضهم ان اباءنا اخبرونا ان فتية
فروا بدينهم من دقيانوس فلعلهم هؤلاء فانطلق الملك واهل المدينة وابصروهم
وكلموهم ثم قالت الفتية للملك نستودعك الله تعالى ونعيذك به من شر الجن و
الانس ثم رجعوا الى مضاجعهم فماتوا فدفنهم الملك في الكهف وبنى عليهم
مسجدا وقيل لما انتهوا الى الكهف قال لهم الفتى مكانكم حتى ادخل اولا لئلا
يفزعوا فدخل فعمي عليهم المدخل فبنوا ثم مسجدا اين نكته وطائفه از ندماي

جمع نديم ملک باو بشفاعت يار شدند تا ملک از سر خون او درگذشت وگفت
بخشيدم اگرچه مصلحت نديدم **قطعه** داني كه چه گفت زال والمراد زال
ههنا ابو رستم وهو معنى افرسيخي في الباب السادس با رستم گرد بضم الكاف
العربي ❊ دشمن نتوان حقير وبيچاره شمرد ❊ ديديم بسي كه آب سرچشمه
خرد ❊ بالضم والسكون چون بيشتر آمد بكسر الباء العربي بالكسرة المجهولة
شتر وبار ببرد اي مع الحمل الذي كان على ظهر الابل ❊ القصد بضمتين وزير
پسر را بخانه برد وبناز ونعمت بپرورد واستاد ادب را تربيتش
نصب کرد تا حسن خطاب ورد جواب وسائر آداب ملوكش بيآموختند
تا در نظر همگنان بكسر الكاف الفارسية اي عند جميع الناس پسنديده آمد
باري اي مرة وزير از شمايل جمع شمال بالكسر بمعنى الخلق بالضم فقوله وافعال
عطف تفسيري او در حضرت ملک شمه مي گفت كه تربيت عاقلان در وي
اثر كرده است وجهل قديم از جبلت بكسرتين وتشديد اللام بمعنى
الخلقة او بدر برده اي ازيل واخرج وقد مر نظيره في اول الكتاب
ملک ازين سخن تبسم آمد وگفت **بيت** عاقبت گرگ زاده گرگ
شود ❊ گرچه با آدمي بزرگ شود ❊ سالي دو برين برآمد طايفه اوباش محله
يعني تو ندان محله كذا سمعت من البعض وفي مختار الصحاح الاوباش
من الناس الاخلاط وهم الضروب المتفرقون وقيل هو جمع مقلوب
من البوش وهو بالفتح الجماعة من الناس مختلطين انتهى در وي پيوستند
وعقد موافقت بكسر العين او فتحها بستند تا بوقت فرصت وزير را

[illegible]

عير

با دو پسرش بكشت ونعمت بي قياس برداشت ودر مغاره دزدان بجاي
پدرش بنشست وعاصي شد ملک را ازين دست به دندان گرفت وگفت **قطعه**
شمشير نيک ز آهن بد چون كند كسي ناكس بتربيت
نشود اي حكيم كس بسكون الميم كس مفعول نشود ❊ باران كه در لطافت
طبعش خلاف نيست ❊ در باغ لاله رويد الظاهر انه من روييدن بمعنى
روياندن بالاشتراك او المجاز وقد يقال معناه در باغ لاله رويد و در شوره
بوم خس مي رويد وشوره بوم ارض ذات ملح يقال له بالتركية چورق وفي
المعيار الجمالي خس هو الذي يقال له بالتركية چرچوب وفي بعض النسخ بوم بدل
بانثار المنكسة بدل بوم بالموحدة وهو غلط كما لا يخفى ذكر زمين شوره سنبل برنيارد
در وتخم عمل ضايع مگردان بالكاف الفارسي نكويي با بدان كردن چنانست
كه بد كردن بجاي نيک مردان يعني براي نيكمردان **حكايت** سرهنگ
هو الذي يقال له بالتركية چري باشي وقيل بمعنى چاوش وهو الاصح زاده
را بر در سراي بكسر راء ودر اغلمش بفتحتين اسم ملک من ملوک العجم كذا سمعت
من البعض ديدم كه عقل وكياستي بمعنى زيركي وفهم وفراستي زايد الوصف
داشت هم از عهد اي زمان خردي آثار بزرگي در ناصيه او پيدا الناصية موي
پيشاني فرو بالاي سرش يعني در بالاي سرش ز هوشمندي بالياء المصدري
بمعنى عاقلي مي تافت ❊ حكايت ماضي من تافتن بمعنى الاشتعال ستاره
بلندي في الحلة مقبول نظر سلطان آمد كه جمال صورت وكمال معنى داشت
وحكما گفته اند توانگري بهنر است بضم الهاء نه بمال وبزرگي بعقل است نه بسال

خبر كردن

[illegible] بود

مي تافت شعله لموع

ابناي جنس او بر وحسد بردند ودر كشتن او سعي بي فايده نمودند **مصراع**
دشمن چه كند چو مهربان باشد دوست ملک پرسيد كه موجب خصمي
ايشان بكسرات الجيم والباء والياء در حق تو چيست گفت در ساية دولت خداوندي
دام ملكه همگنان را راضي كردم مگر حسود را كه راضي نمي شود الا بزوال نعمت من قوله دولت
واقبال خداوندي باد بمعنى دايم باد دعاي للملک **بيت** توانم آنكه
نيازارم اندرون كسي ❊ حسود را چكنم كو ز خود برنج در است اي در رنجست
وابدال صلة كما هنا بمير تا برهي اي حسود كين رنجست ❊ كه از مشقت آن جز بمرگ
نتوان رست ❊ بمعنى رستن بفتح الراء بمعنى خلاص شدن **قطعه** شور
بختان قيل شور ههنا بمعنى النشة وشوربخت وصف تركيبي مثل بدبخت
بآرزو خواهند ❊ مقبلان را زوال نعمت وجاه ❊ گر نه بيند بروز
يعني در روز شپره چشم اي چشم شپره اصله شب پرنده وهو الخفاش
چشمه آفتاب را يعني پرتو آفتاب را كذا سمعت من بعض الكمل لكن لا
حاجة اليه كما لا يخفى چه گناه راست خواهي هزار چشم چنان كور بهتر كه آفتاب
سياه يعني اگر خواهي هزار چشم شپره كور شدن بهتر است
از سياه شدن آفتاب راست خواهي بقوله راست خواهي جواب شرط مقدم
بحسب المعنى **حكايت** يكي را از ملوک عجم حكايت كنند كه دست تطاول
وتعدي بمال رعيت دراز كرده بود وجور واذيت بفتح الهمزة المقصورة و
تشديد الياء على وزن رعيت بمعنى رنجانيدن يقال آذاه يؤذيه اذا واذية
كذا في مختار الصحاح آغاز كرده يعني ابتدا كرده خلق از مكايد فعلش بتنگ

مگو حسود را كه راضي

الميم جمع كيد وهو المكر وظلمش در جهان رفتند يعني متفرق شدند في بعض
النسخ بجان رنجيدند واز كرب اي بشدة جورش راه غربت گرفتند
چون رعيت كم بفتح الكاف العربي يعني ناقص شد ارتفاع ولايت
ومملكت نقصان پذيرفت وخزينه تهي وخالي ماند ودشمنان زور آوردند
قطعه هر كه فريادرسي بياء الوحدة وصف تركيبي وقيل الياء مصدرية
در روز مصيبت خواهد گو بالكاف الفارسي يعني بگو او را كه در ايام سلامت
بجوانمردي كوش امر من كوشيدن بالكاف العربي في الفصيح بنده حلقه
بگوش ار ننوازي يعني اگر نوازش وتلطف نكني بنده مخلص حلقه بگوش
را برود از درت لطف كن لطف كه بيگانه شود حلقه بگوش يعني لطف
كن كه بلطف بيگانه حلقه بگوش شود روزي بمجلس او از كتاب شاهنامه مي
خواندند وقصه در زوال مملكت ضحاك وعهد فريدون وزير ملك را پرسيد
كه فريدون گنج ومال وملك وحشم نداشت حشم الرجل بفتحتين خدمه وقال
الامام النووي في شرح المسلم حشم الرجل من تعصب وخدمه من يخدمه وتعصب
له فيكون اخص من الخدم انتهى او را پادشاهي چگونه مقرر شد گفت
خلق برو تعصب گرد آمدند وتقويت كردند وپادشاهي يافت وزير
گفت چون گرد آمدن خلق موجب پادشاهيست بكسر الجيم تو خلق را چرا
پريشان مي كني مگر سر پادشاهي نداري بيت همان به كه لشكر بجان پرورد
بياء الخطاب كه سلطان بلشكر كند سروري ملك گفت موجب گرد آمدن
سپاه ورعيت چيست گفت پادشاه را كرم بايد وعدل تا رعيت بر او گرد

بكسر الكاف الفارسي جمع آيند ودر سايه دولتش ايمن بمعنى امين ولعله مقلوب
منه قلب مكاني نشينند وترا اين مردوميت مثنوي نكند جور پيشه سلطاني
يعني جور پيشه سلطاني نشود وكذا سمعت وفيه تكلف استعمال كننده
بمعنى شود مجازا ولعل المعنى نكند جور را پيشه سلطاني اي نكند سلطاني
واحد من السلاطين على ان يكون الياء للوحدة لا للمصدرية ويجوز ان يقال
قوله جور پيشه مجموعه وصف تركيبي فاعل نكند وسلطاني بياء المصدرية مفعول
والمعنى سلطنت نكند انكه صنعتش جور باشد ويناسب هذا التوجيه
قوله كه نيايد ز گرگ چوپاني بالياء المصدرية پادشاهي كه طرح ظلم افكند
قال بعض من اشتهر بتصحيح هذا الكتاب الطرح من الرسوم الديوانية وهو الذي
يقال بالتركية صلغوه وقد وقع في بعض النسخ طرح ظلم بدون الواو
العاطفة مع بالاضافة ولعل الطرح ههنا بمعنى الاساس وهكذا سمعت
من البعض ولم اجد في اللغة ما يساعده پاي ديوار اساس ملك خويش
بكند من كندن بفتح الكاف العربي ملك را پند وزير ناصح موافق طبع
نيامد وروي ازين سخن درهم كشيد وزير را بند فرمود وبزندان فرستاد
وبسي برنيامد يعني زمان بسيار نگذشت كه بني عم سلطان اصله
بنين حذف النون بالاضافة الى العم بتشديد الميم بمنازعت برخاستند
وبمقاومت لشكر آراستند قومي كه از دست تطاول او بجان آمده
هذا كناية عن كمال الاضطرار وغاية التاذي والتضجر بودند وپريشان
شده بر ايشان يعني بني عم سلطان گرد آمدند وجمع شدند ومدد كردند

پاي ديوار

تا ملك از تصرفش بدر رفت اي خرج عن تصرفه وبر آنان يعني
بر بني عم مقرر گشت قطعه پادشاهي كو روا دارد ستم بمعنى الجور
بر زيردست يعني على رعاياه دوستدارش قوله دوستدار
وصف تركيبي والشين راجع الى پادشاه يعني كسي كه دوستي دارنده
اوست در روز سختي دشمن زورآور است قوله زورآور وصف تركيبي
ايضا با رعيت صلح كن وز خوف خصم ايمن نشين زانكه شاهنشاه
عادل را رعيت لشكر است حكايت پادشاهي با غلامي عجمي در كشتي
بفتح الكاف العربي والياء الاصلي بمعنى السفينة نشسته بود غلام ديگر بسكون
الميم دريا نديده بود ومحنت كشتي نيازموده گريه بكسر الكاف الفارسي
يعني بگا وزاري آغاز كرد ولرزه بر اندامش افتاد چندانكه
ملاطفت كردند آرام وسكون نگرفت وملك را عيش از ومنغص بود
بالغين المعجمة والصاد المهملة يعني مكدر مي بود وچاره نمي دانستند حكيمي
دران كشتي بود ملك را گفت اگر فرمايي من او را خاموش كنم پادشاه
گفت غايت لطف باشد حكيم فرمود تا غلام را بدريا انداختند باري
چند غوطه في الصحاح الفارسي هي الانغماس في الماء واما الغين فقد سمعت
من البعض بفتحه ويوافقه بعض الكتب ومن الاخر بضمه وهو المشهور
خورد مويش بگرفت وسوي يعني جهة كشتي آوردند هر دو دست در دنباله
كشتي اي ذنبه بفتح النون في بعض النسخ در سكان كشتي قال في مختار الصحاح
السكان بالفتح والتشديد جمع ساكن والسكان ايضا ذنب السفينة انتهى

والمقام

والمقام يحتمل كلا المعنيين كما لا يخفى او يخت ان غلام خود را ويجوز ان يقال اخت
ماض مجهول من اوختن چون برآمد بگوشه بنشست وقرار يافت ملك را پسنديده
آمد وگفت درين چه حكمت بود گفت اول محنت غرق شدن نچشيده
بود وقدر سلامت كشتي نمي دانست همچنان قدر عافيت كسي داند
كه بمصيبتي گرفتار آيد قطعه اي سير بالكسر المجهول بمعنى شبعان ضد الجائع
وان صح الكسرة يكون بمعنى الثوم وهو لا يجوز ههنا ترا نان جوين بكسر الواو
اي خبز الشعير وهذا نظير قولهم خانه نين بكسر الياء من ني خوش ننمايد محبوب
منست آنكه بنزديك تو زشتست حوران جمع حوري والاصل فيه
حورا على وزن حمرا بهشتي را دوزخ يعني جهنم بود اعراف از دوزخيان
پرس كه اعراف بهشتست قال الشيخ صدر الدين ره في شرح الحديث ان
السموات السبع طبقة عنصرية قابلة الكون والفساد وانها تتبدل في يوم
القيمة او تصير ذائبة من هيبة ذلك اليوم حين يصيبها حر جهنم كعصير الزيت
فاذا كانت السموات تستحيل وتصير من جملة جهنم فالاعراف المذكور انه
سور بين الجنة والنار يكون نفس الكرسي وهو الذي باطنه يعني
سطح ممتد فيه الرحمة يعني الجنة وظاهره يعني الوجه الذي يلي السموات
والارض من قبله العذاب ومقام التنزيل سئل انس بن مالك عن
الجنة اني استقرار ام في الارض قال فاي ارض وسماء تسع الجنة فقيل
فاين هو قال فوق السموات السبع وتحت العرش وقد ورد في الخبر
ان الكرسي هو ارض الجنة وسقفها عرش الرحمن قال في شرح المواقف

ان ملک الافلاک اعنی فلک التاسع الذی یسمی بالفلک الاطلس عند الحکما
هو المسمی بالعرش المجید فی لسان الشرع وتحته فلک الثوابت وهو الکرسی انتهی
بیت ذرقست میان انکه یارش دربر باشد وبرهنا نمعنی سینه با
انک دو چشم بر در **حکایت** هرمز تاجدار وهو ابن الملک نوشیروان
راکفتند از وزیران پدر را چه خطا دیدی که بند فرمودی کفت خطائی
معلوم نکردم ولیکن دیدم که مهابت من در دل ایشان بی کرانست وبعهد
من اعتماد کلی ندارند ترسیدم از بیم کزند خویش ای من خوف انفسهم
قصد هلاک من کنند پس قول حکما را کار بستم ای عملت به که کفته اند **قطعه**
ازان کز تو ترسد بترس ای حکیم ام من ترسیدن ای حکیم وکر با جو او صد یعنی اکر با صد
مرد که جو او باشد برای جنک یعنی چون غالبا بالضرب والحرب
وقیل قوله صد عدد للتوله برای جنک یعنی وکر با مردی جو او باشد
صد برای جنک نه بینی که جون کربه عاجز شود برارد ای تخرج وتقلع
بچنکال چشم پلنک **ش** ازان مار بر پای راعی زند یعنی ازان سبب
می زند مار بر پای چوپان **ش** که ترسد سرش را بکوبد بسنک مضارع من
کوفتن بالکاف العربی بسنک **حکایت** یکی از ملوک بسکون الکاف
رنجور بود در حالت پیری وامید از زندکانی قطع کرده که ناکاه سواری
ای فارس واحد از در درآمد وبشارت آورد که فلان قلعه را بدولت
خداوندی کشادیم ودشمنان اسیر شدند وسپاه ورعیت ان طرف
بجملکی یعنی باسرهم مطیع فرمان کشتند جون کلام را شنید نفسی تحقیق

سرد برآورد وکفت این مژده بار ارا لفارسیة مرا نیست بلکه دشمنان مرا
یعنی وارثان مملکت را **شعر** درین امید بسر شد یعنی تمام شد دریغ
بمعنی حیف عمر عزیز که انچه در دلم از درم فراز آید ای تحصیل ویقع
فی الخارج **ش** امید بسته برامد ولی چه فایده زانک **ش** امید نیست
که عمر کذشته باز آید **قطعه** کوس رحلت بکوفت بالکاف العربی فیهما
دست اجل ای دو چشم وداع سر ای وداع الوا سرکنید **ش** ای کف
دست بالاضافة وپنجه وبازو **ش** همه تودیع یکدکر بکنید **ش** بر من اوفتاد مرک
لغة فی افتاده کما مر وقرا بعضهم بکسر النون فی من للوزن وقرأ افرون
بکسر الزاء وسکون النون علی ان بر بمعنی عند وقوله دشمن کام بسکون
النون والکاف العربیة بمعنی کام دشمن یعنی الموت فاعل اوفتاد
وهذا نظیر قولهم کل دین واب خانه وفی بعض النسخ بر من افتاد مرک دشمن
بالاضافة البیانیة ای دوستان کذر بکنید **ش** روز کارم بشد
یعنی برفت بنادانی **ش** من نکردم شما حذر بکنید **حکایت**
سالی بر بالین تربت یحیی علیه السلام یعنی علی رأس قبره **ش** معتکف بودم در
جامع دمشق بکسر الدال والیم فی المشهور قصبة ارض الشام لکن صحح فی
بعض النسخ المعتمدة هکذا حقق فی بعض حواشی المطول دمشق بکسر الدال
وفتح المیم قال البکری سمی بدماشاق بن نمرود بن کنعان فانه هو الذی
بناها وقیل بناها غلام ابراهیم الخلیل علیه السلام وکان حبشیا وهبه له نمرود بن
کنعان حین خرج من النار فکان اسمه دمشق فسمیها به **ش** یکی از

از ملوک عرب که به بی انصافی مشهور بود اتفاقا بزیارت آمد ونماز کرد ودعا
وحاجت خواست **بیت** درویش وغنی بندهٔ این خاک درند **ش** والفاء فی
اصله وآنان بمد الالف که غنی ترند محتاج ترند نیاسه ما قیل یا دشاهان
جهان کر بعنی خسته شوند استعانت ز در کوشه نشینان طلبند روی
بمن کرد وکفت از انجا که همت درویشانست یعنی که از درون
دل وجان وصدق معامله ایشان خاطری بیار الوحدة همراه من کن
که از دشمن صعب اندیشناکم اندیشناک بسکون الشین بمعنی غمناک
وهذا مثل قولهم معجون ناک وافیون ناک وسوزناک وغیر ذلک کفتم
بر رعیت ضعیف رحمت کن تا از دشمن قوی زحمت نه بینی **رباعی**
ببازوان جمع بازو بمعنی عضد توانا وقوت سر دست قیل اراد به سر دست
الاصابع **ش** خطاست پنجه مسکین ناتوان بشکست بمعنی بشکستن ترسد او
غایب من ترسیدن انکه بر افتاده کان نه بخشاید بفتح النون نا که کز پای
درآید ان دل کس نبخشاید نکیرد دست والتقدیر کس نکیرد دستش
هرانکه تخم بدی کشت بالیاء المصدر وکسر الکاف العربی من کاشتن بمعنی
افکندن وچشم نیکی داشت دماغ بیهوده پخت یعنی فکر هرزه
وباطل کرد من قبیل ذکر المحل واراده الحال وخیال باطل بست
زکوش پنبه برون قیل یجوز فیه ضم الباء وکسرها والضم اد
الکسر افصح علی اختلاف الروایتین آر وداد خلق بده اکر تو می ندهی
قدم می للوزن دآن الامر من داستن بمعنی اعلم روز دادی ای

روز دادی علی ان یکون الیاء للمصدریة وقیل الیاء فی دادی للافادة وحده
یوم العدل است **مثنوی** بنی آدم اعضای یکدیکرند **ش** که در آفرینش
اصل فطرت ای الخلقة والجبلة زیک جوهرند حیث تکونت من نطفة آدم
النبی علیه السلام جو عضوی بدرد آورد روزکار **ش** دیکر عضوها را نماند بفتح
التنوین قرار تو کز محنت دیکران بی غمی بیاء الخطاب نشاید که نامت
نهند آدمی **لطیفه** درویشی مستجاب الدعوة در بغداد پیدا شد حجاج
یوسف ای ابن یوسف وهذا مثل قوله محمود سبکتکین کما مر قال الامام
الیافعی فی مرآة الزمان قد اراح الله تعالی المسلمین بهلاک الحجاج بن یوسف
الثقفی فی سنة خمس وتسعین قالوا کان مقداما مهیبا فصیحا مفوها بلیغا سفاکا للدماء
وکان عاملا لعبد الملک بن مروان ولی الحجاز سنتین ثم العراق وخراسان
عشرین سنة وکان الحجاج یخبر عن نفسه ان اکبر لذاته سفک الدماء وقیل
ان الحجاج خطب یوما فقال فی اثناء کلامه ایها الناس ان الصبر عن محارم الله
تواهون من الصبر علی عذاب الله تعالی فقام رجل وقال ویحک یا حجاج
ما اصفق وجهک واقل حیاءک فامر بالحبس فلما نزل دعا به فقال لقد اجترأت
علی فقال له انت تجری علی الله تعالی فلا تنکره وفیه تجترئ علیک فتنکره فخلی
سبیله وقالوا لما حضرته الموت دعا منجما فقال له هل فی علمک ملکا یموت
فقال نعم ولست فقال ولم قال لان الذی یموت اسمه کلب فقال الحجاج
والله بذلک سمتنی امی فاوصی عند ذلک وکان مرضه بالاکلة وقعت
فی بطنه وسلط الله تعالی علیه بهار الزمهریر وکانت الکوانین تجعل حوله مملوة نارا

وقد نی منه حتی تحترق جلده و هو لا یحس بها فشکی ما یجده الی الحسن البصری
ره فقال له قد نهیتک ان تعترض للصالحین و قیل ان الحسن ره سجد شکر الله
تعالی لممات الحجاج فقال اللهم کما امته فامت عنا سنته انتهی کلامه
بخواندش و گفت ای درویش دعای خیر بر من کن گفت خدایا جانش بستان
امر من ستاندن بمعنی الاخذ و القبض گفت از بهر خدا این چه دعاست
گفت دعای خیرست ترا و جمله مسلمانان را بیت بچه کار آیدت جهان
داری وصف ترکیبی و الیاء للمصدریه مردنت به که مردم آزاری بیاء
الخطاب روی عن ابی منصور انه کان رجل یعتکف فی مسجد الکوفه
فدخل المسجد غلام هندی فصلی صلوة حسنة ثم فعل کذا الی الشهر فسلمت علیه
یوما من الایام فلم یرد علی جواب السلام فلما دخل فی الیوم الثانی قال و
علیک السلام فاستغربته و سئلته عن ذلک فقال ان لی مولی و لم یستاذنه
فی رد السلام فاستاذنته الیوم فقلت له یا غلام استاذن مولاک
ان یجالسنی ساعة فی ذکر الله و طاعته فذهب و رجع و قال قد اذن
لی فی ذلک فقعد فقلت له اخبرنی من اعجب ما رایته فی الدنیا قال ان
من عادتی ان اصلی طول کل لیلة الی السحر ثم اسئل الله تعالی حاجة فخرجت
لیلة طیبة فقلت اللهم ارنی رجلا من اهل النار فنودی ان اذهب الی الوادی
الفلانی فمضیت و الصبح لم تطلع بعد فسمعت هناک انینا عجیبا فاذا رایت ثعبانا
عظیما قد طوق ذنبه فی عنق رجل و یکبه علی وجهه فقلت له قف ساعة فقال
قل لهذا الثعبان لیعف ان لیقف فقلت للثعبان بحق الذی نجی و تنهشت ان تقف

ساعة لا کلم هذا المسکین فوقف فقلت للرجل من انت قال انا الحجاج بن یوسف
فرایت الاحمال علی کتفه الی عنان السماء فقلت له و ما هذه الاحمال قال اما
الذی علی کتفی الایمن فهو دماء المسلمین و اما الذی علی الایسر فهو اموال المسلمین
فقلت و ما هذا الثعبان قال من یوم فارقت روحی من الدنیا ان الله تعالی
ابتلانی به کما تری کل لیلة یطوفنی من المشرق الی المغرب فقلت فهل ترجوا
شیئا قال نعم قلت و ما هو قال قلت ستین سنة لا اله الا الله محمد رسول
الله کذا ذکر فی رونق المجالس حکایت یکی از ملوک بی انصاف پارسایی
بیار الوحدة را پرسید که از عبادتها کدام فاضلتر است گفت ترا خواب
نیم روز تا در ان ساعت یکنفس مردم را نیازاری قطعه ظالمی را خفته
دیدم نیم روز گفتم این فتنه است بوصل الغرة خوابش برده به
انکه خوابش بهتر از بیداریش بفتح الباء المصدری الجنان بد زنده کانی
مرده به یعنی از ان جنان بد زنده کانی مرده شدن بهتر است
حکایت یکی را از ملوک شنیدم که شبی بیار الوحده بعشره بروز آورد
بود و در پایان ای آخر مستی این بیت می گفت بیت ما را بجهان
یعنی در جهان خوشتر ازین یکدم نیست کز نیک اصکه که از نیک
و بد اندیشه و از کس غم نیست درویشی برهنه و عریان بیرون
بسرما خفته بود و می گفت دیگر ای انکه با قبال تو در عالم نیست هیچ کس
نیست گیرم غمت نیست غم ما هم نیست ملک را ازین کلام خوش
امد صره بضم الصاد و تشدید الراء المهملتین ای کیسه هزار دینار از روزن

سرای ای من منظره بیرون داشت و گفت ای درویش دامن بدار ای
من داشتن گفت دامن از کجا ارم که جامه ندارم پادشاه را بر درحمت
آمد خلعتی بر و مزید کرد و بدو فرستاد درویش آن نقد را باندک
مدت بخورد و تلف کرد و باز آمد دیگر قرار در کف آزادگان
نگیرد مال ❊ نه صبر در دل عاشق نه آب در غربال بکسر العین المعجمه و سکون
الراء المهمله و هو الذی یغال به بالترکی غربال من حلمه در حالتی که ملک را پروای
او نبود حالش بگفتند ملک بهم بتحقیق بر امد و روی از وی درهم
کشید و ازینجا گفته اند اصحاب فطنت من التفطن و خبرت بکسر الخاء المعجمه و سکون
الیاء الموحده بالفارسیة ازمودن که از حدت بکسر الحاء المهمله و تشدید
الدال بالفارسیة تیزی و سورت فی مختار الصحاح سورت السلطان سطوته
و اعتداوه پادشاهان بر حذر باید بود که غالب همت ایشان بر معضلات
بکسر الضاد ای مشکلات امور مملکت متعلق باشد تحمل از دحام عوام نکنند
مثنوی حرامش بود نعمت پادشاه ❊ که هنگام بالکاف الفارسیة
فرصت ندارد نگاه ای لا یحفظ وقت الفرصت مجال سخن اسم مکان من
الجولان تا نه بینی زبیش به بیهوده بمعنی هرزه ❊ گفتن مبر نفتحتین نهی
من بردن قدر خویش گفت برانید امر من راندن این گدای شوخ بمعنی
گستاخ و مبذر ای للسرف که چندان نعمت باندک مدت بخورد و تلف
کرد نداند که خزینه بیت المال لقمه مساکین است نه طعمه بالضم و السکون
المطعوم اخوان الشیاطین اراد به المبذرین المسرفین فی النفقات قال الله

تعالی ان المبذرین کانوا اخوان الشیاطین بیت ابلهی بیاء الوحدة کو اصله
که او روز روشن شمع کافوری نهد ❊ زود بمعنی السریع بینی
کش بشب روغن نماند ❊ در چراغ ای در چراغش فقدم الشین للوزن
یکی از وزراء ناصح گفت ای ملک جهان مصلحت انست که چنین کسان
را وجه کفاف بکسر الکاف فی المشهور و بفتحها فی الافصح من الرزق و
القوت بتفاریق مجری بضم المیم و فتح الراء و معین دارند یعنی مبنی
ان یعطی نفقته یوما فیوما او اسبوعا فاسبوعا او شهرا فشهرا تا در نفقه
بفتحتین اسراف نکنند که اسراف حرام است اما انچه فرمودی از
زجر و منع مناسب سیرت ارباب همت نیست یکی را بلطف امید
وار کردانیدن و باز بنومیدی خسته خاطر کردن بیت بروی
خود در بطماع بکسر الراء ای باید باز نتوان کرد بمعنی کردن چو باز
شد باز فی الموضعین بمعنی المفتوح بدرشتی و خشونت فراز نتوان
کرد فراز بفتح الفاء بمعنی العالی و قد یکنی به عن المنع و المعنی لا ینبغی
ان یفتح باب الاطماع انما قال نتوان کرد مبالغة من قبیل قولهم فی العرف
لا یمکن ان یقال کذا و کذا قطعه کس نبیند که تشنگان حجاز و هو اسم
مکه و مدینه و هو السهام من البلاد و سمیت حجازا لانها حجزت ای منعت و فصلت
بین بلاد نجد و الغور ای المنخفض کذا شرح المصابیح و کثیرا ما کنی به الشیخ
فی هذا الکتاب عن مکه او عن الحج حیث قال مثل در سفر حجاز فی موضع
ان یقال در سفر مکه او حج بلب آب ای بکنار آب شور کرد آیند بکسر الکاف

الفارسی شعر هرکجا چشمه بود شیرین مردم و مرغ و مور گرد آیند

حکایت یکی از پادشاهان پیشین بمعنی پادشاهان متقدمین در رعایت
مملکت سستی کردی ولشکر را بسختی داشتی لاجرم چون دشمن صعب
روی نمود و هر معناه همه پشت بدادند ای اعرضوا عنه باسرهم شعر
چو دارند گنج از سپاهی دریغ هذا اللفظ فارسی بمعنی الحیف دریغ
ایدش الشین راجع الی سپاهی دست بردن بتیغ یکی از آنان که
غدر بفتح العین المعجمة وسکون الذال المهملة بمعنی ترک الوفا کردند بامن
دوستی بود ملامت کردم وگفتم دونست ناسپاس وسفله بضم السین
بمعنی البخیل کذا فی المشهور لکن التحقیق انه بکسر السین وسکون الفاء لفظ
عربی شاع استعماله فی الفارسی بمعنی مرد بدگوهر و دون وکذا فی البحر و
حق ناشناس یعنی دنی وغیر شاکر وبخیل ومنکر حقوق است ان شخص
که باندک مایه تغیر بالاضافة از مخدوم قدیم برگردد بالکاف الفارسی ای اعرض و
حقوق نعمت سالیان بکسر اللام ای النعم المتواصلة علی التوالی فی السنین الماضیة
درنورد بضم النون وفتح الواو من نوردیدن بمعنی اللف گفت ان
شخص اگر بگویم معذور داری شاید که اسبم بی جو بود و نمدزین بالترکی تکلتی
درگرو بکسر الکاف الفارسی وفتح الراء المهملة وسکون الواو ای فی الرهن
وسلطان که بزر باسپاهی بخیلی کند فی بعض النسخ بخیلی کند والمعنی واحد
و با وی بجان جوانمردی نتوان کرد شعر زر بده بسکون الهاء امر من دادن
مرد سپاهی را که تا سر بنهد یعنی در راه تو وگرش الشین راجع الی مرد

سپاهی زر ندهی سر بنهد در عالم شعر اذا شبع الکمی وهو کالشجیع
لفظا ومعنی وانما سمی به لانه یکمی نفسه ای یسترها بالدرع والبیضة یصول
من صال علیه وثب بطشا هو الاخذ بالقوة قیل قوله یصول بطشا من
قبیل قولهم قعد جلوسا وخاوی البطن ای الخالی عن الطعام یبطش
بالفرار بکسر الفاء الهرب عن الشیء قیل یعنی اذا شبع الکمی یقدم علی الحرب
ویبطش العدو بطشا واذا جاع یحجم ویبطش بالفرار انما قال یبطش بالفرار
وان کان الاصل ان یقال یفر فرارا تهکما وتملیحا ورعایة للمقابلة والشبع
والشبع کنایة عن الغنی والثروة وخلو البطن کنایة عن الجوع والجوع کنایة
عن الفقر والعیلة حکایت یکی از وزرا معزول شد و بحلقه درویشان در
آمد و برکت صحبت ایشان در وی اثر کرد وجمعیت خاطرش دست داد
ملک باری دیگر بر وی دل خوش کرد و عمل فرمود یعنی ان اعطی له منصب
الوزارة ثانیا بعد الاستمالة قبول نکرد وگفت معزولی نزدیک خردمندان
ای عند العقلاء به است از مشغولی رباعی آنان که بکنج بضم الکاف
العربی یعنی درگوشه قناعت وهی الاستقامة علی الدین ومصاحبة
الصالحین وزیادة الطاعات علی ممر الساعات کذا فی خالصة الحقایق
بنشستند دندان سگ و دهان مردم بستند کاغذ بدریدند و قلم
بشکستند وز دست زبان حرف گیران یعنی طعن کننده
گان رستند بفتح الراء من رستن بمعنی خلاص شدن کما قر ملک
گفت ما را هر اینه یعنی البته خردمندی کافی در مصالح بباید تا تدبیر

مملکت را شاید مضارع من شایستن بمعنی لایق شدن گفت نشان خردمند
کافی انست بچنین کارها تن درندهد قد عرفت ان در قد یذکر فی اوایل الافعال
لتحسین اللفظ فقط وهنا کذ بیت همای بر همه مرغان از آن شرف
دارد شعر که استخوان خورد و جانور نیازارد حکایت سیاه گوش
را گفتند ترا ملازمت صحبت شیر بچه وجه اختیار افتاد گفت تا فضله صیدش
میخورم واز شر دشمنان در پناه صولت او زنده گانی میکنم گفتند اکنون
که بظل حمایتش الحمایة الحفظ در آمدی و بشکر نعمتش اعتراف کردی چرا
نزدیکتر نیایی تا بحلقه خاصانت درآرد مشتق من آوردن فاعله ضمیر
شیر ومفعوله تا خاصانت واز بنده گان مخلصت شمارد گفت همچنان
از بطش او ایمن نیستم بیت اگر صد سال گبر بفتح الکاف الفارسی
آتش فروزد ای یحیل النار ملتهبة اگر یکدم در افتد بسوزد شعر فتنه که ندیم
حضرت سلطان زر یابد ای یجد الذهب والدینار و باشد که سر برود و
حکما گفته اند که از تلون طبع پادشاهان بر حذر باید بود که گاه بسلامی
برنجند و گاه بدشنامی خلعت دهند وگفته اند که ظرافت بسیار هنر
ندیمان است وعیب حکیمان فرد تو بر سر قدر خویشتن باش و وقار
عطف علی قدر بازی وظرافت به ندیمان بگذار حکایت یکی از رفیقان
شکایت روزگار نامساعد نزدیک من آورد وکفاف اندک داشت و
عیال بکسر العین المهملة جمع عیل بسیار داشت وتاب بار فاقه نداشت
بار فاقه ندارم فی مختار الصحاح الفاقة هی الفقر والحاجة بارها بفتح الراء بمعنی

مرارا و بکونها جمع بار بمعنی الحمل بالکسر والمعنی ههنا علی الواو دور دلم آمد
که با قلیم دگر نقل کنیم تا در هر صورت که زندگانی می کنم کس را برنیک
وبد من اطلاع نباشد بیت بس گرسنه خفت وکس ندانست که کیست
بس جان بلب آمد که بر وکس نگریست من گریستن بکسر الکاف الفارسی بمعنی
البکا کما مر باز از شماتت فی مختار الصحاح الشماتة بالفتحات الفرح
ببلیة العدو دشمنان اندیشه که بطعنه در قفای من بخندند وسعی مرا در حق
عیال بر عدم مروة حمل کنند وگویند قطعه مبین فی بعض النسخ ببین
آن بی حمیت را که هرگز نخواهد دید بمعنی دیدن یعنی ان لا یرید
ان یری روی نیکبختی که آسانی گزیند من گزیدن بضم الکاف خویشتن
را زن و فرزند بگذارد بسختی و در علم محاسبه بالاضافة چنانکه
معلوم است چیزی دانم اگر بجاه شما ای جاه القدر والمنزلة بسبب قدر ک
وعز تک جهتی معین گردد که موجب جمعیت خاطر باشد قوله بقیة
عمر یعنی در بقیه عمر از عهده شکران نتوانم بیرون آمدن جواب الشرط
جواب الشرط اعنی قوله اگر بجاه شما گفتم ای یار عمل پادشاه دو طرف
بفتحتین ای جهة دارد امید نان و بیم جان و خلاف رای خردمندان
است بدین امید در آن بیم افتادن قطعه کس نیاید بخانه درویش
که خراج زمین و باغ بده امر من دادن یا بتشویش غصه راضی
باش یا جگربند پیش زاغ بنه امر من نهادن گفت این سخن موافق
حال من نگفتی وجواب سوال من نیاوردی نشنیدی که هر که خیانت

جاشه
ورز و من ورزیدن بمعنی الاعتیاد والاشتی دستش از حساب بلرزد بیت
راستی موجب بکر الحیم رضای خداست : کس ندیدم که گم شد : ای ضلّ
از ره راست : وحکما گفته اند که چهار کس از چهار کس [illegible] بجان
برسند حرامی : وهو من اخذ مال الغیر مجاهرة بالغصب کقطاع الطریق از سلطان
ودزد ای السارق وهو من اخذ مال الغیر خفیه از پاسبان وفاسق از غماز وروسپی
از محتسب وذلک لان تادیب مثل الشارب والزانی کان یتفوض فی دیار العجم
الی المحتسب وانرا که حساب پاک است بالباء الفارسی والکاف العربی از محاسبه
چه باکست بالباء العربی بمعنی المبالات کما تر قطعه مکن فراخ روی در عمل اگر
خواهی : که وقت رفع تو باشد مجال دشمن تنگ : یعنی تنگ وضیق باشد
مجال تو پاک باش ومدار ای برادر از کس باک : زنند جامه ناپاک گازران بر سنگ
کازر وهو بالکاف الفارسی وضم الزاء العربی القصار بر سنگ گفتم حکایت آن
روباه وهو الثعلب مناسب حال تست که دیدندش گریزان افتان وخیزان : هذه صفات
مشبهة من گریختن وافتادن وخاستن کسی گفتش که چه آفتست که موجب چندین
مخافتست گفت شنیدم که شتر را سخره وهی عمل الذی یعمل بلا اجرة بسبب
الخوف او الجبار مثل اعمال السلاطین کذا فی ابحر الغرایب می گیرند گفتند ای سفیه وهو
من کان خفیف العقل شتر را با تو چه مناسبتست وترا با او چه مشابهت
گفت خاموش ای اینکه اگر حسودان جمع حسود بغرض گویند که این شتر است
وگرفتار آیم که را غم تخلیص من باشد تا تفتیش حال من کند وتا تریاق از عراق آورده
شود مارگزیده بفتح الکاف الفارسی ای الملدوغ مرده باشد وترا همچنین فضلت

وفضیلت ودیانت وتقوی واما حسودان در کمین یا ترکی بعبو اند ومدعیان
گوشه نشین اگرچه آنچه حسن سیرة تست بخلاف تقریر کنند ودر معرض
خطاب پادشاهی افتی ودر محل عتاب در آن حالت که را مجال مقالت باشد
پس مصلحت آن بینم که ملک قناعت را بضم المیم حراست وحفظ کنی وترک
ریاست گویی یعنی ارجو منک ان تقول ترکت الریاسة موافقا لما فی ملک
که عاقلان گفته اند بیت بدریا در منافع یعنی در دریا در صله وقد تقرا
در منافع بضم الدال بمعنی منافع در وبتشدید الدال لکنه غلط کما لا یخفی بی شمارست
اگر خواهی سلامت بر کنارست : رفیق این سخن بشنید وروی در
هم کشید وسخنهاء رنجش آمیز وصف ترکیبی ورنجش بکسر الجیم اسم من رنجیدن
کقولهم دانش من دانستن فان معناه العلم بمعنی الکیف ای الصورة الحاصلة
فی النفس لا العلم بمعنی المصدری فانه معنی دانستن دون معنی دانش
وکذا روشن وآفرینش ونحو ذلک فالشین فی امثاله من نفس الکلمة لا ضمیر
الغایب گفتن آغاز کرد که این چه عقل وکفایتست وفهم ودرایت وقول حکما
درست آمد که دوستان در زندان بکار آیند که در سفره وخوان طعام همه
دشمنان دوست نمایند قطعه دوست مشمار نهی من شمردن بمعنی العد
آنکه در نعمت زند : لاف یاری وبرادرخواندگی : دوست آن دانم
که گیرد دست دوست : در پریشان حالی ودرماندگی : دیدم که متغیر
می شود ونصیحت من بغرض می شنود [illegible] وفتح النون نزدیک صاحب
دیوان رفتم بسابقه معرفتی که میان ما بود وصورت حالش بگفتم تا بکاری مختصر

وکیاست

نصب کردند چند روز برین برآمد لطف طبعش بدیدند وحسن تدبیرش بپسندیدند
کارش از آن درگذشت وبمرتبه برتر ای اعلی وبلند از آن مقرر شد ونجم سعادتش
در ترقی شد تا باوج ارادت یعنی باعلای درجات ارادت فان الاوج
النقطة البعیدة من المرکز العالیة من الحضیض برسید مقرب حضرت سلطان
شد ومشار الیه بالبنان ومعتمد علیه عند الاعیان گشت بفتح الکاف الفارسی
بر سلامت حالش شادمانی کردم وگفتم بیت ز کار بسته میندیش
ودل شکسته مدار یعنی دولت را شکسته مدار : که آب چشمهٔ حیوان
یعنی آب حیوة درون تاریکیست فی بعض النسخ تاریکست بالتاء المصدری
بعد الکاف شعر الا لا تحزن اخا البلیة : فللرحمن الطاف خفیة : الا حرف
یفتتح به الکلام تنبیه ویسمی حرف تنبیه لا تحزن نهی مخاطب مؤکد بالنون الثقیلة
من الحزن ضد السرور من باب علم واخا البلیه ای صاحب البلاء وهذا
مثل قولهم فلان اخو الحرب لمن یلابس الحرب ویمارسه وهو منصوب علی انه منادی
مضاف حذف حرف ندائه وفی بعض النسخ لا تحزن بالیاء التحتانیه واخو البلیة
بالرفع علی انه فاعله والفاء فی فللرحمن للتعلیل اللطف الرفق والبر والاحسان ایضا
ای مصنوف من ابر لا یبلغه الا فهام بیت منشین ترش از گردش
ایام اسم من گردیدن مثل رنجش من رنجیدن که صبر تلخست ولیکن بر شیرین
دارد یعنی ثمرهٔ حلو دارد : در آن مدت مرا با جمع یاران اتفاق سفری
در افتاد چون از زیارت مکه باز آمدم دو منزلم استقبال کرد ظاهر حالش را
دیدم پریشان ودر هیأت درویشان گفتم حال چیست گفت همچنان

اذان مرتبه

که تو می گفتی طایفه یعنی یک طایفه مرا حسد بردند وبخیانتم منسوب کردند ملک دام
ملکه در کشف حقیقت آن استقصا نفرمود ونیال استقصا فی المسئلة تعریبا وبلغ غایتها
ویاران قدیم ودوستان رحیم ای مشفق از کلمه حق خاموش شدند
وصحبت دیرینه بمعنی قدیم فراموش کردند قطعه نبینی که پیش خداوند
جاه : ستایش کنان ای حال کونهم مادحین دست بر بر لفظ بر فی الاول
حرف بمعنی وفی الثانی اسم بمعنی الصدر بالفارسیة سینه : نهند وگر روزگار
در آرد زپای : همه عالمش پای بر سر نهند فی الجمله با نواع عقوبت
گرفتار بودم تا در این هفته که مژدهٔ سلامتی حجاج برسید از بند گرانم بکسر
الکاف الفارسی خلاص کردن وملک موروثم یعنی ان ملکها که مرا
بطریق ارث منتقل شده است خاص یعنی مخصوص کردن برای
پادشاه گفتم آن نوبت اشارت من قبول نکردی که عمل پادشاه چون
سفر دریاست سودمند یعنی نافع وخطرناک یا گنج برگیری
یا در طلسم بمیری واعلم ان السحر علی خمسه فی المشهور طلسم ونیرنج
ویقال له نارنجات ایضا ورقیه وحلقطیرات وشعبده فالطلسم قبیل
معناه فی مقلوبه وهو المسلط قالوا هو جمع آثار سماویه ومع آثار عناصر
الارض فیظهر منها امر عجیب والنیرج معرب نیرنگ وهو التمویه والتخییل قالوا
ان ذلک تمزیج قوی جواهر الارض بعضها مع بعض لیحدث منها امر عجیب
والرقیه هی الافسون ومعناه اب سون نغرب ای رقوا علی الماء فیرش به
المصاب او یصب علیه وانما سمیت رقیة لانها کلمات رقیه من صدر الراقی وذلک

فبعضها فلهوية وبعضها كالهندبانات زعموا انها سمعت من الجن او سمعت في المنام
والخلقطيرات خطوط عقدت عليها حروف واشكال اي حلق و وداثر
زعموا ان لها تاثيرات بالخاصية وبعضها مفرد وشعبذه وقد يقال شعوذه
بالواو معرب شعباذه وهو اسم رجل ينسب اليه هذا العلم واصله خفة اليد
في تقليب الاشياء والمشي على الارسان واللعب بالمهارق والحقايق
ونحو ذلك كذا في منارات السايرين للشيخ نجم الله والدين الكبرى بيت
بازر بهر دو دست بي بعض النسخ بادر بضم الدال كند خواجه در کنار
اي حين خلص من سفر البحر على السلامة يا موج روزي اي في يوم من
الايام افكندش بفتح النون مرده اي حال کونه ميتا بر کنار اي حين
لم يخلص منه مصلحت نديدم ازين بيش باليا العربي بمعنى الزياد و
ريش بالكسر المجهوله در وتش را خراشيدن و نمك بفتحتين الملح پاشيدن
باليا الفارسي بمعنى پراكندن كذا في البحر برين دو بيت اختصار
کردم وگفتم قطعه ندانستي که بيني بند بر پاي چو در گوشت نيايد
پند مردم دگر ره اي مرة اخرى گر نداري طاقت زحمت نيش مکن
انگشت در سوراخ کژدم بالكاف العربي والزار الفارسي العقرب فيه لغتان
احدهما کژدم بالكاف الفارسي والزار العربي والاخرى عكسه كما ذكرنا
حکایت تني چند در صحبت ما بودند ظاهر حال ايشان بصلاح آراسته و
وباطن ايشان بمعاني پيراسته بمعنى مزين مثل آراسته ولم يوجد في اكثر النسخ
وباطن بمعاني پيراسته يکي ازين گروه در حق اين طايفه حسن ظن بليغ داشت

وادراري يعني وظيفه معين کرده بود في المصادر الادرار پيوسته کردن
عطا مگر يکي از ايشان حرکتي نامناسب حال درويشان کرد وظن ان شخص
فاسد شد و بازار ايشان کاسد خواستم تا بطريق کفاف ياران مستخلص
بفتح اللام کنم آهنگ يعني قصد خدمتش کردم دربانم يعني دربان او
نگذاشت و جفا کرد و معذورش داشتم
بحکم آنکه گفته اند قطعه در مير و وزير و سلطان را بکسر الراء في در في
بعض النسخ وزير سلطان را بالاضافة بي وسيلت مگرد پيرامن اي لا
تحم حوله سگ و دربان چو يافتند غريب اين گريبان بگيرد آن دامن
قوله اين اشاره الى دربان وآن اشارت الى سگ چندانکه مقربان بفتح الراء
حضرت آن بزرگ بر حال من واقف شدند باکرام در آوردند و برترجاي
يعني مقام اعلى معين کردند اما بتواضع فروتر نشستم و گفتم بيت بگذار
اي اترک که بنده کمينم تا در صف بندگان نشينم گفت يعني آن
بزرگ گفت در مقابله الله الله چه جاي اين سخن است گر بر سر و
چشم نشيني نازت بکشم که نازنيني في الجمله نشستم واز هر دري
بياء الوحدة بمعنى من كل باب يعني از انواع کلمات و محاورات
سخن پيوستم تا حديث زلت بفتح الزاء المعجمه بمعنى لغزيدن ياران در آن
ميان آمد گفتم قطعه چه جرم ديد خداوند سابق الانعام صفة لقوله
خداوند که بنده در نظر خويش خوار و ذليل مي دارد خداي راست
مسلم يعني خداي را مسلم است بزرگواري اي العظمة ولطف که جرم

بضم الجيم يعني جرايم عباد را بيند و نان بر قرار مي دارد حاکم را ازين سخن عظيم
پسند آمد اسباب معاش ياران فرمود تا بر قرار ماضي مهيا دارند
و مؤنت ايام معطل وا گذاشتند شکر نعمت بگفتم و زمين خدمت ببوسيدم
وعذر جسارت بالجيم الفارسيه جراءة کردن بخواستم و گفتم قطعه چو کعبه
قبله حاجت شد از ديار بعيد روند خلق بديدارش از بسي فرسنگ
ترا تحمل امثال ما ببايد کرد که هيچکس نزند بر درخت بي بر يعني بي ثمره
سنگ معقول ترند حکایت ملک زاده گنج فراوان يعني خزينه
وافر از پدرش ميراث يافت دست کرم برگشاد و داد سخاوت بداد و
نعمت بي قياس بر سپاه ورعيت بريخت قطعه نيا سايد مضارع منفي
من آسودن مشام از طبله عود في مختار الصحاح العود الذي يتبخر به بر آتش
نه امر من نهادن که چون عنبر ببويد قيل فاعل ببويد ضمير مشام يعني رايحة طيبة
ببويد مشام از آن نمود والظاهر ان معناه ببويد آن عود همچو عنبر اي يشم
منه الرايحة اللطيفة على انه مضارع مجهول من شم بزرگي بايدت يعني اگر ترا بزرگي
بايد بخشندگي کن که دانه اي الحبة تا نيفشاني آن دانه را نرويد اي لا ينبت
يکي از جلساء جمع جليس مثل علماء او فقهاء في جمع عالم او فقيه بي تدبير نصيحتش
آغاز کرد که ملوک پيشين اين نعمت را بسعي اندوخته اند و براي مصلحت
يعني لاجل المصالح بنهاده اند دست ازين حرکه کوتاه کن که واقعها در پيشست
و دشمنان در کمين بفتح الكاف العربي وقد مر تفسيره في حكايت دزدان
نبايد من بايستن يعني لايق نباشد که بوقت حاجت در ماني من ماندن

قطعه اگر گنجي کني بر عاميان بخش يعني قسمت کني خزينه را بر عاميان رسد
هر کدخدايي را برنجي يعني حبة واحد من الارز چرا نستاني از هر يک
شخص از رعايا جوي سيم يعني لم لا تاخذ من كل احد فضة مقدار شعير
که گرد آيد بکسر الكاف الفارسي ترا هر روز گنجي ملک زاده روي ازين
سخن درهم کشيد اي انقبض ازين سبب که موافق راي اش نيامد و گفت
مرا خداي عز و جل ملک بکسر اللام اين مملکت گردانيده است تا بخورم و
ببخشم نه پاسبانم که نگه دارم بيت قارون هلاک شد که چهل خانه گنج
داشت نوشيروان نمرد که نام نکو گذاشت حکایت آورده اند که نوشيروان
عادل را در شکارگاهي صيدي بياء الوحدة کباب کردند نمک نبود غلامي
بروستا في البحر روستا هو القرى المعمور رفت تا نمک آرد نوشيروان گفت
نمک بقيمت بستان تا رسمي نماند و ده خراب نگردد گفتند ازين قدر چه
خلل زايد گفت بنياد ظلم اول در جهان اندک بوده است هر که آمد بر و
مزيد کرد تا بدين غايت رسيد قطعه اگر ز باغ رعيت ملک خورد سيبي
اي تفاحة واحدة بر آورند غلامان او درخت از بيخ باليا العربي عرق
الشجرة واما پيچ باليا الفارسية فهو بمعنى رمص العين بالتركي چيق
كذا في البحر به پنج بيضه که سلطان ستم روا دارد زنند لشکريانش
هزار مرغ بسيخ بفتح اليا المتعلق بقوله زنند و سيخ بكسر السين المهملة والخا
المعجمة الحديدة التي يشوى بها اللحم بيت نماند بفتح النون لا يبقى ستمکار
بد روزگار قوله ستمکار بكسر الراء مضاف الى قوله بد روزگار و همامن

قبيل الوصف التركيبي مثل قولهم كنه كار و بدخو و غيرهما باشد بضم
الباء اي بيق برو يعني پايدار **حكايت** غافلي را شنيدم كه خانه رعيت
خراب كردي تا خزينه سلطان اباد ان معمور و كذا ابدان في نسخ الباء كند اي خبر
از قول حكما كه گفته اند هر كه خداي تو بيازارد يعني ان كل من يختار رضا فيه
سخط الله وغضبه تا دل خلق بدست آرد خداي تو همان خلق را بر وي
گمارد بضم الكاف الفارسي بمعني حواله كند تا دمار في مختار الصحاح
الدمار بالفتح الهلاك از روزگارش برآرد اي حتي يهلك **بيت**
آتش سوزان يعني متلهب نكند با سپند بكسر السين وفتح الباء الفارسية
نوع من الاشجرة التي تتبخر به برفع عين الكمال بالتركي اوزرلك قوله آنچه مفعول كند
كند دود دل مستمند بمعني حاجتمند في بعض النسخ دردمند يعني تاثير
دود دل دردمند زياده است از تاثير آتش سوزان در سپند **لطيفه**
گويند سروري بفتح الواو جمله حيوانات شير است و كمترين جانوران خر و باتفاق
ارباب عقول ثابت است كه خر باربر بفتح الباء صفة من بردن مثل قولهم
دبيره كه شير مردم در بفتح الدال وصف تركيبي ايضا من دريدن قال
في البحر الغرايب در يستعمل في اربعة اوجه الاول بمعني الباب مثل ما قال مولانا
جلال الدين ره زد اهل صفا دور مشو اي دل من هر كه دور است ازين
در بخدا نزديكست قوله بخدا متعلق لقوله نزديكست يعني هر كه دور باشد
از نظر حق سبحانه ازين در شايخ نزديك مي شود بخداي تواي تتقرب و تتقرب
الي الله تو من هذا الباب دون غيره في قوله ازين در متعلق بقوله نزديك است

لا بقوله كه دور است كما توهم والوجه الثاني ان يكون اداة ظرف بمعني في و
الثالث ان يدخل في اوايل الافعال والمصادر لتحسين اللفظ كما قال اللطيفي
شد خور بچاره اي چاره گر رهي را بچشم كرم در نگر والرابع صيغة امر من
دريدن و وصف تركيبي منه كپرده در اي هتك كلامه وانظر من هذا ان ما يقرا
في المشهور خر باربر بضم الباء وشير مردم در بكسر الدال ينبغي ان يقرا
بفتحها ولذلك صحح السماع بالفتح وقوله رهي بالياء الساكنة الاصلية بمعني العبد
بيت مسكين خر اگرچه بي تميز است ❊ چون بار كشد همي عزيز است
گاوان و خران باربردار قوله باربردار وصف تركيبي و خران مضاف
اليه بهتر از آدميان بالوصل مردم آزار قوله ملك را متعلق باول الحكاية واتمام
لها و قوله گويند سرور جمله حيوانات اعتراضية طرفي بفتح الراء يعني بعض
از رذايل جمع رذيلة اخلاق او معلوم شد شكنجه كشيد و بانواع عقوبت
بكشت **قطعه** حاصل نشود رضاي سلطان ❊ تا خاطر بندگان نجويي
من جستن بضم الجيم بمعني طلب كرد خواهي يعني اگر خواهي كه خداي بر
تو بخشد من بخشيدن بمعني عطا دادن ايضا با خلق خداي كن نكويي يكي از ستم
ديدگان بر وي بگذشت و گفت كه نه هر كه قوت بازو دارد و منصبي دارد بسلطنت
يعني بقهر و غلبه بخورد مال مردمان بگذاف بضم الكاف الفارسي و يعرب
منه الجزاف يقال اخذ الشيء مجازفة وجزافا اي اخذ بغير تدبير وتخمين ولا كيل
ولا وزن توان بحلق بالحاء المهملة يعني بكلو فرو بردن استخوان درشت
... بشكم بدرد و بخسبد الدرار چون بگيرد اندر ناف **حكايت** مردم آزاري

بياء الوحدة حكايت كنند كه سنگي بر سر صالحي زد درويش را مجال انتقام
نبود سنگ را با خود نگه مي داشت تا وقتي كه ملك بر ان لشكري يعني
مرد لشكري في بعض النسخ بر ان شخص وانت خبير بان في التعبير عن مردم آزاري
بلفظ لشكري لعطا لا يوجد ذلك اذا اعتبر عنه بلفظ شخص خشم گرفتن و در چاهش
كرد درويش در آمد و ان سنگ را بر سرش انداخت و گفت تو كيستي
و اين سنگ بر سر من چرا زدي گفت من فلانم و اين سنگ انست كه در فلان
تاريخ بر سر من زدي گفت چندين وقت كجا بودي گفت از جاهت باطيم العرلي
يعني از منصب و مرتبه تو انديشه همي كردم تا اكنون كه در چاهت ياطيم
الفارسي اي في البير ديدم فرصت غنيمت شمردم كه گفته اند **مثنوي**
ناسزايي را بياء الوحدة چو بيني بخت بسكون التاء يار ❊ عاقلان تسليم
كردند اختيار يعني عاقلان تسليم و تفويض كردند اختيار خود را با آن
ناسزا و قيل معناه قبول كردند اختيار يعني هر بلا را و قيل معناه عاقلان تسليمش
را اختيار كردند محصول المعني عاقلان در چنين زمان همچنين كردندي بايد
هذا هو الذي سمعته من اكابر العجم في تحقيق معني هذا البيت لكن في التوليين
الاخيرين تكلف لا يخفي ولعل الحق فيه ما وقع في بعض النسخ وهو عاقلان تسليم
كردند و اختيار بالواو العاطفة يعني تسليم و اختيار كردند ان ناسزا را
الآن هذا الواو لم توجد في النسخ الذي رايناها الا في نسخة واحدة چون نداري
ناخن درنده تيز ❊ با بدان آن به كه كم گيري ستيز ❊ المستعمل
اسم من ستيزيدن ❊ هر كه با پولاد بازو پنجه كرد ❊ ساعد سيمين خود را رنجه كرد

یعنی یلدز

باش يعني خاموش و قيل حاضر باش تا دستش ببندد روزگار ❊ پس تحكيم كلام المخبر
بكام دوستان يعني براد دوستانت مغز ش برآر اي افرجه و في بعض
النسخ بكام دشمنان اي بكام دشمنانش فالعا واحد **حكايت** يكي را از ملوك
مرضي هايل اي ذو هول بمعني مخوف بود كه اعادة ذكر ان موجبه بود طايفة
حكماي يونان متفق شدند كه مرين درد را اي لهذه العلة دوايي نيست مگر زهره
آدمي بفتح الزاء عضو جنب الكبد يقال له المرارة كذا في مختار الصحاح و قد يجي
زهره ايضا بمعني المجال قال نظامي زهره ندارم كه بيوسم بست تير و
كمان دار وابروي تو كذا في البحر فعلم انها من الالفاظ المشتركة بين الفارسي و
العربي كه بچندين صفت موصوف بود آن آدمي ملك بفرمود تا طلب كردند
دهقان بالكسر بمعني الزراع پسري بيار الوحدة يافتند بدان صفت كه حكيمان
گفته اند ملك پدر و مادرش بخواند و بنعمت بي كران خشنود كردانيد و
قاضي فتوي داد كه خون يكي از رعيت ريختن بجراي سلامت نفس پادشاه روا
باشد جلاد قصد كشتنش كرد پسر روي سوي آسمان كرد و بخنديد ملك
گفت درين حالت چه جاي خنده است پسر گفت ناز فرزند بر پدر و مادر
مي باشد و دعوي پيش قاضي برند و داد از پادشاه خواهند اكنون پدر
و مادرش بعلت و سبب حطام دنيا بضم الحاء وتخفيف الطاء المهملتين بالفارسي
هيزم و كثيرا ما يعبر به عن الاموال و منا كذلك مرا بخون در سپردند و
قاضي بكشتنم فتوي داد و سلطان صحت خويش در هلاك من مي بيند
بجز خداي تو پناهي نمي بينم **بيت** پيش كه برآورم ز دستت فرياد

یعنی بجز خدای تو هم پیش تو از دست تو می خواهم داد یعنی از
که می خواهم بجز خدای تو سلطان را ول ازین سخن بهم برامد واب در دیده بگردانید
وگفت جای گناه نیست تراست از خون بیگناه پرهیز یعنی از ریختن خون
بیگناه سر و چشمش بیوسید و در کنار گرفت ای ضمه الی نفسه و نعمت
بی کران بخشید و ازاد کرد و گویند که ملک هم دران هفته شفا یافت
قطعه همچنان در فکرانم که گفت ‧:‧ پیل بانی فاعل گفت و پیل بان و صف
ترکیبی لمن یربی الفیل مثل نگهبان لمن یربی الکلب والیاء للوحده بر لب
دریای نیل یعنی به النهر المعروف فی المصر عبر عنه بدریا العظمة قوله زیر
پایت گر بدانی حال مور یعنی بدان که حال او همچو حال تست زیر پای
پیل مقول القول اعنی و مفعول گفت لطیفه یکی از بنده کان عمرو لیث
گریخته بود کسان جمع کس در عقبش بفتحتین رفتند باز آوردند وزیر
را با وی غرضی داشت اشارة بکشتن او کرد تا دیگر بنده کان چنین حرکت
نکنند بنده پیش عمرو سر بر زمین نهاد و گفت فرد هر چه رود بر سرم
چون تو پسندی رواست ‧:‧ بنده چه دعوی کند حکم خداوند راست
قوله حکم بسکون المیم مبتدا و قوله خداوند راست یعنی بخداوند مفوض
است خبره و اما موجب آنکه بفتح الجیم پرورده نعمت این خانه دانم آوام
که در قیامت بخون من گرفتار آیی اگر بیگناهان این بنده را بخواهی کشت یعنی
کشتن بالضم باری تا دلیل شرع بکش فی بحر الغرایب لفظه باری اداة التوسل
یستعمل فی مقام التوسل قال خواجه سلمان دل اگر بار کشد بار نگاری باری

ور کسی بار گزینه چو تو یاری باری تا در قیامت مواخذه بفتح الخاء نباشی
فی المصادر المواخذه کسی را بگناه گرفتن ملک گفت تاویل چگونه کنم گفت
اجازت فرمای امر من فرمودن تا من وزیر را بکشم بضم الکاف
العربی آنکه بفتح الکاف الفارسی و سکون الهاء الاصلی مرا بقصاص او بفرمای
کشتن تا بحق کشته باشی ملک بخندید وزیر را گفت چه مصلحت می بینی
گفت ای خداوند بصدقه گور پدرت این حرامزاده را ازاد کن که مرا
در بلا نیفکند شعر چو کردی با کلوخ انداز و صف ترکیبی مثل قولهم تیرانداز
و کلوخ بضم الکاف العربی یعنی و پیکار بالکسرة المجهوله والکاف الفارسی
بمعنی الحرب والمعنی چه جنگ آوری با مردم غلیظ و کلوخ انداز سر خود
را بنادانی شکستی ‧:‧ چو تیر انداختی در روی دشمن ‧:‧ حذر کن از آن
سبب کاندر او ماجش نشستی او ماج بضم الهمزه نشانه تیر حکایت
ملک زوزن بفتح الزائین اسم المملکة او البلد کذا سمعت و در وی بضمتها خواجه
کریم النفس قیل اراد به وزیر ذلک الملک ولم یستحسنه بعض الکمل بود و نیک
محضر که همگنان را در مواجهه خدمت کردی و در غیبت نکویی گفتی
اتفاقا از وحرکتی در نظر ملک ناپسند آمد مصادره کرد المصادره باحق
ستدن مال و عقوبت فرمود سرهنگان ملک بسوابق جمع سابقه نعمت
او معترف بودند و بشکران مرتهن بفتح الهاء المرهون یعنی کانهم
قد کانوا فی الرهن پس در مدة توکیل او یعنی در زمان موکل کردن پادشاه
سرهنگان را بر وی رفق و ملاطفت کردندی و زجر و معاتبت روا نداشتندی

قطعه صلح با دشمن اگر خواهی هر که تو را لایخفی انه لابد من الکسر المحتمله للیاء فی خواهی
حتی یتزن البیت ‧:‧ در قفا عیب کند در نظرش تحسین کن یعنی اگر صلح خواهی
با دشمن ترا و را تحسین کن در حضورش هر چند که او ترا در غیبت عیب کند
سخن آخر بدهن میگذرد موذی را یعنی سخن تو آخر بدهن موذی میگذرد و سخن
یعنی اگر سخنش تلخ نخواهی دهنش شیرین کن آنچه مضمون خطاب ملک بود از
عهده او بعضی بیرون آمد یعنی قد وقع و جری علیه ما امر به الملک و بقیتی
در زندان از آن نواحی جمع ناحیه یعنی الطرف بخفیه ای علی سبیل الاخفاء سلامی
فرستادند که ملوک آن طرف قدر چنان بزرگواری ندانستند و بی عزتی کردند
اگر خاطر عزیز فلان احسن الله عواقبه بدینجانب التفات کند در رعایه خاطرش
تمام سعی کرده شود که اعیان این مملکت بدیدار او مفتخرند و جواب مکتوب
را منتظر خواجه برین وقوف یافت و از خطر اندیشید در حال مختصر جوابکه مصلحت
دید بر ظهر بفتح الطاء یعنی بر پشت ورق نوشت و روان کرد یکی از متعلقان
ملک برین واقعه مطلع شد ملک را اعلام کرد و گفت فلان را که حبس فرموده
با ملوک نواحی مراسلت دارد ملک بهم برامد و کشف این خبر فرمود قاصد
یعنی پیک را بگرفتند و رسالت یعنی ورقه رسالت یعنی ورقه رسالت
را بخواند نوشته بود که حسن ظن بزرگان بیش بالباء العربی از فضیلت
بنده است ای زاید عن فضیلتی و تشریف قبولی که فرموده اند بنده را امکان
اجابت آن نیست بحکم آنکه پرورده نعمت این خاندانم و باندک مایه تغییر
خاطر با ولی نعمت خود بیوفایی نتوان کرد که گفته اند بیت از آن

که بجای تست ای سرور هر دم کرمی بفتحتین عیبش مکن ار یعنی
اگر کند بعمری ستمی ملک را حق شناسی او بکسر الیاء المصدری پسند
یعنی پسندیده آمد کذا فی البحر و قد یکون صیغة امر من پسندیدن و کذا نکو
و صف ترکیبی مثل خود پسند و لیسا بمرادین منها نعمت و خلعت بخشید
و عذر خواست که خطا کردم و ترا بی گناه بیازردم خواجه گفت ای خداوند تقدیر
خدای تو چنین بود مرین بنده را مکروهی برسد پس بدست تو اولیتر که سوابق
نعمت یعنی نعم سابقه و قیل معناه سابقات نعمت برین بنده داری
و ایادی جمع اید و هو جمع ید بمعنی النعمة منت یعنی نعم داری و گفته اند
بیت گر گزندت رسد ز خلق مرنج ‧:‧ که نه راحت رسد ز خلق نه
رنج ‧:‧ از خدا دان خلاف دشمن و دوست ‧:‧ که دل هر دو در تصرف
اوست ‧:‧ گرچه تیر از کمان همی گذرد ‧:‧ از کماندار بیند اهل خرد
عبرت یکی از ملوک عرب متعلقان دیوان را فرمود که مرسوم ای
وظیفه فلان بنده را چندانکه هست مضاعف کنید که ملازم درگاهست
و مترصد یعنی مترقب فرمان و سایر یعنی باقی خدمتکاران
بلهو و لعب مشغولند فی مختار الصحاح لعب بالشیء و لعب به و قد یکنی عن الجماع
انتهی و فسره صاحب الروضه باطیل و فی بعض النسخ بلهو و طرب مشغولند
و الطرب بفتحتین صفة تصیب الانسان من شده حزن او فرح و در
ادای خدمت تهاون فی القاموس التهاون و التکاسل سستی صاحب
دلی بشنید و گفت علو درجات بنده کان بدرگاه حق همین مثال دارد

رباعی دو بامداد گر آید کسی بخدمت شاه ❊ سیوم یعنی در بامداد سیوم
هر آینه یعنی البته در وی کند بلطف نگاه بسکون الفاء نگاه مفعول
کند یعنی نظر کند بلطف ❊ امید هست پرستندگان مخلص را ❊ که تا
امید نگردد ز استان آله مثنوی مهتری بالنباء المصدری ای السیاده
در قبول فرمانست ❊ ترک فرمان دلیل حرمانست ❊ هر که سیمای
راستان یعنی نشان مستقیمان دارد کذا فی التراجم ❊ سر خدمت
بر آستان دارد حکایت ظالمی را حکایت کنند هیزم یعنی
حطام درویشان خریدی بحیف ظلم و توانگران را دادی بطرح
فی المصادر الطرح بر افکندن و هو عبارة عن التکلیف علی الا قد بثمن
غال صاحب دلی برو بگذشت و گفت بیت ماری تو استفهام
انکاری که هر کرا بینی بزنی یا بوم طیر معروف یکسن فی المواضع
الخربة بالترکیة بیقوش که هر کجا نشینی بکنی بفتح الکاف العربی من
کندن وارادة به التخریب فانه تشأم فی التخریب قطعه زورت
ار پیش بتقدیم الزاء المعجمة بمعنی القوة و پیش بالباء العربی
بمعنی الزیادة می رود با ما با خداوند غیب دان و صف
ترکیبی یعنی عالم الغیب نرود زور مندی مکن بالیاء المصدری
بر اهل زمین تا دعایی بر آسمان نرود ظالم ازین سخن برنجید و روی
ازو در هم کشید و بر و التفاتی نکرد قال الله تعالی اخذته العزة بالاثم
ای حملته الانفة و الحمیة الجاهلیة علی الاثم و الذنب اول الآیة و من الناس

من یعجبک قوله فی الحیوة الدنیا و یشهد الله علی ما فی قلبه و هو الد الخصام
و اذا تولی سعی فی الارض لیفسد فیها و یهلک الحرث و النسل و الله لا یحب
الفساد و اذا قیل له اتق الله اخذته العزة بالاثم قوله الد الخصام ای
شدید العداوه قیل هذه الآیة نزلت فی حق اخنس بن
شریف و کان رجلا حلو المنطق اذا التقی رسول الله علیه و سلم ادعی
انه یحبه و انه مسلم و یقال یعلم الله انی صادق و قیل نزلت فی
المنافقین کلهم تا شبی که آتش در مطبخ در انبار هیزمش افتاد و سایر املاکش
یعنی جمیع املاک آن ظالم بسوخت و از بستر نرمش یعنی بساط نرم بخاکستر
بکسر الکاف العربی از رماد گرمش بالکاف الفارسی نشاند ماضی من نشاندن
فاعله ضمیر آتش و مفعوله الشین فی گرمش مقدما یعنی در خاکستر گرم
نشاندش و قیل قوله نشاند ماضی مجهول یعنی انتصب ذلک الظالم فی
الرماد و الحار اتفاق همان صاحب دلی برو بگذشت شنیدش که با یاران
همی گفت که ندانم که این آتش از کجا در سرای من افتاد و گفت از
دل از دود دل درویشان قطعه حذر کن ز دود درونهای ریش
بالکسر المجهول الجراحة کما مر و المعنی از ریش درونها و یحتمل ان یکون من
قبیل اضافة الموصوف الی الصفة علی المبالغة کانه جعل البواطن نفس
الجراحة کما فی قولهم رجل عدل لکن قوله که ریش درون یؤید التوجیه
الاول عاقبت سر کند ای یتوجه الی البروز اغا هو بارتفاع المؤذی و هلاکه
بهم بر مکن تا توانی دلی ای لا تجعل قلب واحد منقبضا و اجتهد فی

و لنک بجب طاقتک که ام جهانی بهم بر کند یعنی که یک اه مظلوم جمله
جهان را می کند حکمت بر تاج کیخسرو نوشته بود قطعه چه بمعنی
چندان که سمعت من البعض و احد فی کتب اللغة ما یساعده سالهای فراوان
و عمرهای دراز که خلق بر سر ما بر زمین بخواهد رفت چنانکه دست بدست
آمد است ملک بضم المیم بما بدستهای دیگر همچنین بخواهد رفت با تر کی
گفته گرک حکایت یکی در صنعت کشتی بر آمده بود یعنی غایت
کامل شده و کشتی بضم الکاف العربی المصارعة بالصاد و المهملة سیصد و
شصت بند فاخر از بندهای کشتی گیران دانستی و هر روز بنوعی کشتی
گرفتی مگر گوشه خاطرش با جمال یکی از شاگردان میلی داشت سه صد و پنجاه
و نه بندش در آموز اند من آموزاندن بمعنی التعلیم و اما آموزیدن
فهو لازم بمعنی التعلم مثل آموختن مگر یک بند که در تعلیم آن دفع انداختی
و تهاون کردی فی الجمله پسر در صنعت و قوه بر آمد کسی را او امکان مقاومت
نبودی تا حدی که پیش سلطان گفت استاد را فضیلتی که بر منست
از روی بزرگی و حق تربیت است و الا بقوت از و کمتر نیستم و بصنعت
کشتی با وی برابرم یعنی مساویم ملک را این ترک ادب از وی
مناسب و پسند نیامد بفرمود تا مصارعت کنند مقامی متسع یعنی
واسع معین کردند و ارکان دولت و اعیان حضرت حاضر شدند
پسر چون پیل مست در آمد بصدمتی که اگر کوه آهنین بودی از جای بر کندی قال
یقال صدمه زید ای ضربه بجسده استاد دانست که جوان از و بقوه بر

ترست بدان بند غریب که ازو نهان داشته بود با وی در آویخت
جوان دفع آن ندانست استاد بدو دست از زمین بر داشت
و بر بالای سر برد و بر زمین زد غریو از خلق برخاست ملک فرمود با
استاد را نعمت و خلعت دادند و پسر را زجر و ملامت کرد که با پرورده
خویش دعوی مقاومت کردی و بسر نبردی پسر گفت
ای خداوند بزور و قوه بر من دست و ظفر نیافت بلکه علم کشتی دقیقه
مانده بود که از من دریغ همی داشت امروز بدان دقیقه بر من دست
یافت استاد گفت از بهر چنین روزی نگه می داشتم که حکما گفته اند دوست
را چندین قوه مده که اگر دشمنی کند مقاومت کند نشنیده که چه
گفت آنکه از پرورده خود جفا دید قطعه یا وفا خود نبود در عالم یا مگر کس
درین زمانه نکرد کس نیاموخت علم تیر از من که مرا عاقبت نشانه نکرد
و قال الشاعر فی هذا المعنی اعلمه الرمایة کل یوم فلما استد ساعده رمانی
اعلمه القوا فی کل حین قال قافیه هجانی و نقل عن بعض الائمه انه قال لقد
ربیت جروا طول عمری فلما صار کلبا عض رجلی یقال رمی بالسهم رمیا
و رمایة و استد بالسین المهملة من السداد بمعنی الاستقامه و قد
یصح اشتد بالشین المعجمة من الشدة و الهجو ضد المدح و الجرو بکسر الجیم و ضمها
و فتحها ولد الکلب و السباع حکایت درویشی مجرد بگوشه صحرای
بود و پادشاهی برو بگذشت درویش از آنجا که فراغ ملک قناعت
قناعتست سر بر نداشت و التفات نکرد پادشاه از آنجا که سطوة فی

المختار الصحاح السطوة القهر بالبطش سلطنت ابهم برآمد وکفت این طایفه
خرقه پوشان بر مثال حیوانند وزیر کفت ای درویش پادشاه
روی زمین بر تو کذر کرد چرا خدمت نکردی وشرط ادب بجای
نیاوردی کفت بکو ملک را توقع خدمت از کسی دار که انکس توقع
نعمت از تو دارد ودیکر بدانک ملوک از برای پاس رعیت است
یعنی ان الملوک لاجل رعایة الرعایا نه رعایا از بهر طاعت ملوک
قطعه پادشاه پاسبان درویش است ؛ کرچه نعمت درویش بعز دولت
اوست نعمت یعنی بقوت ودولت پادشاهست کوسفند از برای چوپان
نیست بلکه چوپان بالفارسی برای خدمت اوست قطعه یکی امروز
کامران وصف ترکیبی بمعنی راننده کام بالکاف الفارسی المراد بمعنی
بنار المطاب دیکری را دل از مجاهده ریش یعنی دیکری را بینی کرد دلش
از مجاهده تحصیل مراد ریش شده است روزکی چند تصغیر روز والیاء
للوحده یعنی روزهای اندک ساکت باش یعنی صبر کن که تا بخورد دهان
مغز سر خیال اندیش وصف ترکیبی من اندیشیدن فرق شاهی وبندکی
برخاست ؛ چون قضای نوشته امد پیش کر کسی خاک مرده باز کند
بفتح الکاف العربی من کندن وقیل بضمها من کردن بمعنی بکشت وزیل تراها
نشناسد توانکر از درویش ملک را کفتار درویش استوار امد یعنی
محکم امد کفت از من چیزی بخواه کفت ان می خواهم که دیکر زحمت من ندهی
کفت مرا پندی بده کفت فرد دریاب ای افهم امر من یافتن کنون که نعمت

هست بدست یعنی در دست کین دولت وملک میرود دست بدست
حکایت یکی از وزرا پیش ذوالنون مصری رفت ذوالنون احد رجال
الطریقه شهیر بالولایة وخوارق العادات قیل انما سمی به لانه کان فی
سفینة مع جماعة من المسلمین وکان لواحد منهم دینار یحفظ غایة الحفظ
فاذا فتشه فلم تجده فلما استقصوا تلک الجماعة اکل رایهم الی ان هذا الرجل الغریب
اعنی ذوالنون قد سرقه فانکر وحلف ولم یؤمنوا به بل اجتروا علی انه
لا الدینار الا فیه فلما اضطر توجه ساعة فاتی حوت من البحر بذلک الدینار
فلما راوا ذلک تضرعوا واعتذروا عن فعلهم فقام وذهب فی البحر ولم یغرق
باذن الله تعالی وروی کان مع اصحابه فی بعض البراری فی وقت القایلة فقالوا
ما احسن هذا المکان لو کان فیه رطب قال لعلکم تشتهون الرطب فقالوا نعم
فقام الی شجرة الشوک فنثرت علیهم رطبا جنیا طیبا وسئل عن سبب
توبته فقال خرجت من مصر الی بعض القری فنمت فی الطریق فی بعض
الصحاری ففتحت عینی فاذا بقبرة عمیاء سقطت من وکرها فانشقت
الارض فخرج منها سکرجتان احدها ذهب والاخر فضة وفی احدهما سمسم
وفی الاخری ماء فجعلت تاکل من هذا وتشرب من هذا فقلت حسبی قد
تبت ولزمت الباب الی ان قبلنی وکان قد سعوا به الی المتوکل فاستحضره
من مصر فلما دخل علیه وعظه فبکی المتوکل ورده مکرما کذا ذکره الامام الیافعی
فی مرآة الزمان وهمت خواست که روز وشب بخدمت سلطان مشغولم
وبخیرش امیدوارم وازعقوبتش ترسان صفه مشبهه من ترسیدن

ذوالنون بکریست ای بکی وکفت اکر من از خدای چنین ترسیدمی که تو از
سلطان از جمله صدیقان بودمی قطعه کر نبودی امید راحت ورنج
یعنی لو عبده العباد لصدق الله وخلوص الطویة المجرد استحقاقه للطاعه
والعباده ولیاقته الذاتیه للتعظیم والاجلال ؛ پای درویش بر فلک بودی
کر وزیر از خدا بترسیدی ؛ چو ملک بر فلک ملک بودی ؛ بکسر لام ملک فی
الاول وفتحها فی الثانی ولو رعایة القافیة لکان بکسرها فی الثانی ایضا وجه و
فی اکثر النسخ الصحیحة بدل هذا المصراع وقع هکذا همچنان کز ملک ملک بودی بکسر اللام
فی الاول وفتحها فی الثانی حکایت پادشاهی بکشتن بیکناهی فرمان داد کفت
ای ملک بموجب خشمی که ترا بر منست آزار خود مجوی ای لا تطلب تا ذتی
تشنک کفت چکونه کفت این عقوبت بر من بیک نفس براید ای تمر علی فی نفس
واحد وبزه ان ای ذنبه واثمه بر تو جاوید بماند بفتح النون مضارع
من ماندن رباعی دوران بقا چو باد صحرا بکذشت ؛ تلخی وخوشی وزشت و
زیبا بکذشت پنداشت ماضی من پنداشتن ای ظن وقوله ستمکر
فاعله که ستم وجور بر ما کرد ؛ بر کردن او بماند وبر ما بکذشت ملک را
نصیحت او سودمند امد واز سر خون او برخاست وعذر خواست حکایت
وزرای نوشیروان در مهمی از مصالح مملکت اندیشه می کردند وهر یک بر وفق
دانش خود رای بسکون الهمزه وقلبها می زدند ملک نیز همچنین اندیشه
می کرد بوزرجمهر رای ملک اختیار افتاد وزیران در سر کفتندش
رای ملک را چه مزیت دیدی بر فکر چندین حکیم کفت بموجب انکه انجام کار

یعنی افرام معلوم نیست ورای همکنان در مشیت الله تعالی است که صواب
اید یا خطا پس موافقت رای ملک اولیتر است تا اکر خلاف صواب اید
بعلت متابعت او از معاتبت او ایمن باشیم رباعی خلاف رای سلطان
رای جستن ؛ بخون خویش باشد دست شستن وکر خود یعنی نفس
سلطان روز را کوید شبست این ؛ بباید کفتن من بایستن
یعنی ینبغی لک ان تقول مساعدة اینک بکاف التصغیر ماه وپروین
بالبار الفارسی هو الثریا حکایت شیادی بیار الوحده یعنی یک
مرد طریقت که شیادی می کند در محافل ومجامع کشیاد حمزه وغیره
کیسوان جمع کیسو بر تافت که من علویم وبا قافله حجاز بشهر درآمد
که از حج می ایم وقصیده پیش ملک برد که من کفته ام از ندمای ملک
دران سال از سفر حج امده بود کفت من اورا در عید قربان در بصره دیدم
حاجی چکونه باشد ودیکری کفت پدرش نصرانی بود در ملاطیه اسم
بلده معروفه علوی چکونه باشد وشعرش در دیوان انوری یافتند
ملک فرمود تا بزنندش ونفی کنند یعنی از شهر بدر کنند که
چندین دروغ چرا کفتی کفت ای خداوند روی زمین سخنی دیکر که اکر راست
نباشد بهر عقوبتم اکر فرمایی سزاوارم قطعه غریبی کرت ماست پیش
آورد یعنی اکر یک ماست اورد ان ماست نیست بلکه دو
پیمانه است وبک [illegible] بالفارسیین علی وزن [illegible] الملعقة العظیمة التی یقال
لها بالترکی کپچه بضم الدال المهملة والغین المعجمة المدق ؛ کر از بنده لغوی شنیدی

دروغ

ودیگر

مرغ ای لاتنا ذمنه جهان دیده وصف ترکیبی بسیار گوید دروغ ملک
بخندید وگفت ازین راستر سخنی تا در عمر تو نگفته ای لغز مو واجبه مأمول او ست
مهیا دارند حکایت آورده اند که یکی از وزرا جمع وزیر مثل فقیه وفقها
بزیر دستان رحمت آوردی وصلاح همگنان را بجستی اتفاقاً الخطاب
ملک گرفتار آمد همگنان در مواجب استخلاص او سعی کردند وموکلان
بروی در معاقبتش ملاطفت کردند وبزرگان دیگر در سیرت نیک او
بپادشاه گفتند تا ملک از خطای او درگذشت صاحب دلی برین اطلاع
یافت وموافق حال او نظم کرد وگفت قطعه تا دل دوستان بدست
آری :. بوستان پدر فروخته به :. پختن دیگ بالکسرة المجهول والکاف
العربی لفظ فارسی بمعنی القدر بالکسر نیک خواهان را جمع نیک خواه
وهو وصف ترکیبی ای لاجل غلیان قدر الاصدقاء وطبخ ما فیه سوخته
رخت سرا است یعنی اسباب سرای تست سوخته به با بد اندیش
وصف ترکیبی هم نکوئی کن :. دهن سگ بلقمه دوخته به :. مقصور
من بهتر فی المواضع الثلثة حکایت یکی از پسران هارون الرشید پیش
پدر آمد خشمناک که فلان سرهنگ زاده مرا دشنام داد بمادر ای شتم
امی هارون ارکان دولت را گفت جزای این چه باشد یکی اشارت
بکشتن کرد ودیگری بزبان بریدن ودیگری بمصادره وهی اخذ المال
بغیر حق ونفی یعنی از شهر بدر کردن هارون گفت ای پسر کرم آنست
که عفو کنی اگر نتوانی تو نیز دشنام مادرش بده نه چندان که انتقام از حد

کرد

گذرد وانگاه ظلم از طرف ما باشد حکایت نه مردست آن بنزدیک
خردمند :. که با پیل دمان هو الذی له صوت هایل نظیر فی رقت
هیجانه وغضبه بالترکی کزدمش فیل بپیکار بکسر الباء العربی بکسر الیاء المجهوله
والکاف الفارسی یعنی جنگ جوید ولیکن مرد آنکسست که از روی تحقیق
که چون خشم آیدش باطل نگوید مثنوی یکی را زشت خوی داد دشنام :.
تحمل کرد وگفت ای نیک فرجام :. بفتح الفاء بمعنی عاقبت بتر بالتخفیف للوزن
واصله مشدده لان اصله بدتر ادغمت الدال فی التاء وبعد قلبه تاء از زانم یعنی
بدتر از آنم که خواهی گفتن ای تقصد ان تقول ای ای انک انت الذی تفعل
کذا وکذا من الشرور والقبایح فالیاء فیهما للخطاب که دانم عیب من چون من
ندانی حکایت با طایفه از بزرگان در کشتی بفتح الکاف العربی بودم زورقی
بفتح الزاء المعجمه وسکون الواو بمعنی السفینه الصغیره والیاء للوحدة در پی ما بود
غرق شد ودو برادر بگردابی گرداب بکسر الکاف الفارسی موضع یدور
فیه الماء ویتعمق ولا یجری علی الاستقامه والیاء للوحدة درافتادند یکی از
بزرگان گفت ملاح فی مختار الصحاح الملاح بالفتح والتشدید بمعنی
صاحب السفینه را که بگیر امر من گرفتن الظاهر دو برادر را تا ترا صد دینار
بدهم ملاح تا یکی خلاص کرد دیگری خلاص شد گفتم بقیت عمرش نمانده بود
ازان سبب در گرفتن او تأخیر افتاد ملاح بخندید وگفت آنچه تو گفتی یقینست
ودیگر میل خاطر من برهانیدن این بیشتر بود بسبب آنکه در وقتی در
بیابان مانده بودم این مرا بر اشتر نشانده بسکون النون ماض من نشاندن

واز دست آن دیگر تازیانه بمعنی السوط خورده بودم در طفلی بالیاء المصدری
گفتم صدق الله العظیم که من عمل صالحاً فلنفسه ومن اساء فعلیها قطعه تا توانی
درون کس مخراش :. کاندرین راه خارها باشد :. کار درویش مستمند
بمعنی حاجتمند کمام برآر تا ترا نیز کارها باشد :. ولا یخفی علیک ان
هذه الحکایت ینبغی ان یورد فی باب سیرت پادشاهان بل موضع اللایق
هو الباب الثانی من حکایت دو برادر یکی خدمت سلطان کردی ودیگری
بسعی بازوان جمع بازو نان خوردی باری ای مرة این توانگر درویش
را گفت چرا خدمت سلطان نکنی تا از مشقت کار کردن برهی بکسر الیاء الوحدة
والیاء للخطاب گفت تو چرا کار نکنی تا از مذلت خدمت رهائی یابی که حکیمان
گفته اند اندک نان خود خوردن ونشستن به یعنی بهتر است که کمر مغرق
وشمشیر زرین بستن وبخدمت ایستادن بیت بدست آهک بالکاف
العربی علی وزن آهین الکلس وهو طلی احمر یقال له بالترکی الجو تفته بالعامی
پین آتناتش الفوقانیتین بمعنی الحار کردن خمیر به بسکون الهاء از
دست بر سینه پیش امیر قطعه عمر گرانمایه ای الثمین درین صرف شد تا
چه خورم صیف وچه پوشم شتا :. ای شکم خیره بکسر الخاء المعجمه لجوج وبد اندیش
ویقال ایضا چشم خیره بالترکی قمش مش گوز ودست خیره وپای خیره
بالترکی اویشمش ال وایشمش ایاق بنانی بساز بمعنی راضی شو ودعت
بکن تا نکنی پشت ز خدمت دوتا حکایت کسی مژده پیش نوشیروان عادل
آورد که فلان دشمن ترا خدای تو برداشت گفت هیچ شنیدی که مرا فرو

گذا

گذاشت ای جعلنی باقیا فی الدنیا ابدا بیت مرا بمرگ عدو جای شادمانی
نیست :. که زندگانی ما نیز جاودانی نیست حکایت گروه از حکما
در بارگاه کسری بفتح الکاف وکسرها لقب ملوک الفرس کما ان قیصر لقب
ملوک الروم والنجاشی لقب ملوک الحبشه وفرعون ملوک المصر وهو معرب
خسرو وجمعه الاکاسره علی غیر القیاس لانه قیاسه کسرون بفتح الراء مثل عربون
وموسون بفتح السین کذا فی مختار الصحاح بمصلحتی در سخنی می گفتند بزرجمهر
خاموش بود گفتندش چرا درین بحث با ما سخن نمی گوئی گفت وزرا مثال اطبا اند
وطبیب دارو ندهد جز سقیم را پس چون می بینم که رای شما بر نهج صوابست مرا
در آن سخن گفتن حکمت نباشد مثنوی چو کاری بی فضولی من بر آید بالیاء المصدر
:. مرا در وی سخن گفتن نشاید :. وگر بینم که نابینا وچاهست بالجیم الفارسی
اگر خاموش بنشینم گناهست حکایت هارون الرشید را چون ملک مصر
مسلم شد گفت بخلاف آن طاغی که بغرور ملک بضم المیم وکسرها مصر دعوی
خدائی کرد نبخشم این مملکت را مگر بخسیس‌ترین بندگان سیاهی داشت گودن
بفتح الکاف العربی وسکون الواو ولغه مشترک بین الفارسی والترکی یعنی
غبی وبی فهم نام او خصیب بضم الخاء المعجمه والصاد المهمله علی صیغه التصغیر وقیل
خصیب بفتح الخاء علی وزن فعیل ملک مصر بوی ارزانی ولایت داشت
گویند عقل وکفایت او بجائی بود که طایفه از حراث کالزراع لفظا ومعنی
مصر شکایت آوردند که پنبه کاشته بودیم بر کنار نیل باران بی وقت آمد و
تباه شد یعنی هلاک گفت پشم یعنی صوف غنم بایستی کاشتن بمعنی الزرع

مصدر دانشمندی این کلام شنید وبخندید وگفت شعر اگر روزی
بدانش برفزودی ای لوکان الرزق یزداد وبالعلم منوطا بالفهم و
الادراک ؛ زنادان تنک روزی تر نبودی بناداناکی چنان روزی
رساند ؛ که دانا اندر ان حیران بماند ؛ وفی هذا المعنی قیل بالعربیة
کم عاقل عاقل اعیت مذاهبه کم جاهل جاهل تلقاه مرزوقا هذا الذی ترک
الاوهام حایرة وصیر العالم النحریر زندیقا شعر بخت دولت بکار دانی
بایاء المصدریة نیست جز بتایید آسمانی نیست ؛ او فتاد است در جهان
بسیار بی تمیز ارجمند بفتح الهمزه وضم الجیم العربی بمعنی المعزز والمحترم و
عاقل خوار یعنی انه وقع کثیرا فی الدهر الظلیم کون البلید محترما والعاقل
ذلیلا کیمیا گر بمن یارس الکیمیا ویلازمه من قبیل قولهم آهنگر بغصه ورنج
عطف علی غصه ابله ساون المار اندر خرابه یافته گنج ولکن ینبغی ان یعلم
ان الله هو علیم وحکیم لا یفعل شیئا الا له حکمة خفیة لا نعرفها قال الله ۲ ولو
بسط الله الرزق لعباده لبغوا فی الارض ولکن ینزل بقدر ما یشاء الایه
فانظر انه اعطا رزق ملک مصر لخصیب لما فیه من خصال حمیدة بها جعله مستحقا
لتلک المرتبة منها ان لیس لکمال قدر ملک مصر عنده اصلا وانه کان سخیا
فی الغایة روی ابو الحسن انه لما ولی الرشید الخصیب ولایة مصر انشد
ابو نواس للخصیب فی اهل مصر بهذه الابیات نصحت لکم یا اهل مصر نصیحة
فخذوا النصیحتکم فان یک فیکم افک فرعون باقیا فان عصی موسی بکف خصیب
فامر له الخصیب باربعة او قار درهم فاخذه ابو نواس وصفق بیده فلم

وقال انما یندم بعد ایام ثم بعد زمان غزله الرشید وبه حرقة تتقد فی الطرقات
ویرخی برقعا علی وجهه حتی لا یعرفه احد وکان یسئل الناس فاختاره ابو نواس
فسمع صوته فعرفه فاخرق قلبه حتی حملوا اربعة او قار من الدراهم فقال الخصیب
هذه اربعة او قار فخذه قال الخصیب انا لست اخذها فقال اذا السخی المعطی
یلام بعطائه ویستحق المذمة باسترداده ونحن ان سلب مالنا فالشتغاوه
حکایت یکی را از ملوک کنیزک بفتح الکاف
بالفارسیة کذا فی رونق المجالس چینی آورده بودند خواست که در حالت مستی
العربی یعنی جاریة چینی آورده بودند خواست که در حالت مستی
باوی جمع آید دختر ممانعه کرد ملک در خشم شد ومراورا از بندگان سیاهی
بخشید که لب زبرین بنجعین وی یعنی شفة العلیا فانیه از ثریه بینی
درگذشته ولب زبرین یکی بیاتن فرو هشته بود هشته بالکسر بمعنی
الوضع هیکلی بمعنی هیئتی بود که صخره جنی بفتح الصاد المهملة
وسکون الخاء المعجمة اسم عفریت قال لسلیمان حین طلب سریر بلقیس
انا آتیک به قبل ان تقوم من مقامک علی ما ذکر فی التفسیر ایضا وقیل هو
اسم عفریت قصد الی سرقة خاتم سلیمان النبی عم وقد کان ذلک
الجنی المجبوبة فی فتح المنظر وکراهیة اللقاء از طلعتش برمیدی من رمیدن
بمعنی تنفر کردن وعین القطر فی مختار الصحاح القطر بالکسر والسکون
النحاس لکن المشهور وهو انظار ان المراد من القطر القران از بغلش بغل
بالتحتین الابط بگندیدی بیت توگفتی تا قیامت زشت رویی بر وختمست
بر یوسف بنکویی قطعه شخصی چنان کریه فعیل بمعنی مفعول ای بکره

منظر کز زشتی او بکسر الیاء المصدری خبر نتوان داد بمعنی دادن
یعنی لا یقتدر ان یخبر عن قبحه وانگه بغلش نعوذ بالله مردار یعنی
مردار ست وجیفة بآفتاب مرداد بالاضافه وهو بالدالین اسم واحد
متعین من شهور الصیف فی التاریخ الجلالی اعنی الشهر الاوسط من تلک
الاشهر الثلاثة الصیفیة واما من التاریخ الفرسی فلا تعیین بناء علی اعتبار
الکبیسه وعدم اعتبارها وقد مر تحقیقه فی شرح قوله اول اردیبهشت
آن سیاه در آن مدت نفس طالب بود شهوت غالب مهرش ای المحبة
بجنبید یعنی هاج وتحرک ومهرش بضم او بکارت بر داشت ای ازال
بامداد ان ملک کنیزک را جست ونیافت ماجرا بگفتند خشم گرفت
بفرمود تا سیاه را با کنیزک دست و پا استوار ببندند واز بام جوسق
ای من اعلی سطح القصر فی مختار الصحاح الجوسق بالجیم العربی والسین المهملة
علی وزن خندق القصر الذی یبنی فی بروج القلاع بخندق در اندازند از وزرا
یک محضر روی شفاعت بر زمین نهاد وگفت سیاه را درین خطائی
نیست که سایر یعنی جمیع او باقی بندگان وخدمتکاران بخشش وانعام
خداوندی معتادند گفت اگر در مفاوضه او یعنی در مکالمه آن کنیزک شبی
تاخیر کردی چه بودی گفت ای خداوند نشنیده که قطعه تشنه سوخته
بر چشمه روشن چو رسید تو مپندار ای لا تظن که از پیل دمان وقد مر تحقیقه
فی حکایت پسر هارون الرشید اندیشد ملک گرسنه بضم الکاف الفارسی ای
جایع در خانه خالی بر خوان عقل باور بابیاء الموحدة وفتح الواو بمعنی الاذعان

والتصدیق

والتصدیق کند کز رمضان اندیشد ملک را این لطیفه خوش آمد
وگفت سیاه را بتو بخشیدم کنیزک را چکنم وزیر گفت کنیزک را بسیاه
بخش که نیم خورده او هم او را شاید قطعه هرگز او را بدوستی مپسند
یعنی بمجلس وچرا ان یکون مپسند علی معنی المجهول ای لا یجوز ان
مرضیا که رود جای ناپسندیده تشنه را دل نخواهد آب زلال ؛ نیم
خورده دهان گندیده بالکاف الفارسی ای المنتن ولم یوجد هذا البیت
فی کثیر من النسخ قطعه دست سلطان دگر فی البحر دیگر بالکاف الفارسی ودگر
حذف الیاء فی الترکی بمعنی دخی ؛ کی یابد چون بسر گین وهو بالکاف الفارسی
قذر الدواب ورا د فتاده ترنج هذا من قبیل التنازع لان قوله ترنج یجوز
ان یجعل بحسب المعنی فاعل یابد وفاعل افتاد تشنه را دل کی نخواهد
آب کوزه گندنشت یعنی که کوزه اش بگذشته باشد بر دهان سگنج
بوزن ترنج بالترکی بلمه هکذا سمعت وقال بعض الکمل معناه دهان گندیده و
قیل اصل العبارة سگنج بکسر السین المهملة وفتح الکاف الفارسی اسم للحیة الاخر
الراس وهی من الحیات المعروفة بشدة تاثیر زهرها حکایت اسکندر
رومی را ولقبه ذو القرنین واختلفوا سبب تلقیبه بذلک لانه ملک فارس
وروم وقیل لانه کان له فی رأسه شبه القرنین وقیل لانه کان رای فی
المنام کانه اخذ بقرنی الشمس فکان تاویل رویاه انه طاف المشرق والمغرب
وقیل لانه کان کریم الطرفین من اقبل ابیه وامه وقیل لانه انقرض فی وقته
قرنان من الناس وهو حی وقیل لانه اذا حارب قاتل بیدیه وقیل لانه دخل

السفر والظلمة وقيل لانه كان له ذوابتان حسنتان والذوابة تسمى قرنا
وقيل لانه اعطى له علم الظاهر والباطن وهو رجل من اسكندرية يقال له
اسكندر بن فيلقوس وكان في الفترة بعد عيسى عم وقال بعضهم انه نبي
لقوله تعالى قلنا يا ذا القرنين وقال اخرون كان ملكا صالحا عادلا والغلبة
الاصح كذا في الكتاب المسمى بحيوة الحيوان قال فيه روي عن عقبة بن عامر رضي الله
عنه انه قال كنت عند رسول الله صلى الله عليه وسلم اخدمه فاذا انا برجال
من اهل الكتاب ومعهم مصاحف او كتب فقالوا استاذن لنا على رسول الله
صلى الله عليه وسلم فانصرفت اليه فاخبرته بمكانهم فقال عم ما لي ولهم يسئلوني
عما لا ادري انما انا عبد لا علم لي الا ما علمني ربي ثم توضأ وقام الى مسجد في بيته
فركع ركعتين فلم ينصرف حتى عرفت السرور في وجهه والبشر في محياه
ثم انصرف فقال اذهب فادخلهم ومن وجدت بالباب من اصحابي فادخله
فلما دخلوا على رسول الله صلى الله عليه وسلم قال ان شئتم اخبرتكم عما اردتم ان
تسئلوني قبل ان تكلموا وان شئتم تكلموا فاخبرتكم قالوا بل اخبرنا قبل ان
نتكلم قال جئتم تسئلوني عن ذي القرنين وساخبركم عما تجدونه عندكم مكتوبا
ان اول امره انه غلام في الروم اعطى ملكا فسار حتى جاء ساحل ارض
مصر فابتنى عنده مدينة يقال لها الاسكندرية فلما فرغ من بنائها اتاه ملك
فعرج به حتى استعلى فرفعه ثم قال انظر ما ذا تحتك قال ارى مدينتي ومداين
معها ثم عرج به فقال انظر فقال قد اختلطت مدينتي مع المداين فما اعرفها
ثم زاد فقال اعرفها ثم زاد فقال اي مدينتي وحدها لا ارى غيرها فقال له

الملك انما تلك الارض كلها والذي ترى محيطا بها هو البحر وانما اراد ربك عز وجل
ان يريك الارض وقد جعل لك سلطانا وسوف تعلم وتثبت العالم فسار حتى بلغ
مغرب الشمس ثم سار حتى بلغ مطلع الشمس ثم اتى السدين وهما الجبلان لينان تزلق
عنهما كل شيء فبنى السد ثم جاز ياجوج وماجوج فوجد قوما وجوههم وجوه الكلاب
يقاتلون ياجوج وماجوج ثم قطعهم فوجد قوما قصارا يقاتلون القوم الذين
وجوههم وجوه الكلاب ثم مضى فوجد امة من الغرانيق يقاتلون القوم القصار
ثم مضى فوجد امة من الحيات يلتقم الحية منها الصخرة العظيم ثم افضى الى البحر
المحيط بالارض فقالوا نشهد ان امره كان هكذا كما ذكرت وانا نجده هكذا
في كتابنا كما ذكرت انتهى گفتند که دیار مشرق و مغرب چه گرفتی
که ملوک پیشین را فزون ملک و عمر و لشکر بیش بالیار العربي اي زيادة
از این بود و چنین فتحی میسر نشد گفت بعون خدای تو هر مملکت را که گرفتم
رعیتش را نیازردم و نام پادشاهان جز به نیکویی نبردم بیت
بزرگش بضم الراء یعنی بزرگ نخوانند اهل خرد که نام بزرگان
بزشتی برد قطعه این همه هیچست چون می بگذرد بخت
تخت و امر و نهی و گیر و دار في البحر گیر و دار لفظ واحد يستعمل في الحروب
والمعارك معناه بالتركي طوت طوب انتهى نام نیک رفتگان ضایع
مکن تا بماند نام نیکت پایدار یعنی بعد موتك فانه كما تكيل
تكال وكما تدين تدان باب دوم در اخلاق درویشان
في بعض النسخ در اخلاق فقرا والاخلاق جمع خلق بالضم وهو ملكة راسخة في

في النفس يصدر عنها الافعال بسهولة من غير روية والفقراء جمع فقير و
هو عند بعض الائمة اللغة من له شيء يسير والمسكين من لا شيء له وعند بعضهم
بالعكس والفقير باصطلاح اهل الحقيقة هو الذي لا يجد شيئا غير الله ولا
يستغني الا به ولا يستريح الا بالحضور معه وعلامته عدم الاسباب كلها
والفقراء صفوة الله من عباده ومواضع اسراره بين خلقه حکایت
یکی از بزرگان گفت پارسایی را که چه گویی در حق فلان عابد که در حق او بطعنه سخنها
گفته‌اند گفت بر ظاهرش عیب نمی بینم و در باطنش غیب نمی دانم قطعه
هر که را جامه پارسا بینی پارسا دان و نیک مرد انگار بفتح الهمزة
والكاف الفارسي امر من انگاریدن بمعنی ظن کردن بحیزی ای
ور ندانی که در نهادش یعنی واگر ندانی که در اصل و بنیادش ای
في ضميره وقلبه چیست محتسب را درون خانه چکار ادب درویشی را دیدم
سر بر آستان کعبه نهاده بود و روی در زمین می مالید و می نالید و می گفت یا غفور
یا رحیم تو دانی که از ظلوم و جهول چه آید که ترا شاید بیت عذر تقصیر
خدمت آورده‌ام کین ندارم بطاعت استظهار یعنی اتکا ندارم بطاعت
عاصیان از گناه توبه کنند عارفان از عبادت استغفار یعنی از
تقصیرات عبادات استغفار می کنند عابدان جزای طاعت خواهند
و بازرگانان بهای بضاعت وهي طائفة من مالک تبعثها للتجارة ومن بنده
امید آورده‌ام نه طاعت و بدریوزه وهي السؤال بشيء وهو الذي يقال
في التركي بحسر گیامنه در دروازه آمده‌ام نه بتجارت اصنع بي ما انت اهله

يقال صنع به كذا اي فعل ذكر في الكشاف ان قوم يونس عم لما نزل بهم العذاب
قالوا اللهم ان ذنوبنا قد عظمت وجلت وانت اعظم منها واجل افعل
بنا ما انت اهله ولا تفعل بنا ما نحن اهله فكشف عنهم العذاب وفي ما وجدت في
بعض النسخ وامهل لما جاز واهله فسر بعض الفضلاء بقوله اي اترك لما جاز زرنگه
بیت کرگشتی بضم الکاف العربي و در جرم بضم الجیم بمعنی گناه بخشی روی و سر بر
آستانم بنده را فرمان نباشد هرچه فرمایی برانم قطعه بر در کعبه
یک الراء سائلی دیدم که همی گفت و میگریست خوش بتراء بفتح الیاء ز
سیراتق قوله کش سه قوله من نگویم که طاعتم بپذیر قلم عفو بر گناهم کش
امر من کشیدن حکایت عبد القادر گیلانی را رحمه الله وهو قطب الاولياء الكرام
وركن الاصفياء العظام وذكر له فضائل وكرامات لا تحصى روى الامام
اليافعي في مرآة الزمان انه جاءت امرأة بولدها وقالت يا سيدي
اني رأيت قلب ابني هذا شديد التعلق بك وقد خرجت عن حقي فيه
لله عز وجل ولك فقبله الشيخ وامره بالمجاهدة وسلوك الطريق فدخلت
امه عليه يوما فوجدته نحيلا مصفرا من اثار الجوع ووجدته يأكل قرص
من شعير فدخلت الى الشيخ فوجدت بين يديه اناء فيه عظام دجاجة
مسلوقة قد اكلها فقالت يا سيدي تأكل لحم الدجاج ويأكل ابني خبز
الشعير فوضع الشيخ يده على تلك العظام وقال قومي باذن الله الذي يحيي العظام
وهي رميم فقامت الدجاجة سوية وصاحت فقال اذا صار ابنك هكذا
فليأكل ما شاء وذكر في روضة الاسرار انه قال الشيخ عبد القادر الكيلاني

من استغاثني مخشت في كربة كشفت عنه ومن نادا في باسمي في شدة فرجت
عنه ومن توسل بي الى الله تعالى في حاجة قضيت له ومن صلى ركعتين يقرا في كل ركعة
بعد الفاتحة سورة الاخلاص احدى عشر مرة ثم يصلي على رسول الله صلعم بعد
السلام ويسلم عليه ويذكره ثم يخطو الى جهة العراق احدى عشر خطوة ويذكر
اسمي ويذكر حاجته فانها تقضي والله المستعان وعليه التكلان انتهى در حرم كعبه
روي بر حصبا بفتح الحاء المهملة اي على الحجر بالفارسية سنگ ريزه نهاده بود و
همي گفت اي خداوند بخشاي واگر مستوجب عقوبتم مرا نابينا برانگيز
امر من انگيختن تا در روي نيكان خجل وشرمسار نشوم **قطعه** روي بر خاك
عجز ميگويم يعني عبد القادر وفي بعض النسخ من گويم وهو الظاهر وقوله هر سحر
كه كه باد مي آيد مقول القول اعني معقول گويد اي يقول في وقت
سحر هكذا **لطيفه** دزدي در خانهٔ پارسايي در آمد چندانكه طلب كرد چيزي
نيافت دلتنگ شد پارسا را خبر شد اي تنبيه گليمي بكسر الكاف العربي
الساط المعروف والياء للوحدة كه بر آن گليم خفته بود در ره گذر دزد انداخت
تا محروم باز نگردد **قطعه** شنيدم كه مردان راه خدا دل دشمنان
را نكردند تنگ **نه** ترا كي ميسر شود يعني اني يتيسر لك اين مقام
كه با دوستانت خلافست وجنگ مودة اهل صفا چه در روي وچه در قفا
نه چنان كه از پست عيب گيرند بفتح السين ودر پيشت باليار الفارسي يعني
عندك ولما كان پيش من الظروف المكانية المبهمة لم يظهر حرفا بشر دند الظرفية
مثل در وغيره كما كان الحال في العربية كذلك ... ميرند **قطعه**

دیدم ۶۶

نسخه سره

نسخه آکر چه مستوجب ۷ و در قیامت ۶۶

در برابر چو گوسفند سليم **نه** در قفا همچو گرگ مردم خوار **بيت** هر كه عيب دگران
پيش تو آورد وشمرد بي گمان عيب تو پيش دگران خواهد برد **حكايت**
تني چند از رونده كان متفق سياحت بودند في مختار الصحاح ساح في الارض
يسوح سيحا وسيوحا وسياحة وسيحانا بفتح الياء اي ذهب وشريك
رنج وراحت خواستم كه مرافقت كنم موافقت نكردند گفتم از كرم واخلاق
بزرگان بديعست يعني عجيبست روي از مصاحبت مسكينان تافتن
يعني الاعراض وفايده دريغ داشتن كه من در نفس خويش اين قدر
بنجيبن قوت وقدرت مي شناسم كه در خدمت مردان يار شاطر باشم
نه بار بالباء الموحدة بمعنى الحمل واراد به الثقلة خاطر ان لم اكن راكب
المواشي اي لم اكن راكبا لمركب ومصاحبا معكم لكن اسعى انا لكم
حال كوني حامل الغواشي جمع غاشية وهي ما يستر به السرج والمقصود انه ان لم اصلح
لصحبتكم اصلح لخدمتكم يكي از آن ميان گفت ازين سخن كه شنيدي دلتنگ
هكذا وقع في اكثر النسخ ولعل الصحيح ان يفصل دل ههنا في الكتابة مدار كه درين
روزها دزدي بصورت درويشان در آمد وخود را در سلك صحبت ما منتظم
كرد في مختار الصحاح السلك بالكسر الخيط **بيت** چه دانند مردم ار او به
مردمان وانما افرده للوزن كذا قيل كه در جامه كيست نويسنده داند
كه در خامه چيست الظاهر ان المراد بالخامه ههنا المكتوب ويؤيدها في بعض
النسخ نامه بدل خامه لكن اللغات التي عندنا لم يوجد فيها خامه بمعنى المكتوب
وقال في الصحاح ان خامه على اربعة معان بمعنى القلم وبمعنى البيت

من الشعر بالفتح اعني التسطاس وبمعنى صراحي وهو ظرف مشهور من اوان
الخمر وبمعنى الشعر بالكسر وفي بحر الغرايب وبمعنى الرمل المجتمع ولا يبعد ان
يراد ههنا المعنى الرابع ازاني كه سلامت حال درويشانست ند وقع في كثير من
النسخ درويشانست بالالف بعد النون في الكتابة وليس بصحيح بحسب
القواعد الكتابة فانهم قالوا ان لفظ است رابطة يفيد الثبوت فهي اذا اتصلت
لكلمة مفتوحة الاخر يجب اثبات الفها واما لفظا فيجوز حذفها واثباتها مثل قولهم
كرده است واذا اتصلت بساكن الاخر يجب حذفها لفظا وخطا نحو نيكست
وبداست وقد يحذف تاؤه لفظا كما ان بضم الكاف الفارسي فضولست بفتح
اللام اصله كما ان فضولي اش وفضولي كناية عن تجاوزه عن الحد في التسوء نبرند
وبياري قبولش كردند **مثنوي** ظاهر حال درويشان عارفان دلقست
دلق بفتح الدال المهملة وسكون اللام قبل القاف بمعنى خرقه **ن** اين قدر بس
كه روي در خلقست **ش** در عمل كوش بالكاف العربي **ن** هر چه خواهي پوش
امر من پوشيدن **ش** تاج بر سر نه وعلم بر دوش **ن** زاهدي در پلاس پوش
پوشي پلاس پوش وصف تركيبي والياء المصدرية فيهما نيست زاهد پاك
باش واطلس پوش ترك دنيا است وترك شهوتست وترك هوس
قوله پارسايي مبتدا وقوله ترك دنياه خبر مقدما عليه نه ترك جامه بس
در كزاغند بفتح الكاف العربي والزاء الفارسي والغين المعجمة الدرع الذي يخاط
فيما بين الثواب المضرب كذا في الصحاح الفارسي وسمعت من بعض الكمل انه كان
يقول صحيحه احد الداعي قزاكند بالقاف والزاء العربي وقال بعض قزاكند بالزاء

الفارسي والكاف جامه باشد به پنبه آكنده كه در جنگ پوشند قال
في البحر بعد ما صحح لفظه مثل ما قال هذا الاسناد ويجوز فيه گزاكند بالكاف
الفارسي بدل القاف قال ومعناهما الذي يقال له في التركي چو قال **ن** مردانه
بود **ن** بر مخنث سلاح جنگ چه سود **بيت** پير زنست رفته بوديم وشبانگه
بپاي حصاري خفته دزدي توفيق ابريقي رفيق برداشت كه بطهارت
مي روم او خود بغارت مي رفت **بيت** پارسا بين يعني پارسا بين
كه خرقه در بر كرد يعني در بر خود كرد **ش** جامهٔ كعبه را جل خر كرد بجست
اللام چندانكه از نظر درويشان غايب گشت ببرجي از حصار برفت
ودرجي يعني حقه مرواريد كذا سمعت في بعض الفضلاء بدزديد تا روز
روشن شد آن در تاريك مبلغ راه رفته بود ورفيقان بي گناه خفته
بامداد آن همه بقلعه بردند وبزندان كردند از آن تاريخ باز ترك صحبت
گفتيم يعني قلنا بالظهر والعلانية تركنا الصحبة وان ختلاط مع الغير و
طريق عزلت گرفتيم كه السلامة في الوحدة **بيت** چو از قومي يكي بي دانشي
كرد **ش** نه كه بكسر الكاف العربي والهاء الاصلي بمعنى كهتر بل مقصور منه
اي الحقير را منزلت اي القدر ماند من ماندن نه مه را بمعنى مهتر بل
هو مقصور منه مثل محافظ ومحفظ على ما قيل نمي بيني كه گاوي بيار الوحده
والكاف الفارسي اي بقر واحد در علف زار هو موضع يكثر فيه العلف
وهو بفتحين ما يأكله الدواب وهذا مثل قولهم لاله زار وگلزار وخربوزار
بيالايد اي يلوث همه اي جميع گاوان ده را مقصور من ديه بمعنى

القربه وانما یوذی باقیه بسبب تعرضه لمرعی محفوظ فاذا رعی صاحبه کلها من تلک الناحیة بل یوذیها بالضرب الشدید کفتم سپاس ای منت خدایرا که از فواید درویشان محروم نماندم اگرچه از صحبت ایشان فرید شدم وفی بعض النسخ وحید افتادم اما درین حکایت مستفید گشتم وامثال مرا در همه عمر این نصیحت بکار آید مثنوی بیک نقح الباء الموحده وکسر المشدده ناتراشیده درمجلسی برنجد دل هوشمندان بسی ✽ اگر برکه ئی فی مختار الصحاح البرکه مابهی مثل الحوض فی ابراری یجتمع فیه ماء المطر پر کنم البار الفارسی یعنی مملو کنند از گلاب یعنی آب گل ومثل هذا شایع فی هذه اللغه مثل گلبن وصحبت خانه داب خانه فی معنی بن گل وخانه صحبت وخانه آب وغیر ذلک ✽ چو سگ دروی افتد کند منجلاب بضم المیم والجیم وسکون النون فیهما اسم دار وهذا وقیل منجلاب بکسر المیم وسکون الیاء التحتانیه والی المعجمه البول الذی یسیل من ذکر الطفل من المهد مطایبه زاهدی مهمان پادشاهی بود چون بر سفره بنشستند کمتر از آن خورد که اراده او بود وچون بنماز برخاستند بیشتر از آن کرد که عادت او بود تا ظن صلاحیت در حق او زیاده کنند بیت ترسم نرسی بکعبه ای اعرابی ✽ کین ره که تو میروی بترکستانست ✽ چون بمقام خویش باز آمد سفره خواست تا تناول کند ای لان باکل پسری داشت صاحب فراست گفت ای پدر چرا در دعوت پادشاه چیزی نخوردی گفت در نظر ایشان چیزی نخوردم که بکار آید گفت نماز را نیز قضا کن که چیزی نکردی که بکار آید قطعه ای هنرها نهاده بر کف دست یعنی للاظهار

قطعه

که درخانه کر ... ماه دخی [illegible]

[illegible]

علی الخلق ✽ عیبها در گرفته زیر بغل ✽ تا چه خواهی خریدن ای مغرور ✽ روز درماندگی بسیم دغل ✽ بفتحتی الدال والغین المعجمه بمعنی قلب ومزخرف ادب یاد دارم که در عهد ای در زمان طفولیت متعبد بودمی وشب خیز وصف ترکیبی ومولع بزهد الولوع بالفتح الحریص فی مختار الصحاح فهو مولع به بفتح اللام ای مغری وپای عزاه ای عشیه ودر پرهیز شبی در خدمت پدر نشسته وهمه شب دیده بهم نبسته ای گنت غیر نایم فی تلک اللیله اصلا ومصحف عزیز بر کنار گرفته وطایفه گرد ما ای حوالینا خفته پدر را گفتم یکی از اینان سر بر نمی دارد که دو رکعتی بگذارد وچنان خفته اند که گویی مرده اند گفت جان پدر تو نیز اگر بخفتی به باشد از آنکه در پوستین خلق افتی قطعه نبیند مدعی جز خویشتن را ای لا یری غیر نفسه که دارد پرده پندار ای پرده حسن ظن خود وهی کنایه عن الانانیه در پیش ای در پیش خود ✽ اگر چشم خدا بینش ✽ قوله خدا بین وصف ترکیبی وچشم خدا بین کنایه عن عین لا تری غیر الحق حقا والشین راجع الی المدعی وفی بعض النسخ گرت چشم خدا بینی ببخشند ✽ نه بینی هیچکس عاجزتر از خویش ✽ والاول انسب للمقام واولی کما لا یخفی به بیند وعلی ما ذکر فی بعض النسخ نه بینی هیچکس عاجزتر از خویش ادب بزرگی را در محفلی همی ستودند واوصاف جمیلش مبالغه می نمودند سر بر آورد وگفت من آنم که من دانم مصراع کفیت خلقی صیغه المجهول المخاطب من الکفایه اذی نصب علی التمییز وهو تأذی به یا من تعدد فاعله اثبت ومحاسنی مقوله وهو جمع حسن بفتحتین علی خلاف القیاس قوله علانیتی

خلق افتی

یا ملک یا کر ... خلوه غیبتی ...

ای ظاهری خبر مقدم لمبتدا مؤخر وهو قوله هذا ولم تدر علی وزن لم ترم من الدرایه وهی العلم وقوله باطنی مفعول لم تدر والمعنی یا من یمدحنی ویعد فضایلی قدا ذیتنی بذلک وکیفیت فیه فان هذا الذی تراه وتطلع علیه علانیتی وظاهری ولیس لک عثور علی ستری وباطنی قطعه شخصم بچشم عالمیان خوب منظرست ✽ وز خبث باطنم سر خجلت فکنده پیش ✽ طاوس را بنقش ونگارین نگار بالکاف الفارسی عطف تفسیری که هست خلق تحسین کنند او خجل از پای زشت خویش حکایت یکی از صلحای جبل لبنان بسکون الموحدة علی وزن غلمان اسم جبل که مقامات ومراتب او در دیار عرب مذکور بود وکرامات او مشهور بجامع دمشق درآمد ودر کنار برکه ای الحوض طهارت میکرد پایش بلغزید وبحوض در افتاد وبمشقت بسیار از آنجا خلاص یافت چون نماز را بر داختند من پرداختن بمعنی تمام کردن یکی از اصحاب گفت مرا مشکلی هست ای شیخ یاد دارم که بر روی دریای مغرب می رفتی وقدمت تر نمی شد امروز درین یک قلت آب یعنی مقدار مایه وخمسه وعشرین منا کذا سمعت من البعض وبوافقه کتب الفقهیه ولعل القایل اراد به الکنایه عن القله از هلاکت یعنی غرابها چیزی نمانده بود درین چه حکمت شیخ سر جیب بالفتح والسکون بالفارسی گریبان تفکر فرو برد وپس از تأمل بسیار گفت نشنیده که سید عالم محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل ونگفت علی الدوام ای بل خصصه بوقت من الاوقات عطف علی قوله یعنی

۱۴۷

کفت ✽

قال

جمع ✽

قال لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک ولم یقل انا مع الله هکذا علی الدوام وقوله وقتی چنین ای افوه کلام مبتدا ولیس من مقول گفت که فرمود بجبرئیل ومیکائیل نپرداختی یعنی کان لا یشتغل بهما فی ذلک الوقت ودیگر وقت با حفصه وزینب رسمان لامرتین من ازواج النبی ع م درساختی ای یصاحبهما ویختلط بهما که مشاهده الابرار یعنی مراد وبار کار رباب واصحاب وابر بالفتح صفه مشبهه بالفارسی مرو نیک بین التجلی والاستتار یعنی ان اولیاء الله وخواصه لا یدوم لهم التجلی بل بین کشف وستر می نمایند ومی ربایند فوقوع التجلی علیهم وکونهم والهامن وجد العشق بحیث یترتب علیه الکرامات وخوارق العادات لیس مما یتأتی لهم فی ای وقت کان بل انما هو بحسب الورود علیهم من جانب الحق سبحانه وتعالی شعر مشاهد ای انا من موصول اهوا من باب علم ای اهواه انا بحذف العاید بمعنی احبه قوله بغیر وسیله متعلق بشاهد وهی لم یتوب به ای التقبر فیلحقنی من لحقه ای ادرکه شان ای امر وحال اضل ای اضتل انا به بحذف عاید الموصول طرتقا نصب علی انه مفعول اضل یؤجج نارا ای یوقد نار العشق باظهار نوع من الفراق ثم یطفی بابیار الساکن واصله یطفی بالهمزه ای یجعلها منطفیه برشه ای برشة واحد من ماء الوصال فی مختار الصحاح الرشه هی المطر القلیله هذا وقیل ان الایقاد والاطفاء عباره عن التجلی واطفائها عن الستر والرشته مصدر من رشت المکان اذا صببت الماء علیه قلیلا قلیلا ومحصول فحوی القطعه الشکایه من قصر زمان التجلی وسرعه هجوم الستر انتهی ولا یخفی ان التراقی المفهم من ثم والقله المفهمه من تاء رشه یاربیان عن هذا التوجیه لذاک المذکور من تأجیج النار

... وهی ...
ذ ... ما ... [illegible]

واطنابها ترا ای ای تبصرني حال کون محرقا اسم مفعول من الاحراق وغرقا
فعیل بمعنی المفعول وحمل الرؤیة علی معنی الابصار ونصب محرقا علی الحالیة
کما فعلنا اولی من جعلها بمعنی رؤیة القلب ای العلم وجعل محرقا مفعولا ثانیا
اذ الظاهر انه ارا د الخطاب فی تری لکل من یصلح ان یکون مخاطبا
قصدا الی تقطیع حاله فی الاحتراق والغرق ای شاهد حالی فی الظهور
للخلق ای خبث یمتنع خفایها فلا یختص بها رؤیة راء دون راء کما قیل
فی قوله تعالی ولو تری اذ المجرمون ناکسوا رؤسهم عند ربهم وهذا التوجیه مما وفقنی
فیه بعض الکمل علی سبیل التوارد **تحقیق منظوم** یکی پرسید از ان گم کرده
فرزند اراد به یعقوب النبی عم که ای روشن گهر یعنی
پاک وصافی جوهر پیر خردمند زمصرش یعنی از مصر بوی پیرهن
شنیدی واعلم ان اهل هذه اللغة کثیرا ما یستعملون شنیدن فی معنی
بوییدن اما بالاشتراک او بالمجاز وههنا کذلک کما لا یخفی چرا در چاه کنعانش
ندیدی بگفت در جواب ان سوال احوال ما برق جهانست یعنی
همچو برق است دمی پیدا و دیگر دم نهان است گهی متصور
من کامی والیاء للوحدة بر طارم بکسر الراء اعلی ما فهم من بحر الغرایب
لکن المشهور ضم الراء بمعنی الفلک کذا فی الصحاح الفارسی وقال فی
البحر طارم فی الاصل البیت الذی یحرزه العامه ویقولون فی الترکی
درم او ثم اطلق علی بارگاه به من الفلک وغیره مجاز یعنی گهی
ای فی بعض الاوقات بر فلک اعلی نشینم گهی بر پشت پای خود نبینم

یعنی

یعنی چیزی که بر پشت پایم باشد نه بینم اورا وقیل بر پهنا
زاینده اگر درویش بر حالی بماندی سر دست از دو عالم برفشاندی
و عظ در جامع بعلبک کلمه چند بطریق وعظ می گفتم با جماعتی
افسرده ودل مرده وقوله وراه مفعول مرده فی قوله از
عالم صورت بمعنی نبرده دیدم که نفسم بفتحتین در نمی گیرد
ای لایؤثر قال خواجه حافظ ره دلم جز مهره زر یاد نظر بر
نمی گیرد زهر در میدهم پند نش ولیکن در نمی گیرد ای لایؤثر
و آتش گرمم در هیزم تر اثر نمی کند دریغ امدم یعنی دریغ و
حیف امدم از تربیت ستوران فی البحر ستور اسم عام یطلق علی الحوانات
القوایم الاربع و آیینه داری بالیاء المصدری در مجله کوران بالکاف
العربی ولیکن در معنی بکسر الراء ای باب معنی بازای مفتوح
بود وسلسله سخن دراز در بیان این ایت که نحن اقرب الیه من حبل
الورید فی مختار الصحاح حبل الورید عرق فی العنق ای نحن اعلم بحال
الانسان ممن کان اقرب الیه من حبل الورید قیل حبل الورید مثل
فی القرب وقیل الحبل عرق واضافته للبیان والورید عرقان مکتنفان
بصفحتی العنق فی مقدمها متصلان بالوتین یردان من الرأس الیه
وقیل سمی وریدا لان الروح یرده والوتین عرق ابیض غلیظ
فی الصلب معلق بالقلب یسمی کل عرق فی الانسان اذا انقطع
مات صاحبه سخن بجایی رسانیده بودم که می گفتم **قطعه** دوست

زدیک تر از من بمنست یعنی دوست نزدیکتر است الا انه اقر الرابطة
للوزن وین بکسر الواو للواقعة ما بعدها عجبتر که من از وی دورم چه کنم با که
توان گفت که او در کنار من ومن مهجورم یعنی از و من از شراب
این سخن مست وفضله این قدح در دست که رونده از کنار مجلس گذر
کرد ودور بالفتح والسکون اخر دور اثر کرد نعرهٔ چنان زد که دیگران
بموافقت او در خروش امدند فی البحر خروش صوت شیئه بالرعد
یظهر من الحیوانات ومن ارحال الکمات ویجی بمعنی الجد والصولة
ایضا انتهی وخامان مجلس در جوش یعنی در غلیان گفتم سبحان الله
دوران جمع بضم الدال بمعنی بعید یعنی دوران که با ضر باشند در
حضور است ونزدیکان بی بصر دور **قطعه** فهم سخن چون نکند
مستمع قوت طبع از متکلم مجوی فصیغه نهی من جستن ای لا تطلب من المتکلم
قوة الطبع فسحت ای وسعت میدان ارادت بیار تا بزند مرد قوله سخنگوی
وصف ترکیبی بمعنی رجل متکلم وقوله گوی یعنی گوی را مفعول بزند
دگوی بالکاف الفارسی یجی علی معان ثلثه بمعنی الکرة وهو المراد ههنا و
قد یجی وصفا ترکیبیا کما مر انفا وقد یجی امرا من گفتن کذا فی البحر **حکایت**
شبی در بیابان مکه یعنی در بریه از غایت بی خوابی پای رفتنم
نماند سر بنهادم وشتربان را گفتم دست از من بدار ای دعنی وانقطع
عنی **قطعه** پای مسکین پیاده چند رود کز تحمل ستوده شد بختی
قوله ستوه بضم التاء وسکون الهاء لفظ فارسی نوع من البخل بالحاء

المهملة

صروجه بدل
المهملة بالترکی صروجه اری کذا فی الصحاح الفارسی وقال فی الصحاح
الفارسی وقال فی البحر ستوه بمعنی عاجز و سرگردان وقد یکون
الواو لحصا فیقول ستها اسهی ویجی بضم الباء العربی والیاء المعجمة نوع من
الابل بالترکی بسرک دوه وقوله ستوه مفعول مقدم لقوله شد وبختی
فاعله هذا هو اللفظ الملایم المطابق للسیاق والسیاق وفی بعض النسخ
ستوده بزیادة الدال یعنی ممدوح شد بختی و وجهه بعضهم وقال محصوله
چند روز بملاحظه هذه القضیه ولا یخفی بعده تا شود جسم
فربهی لاغر لاغری بیاء الوحدة مرده باشد از سختی گفت یعنی
شتربان ای برادر حرم در پیشست وحرامی در پس اگر رفتی بردی
جان بکه واگر خفتی مردی بضم المیم ویاء الخطاب **بیت** خوش است
زیر مغیلان اسم شجر معروف براه بادیه بمعنی بیابان خفت
یعنی خفتن شب رحیل ای فی لیلة الارتحال طرف خفتن ولی
جان بباید گفت یعنی باید کردن ولا بعد فی استعمال گفتن
فی معنی کردن فان امثاله فی الفارسی لیس بعزیز الا یری
الی قوله جان شد واز بیا مد و یجوز ان یکون بمعنی گفتن ای
ینبغی ان یقول ترکت روحی وقبلت کل ما یاتی علی من الکرب
والشداید **حکایت** پارسایی را دیدم بر کنار دریا که زخم پلنگ
داشت وبهیچ دارو به نمی شد ومدتها دران رنجوری بود و دمبدم
یعنی گاه گاه شکر خدای تعالی همی گفت الحمد لله که بمصیبتی گرفتارم نه

از غایت بی خوردی بدل
ستوه شده بختی یعنی عاجز و تنگ شده و بختی بلی ده به دیدم

جسم لاغر

بمعصیتی **قطعه** کرمرا زار بکشتن دهدان یار عزیز قوله زار مفعول ثانی لقوله دهد قال فی البحر زاری بمعنی ناله وزار ربه ون الیا بمعنی نالان ولا یبعد ان یستعمل زار بمعنی زاری مقصورا منه تا نکوئی بیا الخطاب که در اندم غم جانم باشد **ش** کویم از بنده مسکین چه کنه صادر شد کو بعنی که یار عزیز دل ازرده شد از من غم انم باشد **مطایبه** درویشی را ضرورت پیش امد کلیمی از خانه یاری بدزدید حاکم فرمود که دستش ببرند صاحب کلیم شفاعت کرد که من او را بحل کردم یعنی بتشدید اللام یعنی حلال کردم و دعوی نمی کنم حاکم کفت بشفاعت تو حد شرع را فرو نکذارم کفت راست فرمودی اما هر که از مال وقف چیزی بدزدد قطعش لازم نیاید که الفقیر لا یملک شیا بعض النسخ هرچه از ان درویشانست والمعنی واحد وقف محتاجانست حاکم دست از و بداشت ای ترک التعرض وکفت جهان بر تو تنک امده بود که دزدی بالیا والمصدری نکردی الا از خانه چنین یاری کفت ای خداوند نشنیده که کفته اند خانه دوستان بروب امر من رفتن بالضم یعنی خذ کل ما تجد فیه و در دشمنان بکبر از یعنی باب دشمنان را مکوب نهی بالکوبیدن بالکاف العربی والبا الفارسی بمعنی الدق والقرع **بیت** چون فرو مانی بسختی ای اذا اضطررت بالشده والکربة تن بعجز اندر مکن **ش** دشمنان را پوست برکن یعنی اسلخ جلودهم دوستان را پوستین عند عز بالبا الفارسی وهو الفرو یعنی پوستین دوستان برکن ولا یخفی ان

قوله دشمنان را پوست برکن لا یلایم ظاهر القوله در دشمنان مکوب اللهم الا ان یقال معناه در دشمنان مکوب لاظهار التنزل وعرض الاحتیاج وانما اذا وجدت فرصه وکنت غالبا فاسلخ جلده ولا تمهل فان الفرصه تمر مر السحاب **مطایبه** یکی از پادشاهان پارسایی را دید وکفت هیچت از ما یاد می آید کفت بلی بکسر اللام هر که مقصور من کاه که خدای را فراموش می کنم **بیت** هر سو یعنی بهر جانب دود من دویدن ان کس ز درخویش براند یعنی یبعد ویتردد الی الاطراف والجهات من برده تو ویطرحه من بابه وانرا که بخواند یعنی حق سبحانه بدر کس بکسر الرا ندواند ای لا یجعله محتاجا مترددا الی باب احد غیر بابه عز وجل **عبرت** یکی از صالحان پادشاهی را بخواب دید در بهشت و پارسایی را در دوزخ پرسید که موجب بکسر الجیم درجات این چیست و سبب درکات ان چه فی مختار الصحاح الدرجات جمع درجه وهی المرتبه و درکات النار منازلها فالنار درکات والجنة درجات که ما بخلاف ان پنداشتیم کفتند ان پادشاه بمحبت درویشان در بهشتست وان پارسا بتقرب پادشاهان در دوزخ **قطعه** دلقت یعنی خرقه تو بچه کار آید و تسبیح عطف علی دلق وفی بعض النسخ مسبحی بالکسر والسکون ای بلاسی بیا الوحده ومرقع علی صیغة المفعول یعنی جامه رقعه دوخته خود را ز عملهای نکوهیده بکبر الیدل ای المحقر علی روایة الصحاح او المذمومه علی روایة البحر

بری دار ولعل اصل بری بری علی وزن فعیل من بری من الدین حذف همزته علی اکثر استعمالاته للتخفیف یعنی تو خود را خالی دار ز عملهای قبیحه واخلاق ذمیمه حاجت بکلاه برکی یعنی به کلاه امیرانه کذا قال بعض الکمل **حکایت** درویشی پیاده سر و پا برهنه با کاروان حجاز از کوفه بدر آمد و همراه ما شد خرامان همی رفت وکفت **بیت** نه باشتری سوارم نه چو خر بزیر بارم **ش** نه خداوند رعیت نه غلام شهریارم قال فی الشامل شهریار یعنی پادشاه غم موجود و پریشان معدوم ندارم نفسی بالفتحتین میزنم اسوده و عمری بسر ارم **ش** اشترسوار کفتش ای درویش کجا میروی باز کرد بالکاف الفارسی من کردیدن که بسختی بمیری نشنید و قدم در بیابان نهاد و برفت چون بنخله محمود اسم مکان برسیدیم توانکری را اجل فرا رسید قال فی البحر فرا لفظ فارسی یدخل فی اوایل الافعال لتحسین اللفظ و مرد درویش ببالینش بیامد وکفت ما بسختی بنمردیم و تو بر بختی یعنی بر اشتر بختی بضم البا بمردی **بیت** شخصی همه شب بر سر بیمار کریست **ش** چون روز شد او بمرد و بیمار بزیست **بیت** ای بسا اسب قوله تیزرو وصف ترکیبی من رفتن شب رو که بماند خرکی تصغیر خر والیاء للوحده لنک و فی بعض النسخ که خرلنک جان بمنزل برد بسی مقصود من اسب ومعنا هما کما مر باترکی بچه بچه که در خاک تندرستان را دفن کردند زخم خورده بمرد باز امد الله **ضرب** عابدی را پادشاهی طلب کرد عابد اندیشید

که داروی بخورم تا ضعیف شوم مکر اعتقاد در حق من زیاده کند اورده اند که داروی قاتل بود بخورد و بمرد **قطعه** انکه چون پسته دیدمش همه مغز پوست بر پوست بود همچو پیاز **ش** بکبر البا الفارسی ای کالبصل پارسایان یعنی ایشان پارسا باشند که روی در مخلوق یعنی متوجه اند بمخلوق و معرض اند از خالق **ش** پشت بر قبله می کنند نماز **بیت** چون بنده خدای خویش خواند **ش** باید که بجز خدا نداند **حکایت** کاروانی در زمین یونان بزدند و نعمت بی قیاس بردند بازرکانان کریه و زاری کردند و خدا و رسول شفیع اوردند فایده نداد **بیت** چو پیروز شد دزد تیره روان چه غم دارد از کریه کاروان لقمان حکیم در ان میان بود یکی از کاروانیان کفت کلمه چند از حکمت و موعظت با اینان بکوی باشد که طرفی بنتجین یعنی بعضی از مال ما دست بدارند دریغ یعنی حیف باشد که چندین نعمت ضایع شود لقمان کفت دریغ باشد کلمه

بالباء الفارسی یعنی مظفر شد دزد تیره روان جمع تیره رو و هو وصف ترکیبی بمعنی شب رو وقیل قوله تیره ظرف وقوله روان صفة مشبهه من رفتن مثل دوان من دویدن یعنی دزدی که رونده است در تیره ای فی ظلمة اللیل

خرامان بورد

حکمت .. با ایشان گفتند **قطعه** آهنی را که موریانه اسم دودیة
تاکل الحدید وهی البقیة یعنی زنگ والمقام محتمل لکلیهما و قال
بعض الاساتذه المعنی هو الاول بخورد نتوان بردازو بصیقل زنگ
باسیه دل چه سود گفتن وعظ : نرود میخ آهنی در سنگ :
بروزگاری در زمان سلامت شکستگان دریاب : ای افهم
حالهم وارع خواطرهم که پاس خاطر مسکین : ای رعایته بلا بگرداند
فی بعض النسخ که جبر خاطر مسکین فی مختار الصحاح الجبران تغنی
الرجل من فقر وتصلح عظمه من کسر وبابه نصر چو سایل از تو بزاری
طلب کند چیزی : بده وگرنه ستمگر ای ظالم من الظلمة بزور بستاند
ای یاخذ بالقهر والغضب **حکایت** چندانکه مرا شیخ اجل شمس الدین
ابو الفرج الجوزی ره ترک سماع وصحبت فرمودی وبخلوت وعزلت
اشارت کردی عنفوان شبابم غالب آمدی وهوا وهوس
طالب ناچار بخلاف رای مربی برفتمی واز سماع ومخالطت حظی بر
گرفتمی وچون نصیحت شیخم یاد آمدی گفتمی **بیت** قاضی ار با ما نشیند بر
فشاند دست را محتسب گر می خورد معذور دارد مست را تا شبی بمجمع
قومی رسیدم بفتح الراء که در آن میان مطربی دیدم **بیت** گوئی یعنی
کانک تقول فی حقه اذا سمعته رگ جان بفتح الراء المهملة والکاف الفارسی
ای عرقه می گسلد ای یقطعه نغمهٔ ناساز او ناخوشتر آواز مرگ
پدر آوازش یعنی آوازش ناخوشتر است از آوازه مرگ پدر ای

اعنه

من بعده گاهی انگشت حریفان ازو در آذان او بر ارباب ذلک المجلس ازو در
در گوش وگاهی برلب که خاموش یعنی اشارت میکنند که خاموش
باش **شعر** نهاج مضارع مجهول من هاج الی الشیء ربهیج میخانا ای بمال
الیه وهو مسند الی الجار والمجرور اعنی قوله الی صوت الاغانی جمع اغنیه
مثل امانی وامنیه وهی الاغنیه الغناء بالکسر والمد بالفارسی سرود وقوله لطیبها
تعلیل لقوله وانت مغن جملة اسمیة حالیه والجملة الشرطیه اعنی قوله ان سکت
تطیب فی محل الرفع علی انها صفة مغن وقوله تطیب یروی بالتاء علی الخطاب
وبالنون علی الحکایت ویجوز ان یقرا بالیاء الغیبة ویکون فاعله
السکوت المدلول علیه بقوله سکت ای تطیب سکوتک وهذا مثل ما قیل
خاموش تو بجای موسیقیست **مثنوی** نه بیند کسی در سماعت خوشی
مگر وقت رفتن که دم در کشی **بیت** بیاد
بالیاء المصدری یعنی وقت رفتن تو که دم در کشی بیاد
الخطاب وفیه اشارة الی کثرة تغنیه **بیت** چون در آواز آمد
آن بربط سرای یعنی سازنده بربط وهو فی الاصح بفتحتین البائین
وفی المشهور بضم الباء الثانی وفتح الاول من الات التغنی بالترکی
قبوز کدخدا را گفتم از بهر خدای زیبقم فی مختار الصحاح الزیبق
فارسی معرب وقد اعرب بالهمزة ومنهم من یقول بکسر الباء بالفارسیة بالترکی جوه
زیو در گوش کن تا نشنوم یعنی این آواز مکروه را یا درم بکشای
مرا تا بیرون روم فی الجملة خاطر یاران را موافقت کردم
وشبی بچندین مجاهده بروز آوردم **شعر** موذن بانگ بی هنگام
ای وقت بر

بروایت نمی داند که چند از شب گذشت یعنی گذشته است
درازی شب بالکسرة المختلسه للیاء المصدری از مژگان من پرس
که یکدم خواب در چشمم نگشته است یعنی نگشته است باز بکاف
الفارسی بامداد آن بحکم تبرک دستار از سر ودینار از کمر بفتحتی الکاف
العربی والمیم المنطقه بگشادم وپیش مغنی نهادم ودر کنارش گرفتم
وبسی یعنی بسیار شکر گفتم یاران ارادت من در حق او بخلاف
عادت دیدند وبر خفت عقل من باضافتین حمل کردند ونهفته یعنی
ای بسبیل خفیه بخندیدند یکی از ایشان زبان تعرض دراز کرد وملامت
کردن آغاز که این حرکت را مناسب حال خردمندان نکردی
که خرقه مشایخ بچنین مطربی دادی که در همه عمرش درمی بکسر الدال و
فتح الراء والیاء للوحدة یعنی آنچه در کف او نبوده است وقراضه
بضم القاف والضاد المعجمه ریزهٔ زر در دف **بیت** مطربی دور ازین خجسته
بضم الخاء المعجمه وفتح المیم بمعنی مبارک سرای یعنی مطربی که کس
دو بارش یعنی مرتین ندیده در یک جای فقوله دور ازین
خجسته سرای جملهٔ معترضه دعائیه قوله راست بمعنی مستقیم وقیل المراد
منه ههنا ما هو مقام من مقامات علم موسیقی ولا مانع فیه والحق ان معنی
ههنا چون بانگش بالکاف الفارسی یعنی آوازش از دهان
یعنی از دهان او برخاست : خلق را موی بر بدن برخاست
ای لکونه صوتا مزعجا مرغ ایوان بکسر الهمزه فی الاصح وفتحها فی المشهور

آغاز کرده
بدل

کسی
بدل

الصفة العظیمة کما تر زهول بالفتح والسکون ای از خوف او بپرید
مغز ما برود حلق بالحاء المهملة ای حلقوم خود بدرید گفتم ای
یار مصلحت آنست که زبان تعرض کوتاه کنی که مرا کرامت او ظاهر
شد گفت مرا بر کیفیت آن مطلع گردان تا همگنان یعنی تا که جمیع
یاران تقرب نمایم وبر مطایبه ای لطیفه که رفت در میان ما
استغفار کنیم گفتم بعلم آنکه مرا شیخ اجلم قدس الله روحه بارها
ترک سماع فرموده وموعظهای بلیغ گفته ودر سمع قبول من نیامده امشب
مرا طالع میمون واختر همایون فی بعض النسخ وبخت همایون واختر
بفتح الهمزه بمعنی نجم وهمایون لفظ الفارسی بمعنی المبارک بدین بقعه
وموضع رهبری کرد تا بدست این مطرب توبه کردم که دیگر بار ای
مرة اخری گرد سماع بکسر الکاف الفارسی ومخالطت نگردم **شعر**
آواز خوش از کام بالکاف الفارسی الحنک بفتحتین ودهان ولب
شیرین : گر نغمه کند ور نکند دل بفریبد مضارع من فریفتن بمعنی
الخدعه ور پرده بمعنی والکر پرده عشاق وپرده سپاهان وپرده
حجاز است وکل واحد من هذه الثلثة اسم مقام من مقامات علم
موسیقی از حنجره بفتح الی الراء المهملة از حلقوم مطرب مکروه نزیبد
لقمان را گفتند ادب از که آموختی گفت از بی ادبان هرچه از ایشان
در نظرم ناپسند آمد از فعل آن بفتح الفاء تو ان اشتهر بالکسر
پرهیز کردم **شعر** نگویند از سر بازیچه ای علی وجه المزاح وعلی طریق

وبر مطایبه

مشعب

نسخه
سپاهان

حکایت

الملاعبة قوله حرفی بیا الوحده مفعول لقوله کوینید کران بندی نکیود صاحب
هوشش ای العقل وقد یحذف واوه فیقال داردی بیشر ای مزیل
العقل وکرصدیک باب حکمت بسکون البار لغیر و یجوز بکسرها
مع الاضافة والاول اظهر نیشش نادان ظرف مقدم لقوله نخوانند وحکمت
او باب حکمت علی الاحتمالین المذکورین مفعول مقدم ایضا
در کوشش حکایت عابدی را حکایت کنند که شبی ده من
طعام خوردی و تا بسحر با یخ تک ختمی در نماز بکردی صاحب
دلی بشنید و کفت اگر نیم نان بخوردی و بخفتی بسیار فاضلتر
ازان بودی بیت اندرون از طعام خالی دار ؛ تا
درو نور معرفت بینی ؛ تهی از حکمتی یعنی انت خال عن
الحکمة لعلت ان که پری بضم البار الفارسی و بار الخطاب از طعام
تا بینی بالبار الاصلی یعنی انت حکایت بخشایش اسم
من بخشودن که بر کسی داشتن و بخشودگی بالنوا و بمعنی
الترحم و اما بخشیدن بالبار فهو بمعنی عطا دادن کمام یعنی
رحمت و رأفت الهی کم بضاف الکاف الفارسی شده را در
مناهی جمع منهی قوله چراغ توفیق مفعول مقدم لقوله داشت
فی قوله فرا راه او داشت بمعنی الفوق المقابل للتحت والظ
انه هو المراد ههنا وقد یدخل الفا فی اوایل المصادر والافعال لتحسین
اللفظ کما تا جلته اهل التحقیق در آمد و ترمین صحبت درویشان و صدق نفس

بفتح الهاء ایشان ذمایم جمع ذمیمه اخلاقش حمیده بمعنی محموده کذمیمه
بمعنی مذمومه مبدل کشت و دست از هوا و هوس کوتاه کرد و
و زاهد وصلاحش ناموقل اسم مفعول من التحویل و هو الاعتماد علی
الشئ شعر بفذر تو به توان رستن از عذاب خدای ؛ ولیک
می نتوان بمعنی نمی توان و تقدیم می الانبات شایع ذایع
از زبان مردم رست ؛ یعنی نمی توان رستن بفتح الراء
بمعنی الخلاص و اما رستن بضمها فهو بمعنی النبت
مصدر طاقت جور زبانها نیاورد و شکایت پیش پیر طریقت
برد شیخ بکریست و کفت شکر این نعمت چه کونه کذاری که
بهتر از آنی که بیا الخطاب پندارندت مثنوی چند کویی که بد اندیش
حسود عیب جویان و عیب جوی وصف ترکیبی من سلکی اند
که کهی خون ریختنت بفتح النون ریختنند برای ریختن خون تو ؛
که نیند خواستنت نشستند یعنی و اگر خلق نشستند بید خواستن
تو و خلاصته انهم لو قاموا الیک لیقصد قتلک او قصدوا بالحقد فیک
والتمنی بد روداک شدابد والمضایق علیک. نیک باشی و بد کویند
خلق این به که بد باشی در باطن و نیکت بینند در ظاهر ولیکن مرا بین
که حسن ظن همکنان در حق من بر کمالست و من در عین نقصان ؛
بیت کر انها که می کفتمی کردمی ؛ نکو سیرت و پارسا بودمی ؛
شعر ای المستتر من غیری ای بکسر الجیم جمع جار بتخفیف الراء و هو الذی

یا ورک والله یعلم اسراری بفتح الهمزة جمع سر و اعلانی بالفتح ایضا
جمع علن بفتحتین کعلم و اعلام وقیل اسرار ههنا بالکسر مصدر اسررت
الشئ اذا کتمته وکذا الاعلان بالکسر مصدر اذا اعلنت الشئ اذا اظهرته
وهما یعنی هذین المصدرین بمعنی المفعول ای یعلم الله ما اسررته
وما اعلنته کما قال الله تو وان الله یعلم ما تسترون وما تعلنون بیت
در بعنی باب بسته ام بروی خود ز مردم ؛ تا عیب نکسترند ما را
در بسته چه سود یعنی فایده از بستن در که خدای عالم الغیب
دانای نهان و اشکار است حکایت پیش یکی از مشایخ کلمه
بکسر الکاف الفارسی یعنی شکایت کردم که فلان در حق من کواهی
داده است بنا بر اسیح کفت بصلاحش خجل بکسر الجیم صفته مشبهه
بمعنی شرمسار کن نظم تو نیکو روش بکسر الواو اسم من رفتن کما مر
باش تا بد سکال بکسر السین المهملة والکاف الفارسی وصف ترکیبی
بالترکی یرمز صانولو کذا فی البحر الغرایب ؛ بنقص تو کفتن نیاید
محال ؛ چو آهنک بربط بفتح الباین من الالات اللهو معروف
کذا فی الدیوان بود مستقیم کی از دست مطرب خورد کوشمال
اسم مصدر من کوشمالیدن حکایت یکی از مشایخ شام پرسید
که حقیقت تصوف چیست کفت پیش ازین طایفه بودند در جهان
پراکنده و بمعنی جمع وام و زقومی اند بظاهر جمع و باطن
پریشان ولا یذهب علیک ان هذا الجواب لا یطابق السوال المذکور

فان السایل قد سئلو عن حقیقة التصوف فانظر فی جوابه ان یقال
هی ترک الدعاوی وکتمان المعانی او یجاب بغیر ذلک مما قیل
فی حقیقته اللهم الا ان یأول بمثل ما یقال فی قوله تو و یسئلونک عن
الاهلة قل هی مواقیت للناس لکنه بعید جدا بیت چو هر ساعت
از تو بجایی رود دل بتنهایی اندر یعنی اندر تنهایی بالیاء المصدریة
صفایی بیاء الوحدة نبینی بیاء الخطاب و هذا الترکیب و هذا
الترکیب مثل قوله فی صدر الکتاب بشکر اندرش وقد مر
تحقیقه هناک کرت مال و جاهست زرع و تجارت ؛ چو دل با خدایست
خلوت نشینی وصف ترکیبی والیاء للخطاب حکایت یاد دارم
که شبی در کاروانی همه شب رفته بودم و سحر بر کنار بیشه
بالکسر المجهول اشجار صغیرة یقال بالترکی نخرنامنه میشه حقیقة شوریده
و یجوز فیه شوریده بالیاء که دران سفر همراه ما بود نعره بزد
و راه بیابان کرفت و یکنفس ارام نیافت چون روز شد
کفتمش این چه حالتست کفت بلبلان را دیدم بنالش اسم مصدر من نالیدن
مثل روشن کما مر در امده بودند از درخت و کبکان جمع کبک
و هو بالکافین العربیین طیر معروف یصاد بالصقر از کوه و غوکان
جمع غوک بضم الغین المعجمة والکاف العربی الضفدع از آب و بهایم
یعنی چهار پایان از بیشه اندیشه یعنی فکر کردم که مروت ای
الفتوة والرجولیة مشتق من المرء کالانسانیة من الانسان نباشد همه

در تسبیح رفته ومن بغفلت خفته **بیت** دوش بالفتحة الصحیحة بمعنی
اللیلة الماضیة واما دوش بالضمة المجهولة فهو بمعنی العطف بالکسر وهوش
بمراد بیت همانا مرغ بصبح می نالید صبر از عقل ببرد یعنی بجدی رسیدم
که نعره زدم وطاقت وهوش عطف علی قوله صبر از عقل یکی از دوستان
مخلص مگر آواز من رسید بگوش گفت باور بالموحدة اسم بمعنی
التصدیق کذا فی البحر نداشتم که ترا بانگ مرغ چنین کند مدهوش
ای المتحیر گفتم این شرط آدمیت نیست **ش** مرغ تسبیح خوان ومن خاموش
حکایت وقتی در سفر حجاز طایفه جوانان صاحب دلی همدم من بودند
وهم قدم الاولی ان یکتب بالوصل مثل همدم لیدل علی الاتصال
اللفظی علی الاتصال المعنوی من شدندی ووقتها زمزمه کردندی
فی مختار الصحاح الزمزمة صوت الرعد ای کانوا یصیحون صیحة
وبیتی محققانه بگفتندی وعابدی در سبیل بسکون اللام منکر حال
درویشان بود وبی خبر از درد درویشان تا برسیدیم بنخیل بنی هلال اسم
موضع کودکی سیاه از حی عرب بفتح الحاء المهملة وتشدید الیاء بمعنی
القبیلة عرب بدر آمد وآوازی بر آورد که مرغ از هوا در آوردی
اشتر عابد را دیدم که برقص در آمد فی المصادر الترقص پای کوفتن
وعابد را بینداخت وراه بیابان گرفت گفتم ای شیخ در حیوانی
اثر کرد یعنی آواز ودر ترا اثر نمی کند **شعر** دانی چه گفت مرا آن
بلبل سحری وفی بعض النسخ مرا ان بدون الالف بعد الراء تو خود

نسخه
عقل وصبرم ببرد
وطاقت وهوش هیچ

تو خود تاکید لقوله تو وهذا مثل ما یقال فی العربی انت ونفسک کذا وکذا و
چه آدمی بکسر یا آدمی والیاء الثانیة للخطاب گر عشق نی خبری بسکون الزاء
وقد تقرا بالکسر **ش** اشتر بشعر عرب در حالتست وطرب **ش** گر ذوق نیست
ترا کژ طبع جانوری بفتح الکاف العربی والزاء الفارسی المعوج طبع جانوری وما وقع
فی بعض النسخ کج بالجیم فقیل انه سهو فان کج بمعنی النوره بالترکی کرج
کذا فی البحر الغرایب **ش** اشتر او شور وطرب در سراست **ش** اگر آدمی را نیست
خر است **شعر** وعند هبوب الناشرات ای عند تحرک الریاح من
جانب الی آخر وسمیت الریاح بالناشرات لنشرها السحاب فی الجو علی
الحمی متعلق بالهبوب والحمی بکسر الحاء وفتح المیم موضع فیه ماء وکلاء یحمی
ای یحفظ عن الدواب لاجل السلطان ونحوه تمیل غصون جمع الغصن
بضم الغین المعجمة وسکون الصاد المهملة فرع الشجر والبان نوع من
الشجر اغصان رشیقة شبه به قدود الملاح قال فقدک غصن
البان قدک وردة قال بعض الکمل البان شجر یقال له بالترکی صوغون
لا الحجر الصلد ای الصلب الاملس یعنی اذا هبت الریاح علی الریاض
والبساتین وتحرک بالاشجار الناعمة الرطبة لا الاشجار الیابسة الصلبة
والمقصود ان الاصوات الحسنة والالحان الطیبة انما یستلذ بسماعها
ذو الحس السلیم ومن القوم فان العنین لا یعرف لذة الوقاع والمکفوف
لیس له مجال اتباع الاستماع وغیر المصاب لا یتکلم بالاسترجاع
حکی عن بعض المشایخ انه قال کنت امشی مع الامام الشافعی ره وقت

الهاجرة فجزنا بموضع یقال احد شیا فقال هل بنا الیه ثم قال لی ایطربک هذا قلت
لا فقال ما لک حس واستلذاذ القلوب بالاصوات الطیبة حال الاستطراب
فان الجمل یسکن الی الصوت الطیب وینطرب بها کما ذکره الشیخ فکیف الانسان
وروی عن بعض المشایخ انه قال کنت فی البادیة فوافیت قبیلة من قبایل
العرب فاضافنی رجل منهم فرأیت غلاما اسود هناک ورأیت جمالا
بفناء البیت فقال لی الغلام انت اللیلة ضیف وانت علی مولای کریم
فاشفع لی فانه لا یردک فقلت لصاحب البیت لا اکل طعامک حتی
تحل هذا الغلام فقال ان هذا افقرنی واتلف مالی قلت ما فعل مالک فقال
له صوت طیب وکنت اعیش من ظهر الجمال فحملها احمالا ثقیلة وحدا
بها حتی سار مسیرة ثلثة ایام فی یوم واحد فلما حط الحمل عنها ماتت کلها ولکن
قد وهبته لک وحل العبد فلما اصبحت احببت ان اسمع صوته فسألته عن ذلک
فامر الغلام ان یحدو علی جمل کان علی البئر هناک یستقی علیه فحدا فهام
الجمل علی وجهه وقطع حباله ولم اظن انی سمعت صوتا اطیب منه ووقعت
علی وجهی حتی اشار الیه بالسکوت **بیت** بذکرش هذا متعلق بقوله
در خروشش نه قوله هر چه بینی در خروشست **ش** دلی داند ازین معنی
که گوشست **ش** نه بلبل بر گلش الشین راجع الی الله تعالی تسبیح خوانست
تسبیح خواندن وصف ترکیبی مثل تسبیح خوان ومثنوی خوان
واصله تسبیح خوانی است بیاء الوحدة یعنی تسبیح خواننده برگل
خدای تو نه بلبل است هر که خاری یعنی هر خاری بتسبیحش

زبانیست ای زبانی هست بیاء الوحدة ویجوز ان یجری علی ظاهره
حملا علی المبالغة یعنی کانه کارعس زبانست کما فی قولهم
رجل عدل ومحصول المعنی لا تظن ان المسبح لله تعالی هو العندلیب
فقط بل کل موجود له لسان یسبحه او نفسه لسان یسبح والمراد لیس
الا هذا وانما اورد لفظة خار قصدا الی ذکر الرقیب مع الحبیب فی
بیت واحد **حکایت** یکی از ملوک را مدت عمر سپری شد سپری بفتحتین
السین المهملة والباء الفارسی والیاء الاصلی فی آخره بمعنی تمام کذا
فی البحر الغرایب وقایم مقامی نداشت وصیت کرد که بامدادان
یعنی صباح آن شب که ملک مرده شد نخستین بضمتین یعنی اول
کسی که از در شهر ای من بابه اندر آید تاج پادشاهی بر سر وی نهید
بکسر الهاء صیغة جمع للامر من نهادن وتفویض مملکت بدو کنید
اول کسی که در شهر در آمد گدای بود بیاء الوحدة که در همه عمر لقمه
اندوخته وخرقه بر خرقه دوخته ارکان دولت وامینان
حضرت وصیت ملک را بجای آوردند ملک بسکون بضم المیم وخزاین
بدو ارزانی داشتند درویش مدتی مملکت راند بسکون النون
والدال ماض من راندن تا بعضی از امراء دولت گردن بالکاف
الفارسی از طاعت او بپیچانیدن ای اعرضوا عن طاعته وبغوا علیه
وملوک دیار هر طرف بمنازعت بر خاستند وبمقاومت لشکر آراستند
فالحاصل سپاهی ورعیت بهم بتحتین بر آمدند یعنی اجتمعوا واتفقوا وبرخی

ای بعضی از بلاد و بکسر البلاد جمع بلد بمعنی المدینة از قبضهٔ تصرف او
بدر رفت درویش ازین واقعه خسته خاطر همی بود تا یکی از
دوستان قدیمش که در حالت درویشی قرین او بود و بکسر القرن
از سفر باز آمد و او را در چنان مرتبه دید و گفت منت خدای
را عز و جل که بخت بلندت یاوری کرد ای اعانک جدک وطالعک المیمون
حیث جعلک ملکا عالیا و اقبال و دولت رهبری کرد تا گلت بضم الکاف
الفارسی از خار و خارت از پای برآمد و بدین پایه بمعنی مرتبه رسید
فان مع العسر یسرا ان مع العسر یسرا روی عن النبی صلعم انه خرج
الی اصحابه ذات یوم فرحا متبشرا و هو یضحک و یقول لن یغلب عسر
یسرین و هذا یدل ان الیسر الثانی مغایر للاول بخلاف العسر بناء
علی ما اشتهر من ان النکرة اذا اعیدت نکرة کان الثانی غیر الاول و
المعرفة اذا اعیدت معرفة کان الثانی عین الاول و علیه قول الشاعر
اذا اشتدت بک العسری ففکر فی الم نشرح فعسر بین یسرین اذا فکرته
فافرح ولا یدل علی ان الثانی عین الاول علی ما قیل شعر شکوفه گاه شکفت
بضمتین یعنی شکفته است بمعنی گشاده است لانه من شکفتن بضمتین
بمعنی الفتح کذا فی البحر و گاه خوشیده بمعنی یابس و پژمرده شد فی بحر الغرائب
خوشیدن بالخاء المعجمة الترکی بریمق و قورومق و قد یصح جوشیده بالجیم
بمعنی الثمرة التی بلغت کمال التنضیج و هو غیر ملایم للمقام کما لا یخفی درخت
وقت برهنست یعنی عریان و عاری از لباس و رق و شکوفه و ثمره

وقت دیگر پوشیده است گفت ای برادر تعزیتم کن چه جای تهنیت
التعزیة عزا دادن و التهنیة ضدها یعنی مبارکباد گفتن آنگاه که تو
دیدی غم نانی داشتم و امروز تشویش جهانی و فی بعض النسخ
جانی بدل جهانی شعر اگر دنیا نباشد دردمندیم و گر باشد بمهرش
بکسر المیم ای بمحبته پای بندیم بلائی بیاء الوحدة زین جهان آشوب برتیست
آشوب بالمد براد ف آشیب بمعنی الفتنة والمحنة و ترک افادة معنی
التفضیل که رنج خاطرست ار هست و ور نیست اصلها اگر و گر مطلب
بفتح الطاء که توانگری خواهی قوله جز قناعت مفعول مطلب که دولتیست
هنی یعنی که دولت منهضم است و مبارک گر غنی زر بدامن افشاند
تا نظر در ثواب او نکنی بیاء الخطاب یعنی لا تنظر الی ثوابه
ولا تطلب الغنی طمعا لهذا الثواب. کز بزرگان شنیده ام بسیار
صبر درویش به که بذل غنی و فی بعض النسخ ز بذل غنی و هو الاظهر
بیت اگر بریان کند بهرام گوری بالکاف الفارسی و یاء الوحدة
من الوحوش یقال له بالترکی قولان و هو بحسب المعنی مفعول الاول
لقوله کند و بهرام فاعله و بریان مفعوله الثانی بناء علی تضمین کند
معنی الجعل والتصییر و قد یقال المراد منه ههنا ملک یقال له بهرام گور
نبرد چه دستگیر بالظلم والفساد بین امراء الفرس قال فاعله ضمیر
عاید الی الغنی المذکور فیما سبق و بهرام گور مفعوله الاول و لعل
الحق هو الوجه الاول یدل علیه قوله نه چون پای ملخ بفتحتین والخاء

المعجمة باشد ز موری یعنی لا یکون ذلک البریان من الهرام عند الله قدرا
مثل رجل جراد من نملة بل یکون ادنی و احقر منه ذلک لان الاعتبار
عند الله انما هو للفقیر الصابر لا للغنی الطاغی المفسد حکایت یکی را
دوستی بود که عمل دیوان کردی مدتی اتفاق دیدنش نیفتاد
کسی گفت فلان را دیر شد که ندیدی گفت من او را نمی خواهم که
ببینم قضارا ای اتفاقا از کسان او یکی حاضر بود گفت چه خطا کرده
که از دیدن او ملولی بیاء الخطاب گفتم خطایی نیست اما اهل دیوان را
وقتی توان دیدن که معزول باشد والا فهو فی اوان العمل مستغرق
فی احوال الامور الدیوانیة و عاجز و متحیر فی افکارها و تدبیرها شعر در بزرگی
دار و گیر عمل قیل دار و گیر بمعنی کیر و دار قد عرفت معناه ز آشنایان
فراغتی دارند روز ها در ماندگی ای فی زمانه و معزولی درد دل پیش
دوستان دارند حکایت ابو هریره رضی الله تعالی عنه اسم رجل
من الصحابة رضوان الله تعالی علیهم اجمعین و کان اسمه عبد الرحمن کنی بابی
هریرة لان النبی صلی الله علیه و سلم رای فی ثوبه شیئا یحمله فقال
ما هذا یا عبد الرحمن قال هرة فقال صلی الله علیه و سلم انت ابو هریرة
فاشتهر بهذه الکنیة و کان یحب ان یدعوه الناس بهذه الکنیة
للتبرک بلفظ النبی صلعم و قد روی عن النبی صلعم خمسة الاف و ثلثمائة
و اربعة و سبعین حدیثا هر روز بخدمت محمد مصطفی صلی الله علیه و سلم
آمدی گفت یا ابا هریرة زرنی غبا من زار یزید و زیارة غبا فی مختار الصحاح

انی عبد الله

الف بالکسر فی الزیارة ان تاتی احد یوما دون یوم قال الحسن هو
ان یزور فی کل اسبوع مرة و عن بعض المشایخ اذا جئت اخاک
الله فاقل فی الملاطفة فی الدعا تزد دو مضارع مجزوم علی انه جواب الامر
حبا یعنی هرزور میان محبت من زیاده شود تنبیه صاحب دلی را
گفتند بدین خوبی که آفتابست نشنیده ایم که کسی او را دوست گرفته است
و عشق آورده گفت از برای آنکه هر روز می توان دید مگر در زمستان
که محجوبست و محبوب بیت بدیدار مردم شدن عیب نیست و لیکن
نه چندان که گویند بس بیت اگر خویشتن را ملامت کنی بتقصیر خدمت
و متابعت هوا و هوس جواب الشرط محذوف یعنی معذوری
ولیکن ملامت نباید شنیدن ز کس یعنی بسبب کثرة ملازمت
وقد وقع فی بعض النسخ حکایت یکی از بزرگان باد مخالف پیچیدن گرفت
و طاقت ضبط آن نداشت بی اختیار از وی صادر شد گفت
ای دوستان مرا در آنچه کردم اختیاری نبود و بزه بر من
ننوشتند که راحت بمن رسید شما بکرم معذور دارید بیت
شکم زندان باد است ای خردمند ندارد هیچ عاقل باد در بند
چو باد اندر شکم آید فرو هل که باد اندر شکم باریست بر دل
حریف ترش روی و ناسزا کار چو خواهد شد ز دست بیشش
بدار الا ان الظاهر ان هذا لیس من هذا الکتاب بل سمعت من بعض المحققین
انه قال انی رایت هذه الحکایة فی رسالة للشیخ النعمانی الهزلیات فالحقتها

بعض الناسخين بهذا الکتاب حکایت از صحبت یاران دمشقم
ملالتی بدید آمده بود سر در بیابان قدس نهادم و با حیوانات
انس گرفتم تا وقتی که اسیر قید فرنگ شدم در خندق طرابلس
اسم بلد معروف با جهودانم بکار گل بکسر الکاف الفارسی بداشتند تا
یکی از رؤسای حلب جمع رئیس مثل جلیس وجلساء حلب بفتحتین مدینة معروفة
که سابقه معرفتی که میان ما بود گذر کرد و مرا بشناخت گفت این چه حالتست
وچگونه گذاری گفتم بیت همی گریختم از مردمان بکوه و بدشت که
از خدای نبودم بدیگری پرداخت یعنی قد فررت عن الناس
الی الجبل والصحراء لئلا اکون مختلطا مع غیر الله تو قیاس کن که چه حالت
بود درین ساعت که در طویلهٔ نامردم بباید ساخت شعر
پای در زنجیر پیش دوستان به یعنی بهتر است که با بیگانگان بالکاف
الفارسیین جمع بیگانه وهو الاجنبی در بوستان بر حالت من رحم
آورد و بده دینار از قید فرنگم خلاص داد و با خود بحلب برد و دختری
داشت در عقد نکاح من آورد نکابین بالکاف العربی المهر المؤجل صد دینار
چون مدتی برآمد دختری بدخوی بود و ستیزه روی نافرمان بود و زبان درازی
کردن گرفت و عیش مرا منغص داشتن چنانکه گفته اند مثنوی زن بد در
سرای مرد نکو همدرین عالمست دوزخ او زینهار از قرین
بد زنهار بدون الیاء قال فی البحر زینهار بالیاء و وبدونه کلاهما فتر به والستدل
علیه بقول الشیخ هذا قال وهی ایضا بمعنی العهدة وبمعنی العصمة ایضا واستدل علیه

یقول الانوری ناخوش مکش نشود آفتاب اگر آید بزیر سایهٔ عدلت
زینهار وقنا ربنا عذاب النار ق امر من الوقایة بمعنی الحفظ
وقوله ربنا بالنصب منادی مضاف حذف حرف ندائه ای یا ربنا
قوله عذاب نصب علی نزع الخافض ای عن عذاب النار هذا اقتباس
من قوله تعالی ومن الناس من یقول ربنا آتنا فی الدنیا حسنة وماله فی
الآخرة من خلاق ومنهم من یقول ربنا آتنا فی الدنیا حسنة و
فی الآخرة حسنة وقنا عذاب النار وفی هذه الآیة اقوال کثیرة
من المفسرین لکن المناسب منها للمقام ما روی عن علی رض انه قال الحسنة
فی الدنیا المرأة الصالحة وفی الآخرة الحور والعذاب النار السواده
باری ای مرة زبان تعنت ذلت جستن دراز کرده همی گفت تو آن
شخصی نیستی که پدر مرا تو از قید فرنگ بده دینار خرید گفتم بلی بده
دینارم خرید و بصد دینارم بدست تو ام گرفتار کرد بیت شنیدم
گوسفندی را بزرگی رهانید ماض فاعله ضمیر بزرگ ومفعول گوسفند
از دهان و دست گرگی بالکاف فیها الفارسیین ویاء الوحدة شبانگاه
کارد بر حلقش بمالید روان آن گوسفند ازوی بنالید که از چنگال
گرگم در ربودی چو دیدم عاقبت گرگم تو بودی حکایت
یکی از پادشاهان عابدی را پرسید که اوقات عزیزت چون میگذرد ای
کیف تمر وعلی ای حال یذهب گفت همه شب در مناجات و سحر در دفع
درجات و روز در بند اخراجات ای اخراج الخراج عن القلب ملک

روان آن گوسفند
از چنگال اول گرگ

بمالید بنالید
اذ ایکلد ای سوزید
ربودی ای ایردی

زمود تا وجه کفاف او معین دارند تا بار عیال از دل او برخیزد بیت
ای گرفتار پای بند عیال دیگر آزادگی مبند خیال غم فرزند و
نان و جامه و قوت بکون ایوا وای زاد بازت آرد ای یمنعک
از سیر در ملکوت همه روز اتفاق می سازم که بشب با خدای
پردازم شب یعنی در شب چو عقد نماز می بندم چه خورد
بامداد فرزندم یعنی تشویش این قضیه پدید آمد حکایت
یکی از متعبدان شام در بیشه سالها عبادت کردی و برگ درختان خوردی
یکی از ملوک آن طرف بحکم زیارت نزدیک آو رفت و گفت اگر
مصلحت بینی در شهر از برای تو مقامی سازیم که قصد فراغت
عبادت ازین به میسر شود و دیگران ببرکات انفاس شما مستفید
شوند و بر اعمال صالح شما اقتدا کنند زاهد این سخن را قبول نکرد
ارکان دولت گفتند پاس ای رعایت خاطر ملک آنست که چند
روزی بشهر درآیی اگر صفای وقت عزیزان از مصاحبت
اغیار کدورت پذیرد اختیار باقیست آورده اند که عابد قبول
کرد و بشهر درآمد بستان سرای خاص ملک را از برای او پرداختند
مقامی دلگشای روان آسای یعنی روح آسای فی البحر آسا
بالمد اسم مصدر بالترکی اسنمک ویقال فی مصدره آسادن و
بمعنی المثل بالفارسی مانند نحو مشک آسا و عنبر آسا ویجیء صیغه
امر من آسودن وقد یستعمل وصفا ترکیبیا مثل قولهم روح آسا و مهمان

مصلحت صح

اساء شی کلام ویعمل لغة اسالغة فی اساء او مقصور منه کذلک
فی ولکشای بیت گل سرخش الشین راجع الی ذلک المقام چو
عارض خوبان ای مثل خدیهم فی الحمرة واللطافة بدیجور وهو برد
مخصوص بمقتضی فی زمان سیرگون قریبا من اوان قدوم الثلج
الی الروم شیر ناخورده طفل دایه سنوز یعنی ان گل سرخ وان
سنبل طری وتازگست کانه وطفل دایه است هنوز شعر و افانین
جمع افنان بفتحتین فرع الشجر فهو جمع الجمع مثل اناصیم علیها جلنار بکوتی
اللام هو نور شجرة الرمان البری یقال له بالفارسیة گلنار بل سو معرب
منه وقد صحح البعض بکسر اللام المشددة والجملة الظرفیة اعنی
قوله علیها جلنار صفة افانین علقت ای تشبثت بالشجر الاخضر قوله
نار مرفوع علی انه فاعل علقت والجملة الفعلیة مرفوعة المحل علی انها خبر
المبتدا او اعنی افانین بنار علی ان المعنی شجر اخضر علقت به نار
ملک در حال کنیزکی خوب روی پیشش فرستاد بیت ازین
مه پاره عابد فریبی ای ازین طائفه بود یعنی ان ملکا جاریة
کانت فردا من طائفة یقال فی حق کل واحد منها مه پاره عابد فریبی
ملائک صورتی طاوس زیبی فی البحر زیب بمعنی الزینة که
بعد از دیدنش صورت نه بندد وجود پارسایان را شکیبی هم معنا سنده
شکیب بکسرتین بمعنی الصبر وهمچنان در عقبش غلامی بدیع الجمال
ای عجیب الحسن لطیف الاعتدال ای اعتدال الخلقیا و اعتدال الخلقیا

سنبلش همچو زلف محبوبان
همچنان از نهیب برد عجوز صح

آفانین

بفتح الفاء وضمها شعر هلک الناس حوله تغضب على الظرف وعطشا
تميز عن نسبة هلک الى فاعله وهو مبتدا وساق خبره والجملة الاسمية
حالية ويرى من الاراءة بمعنى التبصير والجملة الفعلية اعني يرى مع
فاعله الراجع الى قوله ساق ولا يسقى على وزن لا يرمى عطف
على يري وحذف مفعولي الفعلين للاختصار مع قيام القرينة اي
هو ساق يريهم الكاس ولا يسقيهم الشراب ديده از ديدنش
نگشتي سير بكسر الجيم اي لا يبصر شبعان همچنان كز فرات
بضم الفاء والتاء العذب مستسقى بكسر القاف من به مرض الاستسقاء
نعوذ بالله منه عابد لقمه لذيذ خوردن گرفت وكسوت لطيف پوشيدن
يعني عادت گرفت واز اكل فواكه جمع فاكهه واز شم مشموم لطيف
وحلاوت تمتع يافتن گرفت ودر جمال غلام وكنيزک نظر كردن گرفت
وخردمندان گفته اند زلف خوبان زنجير پاي عقلست ودام مرغ
زيرک بيت در سر كار تو كردم دل ودين باهمه دانش : مرغ زيرک
بحقيقت منم امروز وتو دامي دام بمعنى الشبک والياء وقيل للوحدة
وقيل للخطاب في الجملة دولت وقت مجموعش بزوال آمد چنانكه گفته اند
قطعه هر كه هست از فقيه وشيخ ومريد : وز زبان آوران يعني
از شخص دانان پاک نفس بفتح الفاء . چون بدنياي دون يعني
الجهر فرود بمعنى فرد بدون الدال بمعنى السفل آمد بعسل درماند
بسكون النون ماض من ماند والباء في بعسل زايده والمعنى درعسل

تا كمام تر نظيره مرارا همچو مگس بارى اي مرة مگس بد بدان اورغبت
كرد وعابد را ديد از هيئة نخستين گرديده بالكاف الفارسي سرخ وسفيد
گشته وفربه شده وبر بالش ديباچه زده وغلام پري پيكر بفتح
الباء الفارسي والكاف العربي بمعنى الصورة بامروحه پر طاووس
المروحه بالكسر والسكون بالتركى يلپزه بالاي سرش ايستاده ملک
بر سلامت حالش شادمانى كرد وبنشستند واز هر دري يعني از
هر باب وهو طريق والياء للوحدة سخن گفتند تا ملک بانجام يعني
بآخر سخن گفت من اين دو طايفه را در جهان دوست دارم علما واز
زهاد بالضم والتشديد جمع زاهد را وزير فيلسوف يعني حكيم جهان
ديده حاضر بود گفت اي ملک شرط دوستي آنست كه با هر دو طايفه نكويي
مي كني علما را زر بده تا ديگر بخوانند وزهاد را زر مده تا زاهد بمانند
بيت نه زاهد را درم بايد نه دينار : چو بستد من بستن بمعنى الاخذ
چونكه زاهد دينار ودرم بستد وقبول كرد زاهد ديگر بدست آر
كه آن شخص زاهد نيست قطعه ازانكه سيرت خوش وسري است
با خدا ش بي نان وقف ولقمه دريوزه يعني ولي لقمه سوال زاهد
شد انگشت خوبروي وبناگوش يعني جاي گوش دان دل
فريب وصف تركيبي يعني كه فريبنده دل شود بي گوشوار
بالكاف الفارسي وخاتم فيروزه شاهد است يعني محبوبست
قطعه درويش نيک سيرت وفرخنده اي مبارک راي را نان رباط

زاهد ديگر بدست آر

بكسر الراء بمعنى خانقاه ولقمه كه وقف مي كنند وله معان اخر دلست
براده ههنا ولقمه دريوزه گو مباش لفظ گو متعه ههنا وهذا الاقحام كثيرة
في هذه اللغة وسيأتيک نظايره في هذا الكتاب خاتون خوب
صورت پاكيزه روي را نقش ونگار عطف تفسيري كما تر وخاتم فيروزه
گو مباش ومن احسن ما قيل في هذا المعنى قوله واما الحلي الا حلية لنقيضه تتمم
من حسن اذا كان تقصرا واما اذا كان الجمال موفرا كحسنک لم يحتج الى ان
يزورا بيت تا مرا هست ديگرم بايد قوله هست ههنا رابطه بمعنى است
والمعنى تا كه مرا چيز ديگر جز خداي تومي بايدت ثم قدم الرابطه للوزن
گر نخوانند زاهدم شايد حكايت مطابق اين سخن پادشاهي را مهمي پيش
آمد گفت اگر انجام اين حالت بمراد من باشد چندين درم زاهدان
را بدهم بكسر الباء چون حاجتش برآمد وفاي نذرش بموجب
شرط لازم آمد يكي از بندگان خاص كيسه درم بداد تا بزاهدان
تفرقه كنند گويند غلامي عاقل وهشيار بضم الهاء عطف تفسيري
بود همه روز بگرديد وشبانگاه بازآمد ودرمها بوسه داد وپيش
ملک بنهاد وگفت زاهدان را نيافتم گفت اين چه حكايت است
آنچه من دانم درين شهر چهار صد زاهدند گفت اي خداوند جهان آنكه
زاهد است نمي ستاند وآنكه مي ستاند زاهد نيست ملک بخنديد وبنديمان
را گفت چندان كه مرا در حق اين طايفه خداپرستان ارادتست واقرار
اين شوخ ديده را بسكون الفاء وصف تركيبي يعني گستاخ را عداوتست

وانكار قوله وحق يعني درين خصوص بجانب اوست الظاهر انه
من كلام الملک وقد يقال انه من كلام الشيخ سعدي بيت زاهد كه
درم گرفت ودينار : زاهدتر ازو كسي بدست آر بالمد امر
من آوردن ومنوط حكايت يكي از علماء راسخ را پرسيدن كه چه
مي گويي در نان وقف گفت اگر از بهر فراغ خاطر العزايب بهر بفتح
الباء العربي وسكون الهاء حرف تخصيص كي بمعنى اللام الجارة
اي لاجل جمعيت خاطر وفراغ عبادت مي ستانند حلالست
واگر مجموع از بهر نان مي نشينند حرام بيت نان از براي كنج
عبادت گرفته اند قوله صاحب دلان مرهون فاعل گرفته اند
نه كنج عبادت براي نان حكايت درويشي بمقامي رسيد كه صاحب
آن بقعه شخص كريم النفس بود وطايفه او هر يک بذله بفتح الباء الموحده
وسكون الذال المعجمه بمعنى لطيفه فقوله ولطيفه عطف تفسيري لما
قبله چنان كه رسم ظريفان باشد همي گفتند درويش راه بيابان
قطع كرده بود ومانده شده وچيزي نخورده يكي از آن ميان بطريق انبساط
گفت ترا هم چيزي بايد گفت بمعنى گفتن درويش جواب داد
كه مرا چون ديگران فضل وبلاغت نيست وچيزي نخوانده ام
بيک بيت از من قناعت كنيد همگنان برغبت وارادت گفتند
بگوي گفت بيت من گرسنه در برابرم سفره نان قوله من گرسنه مبتداء
وقوله سفره نان مبتداء الثاني وقوله در برابرم خبره مقدما وهذه الجملة الاسمية

اهل فضل وبلاغت
در صحبت او

فی موضع الحال ای حال کونه السفرة فی مقابلتی ای بین یدی دوتو لیجو
عزم بر درحمام زنان خبر مبتدا الاول اعنی من کرسنه همه کیسفیدید
وسفره پیش اوردند صاحب دعوت کفت ای یار زمانی توقف
کن که پرستارانم جمع پرستار بمعنی کنیزک اعنی الجاریه والیم للمتکلم
زبان من سازند درویش سربراورد وکفت دیکر کوفته طعام مخصوص
یجعل من اللحم بعد الضربات الکثیره بالسکین الکبیر در سفره من کومباش
کوفته را ارادبه نفس میسّر الی ما مضی علیه من الآلام الیسفر نان تهی
ای خبز المحض بلا ادام کوفته است حکایت مریدی کفت
لفت پیر را یار الوحده فیها چکنم برحمت اندرم یعنی اندر زحمتم
علی ما مر نظیره غیر مرة از بسیاری که بزیارتم همی ایند واوقات
عزیزمرا از تردد ایشان تشویش حاصل می شود کفت چه هکذا وقع
فی النسخ لکن الظاهر یقال هرکه درویشان اند ایشان را وامی بده تا که
مدیون تو کشتند که بعد از ان پیش نمی ایند از بیم مطالبه وام وهرچه
توانکرانند از ایشان چیزی بخواه که دیکر کرد تو نکردند ای لایلوثون
حولک اصلا بیت کر کدا بفتح الکاف الفارسی ای الفقیر اسایل پیش رو
بدا وصف ترکیبی من رفتن یعنی متقدم لشکر اسلام شود کافر ازبیم
ای من خوف توقع وسوال برود ای یفر فرارا تا در چین ای الی بلد
وارادبه حدود حکایت فقیهی پدر را کفت هیچ ازین سخنان دلاویز
متکلمان فوله دلاویز وصف ترکیبی صفة لقوله سخنان وهذا المجموع المرکب

من الموصوف والصفه اعنی قوله سخنان دلاویز مضاف الی قوله متکلمان
در من اثر نمی کند بعلت انکه نمی بینم ایشان را کردار بکسر الکاف العربی
بمعنی العمل الذی یعمله وتعدادعلیه موافق کفتار ای لانی لا اری
لهم فعلا وعملا یوافق قولهم بیت ترک دنیا بمردم اموزند خویشتن
سیم وغله اندوزند ای یکتسبونها عالمی بکسر اللام ویا الوحده را که
کفت باشد وبس یعنی بلا عمل چون بکوید نکیرد اندر
کس ای لا یؤثر کلامه فی قلب واحد ولقد حققنا هذا الکلام فی شرح
شرعة الاسلام تحقیقا یلیق بالقبول عند الاهالی والفحول وایدناه با
الحکایات والاخبار والاحادیث الصحیحه عن النبی المختار فعلیک به
عالم انکس بود بفتح الواو که بد نکند فه بکوید بخلق وخود بکند ای
لا یفعل ذلک العالم لنفسه ما یقوله للخلق قال الله تعالی اتأمرون الناس
بالبر وتنسون انفسکم قیل ای وتترکونها من البر کالمنسیات عن ابن عباس
رضه انها نزلت فی احبار الیهود کانوا یامرون باتباع محمد صلعم ولا یتبعونه
وقیل کانوا یامرون بالصدق ولا یتقیدون بیت عالم که کامرانی کا
بالکاف العربیه وصف ترکیبی من راندن والیاء مصدریه وکذا قوله
وتن پروری کند او خویشتن کم است بضم الکاف الفارسی یعنی
ان عالم خود ای نفسه کم شده است وقیل یحتمل ان یکون المعنی
خود را کم کرده است والمال واحد کرا رهبری کند پدر کفت
ای پسر بمجرد این خیال باطل نشاید روی از تربیت ناصحان

را برای تخلیص حکایت یکی بر سر راهی مست خفته بود وزمام
بکسر الزاء لفظ عربی اختیار از دست رفته عابدی بر سر او کذر کرد
ودر حالت مستقبح او بفتح الیاء نظر کرد جوان مست سر براورد
وکفت اذا مروا باللغو مروا کراما قال الله تعالی وعباد الرحمن الذین یمشون
علی الارض هونا واذا خاطبهم الجاهلون قالوا سلاما الی قوله والذین
لا یشهدون الزور واذا مروا باللغو مروا کراما قوله وعباد الرحمن
مبتدا وخبره قوله تعالی اولئک یجزون الغرفه کانه قیل وعباد الرحمن الذین
هذه صفاتهم یجزون الغرفه ای اعلی مواضع الجنة وقیل الغرفه من اسماء
الجنة واللغو کل ما ینبغی ان یلقی ویطرح من قول او فعل والمعنی واذا مروا
ای عباد الرحمن باهل اللغو المشتغلین به مروا معرضین مکرمین انفسهم
عن التوقف علیهم والخوض معهم کذا فی بعض التفاسیر شعر اذا رایت
اثیما فعیل من اثم یأثم کن ساترا وحلیما ای مطمئنة النفس لا یحرکها الغضب
لسهوله یا من تقبح لغوی لم لا تمر کریما ای وقد قال الله تعالی واذا مروا باللغو
مروا کراما بیت متاب نهی حاضر من تافتن ای پارسا روی
از کنهکار یعنی یا زاهد لا تعرض وجهک عن العاصی بخشاینده کی
در وی نظر کن ای الیه بالترحم والشفقة اکر من ناجوانمردم بکردار
ای بالعمل السیئ تو بر من چون جوانمردان کذر کن حکایت طائفه رندان
بانکار درویشی برامدند وسخنان ناسزا کفتند وبزدند و برنجانیدند
شکایت پیش پیر طریقت برد وکفت چنین حالتی رفت کفت

بر تافتن وراه بطالت کرفتن وعلمارا بضلالت منسوب کردن ودر
طلب عالم معصوم از فواید علم محروم ماندن همچوان نابینایی که
شبی ای فی لیلة من اللیالی در وحل بسکون الحاء المهملة الطین المزج افتاده
بود وکفت ای مسلمانان چراغی راه من فرادارید زنی فاجره بشنید و
کفت تو که چراغی را نه بینی بچراغ چه بینی ولا یذهب علیک ان ربط
هذا الکلام بما قبله لیس بواضح فان التشبیه الذی ذکر فی قوله همچون ان نابینا ن
لا یخلوا عن تکلف کما لا یخفی علی الذوق السلیم همچنین مجلس وعظ کلبه فی بحر
الغرایب الکلبه بضم الکاف الفارسی وبالبا العربی الدکان وقال فی الصحاح
الفارسی هو الذی یقال به بالترکی ... وفی بعض الکتب طبله عطار والاول
انسب لقوله بزاز است انجا تا نقدی ندهی بضاعتی نستانی واینجا تا ارادتی نیاری
سعادتی نبری نفتحتین بیت کفت عالم هذا من قبیل اضافة المصدر الی
فاعله یعنی قول العلماء بکوش جان بشنو ورنماند بفتح النونین من ماند
بمعنی مشابه شدن او من مانیدن بمعنی مانستن علی ما صرح به فی بحر الغرایب
بکفتنش کردار ای کردارش باطلست انکه مدعی کوید خفته را خفته کی کند
بیدار مرد باید که کیرد اندر کوش یعنی پند ونصیحت را ور نوشته
است بوصل الهمزه پند بر دیوار بیت صاحب دلی بمدرسه امد ز خانقاه
بشکست عهد صحبت اهل طریق را کفتم میان عالم وعابد چه فرق بود تا
اختیار کردی از ان این فریق را کفت ان کلیم خویش بدر میبرد ز موج واین جهد می کند که بکیرد غریق را

ای فرزند خرقهٔ درویشان جامهٔ رضاست وهرکه درین کسوت
تحمل بی مرادی نکند مدعیست نه درویش **بیت** دریای فراوان
نشود تیره بسنک یعنی مکدر نشود تبیل بالکسرة المجهولة عارف که برنجد
تنک نفتح التاء وضم النون اشبت سنوز بالتفخیم **بیت** کر کزندت رسید
تحمل کن که بعفو از کناه پاک شوی ای برادر چو عاقبت خاکیت خاک
شو پیش از ان که خاک شوی **حکایت منظوم** این حکایت شنو که در بغداد
قوله شنو بکسر الشین وفتح النون امر من شنیدن رایت یعنی علم و پرده
را خلاف افتاد رایت از کرد بفتح الکاف الفارسی یعنی از غبار
راه و رنج ورکاب وذلک لان الحامل الرایة یشد اهل الرایة برکابه
کفت با پرده از طریق عتاب قال الخلیل العتاب مخاطبة الاذلال
من و تو هر دو خواجه تاشانیم یعنی انا وانت مملوکان لمالک واحد
ولا یبعد ان یکون قولهم فی الترکی قروش واداش من هذا القبیل تحرفا
من قرن تاش واداش فتولد بندهٔ بارکاه سلطانیم تنبرلما قبله
من ز خدمت دمی ای مقدار ساعة واحدة نیاسودم کاه و بیکاه در سفر بودم
تو نه رنج ازموده نه حصار و بحیلان یراده بمعنی المصدری فی مختار الصحاح
قال ابن سکیت حصره العدو یحصرونه ای ضیقوا علیه واحاطوا به وبابه نصر
وحاصروه ایضا محاصرة حصارا انتهی نه بیابان باد کرد بمعنی کرد باد بکسر
الکاف الفارسی فیهما وهو ریح یدور فی الهوا ویثیر الغبار بالترکی قصرغه و غبار
قدم سخنیتن من نسبی بیشتر است بالباء الفارسیة یعنی مقدم است پس چرا

عزت تو بیشتر است بالباء العربی وهذان البیاتان مکسوران بالکسرة المجهولة
تو بر بندکان بکسر الراء مضاف الی بندکان وبر هنا بمعنی عند مه رویی
بیاء الخطاب باکنیزان بلغة فی کنیزکان یاسمن بویی من فتاده بدست
شاکردان بسفر پای بند و سرکردان کفت پرده در بند جواب
من سر بآستان دارم نه چو تو ای سنک سر بر آسمان دارم هرکه
بیهوده یعنی بجای باطل و هرزه ای فی غیر موضعه کردن افرازد
خویشتن را بکردن اندازد وقد مر معناه فی دیباجه **حکایت** یکی از
صاحب دلان زور بازی یعنی زور بازرا دید که بهم بر امده
و در خشم شده و کف بر دهان آورده کفت این را چه حالتست
کسی کفت فلان دشنام داده است او را کفت این فرومایه هزار من
بتشدید النون سنکی بر می دارد و طاقت یک سخن نمی آرد **بیت** لاف سر
پنجکی و دعوی مردی بکذار عاجز نفس فرومایه صفة عاجز یعنی از عاجز
فرومایه را چه مردی چه زنی کرت از دست یعنی اکر از دست براید
دهنی شیرین کن که مردی اینست مردی ان نیست که مشتی بضم المیم
بالترکی یمرق والیاء للوحدة بزنی بر دهنی اکر خود بر درد پنجعیت
الاراء هنا من دریدن پیشانی پیل نه مرد است انکه دروی مردمی نیست
یعنی که انسانیتش نباشد بنی ادم سرشت از خاک دارد
اکر خاکی نباشد ادمی نیست **حکایت** بزرکی را پرسیدم از سیرت اخوان
صفا کفت کمینه انکه یعنی ان اخص است که مراد خاطر یاران بر مصالح

خود مقدم دارد و حکما کفته اند که برادر که در بند خویش است
ای مستغرق فی احواله ومقید بقید تدبیر نفسه نه برادر است و نه
خویش است ای بیس هو باخ لک ولیس بقریب با قرابتک ایضا
بیت همراه اکر شتاب کند او همره تو نیست دل در کسی مبند که او
دلبستهٔ تو نیست چون نبود خویش را دیانت و تقوی قطع رحم
الرحم هنا بمعنی القرابة بهتر از مودة قربی فی مختار الصحاح القربی
فی الرحم وهو فی الاصل مصدر یقول بینهما قرابة وقرب وقربی و
مقربة بفتح الراء وضمها وقیل وکلاهما اعنی تقوی و قربی بقران بالامالة
فی لغة العرب یاد دارم که مدعی درین بیت بر قول من اعتراض کرد
وکفت حق جل و علا در کتاب مجید از قطع رحم نهی کرده است و بمودت
ذوی القربی فرموده وانچه تو کفتی مناقض قرانست قال الله تعالی وان
جاهداک ضمیر التثنیة للوالدین علی ان تشرک بی ما لیس لک به علم ای تشرک
بی ما لا علم لک باستحقاقه الاشراک تقلیدا لهما وقیل اراد بنفی العلم به نفیه ای تشرک
بی ما لیس بشیء یرید الاصنام قوله فلا تطعهما جواب ان ای فلا تطع الوالدین
فی ذلک فانه لا طاعة للمخلوق فی معصیة الخالق **بیت** هزار خویش ای حمیم و قریب
که بیکانه از خدا باشد فدای یک تن بیکانه کاشنا باشد یعنی
فدا باشد بان یک تن که بیکانه شود یعنی از اقربا نباشد ولیکن اشنا
باشد بخدای تو **حکایت منظومه** پیر مردی لطیف در بغداد دخترش
را بکفش دوزی داد کفش دوز وصف ترکیبی من دوختن والیاء للوحدة

داد مردکی الکاف للتصغیر المفید للتحقیر سنک دل وصف ترکیبی ایضا
بهت جبان بکزید قوله لب دختر که مفعول کزید که خون ازو بچکید بامدادان
پدر چنان دیدش پیش داماد رفت داماد و لفظ فارسی بمعنی
العروس وپرسیدش که ای فرومایه این چه دندانست چند
خایی بتشدید لبش نه انبانست انبان بفتح الهمزة وسکون الباء و النون بعده بمعنی
الجراب واراد به معنی الجلد المدبوغ مطلقا بمزاحت المزاح التلطف
والتسار للخطاب اعنی بخطاب شیخ سعدی لکل من الکل استمع وهو
شهید ویقول بمزاحت این کفتار ای ما حکیتک بهذه الحکایة الا علی سبیل
المزاح والملاطفة هزل بکذار و جد کبکسر الجیم مقابل الهزل اعنی الکلام
المورد لا علی سبیل الملاطفة ازو بردار یعنی لکن ینبغی لک ان تترک
ما هو الهزل من هذا الکلام وتاخذ نصیبک منه من الحکمة والموعظة واشار الیها
بقوله خوی بد در طبیعتی که نشست نه هد جز بوقت مرک قوله از دست
متعلق بقوله نهد یعنی ان طبیعت نهد از دستش ان خوی بد ش
را که رسوخ یافته است در وی تمکن بوقت مردن ای لا یترک ولا یفارق
الا بالموت وفی بعض النسخ زهد بالزاء المهملة من رهیدن وهو السلطان الذی
کما لا یخفی **حکایت** فقیهی دختری داشت بغایت زشت روی و بجای
زنان رسیده یعنی بالغ شده و خون و حیض را دیده با وجود جهاز
و نعمت کس بمناکحت او رغبت نمی نمود **بیت** زشت باشد دبیقی
ای متاع منسوب الی دبیق وهو علی وزن شعیب اسم موضع کذا سمعت

من بعض الكمل وقال في التكملة الصحاح الدبيقي بفتح الدال من دقيق ثياب
مصر معروف منسوب الى دبيق بلدة بين الفرمي والتنيس اشهى والديبا
بمعنى الديباج وهو معرب منه بزيادة الجيم قال في المغرب الديباج الثوب
الذي سداه ولحمته ابريشم وعندهم اسم للمنقش وجمعه دبابيج والحرير اعم
كه بود بر عروس نا زيبا في مختار الصحاح العروس نعت يستوي فيه الرجل
والمرأة ما داما في اعراسهما يقول رجل عروس وفي البحر زيبا بالتركي كوزل و
ويرشلو وزيبان مثله في الجمله بحكم ضرورت باظري بمعنى اعمى عقد
نكاحش بو بسته آورده اندكه دران تاريخ فليم كمال از سرانديب قيل
انه اسم موضع في الهند وقيل اسم حصن فيه برسيدكه ديده نابينايان روشن
كردي فقيه را كفتند چرا داماد علاج نمي كنى كفت ترسم كه بينا شود وطرم
طلاق دهد مصراع والمصراع في الاصل احد طرفي الباب ثم اطلق على نصف
بيت للمناسبة بينهما شوي بضم الشين بمعنى الزوج زن زشت روي
وصف تركيبي صفة لقوله زن نابينا اولى بصر حكايت پادشاهي
بچشم حقارت در طايفه از درويشان نظر كردي يكي از ايشان بفراست
دريافت اي تنطق على ذلك النظر كفت اي ملك ما درين دنيا بجيش اي
بعسكر كمتريم اما بعيش بفتح العين مناسبا لجيش از تو خوشتريم وبمرگ برابر
وبقيامت بهتر بيت اگر كشوركشاي كشور بكسر الكاف العربي بمعنى الاقليم
وقوله كشوركشاي وصف تركيبي مثل كامران في قوله كامرانست وگر
درويش حاجتمند نانست دران ساعت كه خواهند اين وآن

مرو يعني كه مردن خواهند نخواهند ازجهان بيش با ما له البار البعري
از كفن بنتخين برد وچون رخت از مملكت بربست خواهي گدايي با ليا المعده
خوشتر است از پادشاهي ظاهر درويش جامه ژنده بفتح الزاء الفارسي
وكسر بمعني كهنه است وقوله موي ستره كنايه عن تجرده وحقيقت
آن دل زنده ونفس مرده بيت نه آنكه بر در دعوي نكبر الراء نشيند از خلق
بفتح الخاء المعجمه كه كر خلاف كنندش بجنگ برخيزد بذا بيان بصبر الفقراء
وحلمهم وقوله گمر گر زكوه فرو غلطد آسيا سنگي نه عارفست كه از راه سنگ برخيزد
بيان لرضائهم بقضاء الله وغلطد من غلطيدن بمعنى التدحرج وفي
بعض النسخ غلتد بالتاء من غلتيدن بمعناه ايضا طريق درويشان ذكر
است وشكر وخدمت وطاعت وايثار وهو بذل ما يملكه وقناعت
وتوحيد وتوكل وتسليم وتحمل واعلم ان القناعة في اللغة الرضا بالقسم
وفي اصطلاح اهل الحقيقة هي السكون عند عدم المالوفات وقيل هي
الاكتفاء بالقليل وقيل هي الاستغناء بالموجود وعدم التطلع الى المقصود
وان التوحيد على ثلثة اقسام توحيد الافعال وهو اول مراتب
التوحيد الحقيقي وتوحيد الصفات وهو المرتبة لا تترقى اليها الا من يصل
له توحيد الافعال وتوحيد الذات وهو الذي لا يصل من لم تترق
الى المرتبتين الا ولكل من الاقسام الثلثة تحقيقات لطيفة وتدقيقات
نفيسة ان ذكرناها [illegible] الكلام والتوكل وهو الثقة بما عند الله
والياس عما في لدى الناس وقيل هو اسقاط اليهم للوقت الغائب

تحت
وهو على قسمين توكل العوام وهو تفويض امر الرزق الى الله توفي كل شيء ويبقى
العبد تحت احكام القضاء والقدر عديم الحركة والاختيار كالميت
بين يدي الغاسل تقلبه كيف يشاء وقيل كيف يشاء وقيل التوكل بداية وهو صفة
المؤمن والتسليم واسطة وهو صفة الاولياء والتفويض نهاية وهو صفة اخص
الخواص وان التسليم هو الانقياد وهو اظهار العبودية قيل التفويض وهو ان لا كان
شيئا من امور الدنيا وتيكل اختيار ذلك الى مولاه يكون قبل نزول القضاء
والتسليم يكون والتفويض من صفات اهل المعرفة وقد مدح الله بهما الاولياء وان
التحمل هو الصبر وهو تجرع المرارة من غير تعبيس وقيل ترك الشكوى من الم البلوى
وقيل استقبال البلاء بالرضا والثبات وعلامته ان يكون بين اصحابه بحيث
لا يفرق بينه وبينهم وهو في غمرات البلاء وبهذا فسر قوله فاصبر صبرا جميلا
هر كه بدين صفتها موصوفست بحقيقت درويشست اگرچه در قباست فيه در
عبا وخرقه اما هرزه گوي وبي نماز وهوا پرست وهوس باز وبذه الالفاظ
اوصاف تركيبية كه روزها بشب آرد در شهوت وشبها بروز كند در
خواب غفلت بخورد بفتح الراء هرچه درميان آيد وبگويد هرچه در زبان
آيد رندست وعيار اگرچه در عباست بيت اي درونت برهنه
يعني عريان وخالي از تقوي وز برون جامه ريا بعضم الباء بمعنى بيرون
يعني واز بيرونت جامه ريا داري قوله پرده هفت رنگ
مفعول مقدم لقوله درمگذار يعني پرده منقش را كه هفت رنگي دارد
بر درت مگذار وقيل در صله زايده لتحسين اللفظ تو كه در خانه بوريا داري

يعني تعلق على بابك الستر المنقشة فانه لا يليق بحالك لانه ليس لك
متاع في بيتك غير الحصير اليابس بيت ديدم گل تازه چند دسته
بر گنبدي بضم الكاف الفارسي والياء للوحدة از گياه بسته گفتم
كه چه بود گياه ناچيز تا در صف گل نشيند او نيز بكسر النون يستعمل
بمعنى ايضا بگريست گياه وگفت خاموش اي اسكت صحبت نكند
كرم فراموش قوله صحبت مفعول مقدم لقوله نكند فراموش وقوله كرم
فاعله يعني كرم فراموش نكند حق صحبت را گر نيست جمال ورنگ وبويم آخر
نه گياه باغ اويم من قبيل الاستفهام الانكاري من بنده حضرت
كريمم پرورده نعمت قديمم گر بي هنرم وگر هنرمند لطف است
بسكون الفاء خبر مقدم لقوله اميدم از خداوند با آنكه بضاعتي ندارم قدم
معنى البضاعة في الديباجه فتذكر سرمايه طاعتي ندارم او چاره كار
بنده داند چون هيچ وسيلتش نماند رسم است وعادت كه مالكان تحرير بمعنى
اعتاق العبد آزاد كنند بنده پير اي بارخدا اصله باري حذف
ياؤه للوزن في الصحاح الفارسي باري لفظ مشترك بين لغة العرب والعجم
معناه خداي وفي الفصول العمادية معنى قوله بارخداي بزرگ خداي
لان بار بلفظ فارسي بمعنى بزرگ انتهى فح يتضح اللفظ والمعنى بلا
تكلف قوله گيتي آراي بكسر الكاف الفارسي وصف تركيبي بمعنى فرين
جهان بر بنده پير خود ببخشاي امر من بخشايدن بمعنى الترحم
اي ارحم سعدي منادي حذف حرف ندائه يعني اي سعدي

ره کعبه رضا کیر ای مرد خدا ره خدا کیر قوله بدبخت بسکون
الیاء مبتداء و قوله کسی آه که سر تابد مضارع من تافتن قال فی البحر تافتن
یجی بمعنی الاحراق والاعتراف وبمعنی کسب الحراره من الغیر و منه قول
الشاعر جهان زاتش تیغها تافته وبمعنی الاستعمال وبمعنی الاکار وبمعنی
جعل الشی مستحیا وبمعنی نور مق باترکی و منه قولهم موی تاب و بمعنی
الاعراض وهو المراد هنا و منه قول باطی رم متاب از نار اکر پشت نیاز
ار و کسی نازین انا به کذو خاطر نیازارو کسی را قوله زین در متعلق
بقوله سر تابد ای اعرض من باب الله عز تر رئیس الاعضاء اعنی
الراس عن کلها مجاز ام سلاکه در دیگر نیابد یعنی لایجد باباً اخر غیر
باب الله تعالی حکایت یکی از حکیمی پرسیدند که از شجاعت و سخاوت
کدام بهتر است کفت انکه سخاوت است شجاعت حاجت نیست
بیت نوشته است و فیما وصل الینا من النسخ کتب نوشتست
بحذف الالف فی الخط ایضا لکنه سهو لما عرفت فیما سبق من انه لک
اثبات الف است فی الخط اذا اتصل بکلمة مفتوح الاخر بر کور بهرام کور
بالکاف الفارسی که دست کرم به یعنی بهتر است ز بازوی زور
نماند حاتم طائی و لیک تا باید بماند نام بلندش به نیکوئی مشهور
زکوة مال بدر کن ای اخرجه که فضله رز بفتح الراء المهملة وسکون الزاء المعجمة
شجره العنب را چو باغبان ببرد ای اذا قطعها بیشتر یعنی بسیار
دهد انکور بالکاف الفارسی باب سیوم در فضیلت قناعت

القناعة

القناعة مصدر قنع یقنع من باب علم اذا رضی بما عنده و قنع یقنع قنوعا من باب
فتح اذا سأل و منه قبل العبد حر ان قنع والحر عبد ان قنع اقنع ولا تقنع فما شی یسیر
سوی الطمع و قال الشیخ الفانی ره القناعة ملک لایسکن الا فی قلب المؤمن و قیل
من باع الحرص بالقناعة ظفر بالعز والمروة خواهنده یعنی سایل مغربی در صف
بزازان حلب می کفت ای خداوندان نعمت اکر شما را انصاف
بودی و ما را قناعت رسم سوال از جهان برخواستی بیت ای قناعت
توانکرم کردان بالکاف الفارسی فیهما اصله توانکر کردان امرا یعنی ای قناعت
غنیا کن که ورای تو هیچ نعمت نیست کنج بفتح الکاف الفارسی الاخرى
وقیل بضم الکاف العربی زاویه صبر اختیار لقمان است هر کرا صبر نیست
حکمت نیست حکایت دو امیرزاده بودند در مصر یکی علم اموخت
و دیگری مال اندوخت این علامه عصر شد و ان دیگر عزیز مصر شد
بفتح الکاف الفارسی پس این توانکر بچشم حقارت در فقیر نظر میکرد
و کفتی من بسلطنت رسیدم و تو همچنان در مسکنت بمانده کفت ای برادر
شکر نعمت باری تعالی بر منست که میراث پیغمبران یافتم یعنی
علم و ترا میراث فرعون و هامان و هو وزیر فرعون قیل انه اول من
بربوبیه فرعون وصدقه فیها حین ادعی الالوهیة رسید یعنی ملک مصر
بیت من ان مورم که زیر پایم بمالند من مالیدن و فاعله ضمیر الناس نه
زنبورم که از نیشم بنالند کجا خود شکر این نعمت کذارم که
زور مردم آزاری ندارم حکایت درویشی را شنیدم که در اتش

فاقه می سوخت و خرقه بر خرقه می دوخت و تسلی خاطر خود بدین بیت
میکرد بیت بنان خشک قناعت کنیم و جامه دلق عطف علی نان
خشک که بار منت خود به بسکون الهاء ز بار منت خلق
لفظه بار فی الموضعین بمعنی الحمل بکسر الحاء کسی کفتش چه نشینی که درین
شهر فلان کسی طبع کریم دارد و کرم عمیم میان بخدمت ازاده
کان بسته و بر در دلها بکسر الزاء علی باب القلوب نشسته اکر بر
صورت حال تو مطلع کردد و پاس خاطر عزیزان منت دارد کفت
خاموش که در پس بنجی مردن به که حاجت به پیش کسی بردن
که کفته اند بیت هم رقعه بضم الراء پاره که جامه کهنه می دوزند
دوختن به والزام کنج صبر یعنی والزام کنج صبر بر نفسی بهتر است کز بهر جامه
رقعه یعنی کاغذی برای جامه بر خواجه کان نبشت بمعنی بنشین
حقا که با عقوبت دوزخ برابر است رفتن بپای مردی همسایه بکسر الیاء
المصدری وفی بعض النسخ مردم همسایه در بهشت حکایت یکی از ملوک
عجم طبیبی حاذق یعنی استاد را بخدمت سید الانبیا والمرسلین
محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم فرستاد سالی چند در دیار عرب بود
و کسی تجربتی پیش او نیامد و معالجتی از وی درخواست دلتنک شد
بکسر الکاف
الفارسی که مرا برای معالجت اصحاب فرستاده اند هیچ کس درین
مدت بمن التفات نکرد تا خدمتی که بر من بنده معین است بجای ارم

رسول صلعم علیه وسلم فرمود که این طایفه را قاعده ایست که تا اشتها
غالب نشود چیزی نخورند و هنوز که اشتها باقیست دست
از طعام بدارند حکیم کفت اینست موجب تندرستی پس زمین خدمت
ببوسید و برفت بیت سخن انکه کند حکیم من نه الحکم اغاز
یا سر انکشت سوی لقمه دراز که ناکفتنش خلل زاید یا ز ناخوردنش
بجان اید بمعنی الحکیم لایخوض فی الکلام ولا یوجه انامله نحو الطعام
الا اذا تولد من عدم تکلمه الخلل او اصابته المحنة من عدم اکله
وجوعه لاجرم حکمتش بود کفتار یعنی کفتارش حکمت بود
خوردنش تندرستی ارد بار بمعنی ثمره حکایت یکی توبه
بسیار کردی و باز بشکستی تا یکی از مشایخ بدو کفت چنین می دانم
که بسیار خوردن عادت داری و قید نفس از موی بار یکتر است
قوله یعنی توبه من کلام شیخ سعدی ره ان یرید ذلک الشیخ بقوله
قدس الله سره دنفس بل جنین ای ثم قال ذلک الشیخ ونفس جنین
که تو می پروری زنجیر بکسلاند و اید روزی که ترا بدرد من دریدن
بیت یکی بچه کرک می پرورید چو پرورده شد خواجه را بر درید
حکایت در سیرت اردشیر بابکان روی بعض الاساتذه
عن کتاب شاه نامه ان اسفندیار بن کشتاسب شاه الشهیر
باسفندیار روئین تن لما اصاب عینه سهم خرج من ید رستم
زال علی الخطامات تعده فی مدة قلیلة واوحی ابنه بهمن برستم

علی ان یربیه ویعینه للسلطنة فطلبه جده کستا ستبسا وافذه من رشیم للتربیة
وسماه باردشیر وزوجه بنته وولد منها ابن سماه بساسان ثم ولدت بنت
فی غایة الحسن والجمال فاعجبها اردشیر فاتت المحبة حتی اتخذها لنفسه زوجة
وکان من مذهبهم التزوج بالاولاد والاقربا مطلقا ثم مات بهمن عن وصیة
فاوصی بسریر السلطنة لبنته فخرج اوخوها ساسان بالحسد والاشتغال من
تلک المملکة الی ارض الهند وکان شبابا ایضا ثم ولد له ابن سماه بساسان
ایضا فظهر ذلک الساسان الرابع رجلا فی غایة اللطف ونهایة الشجاعة
وکمال الجودة واتقابلیه فترک رعی الغنم واتی من الهند الی دیار جده وکان
الملک فی ذلک الزمان شخصا معروفا باردوان وقد کان لاردوان
رجل معروف مقبول من امرائه کان سالار جیشه مسمی ببابک
ویقال له بابکان ایضا فاتی ساسان الی سدة بابک فخدم فیها
حتی حصل عنده غایة التقرب وکان بابک یستحسن ارادته واخلاقه
فاذا رای بابک فی لیلة من اللیالی ان ساسان قد رکب علی فیل
کبیر والناس یسجدون بین یدیه وهکذا مرارا فی منامه فی الغایة وارتفعه
فزوج له بنته فولد منها ابن سماه باردشیر اسم جده الاعلی وظهر ذلک
ایضا فی غایة القوة ونهایة الصلابة والقابلیة فسمعه اردوان اخذه
فاواها لنفسه واستحسنه حتی کان من مقربیه بحیث جعله ملک الملوک
لعسکره فبینما فرجوا للصید فرمی اردشیر مهانا فاصابها فتنازع فیه معه
ابن اردوان حسدا فافخر اردشیر بان هذا السهم من سهامی المعلمة

بکذا لک لامن سهامک المعلم بذلک فوقف علی نزاعهما اردوان وابعض
منه ولم یرتض نزاعه مع ابنه فحط منزلته وجعله رئیس الاصطبل اعنی
امیراخور فلما مات اردوان طلب اردشیر ولایت جده فقهر الاعدا
بالضرب والطرب فجلس علی سریر السلطنة فکان ملکا شهیرا اتذکر فی التواریخ
وغیرعن جده اردشیراسفندیار باردشیر بابک وبابکان انتهی کلام
ومنه وجه قول الشیخ اردشیر بابکان امده ابست که حکیم عرب را پرسید
که روزی بیاء الوحدة فی بعض النسخ هر روز چه مایه طعام باید خورد
یعنی خوردن کفت صد درم سنک یعنی مقدار صد درم از غذا
کفایت می کند کفت این قدر چه قوت دهد بتشدید الواو حکیم
کفت هذا المقدار یحملک وما زاد علی ذلک فانت حامله یعنی این قدر
ترا بر پای همی دارد و هرچه برین زیاده کنی تو حمال انی بیاء الخطاب
ووقع فی بعض النسخ هکذا العاقل یاکل لیعیش والاحمق یعیش لیاکل الحق
والحاقة قلة العقل بیت خوردن برای زیستن و ذکر کردن است
تو معتقد که زیستن از بهر خوردن است حکایت درویشی خراسانی
ملازم صحبت یکدکر بودندی و سیاحت کردندی فی مختار الصحاح ساح
فی الارض یسیح سیحا وسیوحا وسیاحة وسیحانا بفتح الیاء ای ذهب
فیها یکی ضعیف بود که افطار بفتح الیاء دو شب افطار کردی وان دیکر
قوی که روزی بیاء الوحدة سه بار خوردی قضا را بر در شهری بتهمت
جاسوسی کرفتند هر دو را در خانه کردند و درش را بکل بکسر الکاف

انا نزاج

الفارسی در اوردند بعد از دو هفته معلوم شد که بی کناهند در بکشادند
قوی را دیدند مرده وضعیف جان بسلامت برده درین عجب بماندند
حکیمی کفت خلاف این عجب بودی که ان یکی بسیار خوار بود صبر نکیسی
ایضا بود یقال فلان خویشتن دار است ای ضابط نفسه بر عادت خود صبر
کرد و بسلامت باند قطعه چو کم خوردن طبیعت شد کسی را ای اذا کان
قلة الاکل من عادته المزاجیة وعاداته الطبیعیة بسبب الریاضة والمجاهدة مع طول
الزمان چو سختی پیش اید مثل عدم الاکل فی الحبس الحدید سهل کیرد و کر تن
پروراست وصف رکیسی اندر فراخی چو تنکی بیند از سختی بمیرد
حکایت یکی از حکما پسر را نهی کرد از خوردن بسیار که سیری بالکسرة
المجهولة والیاء المصدریة ای الشبع مرد را رنجور دارد کفت ای پدر کرسنکی بکشد
نشنیدهٔ که ظریفان کفته اند که بسیری مردن به که بکرسنکی بردن کفت اندازه
نکه دار که قال الله تعالی وکلوا واشربوا ولا تسرفوا اول الایة یا بنی ادم خذوا زینتکم
عند کل مسجد وکلوا واشربوا ولا تسرفوا انه لا یحب المسرفین ای کلوا و
اشربوا مما طاب لکم ولا تسرفوا فان الله تعالی لا یرتضی فعل المسرفین حکی ان هارون
الرشید کان له طبیب نصرانی حاذق فقال لعلی بن الحسین بن واقد لیس فی
کتابکم من علم الطب شیء والعلم علمان علم الابدان وعلم الادیان فقال له قد جمع
الله تعالی الطب کله فی نصف ایة من کتاب الله تعالی قال وما هی قال قوله تعالی
کلوا واشربوا ولا تسرفوا فقال النصرانی ولا یؤثر من رسولکم شیء فی الطب فقال
قد جمع رسولنا الطب فی الالفاظ یسیرة قال وما هی قال قوله علیه السلام المعدة بیت

الدا

هات فی نقرة نزاشت هلاک شد
و او دیکر خویشتن دار بود

الداء والحمیة راس کل الدواء واعط بدن ما عودته فقال النصرانی ما ترک کتابکم
ولا نبیکم لجالینوس طبا قوله الحمیة بمعنی الاحتماء بالفارسیة پرهیز کردن
قطعه نه چندان بخور کز دهانت براید نه چندانکه از ضعف جانت
براید با انکه از وجود طعامست حظ نفس بود رنج اورد بفتحتین الکو
والاوار یعنی یورث المرض که بیش از قدر بود بفتحتین بمعنی المقدار
یعنی که زیاده از مقدار معهود کر کل شکر خوری بتکلف زیان
کند کر نان خشک یعنی الخبز الجرد بلا ادام دیر خوری کل شکر
بود قطعه رنجوری را کفتند که دلت چه میخواهد کفت انکه دلم
هیچ نخواهد یعنی اجاب ذلک المریض بانی اطلب ان لا تطلب
خاطری شیئا بیت معده چو پر کشت یعنی اذا کان المعدة ممتلیة تنکم
درد خواست سود ندارد همه اسباب راست ای لا ینفعه کل مصالحه
محب ته صحه حکایت بقالی را درمی چند بر صوفیان کرد بکسر الکاف الفارسی
امده بود یعنی اجتمع دراهم معدودة علی ذمة طائفة من المتصوفة دینا
لیبال وهر روز مطالبت کردی و سخنهای با خوش کفتی ای
از تعنت او فی مختار الصحاح التعنت طلب الذلة خسته خاطر همی بودند
وجز از تحمل چاره نبود صاحب دلی از ان میان کفت نفس را وعده
دادن بطعام اسان تر است که بقال را بدرهم بکسر الدال قطعه
ترک احسان خواجه اولیتر کاحتمال جفای بوابان بتمنای کوشت
مردن به یعنی بهتر است که تقاضای زشت قصابان

طعام

جوانمردی‌ای بیاء الوحدة در جنگ تاتار جراحتی تازه هول بالفتح و
السکون رسید یعنی اصابه فی الحرب جراحت هایل المخوف ممیته فی
الاغلب کسی گفتش که فلان بازرگان نوشدارو دارد اگر
بخواهی شاید که قدری بمقدار یسیرة بدهد وگویند آن بازرگان بنجل معروف
وموصوف بود بیت گر بجای نانش اندر سفره بودی آفتاب
تا قیامت روز روشن کس ندیدی جز بخواب جوانمرد گفت اگر
نوشدارو خواهم بدهد یا ندهد واگر دهد منفعت کند یا نکند بهر تقدیر
بالتحریک حال از وجستن خواستن زهر قاتل است قطعه هر چه از
دونان جمع دون بمعنی ناکس و دنی الاصل بمنت خواستی بتراز بفتح
الطاء در تن افزودی از جان کاستی بیاء الخطاب وکاستن بالکاف
العربی والسین النقص من الشیء و حکیمان گفته اند که آب حیوة فی المثل
بفتحتین بآبروی فروشند یعنی لو بیع ماء الحیوة مثلا بماء الوجه للرجل ای
ای بعرضه وناموسی دانا نخرد مضارع منفی من خریدن ای العاقل لا
یشتری که مردن بعزت به از زندگانی بمذلت بیت اگر
حنظل بالحاء المهملة والظاء المعجمة ثمرة علقم وفی اسامی العلم کوسته
پیاله به بالترکی ابو جهل قاربوزی کذا فی البحر خوری از دست خوشخوی
حال فی بحر الغرایب خوی بالواو والاصلی مثل بوی وموی بمعنی
العادة واما خوی بمعنی العرق بفتحتین فهو بفتح الخاء والواو ازیمی
یکون فی قافیة نی و می و کی قال اسدی ره دلارام را بر رخ از

شرم کی قطعه سمن لاله شد لاله لولو ز خوی به ای بهتر است
از شیرینی بیاء الوحدة از دست ترشش بضمتین و روی ای عبوس
الوجه قوله خوش خوی و ترش روی وصف ترکیبی حکایت
یکی از علما خورنده بسیار داشت و کفاف اندک حال خود با یکی
از بزرگان که حسن خلق بلیغ ای وجه المبالغة در حق او داشت
بگفت روی از توقع او درهم کشید فاعل داشت و کشید
ضمیر راجع الی قوله یکی از بزرگان و قوله وی مع فاعل بگفت راجع
الی قوله یکی از علما و فی البحر وی ضمیر غایب بمعنی وتعرض سوال از
اهل ادب در نظرش ناپسند آمد بیت زبخت بسکون التاء
وقوله روی ترش کرده حال من مرو و فی قوله پیش یار عزیز مرو
که بر گی عیش بروی نیز تلخ کردی فی البحر نیز عطف بمعنی الواو
تلخ کردانی بجاخستی که روی تازه روی وخندان حال ایضا من فاعل
که رفت و بنشیند یعنی مبندد ومنعقد نشود کار گشاده پیشانی
یعنی کارانکس که گشاده پیشانی شود والیاء فی کاری متولد من
اشباع کسرة ما قبلها للوزن وقیل الیاء للوحدة آورده اند که
اندکی در وظیفه او زیادت کرد و بسیاری از ارادت کم بفتح الکاف
العربی یعنی ناقص کرد پس از چندروز چون مخبت معهود بر قرار
ندید بد و گفت بیت بئس فعل من افعال الذم المطاعم جمع مطعم وهو
بالفتح والسکون اسم لما یطعم فاعله والمخصوص بالذم محذوف حین نصب

علی انه ظرف لیکسب مضاف الی الذل وهو بالضم والتشدید ضد العزة
یکسبها ای یکسب انت تلک المطاعم والخطاب لکل من یصلح ان یکون
مخاطبا و یروی الذل بالرفع علی انه مبتداء ویکسبها بالیاء التحتانیة
علی صیغة الغایب مع فاعله فی محل الرفع علی انه خبره والجملة الاسمیة
فی محل الجر باضافة الظرف الیها فعلی هذا فاعل یکسب ضمیر یعود الی الذل
مجازا القدر بکسر القاف ظرف یطبخ فیه منتصب ای منصوب
والقدر بالفتح المنزلة والمرتبة وقوله محفوظ من الخفض ضد الرفع ولا یخفی ان
المصراع الثانی فی مقام التعلیل للذم والضم والمعنی بئس المطاعم حین
یکسبها حین الذل وبئس المطاعم حین کسب الذل ایاها ای حین یکسبها الرجل بذل
السوال وهو ان التوقع فانه وان نال شیئا انتصب به قدره وعلی ولکنه
انخفض من قدره ما ارتفع وعلا قال علی کرم الله وجهه لنقل الصخر من قنن الجبال احب
الی من منن الرجال یقول الناس لی فی الکسب عار فقلت العار فی ذل
السوال الصخر بالصاد المهملة والخاء المعجمة الحجر والقنن جمع القنة بالضم وهی اعلی الجبل
کالقلة قطعه نان افزود و آبرویم کاست بی نوایی به از مذلت
خواست یعنی از مذلت خواستن و سوال کردن حکایت درویشی
را ضرورت پیش آمد کسی گفت فلان نعمتی بی قیاس دارد اگر حاجت تو
واقف گردد همانا فی البحر همانا وهمان وهما کلها بمعنی واحد والفرق ان همانا
قریب الی التحقیق در قضاء آن توقف روا ندارد گفت من او را نمی دانم گفت
منت بفتحتین یعنی من ترا رهبری کنم دستش بگرفت تا بمنزل آن کس در

درویش
آورد یکی را دید لب فروهشته و تند بضم التاء وسکون النون بمعنی
دشوار نشسته والظاهر انه کنایة عن کونه عبوس الوجه سخن نگفت و بازگشت
ای اعرض گفتش چه کردی گفت عطای او بلقای او بخشیدم قطعه
مبر بفتحتین حاجت نزدیک ترش روی که از خوی بدش فرسوده
گردی بالکاف الفارسی ای بصیر انت متاذیا من سوء خلقه فی الصحاح
الفارسی فرسودن بمعنی استکراه کردن اگر گویی غم دل با کسی گوی
که از رویش بنقد ای الآن بالفعل آسوده گردی یعنی بصیر فرحا
ومستریحا من مشاهدة وجه البشاش حکایت خشک سالی ای القحط در
اسکندریه پدید آمد چنانکه عنان طاقت درویشان از دست رفته
بود و درهای آسمان بر زمین بسته و فریاد اهل زمین باسمان پیوسته
نماند جانور از وحش طیر و ماهی و مور که بر فلک نشد از بی
نوایی فی الصحاح الفارسی نوا بفتح النون بمعنی النعمة افغانش قطعه
عجب که دود دل خلق جمع می نشود یعنی جمع نمی شود که ابر ای سحاب
گردد و سیلاب بالفتح والسکون دیده باران شد درچنین سالی مخنثی دور
از دوستان که سخن در وصف او ترک ادب خاصة ای خصوصا که در
حضرت بزرگان و بطریق اهمال از سر آن درگذشتن هم نشاید که طایفه
بر عجز گوینده حمل کنند پس برین دو بیت اختصار کنیم که اندکی دلیل بسیاری
بود قیل الیاء فیهما للوحدة والظاهر انه للمصدریة و مشتی ای مقدار القبضة
نمونه ای جاشنی خرواری فی بحر الغرایب خرواری فی الاصل حمل

الحار ثم اطلق على الحل مطلقا اي حل كان فاليا وفيه اصلي وانما الياء فيه مشتق
فهو للوحدة لا غير قطعه گر تتر بکشد آن مخنث را تتر را بدان نباید کشت یعنی
از برای قصاص کش چند باشد چو جسر بغداد ش اشین فاعل باشد و
راجع الى قوله آن مخنث آب در زیر و آدمی بر پشت وهذا البيت كناية عن
كون ذلك الشخص ذا ابنة ولا يخفى ان البيت الثاني في مقام التعليل للشرطية
المذكورة في البيت الاول چنین شخصی که طرفی مسح الرا یعنی بعضی از
نعت او شنیدی دران سال نعمت بی کران داشت تنگ دستان را
سیم و زر دادی و مسافران را سفره نهادی گروهی درویشان از
جور فاقه بمعنی فقر بجان آمده بودند آهنگ دعوت او کردند و مشورت
بمن آوردند سر از موافقت ایشان باز زدم و گفتم قطعه نخورد شیر [illegible]
الزار نیم خورده سگ یعنی فضله طعامش گر بسختی بمیرد اندر غار
یعنی مغاره تن به بیچارگی و گرسنگی بنه و دست پیش سفله مدار
گر فریدون شود به نعمت و مال بی هنر را بهیچ کس مشمار پرنیان و نسیج
الباء الفارسية والنون الحرير المنقش الصيني ونسيج فعيل بمعنى المفعول
اي الثوب المنسوج الثمين قوله بر يعني على و نا اهل بمعنى الجاهل مثل قولهم
نادان لاجورد و طلاست بر دیوار في مختار الصحاح الطلا كل ما طلب به [illegible]
حکایت حاتم طائی را گفتند از خود بزرگ تر همت در جهان دیده
یا شنیده گفت روزی چهل شتر قربان کرده بودم و با امراء عرب بگوشه
صحرا بیرون رفتم خارکنی را دیدم خارکن بفتح الكاف العربي وصف تركيبي

والياء للوحدة پشته خار فراهم آورده گفتم بمهمانی حاتم طای چرا نروی
که خلقی بر بساط او گرد آمده اند گفت قطعه هر که از عمل خویش خورد منت
حاتم طائی نبرد من او را بهمت و جوانمردی برتر از خود دیدم حکایت
موسی عم درویشی را دید از برهنگی بریگ بالكاف الفارسي الرمل اندر نهان
شده بود گفت ای موسی دعای بکن که خدای تعالی مرا کفافی دهد ای غنی
که از بی طاقتی بجان آمدم موسی عم دعا کرد تا حق تعالی او را دستگاهی داد
یعنی قدرت و نعمت داد اجابت آمد بعد از چند روز باز آمد از مناجات
دیدش گرفتار خلقی انبوه بفتح الهمزة وسكون النون بمعنى الكثير كذا
في الصحاح الفارسي بر او گرد آمده گفت این چه حالتست گفتند خمر خورده
و عربده کرده في مختار الصحاح العربدة سوء الخلق ورجل معربد بكسر الباء
بوده في نديمه في سكره و کسی را کشته اکنون قصاص می کنند
گربه مسکین اگر پر داشتی اي لو كانت الهرة العاجزة المسكينة جناح تخم گنجشک
بفتح الكاف والجيم العربيين العصفور از جهان برداشتی عاجز باشد
که دست قدرت یابد برخیزد و دست عاجزان برتابد من تا یقین
یعنی یونهم موسی عم بحکمت جهان آفرین وصف تركيبي اقرار
کرد و از تجاسر خویش اي من اجترائه على الله تعالى استغفار قوله تعالى
ولو بسط الله الرزق لعباده لبغوا في الارض بر خواند البغي الظلم اي
لبغى هذا على ذاك وذاك على هذا في الارض وآخر الاية ولكن ينزل
بقدر ما يشاء اي بتقدير ما يشاء انه بعباده خبير بصير يعرف ما يؤول احوالهم

[illegible]

فيقدر لهم ما هو اصلح لهم فيفقر ويغني ويمنع ويعطي ويقبض ويبسط كما يوجبه
الحكمة الربانية وتقتضيه ولو اغناهم جميعا لبغوا ولو افقر كلهم لهلكوا قيل هذه
الاية نزلت في قوم اهل الصفة تمنوا سعة الرزق والغنى قطعه ماذا اخاضك
اخاض افعل من الخوض وهو الشروع واصله في ورود الماء وشروعه يقال
خضت الماء اخوضه خوضا وخياضا اي شرعت فيه ثم استعمل في غير ذلك مجازا
في مختار الصحاح اخاض في الماء وابنها اي اقتحمها وادخلها وعنقه وقوله ما
ذا اخاضك يحتمل وجهين من الاعراب على ما هو المشهور في النحو احدهما ان
يكون ما استفهامية وذا بمعنى الذي واخاض صلته والمجموع خبر ما اي اي
شي الذي اخاضك وان يجعل ذا مع ما اسما واحدا بمعنى اي شي مرفوع
المحل بالابتداء ويكون الجملة الفعلية خبره اي اي شي اخاضك اي جعلك
خائضا يا مغرور في الخطر وهو بفتحتين الاشراف على الهلاك والجاران
اعني في وحتى في قوله حتى هلكت متعلقان باخاض ليت النمل لم تطر
تطار ما بفتح الطاء المهملة خبره يناسب الخطر واصله الكسر لانه من طار
يطير وهذا اعني قوله ليت النمل لم تطر من يضرب فيمن يعطي عند النعم والغنى
لان النمل اذا نبت له جناح فطار ويصير عرضة للمهالك بيت سفله بكسر
السين یعنی شخص دون و ناکس چو جاه یعنی منصب و مرتبه آمد
سنگ در سر کش يعني ان شخص سفله را سیلی خواهد بقیت سرکش
سيلي بكسر السين المهملة اللطمة التي يضرب على وجوه الصبيان عند الاشاه
في الادب ومنه قولهم في التركي سلة يعني انه يقصد ان يضرب سيلة على

رأ

رأسه اي على قفاه ولا يخفى ان البيت لا يتزن الا بالكسرة المختلسة للباء بعد
اللام این مثل از خزانه حکیم زد هست هذا من قبيل الاستفهام الانكاري
واین مثل اشارة الى ما ذكر بعده اعني قوله مور همان به که نباشد
پرش وفي بعض النسخ وقع في قوله این مثل اه وهكذا آن شنیده که حکیمی
گفت حکمت پدر را عسل بسیار است ولیکن پسر گرمی دار است
بدل ه
يعني ان ابنه حار المزاج لا يناسبه اكل العسل فلهذه الحكمة لا يمنعه ابوه من
اكله لا ببخله و خسته قطعه آنکس که توانگرت نمی گرداند او مصلحت
تو از تو بهتر داند اي المعبود الحق الذي لا يصيرك غنيا يعرف حالك وما
هو خير لك على وجه اولى من معرفتك لها وهذا ايماء في التحقيق الى مضمون
قوله تعالى ولو بسط الله الرزق لعباده الاية حکایت اعرابی را دیدم در حلقه
جوهریان بصره که حکایت همی کرد که وقتی در بیابان راه گم بالضم کرده
بودم و از زاد معنی با من چیزی نمانده بود هكذا وقعت العبارة
في النسخ التي وصلت الينا وكثيرا ما عرضت هذه العبارة على الاهالي وفتشت
عن فايدة زيادة لفظ معنی عن ذوي المعاني فلم تجب احد بجواب
شاف لتنقية الحول ويرتضيه اولوا الالباب بحسن القبول والله اعلم و دل
بر هلاک نهادم که ناگه بفتح الكاف الفارسي وسكون الهاء في النحو ناگه و ناگاه
و ناگهان كلها بمعنى فجأة کیسه یافتم پر از مروارید هرگز آن ذوق
و شادی فراموش نکنم که پنداشتم اني ظننت ان ما في الكيسه گندم
بریانست وهو بالتركي قورمش بغدای قيل سواتم هو معروف عند

اهه و باز فراموش نکنم ان بلی و ناامیدی که معلوم کردم که مرواریدست
بیت دربیابان خشک ریک روان یعنی دربره تشنه را دردها
چه در بضم الدال چه صدف مردبی توشه کو فتاد زپای اصله او فتاد و
هو لغة افتاد و فحذفت همزة او فتاد و کسر فاده وضم الکاف للواو فصار کو
فتا دبکسر الفاء و سمعت من بعض الفضلاء انه قراء ذلک بسکون الفاء هذا
و بعض الظانه بضم الفاء ماض من فتادن و هو لغة فی افتادن و ان قوله
کو اصله که او یعنی ان مرد بی توشه بکمر بند او چه زرچه خذف یعنی
ان کلیهما سیان عنده و خزف بفتح الخاء والزاء المعجمتین اراد به قطعه الجره
بالترکی سفتی پارسی حکایت یکی از عرب دربیابانی بیاء الوحده از غایت
تشنکی می کفت بیت یالیت قبل منیتی المنیة فعیلة بمعنی الموت و قیل ظرف
افوز و یوما بدل منه والیوم زمان ما بین طلوع الفجر الی غروب الشمس و قد
یستعمل فی مطلق الوقت و هو المناسب ههنا افوز ای اظفر بمنیتی المنیة
بالضم والسکون المراد المامول ای یالیتنی فوز بمرادی قبل ان اموت
نهر بالجر علی انه بدل من منیتی و یجوز رفعه علی انه خبر مبتداء محذوف ای هی
اعنی تلک المنیة نهر قوله تلاطم رکبتی صفه نهر و هو تفاعل من اللطم و معناه
بالفارسیة تواپخه زدن یقال لاطمه فتلاطما و التطمت الامواج ضرب
بعضها بعضا و اختار لفظ الماضی اظهار اللحرص والرغبة فی وقوع التلاطم
و ذلک لان الطالب اذا عظمت رغبته فی امر یکثر صورة ایاه ربما یتخیل
ذلک الامر حاصلا فیعبر عنه بلفظ الماضی فاظل منصوب باضمار ان جواب

التمنی ای اصیر انا املاء قربتی القربة بکسر القاف بالفارسیه مشک حکایت
همچنین در قاع بسیط فی مختار الصحاح القاع المستوی من الارض فوله
بسیط بمعنی المبسوط صفه کاشفه له مسافری کم شده بود و قوت
بتشدید الواو و قوتش بسکون نمانده و درمی چند برمیان داشت
بسیار بکردید راه بجای نبرد و بسختی هلاک شد و طایفه برسیدند
و درمها دیدند پیش رویش نهاده و برخاک این کلام نوشته
قطعه کر همه زر جعفری یقرار بتشدید الزاء للوزن دارد جعفری
دینار کبیر مشهور بانی نصیبه کالدنیا اخرجی فی دیار دیار نا مرد بی توشه
بر نمیکیرد کام بالکاف الفارسی الخطوة ای لا یقدر علی ان یخط خطوة و قد
یقرا بالکاف العربی بمعنی المراد دربیابان بسکون النون فقیر سوخته
را شلغم پخته به که نقره خام و نقره بالضم والسکون الفضة الغیر
المضروبة بالترکی کمش حکایت هرکز ای اصلا از دور زمان نالیده
بودم و روی از کردش بالکاف الفارسی اسم مصدر من کردیدن
کمام اسمان درهم نکشیده مکر وقتی که پایم برهنه مانده بود و استطاعت
پای پوش نداشتم بجامع کوفه درامدم دلتنک یکی را دیدم پای نداشت
سپاس و شکر نعمت حق بجای آوردم و بر بی کفشی صبر کردم بیت
مرغ بریان بچشم مردم سیر کمتر یعنی کمتر است از برک ترکه بر خوان
یعنی بر سفره که بر است از طعام وانک را دست کاه بالکاف
الفارسی بمعنی القدره فی اکثر استعماله و فی الاصل هو الذی یحرفه

العامه و یقولون درکاه کذا فی البحر الغرایب فقوله و قدرت
عطف تفسیری لما قبله بیت شلغم پخته مرغ بریانست حکایت
یکی از ملوک با تنی چند از خاصان در شکارکاهی بودند بزمستان
بکسر الزاء والمیم ای فی الشتاء از عمارت دور افتاده شب
درامد خانه دهقانی بالکسر والسکون ای الذراع دیدند ملک کفت
شب انجا رویم تا زحمت سرما بمعنی البرد بسکون الراء فیهما نباشد
یکی از وزرا کفت لایق قدر بلند پادشاهان نباشد التجا بخانه دهقانی
بیاء الوحده رکیک بمعنی ضعیف دست بردن همین جا خیمه
زنیم و اتش افروزیم دهقان را خبر شد ما حضری از طعام ترتیب
کرد و پیش سلطان برد و زمین ببوسید و کفت قدر بلند سلطان
بدین قدر نازل نشدی و لیکن نخواستند که قدر دهقان بلند
شود ملک را سخن کفتن او مطبوع امد شبانکاه بمنزل او نقل کردند
بامدادان خلعت و نعمت بخشید و در رکاب ملک قدمی چند می رفت
و می کفت قطعه ز قدر شوکت سلطان نکشت بفتح الکاف الفارسی
چیزی کم بمعنی ناقص از التفات بمهمان سرای دهقانی کلاه کوشه
دهقان بسکون ها کلاه بمعنی اکوشه کلاه و هذا مثل قولهم ماه پاره
بمعنی پاره ماه باقتاب رسید که سایه بر سرش افکند چون تو
سلطانی چون حرف تشبیه ههنا ای سلطان مثلک حکایت کدای
هول یعنی هولناک و مخوف و هو الفقیر یخاف کل احد و یستعیذ بالله

نومن ان یتصف بمثل هذا الفقر اشدید را حکایت کنند که نعمت
وافر داشت یکی از ملوک کفتش که می نماید که مال بی کران بفتح الکاف
العربی داری و ما را مهمی هست اکر برخی ای بعضی از ان دستکیری
کنی چون ارتفاع ولایت رسد وفا کرده شود ای یودی ذلک
الدین کفت لایق قدر بزرکوار خداوندجهان نباشد دست
همت بمال چون من کدا الوده کردن که جو جو بکدایی فراهم اورده ام یعنی
قد جمعته حبة حبة کفت غم نیست که بکافران میدهم فی بعض النسخ بتتر
میدهم الخبیثات للخبیثین بیت کر آب چاه نصرانی نه پاکست
جهود مرده می شوییم چه باکست بالباء العربی قالوا عجین الکلس
العجین فعیل بمعنی المعمول والکلس بالکسر والسکون طین احمر یبنی به
بالترکی اهجو و عجین الکلس من باب قطیفه لیس بطاهر قلنا یعنی
قلنا فی جوابهم لا باس بذلک لانا نشد به بالسین المهمله من سددت
الثلمه و نحوها اسدها سدا ای اصلحتها واو ثقتها شقوق جمع شق بالفتح
و بالاصل مصدر المبرز بتقدیم الراء المهملة علی الزاء المعجمة علی وزن المذهب
المیضاء ای الخلاء شنیدم که سر از فرمان ملک باز زد و حجت اوردن
کرفت و شوخ چشمی کردن بالترکی حشرلق ایلمک ملک فرمود تا مضمون
خطاب یعنی مقدار امر بزجر و توبیخ یعنی بسرزنش از و مستخلص
کردند بفتح اللام یعنی اخذوا منه المال المامور بالقهر والغلبه قطعه بلطافت
چون بر نیاید کام سر به بی حرمتی کشد ناچار هر که بر خویشتن نبخشاید

کر بخشد برو قوله کسی فاعل نخشد و قوله شاید جزاء الشرط وملخصه ای
من لم یترحم بنفسه لولم رحمه شخص اخر فلیق به **حکایت** بازرکانی
را دیدم که صد و پنجاه شتر بار داشت و چهل بنده خدمتکار شبی در جزیره کیش اسم مکان
مرا بحجره خویش برد و همه شب نیارامید از سخنهای پریشان کفتن که فلان
انبارم بفتح الهمزة وسکون النون ثم بالباء الموحده والزاء المعجمه یعنی
شرکیب بترکستانست وفلان بضاعت بهندستان واین کاغذ
قباله فلان زمینست قباله بفتح القاف بمعنی مکتوب قاضی وفلان
چیز را فلان ضمین ای کفیل است کاه کفتی که خاطر اسکندریه دارم
که هوای خوشست وکاه کفتی که دریای مغرب مشوشست سعدیا یک
سفر دیکر در پیشست اکر آن کرده شود بقیت عمر در کوشه بنشینم وترک
تجارت کنم کفتم آن کدام سفرست کفت کوکرد بضمتی الکافین الفرسین
پارسی بچین خواهم بردن شنیدم که عظیم قیمت می دارد وازانجا کاسه
چینی بروم آرم و دیبای رومی بهند وپولاد هندی بحلب وآبکینه
بالمد وکسر الکاف الفارسی یعنی قاروره حلبی بیمن وبردیمانی متاع ابلق
لطیف بپارس وازان پس ترک تجارت کنم وبدکانی بنشینم چندان
ازین ماخولیا فرو خواند که بیش بالیاء العربی طاقتش نماند کفت
ای سعدی تو نیز سخنی بکوی ازانها که دیده وشنیده کفتم **بیت** آن شنیدستی
که در صحرای غور بضم الغین المعجمه اسم مکان فی مختار الصحاح الغور تهامه
وما یلی الیمن والتهامه بلد والنسبة الیها تهامی ویوافقه ما ذکر فی بعض الشروح

بغتا دا دستور
بار سالاری یعنی سالار بار وهو التاجر لان السالار بمعنی السید وسید
جماعة اتخذهم الحمل ویصلحه هو التاجر دون المکاری کذا قال بعض الکمل کفت
چشم تنک دنیادار را قوله دنیادار مثل مالدار وخزینه دار وصف
ترکیبی بمعنی من یحب الدنیا ویطمع فیها وهو مضاف الیه لقوله چشم
تنک یا قناعت پر کند یا خاک کور **حکایت** مالداری را شنیدم ببخل
چنان معروف بود که حاتم طای بسخا وجود ظاهر حالش بنعمت دنیا آراسته
وخست نفس جبلی بکسر اللام المشدده همچنان در باطنش متمکن که نانی را بجانی
از دست ندادی وکربه ای هریره را بلقمه ننواختی من نواختن و
نوازیدن سرا دمان بالترکی اغشمق وسک اصحاب کهف را استخوانی
نینداختی فی الجمله یعنی محصل الکلام خانه او را کسی ندیدی در کشاده
یعنی مفتوح وسفره او را سرکشاده ومبسوط **قطعه** درویش بجز
بوی طعامش نشنیدی اعلم ان استعمال شنیدن بمعنی بوییدن
من المجرات المشهوره عند ارباب هذه اللغه وقیل بالاشتراک وعلی
هذا المعنی قال خواجه حافظ بوی بنفشه بشنو وزلف نکار کیر ومثله
کثیر فی کلامهم منه قوله نیوشش بدل بخور وغیر ذلک من سایر مشتقاتها ولکن یمکن
ان یقال تهنا ان هذا کنایه عن کمال امساکه وشدة منع طعامه عن الفقیر بحیث
لا یقرب منه حتی یشمه بل لا یعرفه الا بسماع رایحته من الغیر مرغ از پس
بکسر السین مضاف الی قوله نان خوردن او ریزه نچیدی ای لا یلتقط الطیر
کسرة من بقایا سفرته شنیدم که بدریای مغرب قوله راه مصر منقول متقدم

تقوله برکرفته وخیال فرعونی من الکبر والعجب وغیرهما در سر قوله توضی اذا
ادرکه الغرق بعض من الایة الکریمه اولها وجاوزنا ببنی اسرائیل البحر
فاتبعهم فرعون وجنوده بغیا وعدوا حتی اذا ادرکه الغرق قال آمنت
انه لا اله الا الله الذی آمنت به بنوا اسرائیل وانا من المسلمین الآن وقد
عصیت قبل وکنت من المفسدین فقوله فاتبعهم ای لحقتهم قوله بغیا وعدوا
ای باغین وعادین او للبغی والعدو وقوله ادرکه الغرق ای لحقه
قوله آمنت انه ای بانه ومن کسر الهمزة فباضمار القول ای آمنت وقلت
انه وقوله الآن ای قال جبرئیل او قال الله تعالی اتؤمن الآن وقد ایست
من نفسک ولم یبق لک اختیار وقد عصیت قبل ای قبل ذلک مدة عمرک
وکنت من المفسدین الضالین المضلین ناکاه باد مخالف کرد کشتی را بدانجا
چنانکه کفته اند **قطعه** با طبع ملولت چکند دل وهذا شکایة عن طبعه که نسازد
بکسر الباء بالترکی یراید وسمعته من بعض الکمل نساز وبفتح النون القافیه
شرطه بالفتح والسکون ضرب من الریح یقال له بالترکی قو تیرر ریح وقتی نبود
لایق کشتی دست دعا برآورد وفریاد بی فایده کردن کرفت قال
الله تعالی فاذا رکبوا فی الفلک هذا متصل بکلام محذوف دل علیه شرح حال
المشرکین سابقا ای هم علی ما وصفوا به من الشرکه فاذا رکبوا فی الفلک دعوا الله
مخلصین له الدین ای کائنین فی صورة من یخلص دینه لله تعالی من المؤمنین
حیث لا یذکرون الا الله تعالی ولا یدعون سواه فلما نجیهم الی البر واصنوا
اذاهم یشرکون ای عادوا الی حال الشرکه **بیت** دست تضرع چه سود

بنده محتاج را وقت دعا بر خدا وقت کرم در بغل بفتح الغین المعجمة الابط
رباعی از زر وسیم راحتی برسان یعنی بمحتاجان خویشتن هم
تمتعی برکیر ای تمتع انت ایضا من مالک بانواع التمتعات المباحه
بعد ما تصدقت به واحسنت الی الفقراء ولا تجعله لورثتک التی هی
اعدائک ∴ چون که این خانه از تو خواهد ماند خشتی از
سیم وخشتی از زر کیر ای افرض جداره مبنیا من لبنات
متنوعة لبنة من فضه ولبنة اخری من ذهب ولا تصرف مالک الی
تزیینه وتذهیبه بل الی التصدق والتمتع آورده اند که در مصر اقارب
درویشی داشت وکان له فی المصر ورثة اقربا فقراء ببقیت مال
او توانکر شدند جامهای کهن بمرک او بدریدند وخز بفتح الخاء المعجمه
والزاء المعجمه المشدده اسم دابة وسمی الثوب المتخذ من وبرها خزا ایضا
وفی بحر الغرایب یقال انها ای تلک الدابة غنم البحر ودمیاطی متاع معروف
عند اهله بریدند برای دوختن قبا هم دران هفته یکی را دیدم
از ایشان بر بادپایی را روان وغلامی پری پیکر در پی او دوان
صفه مشبه من دویدن با خود کفتم **بیت** وه که کر مرده بازکردیدی
ای لو رجع المیت تا با بیان قبیله وپیوند هو من یتصلک من الاقارب
والاقارب رد میراث سختتر بودی وارثان را ز مرک خویشاوند
بمعنی قریب وحمیم کذا فی بحر الغرایب بسابقه معرفتی که در میان
ما بود آستینش بکشیدم وکفتم **قطعه** بخور ای نیک بخت وسیرت مرد یعنی
جمع کرده

وای خرب مردو سره بفتح السين المهملة بمعنى المقبول والمطبوع من
كل شيء كان اصله كه ان بمراد وصله تكون تحت بالضم النون والكاف
الفارسي بمعنى المنتكس كرد وكرد بكسر الكاف الفارسي في الاول وفتح
الكاف العربي في الثاني بمعنى جمع كرد وبخورد بتراز بفتح الى ولتناسب
مرد في الوزن حكايت صيادى ضعيف را ماهى قوى در دام افتاد طاقت
ضبط ان نداشت ماهى برو غالب امد ودام از دستش در ربود و
رفت شد بمعنى رفت وقد مر نظيره في قوله جان شد واواز
نيامد غلامى كه اب جوى بالاضافه آرد اب جوى امد وغلام
ببرد دام هربارى ماهى اوردى ماهى اين بار رفت ودام ببرد
ديكر صيادان دريغ يعنى حيف خوردند وملامتش كردند كه چنين
صيدى در دامت افتاد ونتوانستى نكاه داشتن اى لم تتمكن و
لم تقدر على حفظه وضبطه كفت اى برادران چه توان كرد مرا روزى نبود يعنى
رزق ونصيب نبود وماهى را همچنان روزى مانده بود حاصل صياد بى روزى
در دجله ماهى نكيرد وماهى بى اجل بر خشكى نميرد حكايت دست وپاى
بريده يك شخص هزار پاى را بكشت قيل هزار پاى حيوان كثير الرجل
يقال له في التركي قرق ايغلو صاحب دلى برو بكذشت وكفت سبحان
الله با هزار پاى كه داشت چون اجلش فرا رسيد از بى دست
پاى نتوانست كريخت قطعه چو ايد زپى بفتح الباء الفارسي وسكون
الياء بمعنى العقب دشمن جان ستان وصف تركيبي ببندد

اجل

اجل پاى مرد دوان. دران دم كه دشمن پياپى رسيد. كمان كيانى نشايد
كشيد كيان بفتح الكاف العربي اى قوس قوى ينسب الى ملوك
كيان قال في بحر الغرايب المشروح كيان يجىء على ثلثه معان الاول بمعنى
بيوت الاعراب البرية والاكراد والتي تتخذ وبها من اللبود والثاني بمعنى
الطبايع ومنه قول اللطيفي اى كيان بركمان كر شكر نعمت غافلند يارب
اين ناز نعيم ودولت ورفعت چراست والثالث جمع كى بمعنى
پادشاه بزرك كذا قال واصله ان ارباب تواريخ العجم قسموا الملوك الماضية
من عجم ايران على اربعة مراتب الاول ملوك پيش وان الثاني
ملوك كيان ومنه قولهم كمان كيانى والثالث ملوك اشكانيان الرابع
ملوك ساسان حكايت ابلهى را ديدم سمين فربه وخلعتى دربر اى عليه ثمين
ومركب تازى اى فرس عربى در زير وقصب مصرى هو نوع من
القماش المنسوجة بالابريسم قال في البحر قصب في العربي بمعنى نى وفي الفارسي
هو الذي يقال في التركي قصبه حريا من القصابه وهي الثوب الذي يشد به
النساء روسهن بر سر يعنى قصب مصرى پيچيده بر سرش كسى كفت اى
سعدى چكونه مى بينى اين ديباى معلم على صيغة المفعول من اعلم الثوب اى
جعله ذا علم وهو سحيتين قطعة من الثوب تخاط في مكتبه وهو مجهور في زماننا
شعر هذا برين حيوان لا يعلم كفتم خطى زشتست كه باب زر نوشته است
قد شابه بالورى اى بهكى اكرم حمار ناعل شابه والتنكير للتحقير وانما نصب
عجلا وان كان الظاهر رفعه على البدلية من حمار ليكون اقتباسا من قوله تع

واتخذ قوم موسى من بعده من حليهم عجلا جسدا له خوار الحلى بضم الحاء وكسر اللام
والياء المشددة جمع حلى المراة بفتح الحاء وكسرها وسكون اللام وهو ما تحلى به
من الذهب والفضة وقوله جسدا اى بدنا ذا لحم ودم او جسدا من الذهب
خاليا عن الروح وانتصاب عجلا في الاية على انه مفعول اتخذ وفي البيت على
الحكاية او بتقدير اعنى جسدا بدل من عجلا فيهما قوله خوار صفة جسدا كذا في
مختار الصحاح خار الثور يخور خوارا بالضم الخاء اى صاح بيت با آدمى نتوان
كفت مانند اين حيوان يعنى نتوان كفتن كه اين حيوان با آدمى مى ماند
بجل كما ترى في النظم بكر دراعه بضم الدال وتخفيف الراء للوزن واصله بتشديد
الراء واحدة الدراريع في مختار الصحاح ادرع الرجل اى لبس الدرع و
درع الحديد مونثة ودرع المراة قميصها وهو مذكر وقد صحت في بعض النسخ
المعتمدة بكسر الدال وفسرت بالطيلسان وسمعت من بعض الكمل ان الدراعة
الداعى هكذا صححها في تاليفه دستار ونقش بيرونش نكر و بفتح الكاف الفارسي امر من
در همه اسباب وملك هستى او كه هيچ چيز نيابى حلال جز خونش شعر
شريف اكر متضعف شود خيال مبند. كه پايكاه في بحر الغرايب پايكاه
وكذا پاكاه بحذف الياء الحى بمعنى الحر الذي يوضع عليه القدم في السلم
وبمعنى المستراح وبمعنى المرتبه وهى المراد ههنا بلندش ضعيف خواهد
شد. ور استانه سيمين بميخ زر بزنند. كمان مبر كه يهودى شريف خواهد
شد يعنى لا تزعم ان الشريف ينتقص بانتقاص شانه وعلو مكانه بسبب
كون معاشه ضعيفا ضيقا وكذا لا يرفع قدر اليهودي بكثرة ماله وسعة حاله

بكسر العين من الضعف
بالفتح ضد القوة ص

مطايبه وزوى كدايى را بياء الوحدة فيهما كفت شرم ندارى از براى
جوى سيم اى لاجل الفضة مقدار الشعير دست به پيش هر لئيم وناكس
دراز ميكنى كفت بيت دست درازى بالياء الوحدة المصدري الداخل
على الوصف التركيبي پى بفتح الباء الفارسي وكسر الياء بعده يك حبه سيم
به كه ببرند بدانكى ونيم اى بدانق واحد ونصف دانق واعلم ان المثقال
وهو الدينار عشرون قراطا والدرهم اربعة عشر قراطا فسبعة مثاقيل يكون
مائة واربعين قيراطا فعشرة دراهم يكون كذلك وكل قيراط خمس شعيرات
فالمثقال ما يكون كل سبعة منها عشرة دراهم ويتعلق به احكام الزكوة والخراج
ونصاب السرقة والديات والمهور كذا في شرح الوقاية ودانق بكسر
النون وفتحها سدس الدرهم معرب دانك كذا في مختار الصحاح وبحر
الغرايب حكايت مخنث زنى يعنى زور بازوى حكايت
كنند كه از دهر مخالف بجان امده بود واز حلق بالحاء المهملة فراخ دست
بكسر التاء مضاف الى تنكى بفغان امده شكايت وفي بعض النسخ مشورت
پيش پدر برد واجازت خواست كه عزم سفر دارم مكر بفتح الكاف
الفارسي بقوة بازوان جمع بازو دامن كامى بكف ارم بالكاف العربي
وياء الوحدة بيت فضل وهنر ضايعست تا ننمايند. عود بر اتش
نهند مشك بسايند. اى يظهر حالها وتتضح كمالها في الحجر سايدن بمعنى
سحق كردن. پدر كفت اى پسر خيال محال از سر بدر كن. اى لا تتفكر ولا تخيل
ذلك المذكور. وپاى قناعت در دامن سلامت كش. بفتح الكاف العربي

که بزرگان گفته اند دولت نه بکوشیدنست چاره کم جوشیدنست یعنی
لا تحصل الدولة بالکسب والمجاهدة بل لا علاج لها الا قلة الاضطراب والتسلیم
الی الملک الوهاب بیت پس شنواندر گفت و امن دولت بزور کوش
بالکاف العربی اسم مصدر من کوشیدن کدانش من دانستن وقد مر نظیره
غیر مرة بی فایده است وسمه بسکون السین ما یختضب به وکسر السین
ایضا لغة کذا فی مختار الصحاح بالترکی راستق هذا وقیل الوسمه بمعنی الکی
من وسمه اذا اثر فیه بسمة وکی برابروی کور بیت اگر بهر بفتح الهاء وسر
موت هزد وصد باشد هنر نکار نشاید چو بخت بد باشد
بخت نور مند دارون بخت کلاهما وصف ترکیبی یعنی بخش طالع
ومنه قول اللبیبی ندانم بخت را با من چه کینست بکه نالم بکی زین
بخت وارون بازوی بخت به که بازوی بخت پسر گفت ای
فایده سفر بسیار است از نزهت بمعنی شادی خاطر وجذب فواید
ودیدن عجایب وشنیدن غرایب وتفرج بلدان بالضم والسکون
جمع بلد بفتحتین ومحاورت بالحاء المهملة وتجمل بالجیم خلان بالضم والتشدید
جمع خلیل وتحصیل جاه وادب مزید مصدر میمی ای زیاده مال ومکسب
ومعرفه یاران وتجربه روزگاران چنانکه سالکان طریقت گفته اند
بیت تا بدکان وخانه درگروی بکسر الکاف الفارسی وباء الخطاب
یعنی تا دام کنت مشتغلا بالدکان والبیت ومحبوسا فیهما کالمرهون
ولم تخرج الی السیر والسفر هرگز ای خام ادمی نشوی برو اندر جهان

تفرج کن بیش ازان روز کز جهان بروی پدر گفت ای پسر منافع بدین
نمط واسلوب که بیان کردی بی شمار است ولیکن مسلم پنج طایفه راست
اول بازرگان را که با وجود نعمت ومکنت بمعنی قدرت غلامان وکنیزکان
جمع کنیزک کذا قیل فی البحر کنیز وکنیزک کلاهما لغتان بمعنی الجاریة و
لعل قوله کنیزان جمع کنیز واما کنیزک فجمعه علی کنیزکان ودلاویز وصف
ترکیبی وشاگردان چابک دارد هر روز بشهری وهر شب بمقامی
ودر هر لحظه از نعیم دنیا متمتع می شوی بیت منعم بکوه ودشت و
بیابان غریب نیست هر جا که رفت خیمه زد وخوابگاه ساخت
وانرا که بر مراد جهان نیست دست رس در زاد وبود خویش
ای فی مولده ووطنه الاصلی غریب است وناشناخت ای
منکور غیر معروف دوم عالمی بکسر اللام که بمنطق بفتح المیم وکسر الطاء
مصدر میمی بمعنی النطق یعنی بکلم شیرین وقوت بتشدید الواو فصاحت
ومایه بلاغت هرجا که رود بخدمتش اقدام نمایند واکرام کنند شعر وجود
مردم دانا مثال زر طلاست والطلا فی الاصل ما یستوعب الشیء وزر بالترکی
یلدوز التونی وشدد زر ههنا للشعر واستعمل طلا ههنا بمعنی الخالص بسبب
انهم لا یتخذون الطلا الا من الذهب والفضة الخالصین لاعصار الاصلی
لان الطلا ینبی عن الترحرف والمقام اثب عنه که هر کجا که رود قدر قیمتش
دانند بزرگ زاده نادان بشهر واماند قال فی بحر الغرایب والمعنی بازمانگی
کرد یقال واکردن بالترکی کروابلک یعنی گشادن وکذا واداشتن

بالترکی کروطتق یعنی منع کردن وقد یجیء والتحسین اللفظ مثل قول الشاعر
دلبر عیاره که خنده زد وول ربود روی وفا واهشت روی جفا اخود
وایضا لفظ وا اسم جنس یطلق علی المطعومات المطبوخه مثل غوره وا وسماق
وا وسماق وا وبلغور وا وشکنه ویکون ایضا ادات مصاحبة ومقاربة
بمعنی با الی ههنا کلامه بعینه ولعل واهشت اماه بمعنی باز او التحسین
اللفظ وقد یقال شهر بفتح الزاء واللفظ واحد فی البهلوی یستعمل بمعنی مکتوب
الحاکم من القضاة والامراء وغیرهما وقوله ماند من ماندن بمعنی مشابه شدن
لا من ماندن کما فی التوجیه الاول یعنی شریف النسب اذا کان جاهلا
یشبه بمکاتیب الحکام که در دیار غربتش بهیچ نستانند سیوم خوب
رویی که درون صاحب دلان بمخالطه او میل کنند وصحبتش را غنیمت شناسند
وخدمتش را منت دانند که گفته اند اندکی جمال به از بسیاری مال روی زیبا
مرهم دلهای خسته وکلید ای مفتاح درهای بسته بیت شاهد یعنی
محبوب انجا رود که عزت وحرمت بینند ورقبرانند بقهرش الشین راجع
ای شاهد وقوله پدر ومادر خویش فاعل قوله برانند پر طاووس بالفارسی
وتشدید الراء بر اوراق مصاحف دیدم گفتم این منزلت تا والخطاب
او بالتاء الاصلیه بمعنی المرتبه از قدر تو می بینم بیش بالباء العربی یعنی
زیاده گفت خاموش ای اسکت که هر کس جمالی دارد هر کجا پای نهند دست
ندارند بیش بالفارسی بیت چون در پسر موافقت ودلبری بود
اندیشه نیست گر پدر از وی بری بود او گوهر است گو صدفش در میان مباش در یتیم را همه کس مشتری

بوحبا رم خوش اوازی که بحنجره داوودی آب از جریان ومرغ از طیران
باز دارد ای بمنع ومنسک پس بوسیلت این فضیلت دل مردمان صید
کند وارباب معنی بمنادمت ومعاشرت او رغبت نمایند شعر
سمعی ای سماع واصغائی مرفوع تقدیرا بالابتداء قوله الی حسن تحسین الاغانی
جمع اغنیه مثل الامانی جمع امنیه خبره ومن استفهامیه مبتداء واذا
اسم اشاره فی محل الرفع خبره الذی حبس وهو بالجیم وتشدید السین المهملة
یعنی مس بیده والموصول مع صلته صفة ذا والمثانی مفعول حبس وسکون
الیاء لاجل الضرورة الشعریة قیل وقد جاز ذلک فی السعة ایضا نحو اعط القوس
باریها وفیه بحث لا یخفی والمثانی جمع مثنی وهو من الاعداد ما کان علی
وتیرین والمثالث ما کان علی ثلثه اوتار وفی بعض النسخ المعتمدة من
ذا الذی حس المثانی بفتحتی الحاء والسین المهملتین صفة مشبهه مرفوعه علی انه خبر
مبتداء محذوف هذا والمقصود منه ترجیح الاصوات الطبیعیه الحلقیه علی نغمات
الالات الصناعیة وعن النبی ع م حسن الصوت مما انعم الله تعالی علی صاحبه
من الناس وقیل فی قوله یزید فی الخلق ما یشاء هو الصوت الحسن وذم الله تعالی
الصوت الغلیظ فقال ان انکر الاصوات لصوت الحمیر ومن مشاهیر الخبر
ان الله تعالی اعطی داوود والنبی ع م من حسن الصوت ما لم یعط احدا من خلقه
وکان اذا قرأ الزبور استمع لقرائته الجن والانس والطیور والوحوش
وکانت الوحوش تؤخذ باعناقها وتنشعر وقال علیه لابی موسی الاشعری
حین سمع قرائته لقد اوتی هذا مزمارا من مزامیر داوود والمزمار الصوت الحسن

وكذا في شرح المشارق وسئل الجنيد ره ما بال الانسان يكون هاديا فاذا سمع
السماع اضطرب فقال ان الله تعالى لما خاطب الذر في ميثاق الاول بقوله الست
بربكم قالوا بلى استغرقت عذوبة سماع ذلك الكلام الارواح فاذا سمعوا السماع
حركهم ذكر ذلك بيت چه خوش باشد آواز نرم وحزين في مختار الصحاح يقال
فلان يقرأ بالحزن اذا رقق صوته ؛ بگوش حریفان مست صبوح ؛ به از
روی زیباست آواز خوش ؛ که آن حظ نفس است این قوت روح
پنجم ای الخامس من تلك الطائفة الخمسة المعدوده پیشه وری بیاء الوحده که
نحو الغرایب در ادات نسبت معناه باتری که لو تیال پیشه ور ومایه ور باتری
صنعتلو مایه لو وچی رایض بمعنى اکثر باتری ومنه قوله قبیل الباب الرابع
ورنبود وبر بخواهد بیشه ایضا اذا دخل الواو العاطفة على لفظ ار التي هي اداة
الشرط بحذف الالف لفظا وخطا فيقال ور بمعنى واگر هذا كلامه بعينه
بسعی بازو کفافی حاصل کند تا آب روی از بهر نان ریخته نشود خردمندان
گفته اند بیت گر بغریبی بیاء المصدری رود از شهر خویش سختی ومحنت
نبرد بالنجاب بنه دوز وصف ترکیبی فاعل نبرد باتری اسکی وزنجاری
رفته از مملکت مغروره گرسنه خسبد ملک بکسر اللام فاعل خسبد وهو
من خسبیدن بمعنى خفتن وقوله نیم روز قيل انه ظرف فقد والظ انه ظرف
لقوله گرسنه خسبد چنین صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت خاطر
وداعیه طیب عیش اما آنکه ازین جمله بی بهره است بخیال باطل در جهان برود
ودیگر کسش نام ونشان نشنود چنانچه گفته اند بیت هر آنکه گردش گیتی

بالكاف الفارسي فيهما بكين بفتح الباء والصله وكسر الكاف العربي اورقات
بغیر مصلحتش رهبری کند ایام یعنی روزگار ؛ کبوتری که دگر آشیان
نخواهد دید بالنون النافية وقد يقرأ نخواهد بضم الباء بمعنى اشتياق
دیگر نخواهد دیدن والحق هو الاول ؛ قضا همی بردش تا بسوی دانه ودام
پسر گفت ای پدر قول حکما را چگونه مخالفت کنم که گفته اند رزق اگر چه مقسوم
است باسباب حصول آن تعلق شرطست وبلا اگر چه مقدر است
از ابواب دخول آن احتراز واجب بیت رزق اگر هر چند بی
اگرچه وچند في الاصل سؤال عن العدد وبمعنى الاستفهامية بی گمان
برسد شرط عقلست جستن از درها ؛ ورچه کس بی اجل نخواهد مرد ؛ تو
مرو در دهان اژدرها ؛ درین صورت که منم با پیل دمان بزنم ای اضربه
كذا سمعت وبا شیر ژیان بفتح الزاء الفارسي آنچه در امکانم مصلحت آنست
که سفر کنم که ازین بیش طاقت بی نوائی ای بی زادی ندارم
بیت چون مرد در افتاد ز جای ومقام خویش دیگر چه غم خورد همه
آفاق ای اطراف جای اوست شب هر توانگری بسرائی همی رود درویش
هر کجا که شب آمد سرای اوست اورا مقام مسکن منزل چه حاجت
هر جا که می رود همه ملک خدای اوست این گفت وهمت خواست
وپدر را وداع کرد بفتح الواو وکامر وروان شدی بهنگام در
وقت رفتنش شنیدند که می گفت بیت هنرور که بختش نباشد بکام
بجای رود کش تقدیم الضمیر کامر غیر ندانند نام ای نامش یعنی
یعنی کسش ندانند

صاحب هنر چونک بخت او بمقتضای مرادش نباشد بجایی می باید رفتن
که در آنجا نامش ندانند برسید یعنی روان شد تا که برسید بکناره ای که
سنگ او بر سنگ همی آمد وآوازش بفرسنگ می رفت بیت سهمگین بالكاف
الفارسي یعنی هولناک وخوفناک وسهمناک لفظ فارسي بمعنى الخوف
آبی که مرغ آبی یعنی مثل البط والوز وقد يقال المراد به هو الاوز وفي القنقني
اللغه در وایمن نبودی کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربودی
گروهی بضم الكاف الفارسي یعنی طایفه مردمان را دید هر یک بقراضه
بضم القاف ای ریزه زر در معبر بکسر الميم وفتح الباء کشتی گذرگاه كذا في الصحاح
نشسته ورخت سفر بسته جوان را دست عطا بسته بود وبسبب فلاکت
وفلاکت زبان ثنا در کشید چندانکه زاری کرد یاری نکردند وگفتند
بیت بی زر نتواند که کند بر کسی زور ؛ ور زر داری برو نه محتاج بزور
ملاح بی مروت از و بخنده بگردید بالكاف الفارسي وگفت شعر زر نداری
نتوان رفت بزور از دریا ؛ زور ده مرد چه باشد زر یک
مرد بیار جوان را ازین طعنه ملاح دل بهم بر آمد خواست که از و انتقام
کشد کشتی رفته بود آواز داد که اگر بدین جامه که پوشیده ام قانع شوی
دریغ نیست ملاح یعنی کشتی بان طمع کرد وکشتی را باز گردانید بدوزد
مضارع من دوختن شره بفتحتين وسكون الهاء غلبة الحرص وقد شره
من باب علم فهو شره دیده هوشمند یعنی عاقل دراز دطمع مرغ وماهی
ببند چندان که دست جوان بریش وگریبان ملاح رسید اورا بخود در کشید

وبی محابا بضم الميم قيل محابا ههنا لفظ فارسي والعربي والمحابات یعنی
بی باک وبلا محابات قز و کوفت بالكاف العربي یارش از کشتی بدر آمد کشتی
کند یعنی مظاهرت ومعاونت کند همچنان درشتی دید پشت بگردانیدند
مصلحت آن دیدند که با او مصالحت کنند وباجرت بضم الهمزه کشتی مسامحه
یعنی جوانمردی نمایند بیت چو پرخاش بضم الباء الفارسي بمعنى
حرب وجنگ بینی تحمل بیار که سهلی ببندد در بکسر الدال کارزار بالزاء
المعجمه بين الرائين المهملتين الساكنين اي يغلق الرفق باب الحرب ويسكن
فتنه ؛ لطافت کن آنجا که بینی ستیز ؛ نبرد بتشديد الراء قز نرم را تیغ تیز
بالتاء المكسوره بكسرة مجهوله وقز بفتح القاف والزاء المخففه بمعنى ابریشم
كذا في البحر وبالتشديد معرب كذا في مختار الصحاح ؛ بشیرین زبانی و
لطف وخوشی ؛ یعنی متمکن وقادر می شوی که پیلی توانی بمویی بیاء الوحده
فیها کشی بیاء الخطاب بقدر ماضی در قدمش افتادند وبوسه چند نفاق
بر سر وچشمش دادند وبکشتی درآوردند وروان شدند تا برسیدند
بستونی بضم السين المهملة والتاء المخففه بمعنى عمود که از عمارت یونان
در آب ایستاده بود ملاح گفت کشتی را خللی هست یکی از شما که دلاور
تر است ومردانه ور زورمند باید که برین ستون رود وریسمان کشتی
بگیرد تا عمارت کنیم فلکش را جوان بغرور دلاوری که در سر داشت
از خصم دل آزرده یعنی متاذی القلب نیندیشید وقول حکما را کار
نفرمود که گفته اند هر کرا رنجی بدل رسانیدی اگر در عقب آن صد

راحت رسانی از یاداشس بالباء الفارسی بمعنی العوض آن یک ریح نمی
ساس که پیکان از جراحت بدر اید ای تخرج نصل ذلک السهم من الجراحه وازار
او ورد دل بماند فی الجواهر آزار بالمد اسم مصدر من ارزون ویجی ایضا صیغه امر و
فی بعض الرکب بستعمل صفه مثل دل ازار والمراد ههنا هو المعنی الاول بیت
چه خوش گفت بکتاش با خیلتاش سمعت من بعض الکمل انه قال بکتاش اسم
لمصاحب پادشاه وخیلتاش بمعنی صحرانشین کالاکراد وقیل انهما اسمان
لشخصین ∴ چو دشمن خراشیدی ایمن مباش بیت مشو ایمن که تنگ دل گردی
چو دستت ولی بنگ اید قوله مشو جزا مقدم للشرط المؤخر اعنی قوله چو ز دست
اه سنگ بر باروی حصار مزن که بود گر حصار سنگ اید یعنی یحتمل ان یقع
علیک حجر من القلعه چندانکه مفقود گشتی بکسر المیم وسکون القاف یعنی
زمام سفینه بر ساعدش بپیچید و بر بالای ستون رفت ملاح زمام از کفش
بفتح القاف المشدده فی الاصل در ربود و کشتی براند و برفت بیچاره در ای
متحیر بماند روزی دو بلا دمحنت دید و سختی کشید سیوم روز خابش گریبان
ای خابش گریبان گرفت و با بش انداخت بعد از شبان روزی دیگر
ای بعد از یوم ولیله بکنار افتاد از حیاتش رمقی بفتحتین بقیه الروح مانده
بود برگ درختان خوردن گرفت و بیخ گیاهان بکسر الکاف العربی یعنی
اصول النبات تا براوردن تا اندک قوت یافت سر در بیابان نهاد
و برفت تا تشنه و گرسنه و بی طاقت شد ناگاه بسر چاهی رسید قومی را
دید برو گرد آمده بودند و شربتی اب به پشیزی ای بفلس واحد می اشامیدند

جوان را پشیزی نبود آب طلب کرد و ابا بکسر الهمزه مصدر ابی یابی یعنی
امتناع کردند دست تعدی دراز کرد میسر نشد تنی چند را فرو کوفت مردان
غلبه کردند و بی محابا بزدند قطعه پشه بالباء الفارسی بکذا صح فی النسخ
المعتمده وهی البقه وقال فی الصحاح الفارسی یجوز ذلک بتخفیف الشین وتشدیدها
چو پر شد بزند پیل را با همه مردی و صلابت که اوست یعنی که دراوست
مورچگان را جمع مورچه مثل خواجه کان فی جمع خواجه چو بود اتفاق شیر
ژیان را بدرانند پوست مفعول درانند یعنی بدرانند پوست شیر ژیان
را بحکم ضرورت در پی کاروان افتاد و برفت شبانگاه برسیدند بمقامی
که از دزدان بر خطر بود بالخاء المعجمه کاروانیان را دید لرزه بر اندامش
افتاده و دل بر هلاک نهاده گفت اندیشه مدارید یکی منم درین میان پنجاه
مرد را جواب دهم و دیگر جوانان هم یاری دهند مردمان را
بلاف او دل قوی شد و بصحبت او شادمان گشتند بفتح الکاف
الفارسی و بزاد و ابش دستگیری کردند جوان را آتش معده
بکسر العین بالا گرفته بود ای قد کانت ملتهبه و عنان صبر و طاقت
از دست رفته لقمه چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند شربت
اب از پی ان بیاشامید تا دیو درونش بیارامید و بخوابش
در ربود و بخفت پیرمردی پخته و جهاندیده در کاروان بود گفت ای
یاران بسکون النون من ازین بدرقه علی وزن فعلله بالترکی قلاوز
اندیشناکم نه چندان که از دزدان چنانکه حکایت کنند که عربی

را درمی چند بود و شب از لوریان بمعنی دزدان وقیل اصله طایفه یقال لهم
بالترکی قره جلو تنها خوابش نبردی یکی از دوستان نزد خود آورد تا وحشت
تنهایی بدیدار او منصرف گرداند و شبی چند در صحبت او بود چندان
که درمهاش ای درهمهای عرب وقوف یافت ببرد و بخورد و سفر
کرد بامدادان عرب را دیدند عریان و گریان بکسر الکاف الفارسی
صفه مشبهه من گریستن گفتند حال چیست مگر درمهای ترا دزد برد گفت
لا والله بدرقه برد نه دزد قطعه هرگز ایمن ز مار ننشستم تا بدانستم
انچه خصلت اوست یعنی لما علمت خصله الحیه واخلاقها انقطعت عن
مصاحبها وکنت منه علی حذر دایما . زخم دندان دشمنی بیاره الوحده
ترا است . یعنی بدتر است فاصل قوله بتر است تشدید التاء وانما
خففت ههنا للوزن و قوله که نماید بچشم مردم دوست صفه لدشمن
قوله نماید مضارع مجهول فاعله ضمیر دشمن و قوله دوست مفعول ثان نماید
یعنی زخم دندان دشمن دوست نمای تر است از دشمنان صریح
فقد تمت ههنا الحکایه التی حکاها پیرمردی پخته فلما اتمها قال چه دانید
ای یاران بکسر النون من که این جوان هم از جمله دزدان باشد
و بعیاری فی مختار الصحاح یقال رجل عیار ای کثیر الطواف والحرکه در میان
ما تعبیه شده باشد فی المصادر التعبیه عطرامیختن وهی ههنا عباره عن کونه
مترقب الحال تا بوقت فرصت بسکون الثاء والثانی یاران را خبر کند
بس مصلحت ان می بینم که مر او را خفته بگذاریم قد ذکرنا من الهجران خرج

پایرهم

علی حینین احدهما بمعنی العدد و بمعنی اللام التعلیلیه والعله ههنا صلته
لا لواحد منهما جوانان را تدبیر پیر استوار امد و مهابتی از مشت زن در
دل گرفتند رخت برداشتند و جوان را خفته بگذاشتند انگاه خبر
یافت که افتاب بر کتفش تافت ای لم یتنبه من نومه الی ان تطلع علیه
الشمس واثرت حرارتها فیه سر برآورد و کاروان را ندید بیچاره بسی
بگردید و ره بجای نبرد تشنه و بی نوا فی الصحاح الفارسی نوا بالفتح
لفظ فارسی بمعنی النعمه والغنی و بالضم اسم مقام من المقامات
المذکوره فی الموسیقی و فی بعض الکتب کلاهما بالفتح انتهی کلامه والمراد ههنا
هو المعنی الاول واما النوی العربی الذی هو جمع نوات التمر فلا تعلق له فی
هذا المقام روی بر خاک و دل بر هلاک نهاد و با خود همی گفت شعر من
ذا الذی یحدثنی ای من الذی یکالمنی وزیل کرته الوحش عنی و ذم علی صیغه المجهول
العیس بالکسر جمع اعیس کبیض جمع ابیض وهو الابل التی یخالط بیاضها شی
من الشقره وقیل هو کرایم الابل والواو للحال وقد معقده ای والحال انه قد دیس
بالعیس وسبقت بالسرعه فبقیت منفردا فی مختار الصحاح زم ای تقدم
فی السیر هذا وقد یقال زم فعل من الزمام بمعنی خطم ای علق الزمام علی
راس العیس وهو کنایه عن ذهابه به ولا یخفی ما فیه من التکلف وقال البعض
من متصلف بحس هذا الکتاب الفاظ ذوات القعاع ترکناها حذرا عن الاملال
ما بمعنی لیس وللغریب ضرر مقدما سوی الغریب امشی پیش اود درین
سخن بود که پادشاه زاده در پی صید از لشکریان دور افتاده بود

بالای سرش فرا رسید و این سخن بشنید و در هیئتش نظر کرد صورة
ظاهرش پاکیزه و دید و حالتش پریشان پرسیدش که از کجایی و بدین جایگه
مقصود من جایگاه چگونه افتادی برخی ای بعضی از آنچه بر سرش گذشته
بود اعادت کرد ملک زاده را بر وی رحم آمد خلعت و نعمت داد و معتمدی
همراه او کرد تا بشهر خویش باز آمد پدر بدیدن او شادمانی کرد و بر
سلامت حالش شکر گفت شبانگه از آنچه بر سر او رفته بود از حالت کشتی
و جور ملاح و جفای روستایان ای الاتراک القروية و غدر بفتح الغين
المعجمة و سكون الدال المهملة ترک الوفا کاروانیان با پدر همی
گفت پدر گفت ای پسر نگفتمت هذا من قبیل الاستفهام الانکاری
در وقت رفتن که تهی دستان را دست دلیری بسته است
و پنجهٔ شیری شکسته بیت چه خوش گفت آن تهی دست سلحشور
جوی زر ای الذهب مقدار شعیرة بهتر از پنجاه من زور المن بالتشدید
بمعنی المناء وهو رطلان والجمع امنان کذا فی مختار الصحاح و یقرأ
ههنا بالتخفیف للوزن پسر گفت ای پدر هر آینه تا رنج نبری
گنج برنداری و تا جان در خطر ننهی بر دشمن ظفر نیابی و تا دانه پریشان
نکنی خرمن برنگیری نبینی که باندک مایه رنجی که بردم چه مایه گنج آوردم
و به نیشی که خوردم چه مایه نوش حاصل کردم فی بحر الغرایب نیش
بالکسرة المجهولة بمعنی نیشتر وسوالة الفصد بها و بمعنی نیشتر کل حیوان
مثل النحل و العقرب والحیة وغیر ذلک واما نوش فهو یجی علی خمسة معان بمعنی الشرب

اسم مصدر و صیغه امر من نوشیدن و وصف ترکیبی مثل نوش
دارو و کذا دارو نوش و بمعنی العسل والسکر و غیر ذلک من
الاشربة الحلوة و یجی لشجرة صنوبر ابدا الا من لفظه نوژ بالزاء الفارسية
و ههنا علی معنی الرابع مثنوی گرچه بیرون ز رزق نتوان خورد
در طلب کاهلی نشاید کرد غواص اگر اندیشه کند کام نهنگ هرگز نکند در
گرانمایه بکسر الکاف الفارسی یعنی لولو ثمین چنگ بالجیم الفارسی
حکمت اسیا سنگ زیرین متحرک نیست لاجرم تحمل بار گران می کند
قطعه چه خورد شیر شرزه بفتح الشين المعجمة و سكون الراء المهملة ثم بالزاء
المعجمة العربية الان نون والغضوب کذا فی الصحاح الفارسی در بن غار
یعنی لا یاکل الاسد الصیاد شیئا ما دام یسکن فی قعر الکهف و لم یخرج
الی الصید فقوله چه خورد من قبیل الاستفهام الانکاری کذا قوله باز
باز افتاده چه قوت یعنی توشه بود که تو در خانه صید خواهی کرد
دست و پایت چو عنکبوت بود پدر گفت ای پسر درین نوبت فلک
ترا یاوری بالیاء التحتانية و فتح الواو یعنی معاونت کرد و اقبال
رهبری بسکون اللام تا گلت از خار و خارت از پای بدر آید
و صاحب دولتی بتو رسید و بر تو بخشید و ترحم کرد و کسر حال ترا به
تفقدی جبر کرد فی مختار الصحاح تفقد الشی طلبه بعد غیبته والجبران
تغنی الرجل من فقره وان تصلح عظمه من کسر کاهم و چنین اتفاق
نادر افتد و بر نادر حکم نتوان کرد بیت صیاد نه هر بار شغالی گیرد

نکند ح

شغال بالغین حیوان شبیه بالثعلب یقال له بالترکی چقال افتد
که یکی روز پلنگش الشین راجع الی الصیاد بخورد مثل چنانکه یکی از
ملوک پارس نگینی بکسرتی النون والکاف الفارسی فص الخاتم گرانمایه
ای الثمین بر انگشتری داشت باری بحکم تفرج با تنی چند از خاصان
بمصلای بفتح اللام المشددة شیراز بیرون رفت و فرمود تا انگشتری
واشت باری بحکم بر گنبد عضد نصب کردند تا هر که تیر از حلقه
انگشتری بگذراند خاتم او را باشد اتفاق چهارصد حکم انداز بسکون
المیم وصف ترکیبی وهو الذی یحکم و یدعی انه یصیب شاکلة الرمی البته که
در خدمت او بودند بینداختند جمله خطا کردند مگر کودکی که بر بام رباط
بکسر الراء ان علی سطح کاروان سرای که بیازیچه تیری از هر طرف
که انداختی باد صبا تیر او را از حلقه انگشتر بگذرانید انگشتری را
بوی بفتحتی الباء والواو ارزانی داشتند و نعمت بی قیاس دادندش
پسر بعد از ین تیر و کمان را بسوخت گفتند چرا چنین کردی
گفت تا رونق اولین بر جای بماند قطعه گه بالفتح والسکون
بود بر حکیم روشن رای بر نیاید درست تدبیر گاه باشد که
کودک نادان بغلط بالفتحات بر هدف بفتحتین بمعنی نشان
زند تیری حکایت درویشی را دیدم در غاری نشسته
و در یعنی باب بر روی خود از جهان بسته و ملوک و سلاطین
را در چشم همت او شوکت نمانده قطعه هر که بر خود در سوال

بکسر الراء گشاد تا طمع و نیاز مند بود آز بالمد الحرص بگذار پادشاهی
کن گردن بی طمع بلند بود یکی از ملوک آن طرف اشارت
کرد که توقع زکرم اخلاق عزیزان است که با نان و نمک با ما موافقت
کنی شیخ رضا داد که اجابت دعوت سنت است دیگر روز ملک
بعذر قدمش رفت عابد از جای برخاست و ملک را در کنار
گرفت و تلطف کرد چون ملک غایب شد یکی از اصحاب
پرسید شیخ را که چندین ملاطفت با پادشاه خلاف عادت بود
درین چه حکمت است گفت نشنیده بیت هر کرا بر سماط بضم
السین المهملة بنشینی واجب آید بخدمتش برخواست یعنی
برخاستن گوش تواند که همه عمر وی بفتح الواو نشنود آواز
دف و چنگ و نی دیده شکیبد ز تماشای باغ بی گل و نسرین
نوع من الورد یکون اصفر واحمر نسرین بفتح الباء آرد دماغ گر نبود بالش
آگنده بالمد والکاف الفارسی پر بفتح الباء الفارسی یعنی بولمش
بوجه و ساده مملو بریش الطیر خواب توان کرد حجر زیر سر قوله حجر
بسکون الراء مبتدا و قوله زیر سر خبره والجملة حالیة ای یمکن ان ینام
الرجل حال کون الحجر وسادة تحت راسه و ربود ههنا بمعنی اگر
بالترکی و گر نبود صاحب هو من ینام معک علی بساط واحد پیش
دست توان کرد در آغوش خویش این شکم بی هنر پیچ پیچ گلا
بالجیم والباء الفارسیتین صفة من پیچیدن و هو اشارة الی الامعاء

صبر ندارد و که بباز و یعنی موافقت کند و منتظم الحال شود و مشتق
من ساختن هیچ **باب چهارم** در فواید خاموشی ای فواید الصمت
عن النبی عم من کان یؤمن بالله والیوم الآخر فلیقل خیرا
او لیصمت وقال رسول صلی الله علیه و سلم من فک کفیه وکف
فکیه وهو انفع الناس وقال علیه السلام رحم الله امرا امسک
الفضل من قوله وانفق الفضل من ماله وقیل لذی النون المصری
من اصون الناس لنفسه فقال املکهم للسانه وقال ابن مسعود رض
ما من شیء یطول سجن احق من اللسان وقیل ان ابا بکر رض کان
یمسک فی فیه حجرا کذا وکذا سنة لیقل کلامه وانا العبد الفقیر الی رحمة ربه
الخطر سمعت من شیخی ومرشدی وبمنزلة روحی فی جسدی انه قد
امسک فی فیه حجرا اثنی عشرة سنة لیتنبه فی الکلام علی الخطاء والذلل
ویحترز فیه عن السهو والخلل وقال علی بن البکاری جعل الله لکل شیء
بابا وجعل للسان بابین فالشفتان مصراعان والاسنان مصراعان
وقال بقراط الحکیم خلق للانسان لسان واحد واذنان وعینان
لیسمع ویبصر اکثر ما یقول وقیل الحکماء ورثوا الحکمة بالصمت والتفکر روی
ان رجلا وقف علی لقمان فی مجلسه فقال له الست الذی ترعی معی
فی مکان کذا قال بلی قال ما بلغک اری قال صدق الحدیث والصمت
عما لا یعنی **مطایبه** یکی از دوستان را گفتم امتناع سخن گفتنم بعلت
ان اختیار افتاده است که در غالب اوقات در سخن نیک و بد

می افتد و دیدهٔ دشمنان جز بدی نمی اید گفت ای برادر دشمنان ان به که نیکی نبیند
مثنوی هنر بچشم عداوت بزرگتر عیب است گل است سعدی و در چشم
دشمنان خار ست نور گیتی فروز بضم الفاء وصف ترکیبی مثل مه وش
بمعنی افروزنده جهان چشمهٔ خور ای قرص افتاب و خور مقصود من خر
شیدن والواو رسمی ای نور منور جهان که چشمهٔ افتاب است فقوله
چشمهٔ خور بدل من گیتی فروز وفی بعض النسخ مور بالفار بدل الی ای بمعنی
افتاب ایض کذا سمعت من بعض الکمل وقال فی بحر الغرایب خور یکتب
بالواو وتذکر فی قافیة سرو تروی علی معان متعدده بمعنی الاطعمة و
الماکولات وبمعنی اللایق وبمعنی الیوم الحادی عشر من شهور الفرس
وهی صیغه امر من خوردن وصفا ترکیبا منه مثل ربا خوردن علف خور و
بمعنی افتاب وهو المراد بها هنا در نیاید بچشم موشک کور الکاف للتصغیر
ای الفاره الصغیرة الحقیرة العمیاء واراد به الخفاش بالفارسیة شپره
شعر واخ العداوة ای صاحب العداوة وملازمها مبتدأ وقوله لا یمر بصالح
خبره الا ویلمزه فاعله ضمیر الاخ وضمیر المفعول لصالح واللمز الطعن والضرب
باللسان واصله الاشارت بالعین بکذاب الاشر صفه الکذاب
وهو بفتح الهمزة وکسر الشین المعجمة صفة مشبهة من اشر بالکسر یاشر
بالفتح اشرا بفتحتین ای بطر وتکبر قال الله تعالی حکایة عن قوم صالح بل هو کذاب
اشر یعنی لا یمر من تقلیه بغض وحقد برجل صالح مخلص وفور الا وهو یطعنه
ویرمیه بانه کذاب مرائی اشر ای متکبر وسیعلمون غدا من الکذاب الاشر والله در

من قال واحسن المقال وعین الرضا عن کل عیب کلیلة ولکن عین السخط تبدی
المساویا **حکایت** بازرگانی هزار دینار خسارت افتاد پسر را گفت باید
که این سخن را با کسی در میان ننهی گفت ای پدر فرمان تراست نگویم ولیکن مرا
بر فایدهٔ این مطلع گردان که مصلحت در نهان داشتن چیست گفت تا مصیبت
دو نشود یکی نقصان مایه بمعنی سرمایه بل مقصور منه و دیگر شماتت
همسایه فی مختار الصحاح الشماتة الفرح ببلیة العدو **فرد** مگوی
اندوه خویش با دشمنان که لاحول گویند شادی کنان **حکایت** جوانی خردمند
که از فنون فضایل حظی وافر داشت وطبع لطیف چندانکه در محافل دانشمندان
نشستی هیچ سخن نگفتی باری پدرش گفت ای پسر تو
نیز از انچه دانی چرا نگویی گفت ترسم که پرسندم ای پیل عنی از انچه
ندانم و شرمساری برم **قطعه** ان شنیدی که صوفی میکوفت
زیر نعلین خویش میخی چند معقول کوفت قوله نعلین الظاهر انه بفتح اللام تثنیة نعل
وهو لفظ العربی وقیل نعلین بکسر اللام لفظ فارسی ولیس تثنیة وقد
یقال نعلن بحذف الیاء ولکن لم نصادفه فی لغات الفرس استینش
گرفت سرهنگی بیاء الوحدة فاعل گرفت که بیا نعل بر ستورم بند
امر بستن **حکایت** یکی را از علمای معتبر مناظره افتاد با یکی از ملاحده
و با او بحجت بر نیامد سپر بینداخت و برگشت بالکاف الفارسی ای

اعرض وانصرف عنه کسی گفتش تو با چندین علم و ادب و فضل و
حکمت با بی دینی بر نیامدی گفت علم من قرآنست و حدیث و گفتار
مشایخ و او بدینها معتقد بکسر القاف نیست و نمی
شنود بکسر الشین وفتح النون والواو و مرا شنیدن کفرا و چه کار
اید **بیت** انکس که بقرآن و خبر یعنی اخبار انبیا و اولیا و مشایخ
زو نرهی من رهیدن بمعنی خلاص یافتن انست جوابش
که جوابش ندهی من دادن والیاء للخطاب فیهما **حکایت** جالینوس
ابلهی را دید دست در گریبان دانشمندی زده و بی حرمتی کرده
گفت اگر این دانا بودی او کار با این نادان باین جایگه مقصور
من جایگاه یعنی باین درجه و این مقام نرسیدی **مثنوی**
دو عاقل را نباشد کین بیکار بالکاف الفارسی بمعنی جنگ
یعنی لا یکون بین کل عاقلین تباغض وحرب نه دانائی بیاء الوحده
ستیزد با سبکسار یعنی با مرد سبک ولفظ سار زید لیفید المبالغة
فی الخفة قال فی بحر الغرایب رخسار رخ عظیم مدور لان لفظة
سار وربما یقلب زاده سینا مثل ما کان اخره خار نحو رخسار
وساخسار وکثرة الحظ کنایة عن العظیم الجبل وکثرة اشجاره واحجاره
وکذا حکمه سار وغیره وقال فی موضع اخر واذا کان ما قبل الراء حرف
حلق قلب الزاء سینا اراد به انه یغیب وجوبا فلا یرد علیه
شیء مثل سنگسار اگر نادان بوحشت سخت گوید خردمندش

مگو بخانه خویش با دشمنان

بزمی دل بجوید: دو صاحب دل نگه دارند مویی ای یحفظان شعرا واحدا بحیث
یبقی علی الضالة وهذا کنایة عن کل الموافقة وعدم المخالفة بینهما اصلا
همیدون سرکشی وآزرم جویی یعنی مویی را نگه دارند همیشه قوله سرکشی وآزرم جویی
بایاء المصدر فیهما بیان لقوله همیدون یعنی زمان اعزاز واحترام
ای فی زمان المخالفة والموافقة وقوله آزرم بالمد وسکون الزاء المهملة
بعد الزاء المعجمة المفتوحة التعظیم والاکرام وههنا بقرار بفتح الواو العاطفة
والالف الساکنة بعدها للوزن اگر بر هر دو جانب جاهلانند
اگر زنجیر باشد بگسلانند بالکاف الفارسی مضارع من گسلانیدن وهو
هنا بمعنی گسیختن متعدیا قال فی بحر الغرایب معناه بالترکی ازمک واوز
مک یستعمل متعدیا ولازما. یکی را زشت خویی داد دشنام: تحمل کرد و
گفت ای خوب فرجام بالفاء المفتوحة بمعنی الآخر والعاقبة بتر زانم که خواهی گفتن آنی
انثار للوزن یعنی بتر زانم که خواهی گفتن بیاء الخطاب وقد قررنا
معناه فتذکر که دانم عیب من چون من ندانی بیاء الخطاب وچون بمعنی
المثل حکایت سحبان بالموحدة بعد الحاء المهملة وایل یعنی ابن
وایل را بالیاء المثناة التحتانیة وسحبان رجل معروف فیما بین العرب بالفصاحة
والبلاغة کالحاتم فی السماحة والسخاوة وقد بینه الشیخ بقوله در فصاحت
بی نظیر نهاده اند بحکم آنکه سالی بر سر جمعی سخن گفتی ولفظی را مکرر نکردی
واگر همان لفظ تکرار اتفاق افتادی بعبارت دیگر بگفتی واز جمله آداب
ندمای ملوک یکی اینست مثنوی سخن گر چه دلبند وشیرین بود: سزاوار

تعظیم و

ا ذ ح

معنی نخ

تعدی

تصدیق وتحسین بود: چو یکبار گفتی مگو باز پس بالباء الفارسی: که
حلوا یکبار خورند وبس. بالباء العربی بمعنی فقط یعنی چونکه حلوا را همان
یکبار خورند تو نیز سخن را یکبار بگو که اگر تکرار می کنی حلاوتش نمی ماند
مطایبه یکی را از حکما شنیدم که هرگز کسی بجهل خود اقرار نکند مگر آن کس
که چون دیگری در سخن باشد همچنان ناتمام نکرده او سخن آغاز کند یعنی
همان او اقرار کرده باشد بجهل خود نظم سخن را سرست ای خردمند
وبن عطف علی سر یعنی هر سخن را سرست وبن هست چون درختی که
او را برست وبن میاور نهی من آوردن بفتح الواو وضمها سخن در
درمیان سخن خداوند یعنی صاحب تدبیر وفرهنگ بمعنی ادب
وکمال وصاحب هوش بمعنی عقل نگوید سخن تا نبیند خموش مقصور
من خاموش ومن هذا قال بعضهم النطق فی اوانه احسن من الکلام
فی غیر زمانه حکایت تنی چند از بندگان سلطان محمود گفتند
که حسن میمندی را که سلطان امروز ترا چه گفت در فلان مصلحت
گفت بر شما پوشیده نماند گفتند دستور مملکتی آنچه با تو گوید بامثال
ما گفتن روا ندارد الدستور بضم الدال الوزیر الکبیر الذی یرجع فی احوال
الناس الی ما یرسمه ویأمر به واصله الدفتر الذی فیه قوانین الملک
وضوابطه ثم الی صاحب ملک الدفتر گفت باعتماد آنکه داند که بکس
نگوید پس چرا می پرسید بیت نه هر سخن که برآید بگوید اهل شناخت
بسر شاه نشاید السر واحد الاسرار سر خویشتن نباید باخت

ام ها

او ما مور

یعنی لا ینبغی لاحد ان یلعب برأسه ویضعه فی میدان السیاسة بافشائی
اسرار ملک لطیفه در عقد بیع سرایی یعنی در سرای خانه متردد بودم
جهودی گفت من از کدخدایان قدیم این محلتم یقال کدخدا لمن یتولد امر
البیت وده خدا لمن یتولد امر القریة کذا فی الفصول العمادیة وصف این
خانه چنان که دانی وهست از من پرس بخر که هیچ عیب ندارد یعنی
از من پرس از اوصاف این خانه غیر ازین وصف که هیچ عیب ندارد
کأنه یشیر الی انه غیر معیب مشهور معلوم لکل واحد بحیث لا یحتاج الی التفتیش
گفتم بجز آنکه تو همسایه اوئی قطعه خانه را که چون تو همسایه است
ده درم سیم کم عیار ارزد که ای سیم کم عیاری غیر صحیح الوزن باشد
یقال ذهب صحیح العیار اذا کان جیدا فی نفسه خالصا عن الغش
وفاسد العیار اذا کان بخلافه فقوله کم عیار بفتح العین کنایة عن کونه مغشوشا
لکن امیدوار بیت بتشدید المیم هکذا سمعت من بعض الکملة باید بود
که پس از تو هزار ارزد حکایت یکی از شعرا پیش امیر دزدان رفت
ثنایی گفت فرمود که تا جامه اش بستند واز ده بدر کردند ای یأخذون
ثوبه ویخرجون من القریة سگان جمع سگ ای کلاب در قفای او افتادند
خواست تا سنگ بر دارد زمین یخ بسته بود عاجز شد گفت این چه حرام
زاده مردمانند که سگ را گشاده اند وسنگ را بسته امیر دزدان
از غرفه بشنید وبخندید وگفت ای حکیم از من چیزی بخواه گفت
جامه خود می خواهم اگر انعام فرمایی قطعه امیدوار بود بتخفیف المیم و

وهو عیب عظیم صح

مکرم

رفع واو بود آدمی بخیر کسان جمع کس مرا بخیر تو امید نیست شر
بالتشدید المیم شر مرسان مصرع رضینا من نوالک بالرحیل النوال اسم
العطا والرحیل اسم من رحل فلان یرحل رحلة بمعنی البدل ای رضینا
بالرحیل بدل نوالک قال الله ارضیتم بالحیوة الدنیا من الآخرة وقال الشاعر
فلیت لنا من ماء زمزم شربة مبردة باتت علی طیبان انشده بعضهم و
قال طیبان خشب یبرد الماء علیه سالار دزدان را بر او رحمت آمد جامه
اش باز فرمود وقبا وپوستین بر او مزید کرد ودرمی چند بداد مطایبه
منجمی بخانه خود در آمد مرد بیگانه را دید با زن او بهم نشسته دشنام داد
وسقط گفت وفتنه وآشوب برخاست صاحب دلی برین واقف
شد وگفت بیت تو بر اوج فلک بفتح الهمزة وسکون الواو وههنا یقرأ
بوصل الهمزة چه دانی چیست چون ندانی که در سرای تو کیست
ملاطفه خطیبی کریه الصوت خود را خوش آواز پنداشتی ای کان
یزعم بنفسه ان حسن الصوت لطیف الاداء وفریاد بی فایده داشتی
گفتی یعنی لو سمعت انت لقلت فی حقه نعیب غراب البین بالفتح و
السکون در پرده الحان اوست غراب البین هو الابقع بالترکی الجه
قرغه وقال ابو الغوث وهو نوع من الغراب احمر المنقار والرجلین
واما ما کان انما سمی بغراب البین ای البینونة والفراق لان العرب
کانوا یتطیرون به ویزعم انه اذا خرج من داره ولقی هذا الغراب فهو دال
علی الفراق بینه وبین مطلوبه یا ابت ان انکر الاصوات ای اوحشها

صح

لصوت الحمير والحمير جمع حمار مثل في الذم البليغ وكذلك نهاقه ولذلك يكنى عنه
فيقال طويل الاذنين وتوحيد الصوت لان المراد تفضيل الجنس في النكير
دون الافراد ولانه مصدر في الاصل ورشان او شعر اذا نهق
الخطيب ابو الفوارس بدل من الخطيب ويحتمل ان يكون عطف بيان
له ولعله ارا[د] بقوله ابو الفوارس ههنا الحمار بقرينة قوله نهق وهو في الاصل
كنية للاسد كما ان ابو منقذ كنية للفرس وابو الاخطل كنية للبغل والجملة
الاسمية اعني له صوت جواب اذا نهق صفة صوت يقال هد البناء
يهده هدا كسره ضعضعه واصطخر فارس مفعول يهد وهو بكسر الهمزة
وفتح الطاء المهملة وسكون الخاء المعجمة قلعة من قلاع فارس مع استحكام
وحصانة يعني اذا رفع ذلك الخطيب صوته يهدي من غاية قوته وفرط
فظاعته اصطخر فارس مع استحكامه وحصانته اذ الصوت القوي
له تاثير خاص في هدم البنيان ولذلك يستعان في هدم الحصون
العاصية باصوات البوقات كذا في شرح المواقف ثم لا يخلوا ان هذا البيت
ناظر الى الاية الكريمة حيث شبه فيه ايضا رافع الصوت بالحمار وصوته بالنهاق
ثم اخلى الكلام من لفظ التشبيه واخرج مخرج الاستعارة مردمان ديه بعلت
جاهي ومنصبي كه داشت طلبش مي كشيدند وازينتش مصلحت
نديدند الاذية على البلية يعني الايذاء تا يكي از خطباي ان اقليم كه با و
عداوت نهاني داشت باري برسيد ان او امد بود وكفت ترا خوابي
ديده ام يعني در حق تو يك رؤيا ديده ام قوله خير باد دعاي مشهور

يذكر على سبيل التفاؤل في اثناء عرض المنامات الى معبر للتعبير كفت چه ديده
كفت چنان ديدم كه ترا اواز خوش بودي ومردمان از نفس تو
القار تو در راحت بودند خطيب اندرين لختي بينديشيد اي تفكر فيه
ساعة وكفت چه مبارك خوابيست كه ديدي كه مرا بر عيب من مطلع كردانيدي
معلوم شد او از ناخوش دارم وخلق از نفسم در رنجند توبه كردم كه
ديكر نوبت نخوانم جز كه باهستكي **قطعه** از صحبت دوستان برنجم قيل
هذا انكه ايا خطيم مضارع من رنجيدن ويجوز فتح اليا بمعنى در رنجم كما
مر في قوله بروز سپيده او بمعنى بر كمام في الدياجة في قوله بهشت باب
كاخلاق بدم حسن نمايند عيبم هنر وكمال بينند خارم كل وياسمن نمايند
كو بضم الكاف العربي كلمة استفهامية دشمن شوخ چشم ارادبه دشمن
وكذا اراد بقوله وچالاك چالاكان ولذلك قال تا عيب مرا بمن نمايند
بصيغة الجمع على وفق كلمتين من القافيتين **مطايبه** يكي در مسجد سنجار
تطوع اي بغير اجرة بانك نماز كفتي باوازي كه مستمعان را ازو نفرت
بودي صاحب مسجد اميري بود عادل ونيكو سيرت نخواستش كه دل
ازرده كردد بالكاف الفارسي كفت اي جوان مرد اين مسجد را مؤذنان
قديمند كه هر يكي را ازيشان پنج دينار مرار داده يعني وظيفه است
وترا ده دينار مي دهم تا بجاي ديكر روي بكسر الواو ويا الخطاب
برين اتفاق افتاد وبرفت بعد از مدتي پيش امير باز امد وكفت
اي خداوند بر من حيف كردي بده دينارم ازين بقعه روان كردي

انجا كه رفته ام راضي اند كه بيست دينار دهند كه بجاي ديكر روم قبول نمي كنم
امير بخنديد وكفت زينهار نستاني كه به پنجاه دينار هم راضي شوند ❊
به تيشه اله من الات النجار معروفة بالتركي كسر كس نخراشد ز روي خارا
كل بكسر الكاف الفارسي اي الطين وخارا يجيء على معنيين احدهما بمعنى الحجر الصلب
الذي لا يتاثر عن الغير والثاني اسم متاع معروف والمراد ههنا هو المعنى
الاول ❊ چنانكه بانك درشتي تو ميخراشد دل قوله دل مفعول خراشد
وفاعله ضمير بانك **ملاطفه** ناخوش اوازي ببانك بلند قران خواندي
صاحب دلي بر وبكذشت وكفت ترا مشاهره يعني ان وظيفه
درمهاي اورا رماه بماه مي دهند چندست كفت هيچ پس اين زحمت
بخود چرا مي دهي كفت از بهر خدا مي خوانم كفت از بهر خدا نخوان ❊
كر تو قران برين نمط بنخواني اي على هذا الاسلوب خواني ببري
رونق مسلماني في مختار الصحاح رونق السيف ماؤه وحسنه ومنه رونق
الضحى وغيره والياء في مسلماني للمصدرية **باب پنجم در عشق جواني**
العشق فرط المحبة وهي اي المحبة ترادف الارادة وقيل هو افراط ميل لا
نيل وقيل الميل الدائم بالقلب الهائم ويقال هو وسم يقع في الفواد من
المراد ومن المحبة لا يمكن تعريفها لانه حد ولا رسم انما يعرفها من ذاقها هذا وقيل
هدا الشباب من الادراك الى حس وبلس ثم بعده كهولة الى خمسين ثم
بعده شيخوخة **حكايت** حسن ميمندي را كفتند سلطان محمود را چندين
بنده صاحب جمال دارد كه هر يكي بديع اي غريب جهاني اند چكونه است

كه با هيچكس ازيشان ميلي ومحبتي ندارد چنانكه با اياز كه اورا زياده
حسني نيست كفت در جواب هرچه در دل فرو ايد در ديده نكو
نمايد **بيت** هر كه سلطان مريد او باشد ❊ كر همه بد كند نكو باشد
وانكه را پادشاه بيندازد ❊ كسش از خيل خانه ننوازد ❊ مضارع منفي
من نواختن والخيل في الاصل الفرسان واراد به ههنا كبار الجماعة وفي
بعض النسخ از خيل وخانه بالواو العاطفة فقيل المراد بالخيل اهل العسكر
ومن خانه غيره **قطعه** كسي بديده انكار اكر نكاه كند اي نظر كند در
صورت يوسف نشان صورت يوسف دهد بناخوبي اي بصفة
وبديه بالقبايح فقوله نشان صورت يوسف بالاضافة مفعول مقدم لدهد
يعني الكس دهد نشانش بناخوبي وكر بچشم ارادت نكه كند ان كس
در ديو ❊ فرشته ايش نمايد بچشم كروبي يعني ان ديو در نظر ارادت
همچون كه فرشته نمايد كه چشم كروبي دارد قال في شرح المواقف
الكروبية بتخفيف الراء اي الملائكة المقربون وتشديدها لتناسب الوزن
مطايبه كويند خواجه را بنده نادر الحسن بود يقال فلان نادر الحسن
است اذا فاق في الجمال وباوي بر سبيل مودت وديانت نظري داشت
با يكي از دوستان كفت دريغ اكر اين بنده من با چندين حسن وشمايلي
كه دارد زبان درازي وبي ادب نبودي كفت اي برادر چون دوستي
كردي توقع خدمت مدار كه چون عاشق ومعشوق درميان امد مالكي
ومملوكي برخاست وكفت نقول مالكي ومملوكي زايل شود بلكه منعكس شود

فرشته كور نور ملايك كوزنده

اقرار صح

وهو المناسب لبيت الآتي اعني قوله قطعه خواجه با بندها پري رخسار
وقد مر تحقيق لفظ رخسار وقيل هذا البيت حكايات فتذكر خود را بنده بساري
خنده چه عجب گرچه اي مثل خواجه ناز كند واين خواجه كشد بار باز
چون بنده اي يحمل ويصبر المولى على جور العبد ودلاله كالعبد الصابر على
المشتاق حكايت پارسائي را ديدم بمحبت شخصي گرفتار ومبتلا شده
ورازش از پرده بر ملا افتاده چندانكه ملامت من اللوم كالملامة
من القول وغرامت كشيدي في مختار الصحاح الغرام الشر الدائم والعذاب
قال الله تعالى ان عذابها كان غراما ترك تصابي التصابي هو الاشتياق في
العشق نكردي وگفتي قطعه كوته نكنم ز دامنت دست ور خود بزني بتيغ
تيزم اي ولو ضربتني بالسيف الصارم بعد از تو ملاذ و ملجا ارام
نيست الملاذ والملجا پناه گاه فقوله وملجا عطف تفسيري لما قبله هم در تو
گريزم اريعني اگر گريزم فقيل ان در ههنا بمعني الباب اي ان فررت
فلا افر الا الي بابك وفيه تا الا الخ ملامتش كردم وگفتم عقل نفيست را چه شد
كه نفس خسيس است غالب آمد زماني بفكرت اي التفكر فرو رفت وگفت
قطعه هر كرا سلطان عشق آمد نماند قوت بازوي تقوي را محل پاك
دامن چون زيد بكسر الزاء وفتح اليا مضارع من زيستن اي كيف يعيش طاهر
الذيل ويعيش على الطهارة آن بيچاره كه افتاده باشد تا گريبان در وحل الوحل بفتح
الواو والحاء المهملة الطين اللزج كما مر حكايت يكي را دل از دست رفته بود
و ترك جان گفته بمعني كرده ودله تطامر في هذه اللعبة بل في هذا

الكتاب وفيه توجيه آخر كما مر ومطمح بفتح الميمين والحاء المهملة اسم مكان من طمح
الى الشيء اي ارتفع نظر او جاي خطرناك بود ازجهة آنكه پادشاه زاده عظيم
الشان بود وورطه هلاك في مختار الصحاح الورطة الهلاك فح يكون
الاضافة بيانية نه لقمه كه متصور شدي بكام آيد ويا مرغي كه بدام افتد
چنانكه گفته اند بيت چو در چشم شاهد نيايد زرت اي اذا لم يلتفت المحبوب
الى مالك و دينار گر زر و خاك يكسان نمايد برت اي پيش ايشان عند العاشق
من حيث عدم الانتفاع منه في المطلوب ياران بنصيحتش گفتند كه از اين خيال
محال تجنب بالنون بين الجيم والباء الموحدة اي تبعد واحتراز كن كه خلقي هم بدين هوس
كه تو داري گرفتارند واسير و پاي در زنجير چون اين كلام شنيد آن
عاشق بيچاره بناليد وگفت در جواب ايشان نظم دوستان گو
نصيحتم نكنيد كه مرا ديده اي ديدها دل بر ارادت اوست فقوله گو بالكاف
الفارسي زايده روي عن احد الداعي انه قال يقال گو مباش يعني مباش وگو
زايده وصله وههنا كذلك انتهى جنگجويان بزور پنجه وكتف بكسر الكاف
وسكون التاء والفاء لان اجتماع الساكنين يجوز في الوقف مطلقا
دشمنان را كشند وخوبان دوست يعني خوبان دوستان مي كشند
دشمنان بر عكس ايشان شرط مودت نباشد باندیشه جان بالاضافة وسكون
النون اي بخوف دل بسكون اللام مفعول مقدم لگرفتن في قوله از مهر جانان بر گرفتن
ومهر بكسر الميم بمعني المحبة ههنا بيت تو كه در بند خويشتن باشي عشق باري
يعني در عشق بازي دروغ زن يعني كذاب باشي گر بدوست ره بردن

رباعي
شرط يا رب در طلب مردن خيزم بالخاء المعجمة اي اقوم وبعضهم صححه چيزم
بالجيم الفارسي چو نماند پيش بالباء العربي از نبيد پرم خصم از همه شمشير زنند
با پيرم گر دست رسد استينش گيرم وجزاء الشرط محذوف اي اينها ونداي
والا بروم بفتح الواو تا كه بر آستانش ميرم متعلقانش را كه نظر در كار او
بود و شفقت بروز كار او پندش بفتح الباء الفارسي دادند اي نصحوا
و بندش بفتح الباء العربي نهادند اي قيدوه سودي بيار الوعده يعني
نفع نداشت اصلا فرد درد را كه طبيب صبر مي فرمايد اين نفس حريص را
شكر مي بايد قطعه آن شنيدي كه شاهدي اي محبوبي قوله نهفت بفتح اليا
وضمتي النون والفاء متعلق بقوله مي گفت با دل از دست رفته رائي كه
اي كان يقول بالاخفاء لعاشقه الواله قوله تا ترا قدر خويشتن باشد
پيش چشمت چه قدر من باشد مقول القول يعني گفت هكذا پادشه زاده
را كه مطمح نظر او بود خبر كردند كه جواني بر سر اين ميدان مداومت
مي نمايد خوش طبع وشيرين زبان سخنهاي لطيف ونكتهاي غريب از وي
مي شنويم چنين معلوم شد كه شوري يعني فتنه عشق در سر و سوزي
در دل شيدا صفت مي نمايد في بحر الغرائب سوز اسم مصدر من سوختن وهي
ايضا صيغة امر ووصف تركيبا والمراد ههنا هو الاول وشيدا بالكسر بمعني المجنون
والمتحير واين اشتهر بالفتح كذا في الصحاح الفارسي بمعني الغبار گرد
مركب كاب اورانده جوان عاشق چون ديد كه شاه زاده نيز دارد عزم
بكسر الميم آمدن دارد بگريست وگفت شعر آنكس كه مرا بكشت باز آمد

پيش ماما كه في بحر الغرائب ماناي بمعني همان وهماناو بمعني يشبه
هو المراد ههنا وآتش شوق سر بر گشته خويش چندانكه ملاطفت كرد وپرسيدش
كه از كجايي وچه نام داري وچه صنعت داري جوان در قعر بحر مودت
جان عزيز بود كه مجال دم اي نفس زدن نداشت بيت اگر خود هفت
سبع هو بضم السين المهملة الواحد من السبعة كالعشر من العشرة وقوله هفت
سبع كناية تمام المصحف وذلك لانهم حين قسموا القران في زمن الحجاج الى ثلثين
جزءا قسموا ايضا الى سبعة اسباع ومنه قولهم في التركي يدي مصحف لكله داوج
لنصفه يعني تو اگر همه اسباع قران كه جمله اش هفت سبع است از بر
بخواني چو آشفته الف با تا نداني وفي بعض النسخ بي تي نداني والاول اولي
لان اسمي هذين الحرفين هو الباء والتاء بالمد لا بي وتي تا بيا شهزاده گفت
كه با من سخن چرا نگويي كه من هم از حلقه درويشانم بلكه حلقه بگوش ايشانم آنگه
بفتح الكاف الفارسي وسكون الهاء بقوت استيناس محبوب از ميان
تلاطم امواج محبت يقال تلاطم الامواج اي ضرب بعضها ببعض كما مر سر بر آورد
وگفت بيت عجيبست با وجودت كه وجود من بماند اين بگفت ونعره
بزد وجان بجانان تسليم كرد رحمه الله رحمة واسعة مطايبه يكي از متعلمان
جمال بهجتي داشت ومعلم از آنجا كه حس بشريت است قيل انما قال هكذا لان
الحس الذي في الحيوان العجم لا يرمنه ميل الى الجنس البشرة باحسن بشره
او البشرة بفتحتين ظاهر جلد الانسان ميلي داشت بنابتي كه غالب اوقات
در بن سخن بودي كه نه آنچنان تو مشغولم اي بهشتي روي كه ياد خويشتنم

در ضمیر می اید: زود بدت شوانم که دیده بر کسیرم فی بعض النسخ بر دوزم
من و وصل و گر مشابه بینم که تیر می اید باری ای مژه تیر گفت الخاقان
که در اواب در سم اجتهاد می کنی در اواب نشیم هم نظری فرمای که اگر در
اخلاقم ناپسندی بیاء الوحدة ای خلق غیر مرضی می بینی که مرا ان
پسندیده نماید مرا مطلع گردانی تا تبدیل ان مشغول شوم گفت ای پسر این
از دیگری پرس که ان نظر که مرا باست جز هنر نمی بینم قطعه چشم
بداندیش که قوله برکنده باد بفتح الکاف العربی من کندن دعا علیه
عیب نماید هنرش در نظر یعنی هنر در نظرش گر هنری بیاء الوحدة
داری و هفتاد عیب : دوست نبیند بجز ان یک هنر مطایبه شبی
یاد دارم که یاری عزیزم از در در امد چنانکه بی اختیار از جای بر امدم.
که چراغم باستین کشته شد ای انطفی سعر سری ای اتی لیلا طیف ای خیال
من یجلو ای یکشف بطلعته ای بوجهه الدجی ای الظلمه مفعول یجلو و هذا
المصراع مع قوله شگفت امد از بختم این دولت از کجا بیت واحد من ثانی
البحر الطویل و یقال لمثله الملمع کذا سمعت من بعض الکمل و هو فی الاصل من
غزل للشیخ مطلعه تعذر صمت الواجد بن فصاحوا من صاح وجدا ما علیه
جناح ای الاثم والوجد الحزن و یستعمل فی الهم المستولی علی القلب انتهی
من الحت و اخر هذا المصراع و سایر لیلة المقبلین صباح هذا قوله شگفت
بکسر تین بمعنی عجب اسم مصدر من شگفتن و قد یستعمل الیفر فی مقام المصدر
مثل قوالهم باید شگفت. بنشست و عتاب اغاز کرد که مرا در حالی که دیدی

چراغ را بکشتی گفتم گمان بضم الکاف الفارسی بردم ای ظننت که افتاب
برامد و بیننده ظریفان گفته اند قطعه چون گرانی بعنی و قیل بمعنی خاستن
بمعنی قم اندر میان جمع بمعنی جماعت بکش یعنی ان ثقیل را
ور یعنی و اگر ان شخص که بهوش می اید سکر خنده ایست و شیرین
لب : استینش بگیر و شمع بکش حکایت یکی دوستی را بیاء
الوحدة مدتها ندیده بود گفت کجایی که مشتاقیم گفت مشتاقی بیاء المصدری
به که ملولی مثنوی دیر امدی ای نگار سرمست : زودت ندهیم دامن
از دست یعنی زود ندهیم دامن تو از دست معشوقه که دیر دیر
بیند یقال اخرکم از انست اندنده کم مد و راخی هکذا حققه بعض الکمل
شاهد که با رفیقان اید یعنی نزد عاشقش بجنا کردن امده است
بحکم انکه بفتح الباء و سکون المیم ای البته قوله از غیرت و مضادت یارها
خالی نباشد کلام اخر مستقل شعر اذا جئتنی فی رفقة بضم الراء و کسرها
و سکون الفاء الجماعة التی ترافقهم فی سفرک قوله لتزورنی متعلق بجئتنی و ان
جئت فی صلح ای للوصل قوله فانت محارب جواب اذا والواو فی
مثل قوله و ان جئت للعطف علی المحذوف عند الجزری ای و ان لم یجی و ان
جئت کقولک اکرمک و ان اهنتنی ای و ان لم تهنی و ان اهنتنی و عند
غیره للحال و معنی الشرط منسلخ عن ان قطعه بیک بفتح الباء الموحدة و
الیاء التحتانیه نفس که بر امیخت یعنی اختلاط کرد یار با اغیار
بسی نماند که غیرت وجود می بکشد بضم الباء و الکاف العربی بکشد

گفت ان یار که من شمع جمعم ای سعدی که مرا از ان چه که پروانه
خویشتن بکشد یعنی چون من شمع باشم از کشتن پروانه نفس
خود را چه گنه و چه عیب باشد مرا مطایبه یاد دارم که در ایام پیشین
من و دوستی چو دو بادام مغز در پوستی صحبت داشتیم
ناگاه اتفاق سفر افتاد و پس از مدتی که باز امد عتاب اغاز کرد
که درین مدت قاصدی نفرستادی گفتم دریغ امدم که دیده قاصد
یعنی پیک بجمال تو روشن گردد و من محروم بیت یار دیرینه
بمعنی قدیم مرا گو بضم الکاف الفارسی مقحم یعنی ای یار قدیم
بزبان توبه بده یعنی من دادن که مرا توبه بشمشیر نخواهد بودن رشکم
یعنی غیرتم اید که کسی قوله سیر نظر بسکون الراء و الکسرة المجهولة
للسین وصف ترکیبی در تو کند باز گویم که کسی سیر نخواهد بودن
یعنی باز گویم نخود که هیچکس سیر نخواهد بودن بنظر جمال تو ای
لا یمکن الشبع لاحد من نظرک و مشاهده جمالک حکایت دانشمندی
را دیدم بمحبت شخصی گرفتار و راضی از دو بجفتار ای و لا یطلب من حبیبه
وفاء و غیر مکالمة معه جور قفا وان بردی و تحمل بی کران کردی باری
بطریق نصیحتش گفتم دانم که ترا در محبت این منظور ای المحبوب علتی و غرض
نفسانی نیست و بنای این مودت بر علت بر ذلتی بفتح الزاء المعجمة منقوص
من نیست با وجود این معنی ای فاذا کان الامر کذلک لایق قدر
علما نباشد خود را متهم کردن و جور بی ادبان بردن گفت ای یار دست

عتاب

عتاب از دامن بدار که روزگارم بارها درین اندیشه که تو کردی
اندیشه کردم صبر بر جفای او سهل تر مینماید که صبر از او و حکیمان گفته اند
که دل بر مجاهده نهادن اسان تر است که چشم از مشاهده برگرفتن
مثنوی انکه بی او بسر نشاید برد گر جفایی کند بباید برد و قد وقع
فی بعض النسخ ههنا قوله هر که دل پیش دلبری دارد ریش در دست
دیگری دارد روزی ای یوم من الایام از دست گفتمش زنهار
یعنی گفتم از دستش و قد یقال معناه گفتمش که زنهار از دست
تو ای العصمة والامان من یدک چندان روز کردم استغفار
نکند دوست زنهار از دوست قوله زنهار ههنا بالیاء و فی الاول
بدونه و کلاهما لغتان دل نهادم بر انچه خاطر اوست گر بلطفم بنزد
خود خواند ور بقهرم براند بفتح النون قوله او داند مرتبط بالشرطین
معا حکایت در عنفوان جوانی قوله چندانکه افتد و دانی جملة معترضة
و عنفوان الشباب اوله با خوش پسری سرو سری بفتح السین
و تخفیف الراء فی الاول و کسر السین و تشدید الراء فی الثانی دا اشتم
بحکم انکه حلقی بالحاء المهملة طیب الاداء و خلقی بالخاء المعجمة المفتوحة بمعنی
المخلوق کالبدر اذا بدا یعنی قد کان له اعضاء مخلوقة حسنة
کالبدر المنیر اذا بدا و ظهر من الافق او الغیم و نحو ذلک و قد یقال الخلق
اسم مصدر المجهول ای به مخلوقیه و خلقته حسنة کخلقة البدر المنیر
بیت انکه نبات عارضش اب حیوة می خورد در شکرش نگه کند

نمه کند ای ینظر الی شفته هرکه نبات میخورد فان طعم النبات یذکر شفته
الحبیب لمناسبته بینهما باللذة فان شفته احلی والذ من النبات المصری عنه
اهله اشتاقا بخلاف طبع از وحرکتی دیدم که نپسندیدم دامن از و در کشیدم
وهذا کنایة عن الانقطاع وعدم الاختلاط ومهره بضم المیم بالترکی
بیچق مهرش مهر بالکسر المحبة مهنا برچیدم وکفتم مثنوی برو هرچه می بایدت
پیش گیر سر ماندار ی سر خویش گیر یعنی چون با ما سر نداری و
موافقت نمی کنی سر خویش گیر و برو هرجا که خواهی شنیدمش که می رفت
و می گفت قطعه شب پره ای الخفاش گر وصل افتاب نخواهد
رونق افتاب بازار نکاهد مضارع منفی من کاستن بمعنی الانتقاص
این گفت و سفر کرد و پریشانی او در من اثر کرد شعر فقدت زمان منصو
علی انه مفعول به لفقد الوصل والمراد جاهل الواو للحال وتقدیر متعلق بجاهل
وقوله لذیذ العیش من قبیل جرد قطیفه والعیش بالفتح الحیوة قبل طرف
لجاهل المصایب جمع مصیبه وهذا البیت من غزل الشیخ وبعده تجانب
خلی والود او ملازمی وفارق الغی والخیال مواطنی اشبه ما التی بیوم قتلنه
وسیل دموعی بانتثار الکواکب قوله تجانب ای تباعد والخله بالکسره
الصدیق والواو بالفتح المحب والالف بالکسر المالوف وعاید الموصول المحذوف
ای ما القاه انا وسیل منصوب معطوف علی محل ما وانتثار الکواکب
تفرقها بیت بازای بالمد والسکون الیاء امر من امدن و مرا بکش
بضم الکاف العربی که پیش مردن خوشتر که پس از تو زنده کانی کردن

اما بشکر و منت باری تو بس از مدتی باز امدان حلق داوودی متغیر
شده و جمال یوسفی بزیان امده و بر سیب زنخدانش سیب بمعنی
التفاح چو به بکسر الیاء و سکون الهاء ای مثل السفرجل گردی نشسته
بفتح الکاف الفارسی الغبار روا را دبه الشعر الناعم و رونق ای طراوت
بازار حسنش شکسته متوقع بکسر القاف که در کنارش گیرم کنار
گرفتم ای فررت منه الی طرف وگفتم بیت ان روز که خط شاهد
و محبوب بود و حیث کان لم ینبت فی وجهه شعر غیر ما بدا ای نبت
سمته فی اوایل ظهور لحیته وهذا اوان سورة لطایف المعایب صاحب
نظر ارا و به الشیخ نفسه از نظر راندی امروز بیامدی بیا والخطاب
فیهما بصلحش ای بصلح ان صاحب نظر کش وهذا الشین راجع الی قوله
خط فتح وضمه بر نشاندی یعنی فتحه وضمتش بر نشاندی هذا اشارت
الی شعرات الشارب والذقن وانت خبیر بان الافصح ان
یقال انفتاح و کسره بدل ضمه کما لا یخفی اللهم الا ان یقال انما قال
ضمه رعایة للمناسبة الصوریه بینهما من غیر نظر الی الفوقیه والتحتیه فان
شعرات الذقن انما تشابه صورة وتناسب بحسبها الی الضمه دون
الکسرة علی ان قوله بر نشاندی لا یلایم الکسرة کما لا یخفی
تازه بهار یعنی ای تازه بهار ورقت ای حسنت واحد الاوراق والتاء
للخطاب زرد شد دیگ ای القدر بالکسرة منه من نهادن کاتش ما سرد
شد چند خوامی و تکبر کنی دولت پارینه تصور کنی پار بالباء

الفارسیة السنة الماضیه و پارینه ما کان فیهما بالترکی کچن یلدغی پیش
کسی رو که طلبکار تست ناز بر ان کن که خریدار تست قطعه سبزه
در باغ گفته اند خوشست یعنی گفته اند که سبزه در باغ خوشست
دانداو ای انکس کین سخن همی گوید قوله سبزه در باغ خوشست
یعنی از روی دلبران خط سبز دل عشاق بیشتر جوید و مجموع
قوله از روی دلبران الی اخره مفعول داند ای یعرف ذلک القائل
مضمون هذا الکلام و قوله بوستان تو الی اخره کلام ابتدائی می کند
باز است کند تا بالکاف الفارسی مشترک بین العربی والترکی اسم لنبت
یقال له بالعربی الکراث وکند تا زار موضع نبته وکثرته مثل گلزار و لاله زار
بس که می کنی بفتح الکاف من کندن همی روید فلم یوجد فی بعض
النسخ هذا البیتان اعنی قوله پار رای فی السنة الماضیه برفتی
بفتح التاء وکسرة الهمزة وسکون الیاء واصله برفته والیاء للخطاب
قیل قد یحدث الهمزة فی بعض المواضع وهذا فی منها وذلک مثل قولهم
خواننده صحبت و سازنده مجلس و گوشه حمول و فتنه دوران
وغیر ذلک وقد یقال لیس هنا همزة بل بکسر یاء الخطاب بعد التاء
المفتوحه الا انه یقرأ باشباع الکسرة للوزن والقول الاول اشبه
قوله چو اهو حال من یاء الخطاب ای حال کونک مثل الظبی فیها الحسن
وحیلان القلوب قال الشاعر یارا تو چشم من کم شد زمن میدوم
هر سو که اه او را که دیده ولکن ان تقول اتو را که دید وتجعل احدهما ایهاما

تلافی امسال ای فی هذه السنة الحاضرة بیامدی چو یوزی ای حال
کونک مثله فی نفرة القلوب سعدی خط بن دوست دارد نه مرالف
جوالد وزی وقد یروی بالجیم العربی قطعه گر صبر کنی بضم الکاف
وبکنی بضم الواو العاطفه وکسر الواو والموحدة وفتح الکاف العربی من
کندن موی بناگوشش یعنی اگر بکنی موی بناگوش را و صبر کنی
بر محنت کندن او وفی نظم البیت تقدیم وتاخیر بحسب المعنی
وقد وقع فی کثیر من النسخ ور بکنی علی معنی واگر صبر بکنی بالنون
النافیه ولا یخفی ان ارتباط قوله موی بناگوش علی ما قبله لا یخلو عن التکلف
چ این دولت ایام نکویی بسر اید یعنی دست من بجانم نمی رسد
تا نگذاشتیم که بر اید تا بقیامت چون دست تو که رسیده است
بر بیت و نگذاشتی که بر اید حکایت سوال کردم و گفتم جمال
روی ترا چه شد که مورچه بر گرد ماه جوشیده است بخنده گفت
ندانم چه بود روی مرا مگر بماتم حسنم سیاه پوشیده است حکایت
یکی از مستعربان بکسر الراء المهمله بغداد فی مختار الصحاح العربیه
المستعربه بکسر الراء ای الذین لیسوا بخلص وکذا المتعربه بکسرها
وتشدیدها ابهی پرسیدند ما تقول فی المرد جمع امرد وهو الذی لم یخرج
لحیته بعد لصغره شنا گفت لا خیر فیهم یعنی تا خوب و لطیفند
درشتی کنند وچون درشت شدند تلطف و دوستی نمایند
امرد انگه که خوب روی بود تلخ گفتار و تند خوی بود چون

بریش امد و بلعنت شد . مردم امیز و مهر جوی بود بکسر المیم قوله شد
خوی و مهر جوی و خوب روی و تلخ گفتار کلها من قبیل الوصف
الترکیبی کما لا یخفی مطایبه یکی را از علما پرسیدم که کسی با ماه رویی در خلوت
نشسته و درها بسته و رقیبان خفته و نفس طالب و شهوت غالب
چنانکه عرب گوید التمر یانع هو فاعل من الینع وهو ادراک التمر والناطور
بالطاء المهملة حافظ الکرم وکذا الناطر والجمع النواظر غیر مانع هیچ دانی
که بعلت پرهیزکاری یعنی بسبب زهد و اخلاص مع الله تو از د
بسلامت بماند گفت اگر از ماه رویی بماند بسلامت از بدگویان
نماند بالنون النافیه شعر وان سلم الانسان من سوء نفسه فمن
سوء ظن المدعی لیس یسلم قوله فمن سوء متعلق بقوله یسلم والفاء
فیه منقول من جواب الشرط اعنی قوله لیس یسلم شعر شاید پس
کار خویش بنشستن یعنی ناکه خود را اصلاح می کند لیکن نتوان زبان
مردم بستن حکایت طوطی را با زاغی در قفس کردند از قبح مشاهده
او مجاهده بر دوی گفت این چه طلعت مکروهست و هیات ممقوت
ای المبغوض و منظر ملعون و شمایل جمع شمال بالکسر بمعنی الخلق
ای اخلاق ناموزون یا غراب البین وقد ذکرنا معناه فی خطاب
الخطیب قبل الباب الاسس فتذکر یا لیت بینی وبینک بعد المشرقین
ای بعد المشرق من المغرب فغلب المشرق واضیفت البعد الیهما
او بعد مشرق الصیف من مشرق الشتاء وهذا ماخوذ من قوله حتی

اذا جاءنا قال یا لیت بینی وبینک بعد المشرقین فبئس القرین قطعه
علی الصباح بروی تو هر که برخیزد صباح روز سلامت
برو مسا باشد بد اختری چو در صحبتی تو بایستی فی البحر باستن
فی الترکی گرک اولمق قوله ولی متصور من ولیکن چنان که تو در جهان نکا
باشد عجبتر ازین مذکور آنکه غراب از مجاور طوطی هم بجان آمده بود و لا
حول کنان ای قایلا لا حول ولا قوة الا بالله از گردش گیتی همی
نالید و دستهای تغابن بر یکدگر همی مالید و می گفت این چه بخت نگونست
وطالع دون و خسیس و ایام بوقلمون هو نوع من اثبات الروم وله
الوان کثیرة اذا نظر الیه یری علی اطوار شتی یقال بالترکی ... ویکنی به عن
تغیرات الزمان واختلافاته کذا فی بحر الغرایب لایق قدر من آنستی
که با زاغی در دیوار باغی همی رفتمی قطعه پارسا را بس است
این قدر زندان که بود در طویله رندان تا چه گنه کرده ام که روزگارم
بعقوبت در سلک صحبت چنین ابلهی خودرای وصف
ترکیبی ناجنس یافه درای وصف ترکیبی ایضا بمعنی باطل رای
ومهمل فکر لان یافه بالیاء المثناة التحتانیه والفاء بمعنی هرزه
بچنین بند و بلا مبتلا کرده است بیت کس نیاید بپای دیواری
که بران صورتت نگار یعنی نقش کنند گر ترا در بهشت باشد
جای دیگران دوزخ اختیار کنند قال الشیخ این مثل بنتجین
بدان آوردم یعنی برای آن آوردم که تا بدانی که صد چندانک

صد چندان که

که دانا را از نادان نفرتست نادان را از دانا وحشت است
قطعه زاهدی در سماع رندان بود زان میان گفت شاهدی یعنی
محبوب بلخی بیاء النسبة ای منسوب الی بلخ بیت گر ملولی ز ما ترش
منشین که تو هم در میان ما تلخی بیاء الخطاب جمعی ای بنده
جماعة چو گل و لاله بهم پیوسته تو هیزم خشکی در میان رسته
بالضم چون باد مخالف و چو سرما ناخوش چون برف نشسته
و چون یخ بسته یعنی ای زاهد تو در میان ما شخصی مخالفی چون باد
مخالف و شخص ناخوش چون برف سرد و هو بسکون الراء ابرد
ضد الحر و شخص نشسته چون برف ای انت کالثلج مثلا فی البرودة حیث
تظهر الخشونة فی الکلام و باقی الاوضاع و شخص بسته چون یخ
ای انت مثل الجمد فی الانقباض والامساک عن الانبساط التام معنا
حکایت رفیقی داشتم که سالها با من هم سفر کرده بودیم و نان نمک
خورده و بی کران حقوق صحبت واقع شده آخر بسبب نفعی اندک
آزار خاطر من ای ایذاء قلبی وقد یقال تأذیه روا داشت و دوستی
سپری بفتحتین السین المهملة والیاء الفارسیة بمعنی تمام شد و با این
همه مخالفت و ملامت دلبستگی یعنی ارتباط قلب از هر دو طرف
یعنی از من و از آن حاصل بود بحکم ای بدلیل آنکه شنیدم که روزی دو
بیت از سخنان من در مجمع همی گفتند که نگار من چو در آید بخنده
نمکین بالکاف الفارسی فیهما ای الملیح نمک زیاده کند بر جراحت ریشان

یعنی

یعنی بر جراحت ریشان کذا قیل والظاهر ان ریش ههنا اسم والجراحة
علی المعنی المصدری فلا یلزم التکرار چه بودی ار سر زلفش بدستم
افتادی چو آستین کریمان بدست درویشان یعنی که هم چون
مثل باشد و محصول المعنی یتمنی افوز بالتشبث بصدغ الحبیب بغیر
مثل کم الکرام فی اید الفقراء المتضرعین طایفه دوستان نه ز لطف
این سخن بلکه بر حسن سیرت خویش گواهی بالکاف الفارسی والیاء المصدری
یعنی شهادت داده بودند و او هم در آن میان مبالغه کرده بود و
بر فوت بفتح الفاء و سکون الواو صحبت قدیم تاسف خورده و بخطای
خویش اعتراف نموده معلوم کردم که از طرف او هم بالفتح والسکون
رغبت هست وانما قال هم اشاره الی ان الرغبة قد کانت حاصلة عنده ایضا
این بیتها فرستادم و صلح کردم بیت نه ما را در میان عهد و وفا بود
یعنی الیس قد کان بیننا عهد و وفا استفهاما علی سبیل الانکار جفا کردی
و بد مهری نمودی بیکبار ای مرة واحدة یعنی بالکلیة از جمله جهان
دل در تو بستم ندانستم که برگردی بالکاف الفارسی و یاء الخطاب
من گردیدن بمعنی اعراض کردن بزودی بالیاء المصدری یعنی لم
اعلم انک تعرض عنی سریعا هنوزت گر سر صلحست یعنی که هنوز ترا اگر
صلح داری باز آی ای ارجع الینا کزان محبوبتر باشی که بودی
حکایت یکی را زنی صاحب جمال بود در گذشت ای مات و مادر زن
پیر فرتوت بمعنی الخرف بعلت صداق بفتح الصاد و کسرها مهر

الحرارة كذا في مختار الصحاح وفي بعض النسخ بسبب كابين در خانه متمكن بماند
مرد از محاورت او بالحاء المهملة اي من مخاطبته بجان رنجيدي اي كان
متأذيا في الغاية وبحكم صداق از مجاورت او بالجيم العربي چاره بالجيم الفارسي
تجي على معنيين بمعنى مرة واحدة وبمعنى المجال كذا في البحر المراد ههنا المعنى
الثاني يعني مجال خلاص نديدي يكي ازين طايفه گفت چگونه در فراق يار
عزيز گفت ناديدن زن بر من آمدند چنان دشوار نمي آيد كه ديدن مادرزن
بيت گل بتاراج يعني بيغما رفت وخار بماند گنج برداشتند ومار بماند
وقوله ديده مفعول مقدم لقوله ديدن يعني ديده را برنارك
بفتح الراء على الشيء سنان اي على رأس الرمح ديدن خوشتر از
روي دشمنان ديدن واجبست از هزار دوست بريد بمعنى
بريدن تا يكي دشمنت نبايد ديد حكايت ياد دارم كه در ايام جواني
گذر داشتم بكوي بالكاف العربي بمعنى المحلة والياء [illegible] للوحدة
ونظر داشتم با ماه رويي در ايام تموزي كه حرورش آب دهن
را بخوشانيدي بفتح النون النافيه اي كان ذلك الزمان في غاية
الحرارة بحيث تنحن الرطوبة اللعابيه في الفم من شدة حرارته وسمومش بفتح
السين المهملة مغز استخوان را بجوشانيدي بضم الياء اي يغليه هذا هو المراد وفي
مختار الصحاح الحرور بالفتح الريح الحارة وهي بالليل كالسموم في النهار قال ابو
عبيده الحرور بالليل وقد يكون بالنهار والسموم بالنهار وقد يكون بالليل
از ضعف بشريت تاب افتاب هجير تاب بمعنى الطاقة والهجير بالفتح والتخفيف

نصف النهار عند اشتداد الحر نياوردم والتجا بسايه ديواري كردم مترقب كه
كسي زحمت حر تموز از من ببرد اي يزيل وبآبي بياء الوحدة آتشش
من فرو نشاند اي يطفي كه ناگاه از تاريكي بكسر الياء المصدري دهليز خانه بكسر
الراء روشنايي ديدم في مختار الصحاح الدهليز بالكسر ما بين الدار والباب
فارسي معرب قوله يعني جمالي بدل من روشنايي كه زبان فصاحت
از بيان صباحت بمعنى الجمال او عاجز بماند بفتح النون ولا يخفى ان
الجمال الثابت في معنى الصباحة بمعنى الوصف بالفارسية خوبي والمراد
من الجمال هنا قوله جمالي اي موصوفه يعني يك خوب رويي ديدم كه در بيان
خوبي وي زبان فصاحت عاجز باشد چنانكه در شب تاريك صبح برايد يا
آب حيوة از ظلمات بدرايد اي يخرج ويظهر قدحي بياء الوحدة قوله
برف آب بسكون الفاء ماء ممزوج بالثلج وهذا من قبيل وصف التركيبي
مثل قولهم خوناب لماء مخلوط بالدم وچرك آب لماء مخلوط بالدنس
بردست وشكر دران ريخته بود وبعرق بفتحتي العين والراء المهملتين
برآميخته ندانم بگلاب ش الشين راجع الى برف آب مطيب بفتح الياء المشددة
كرده يا قطره چند از گل رويش دران چكيده كه ازان مطيب شده
في الجمله شراب از دست نگارينش بر گرفتم وبخوردم اي بنوشيدم
وقد عرفت ان استعمال احدهما مكان الاخر كثير وعمر گذشته
از سر گرفتم بيت ظماء بالقصر على وزن العطش لفظا ومعنى قلبي
وهو العضو الصنوبري المستكن في الجانب الايسر من الصدر وسمي

قلبا لانه خالص البدن من قلب النخلة اي لبها وقيل لكثرة تقلبه قال الشاعر القلب
منقلب مثل اسمه ابدا طوبى لقلب سليم غير منقلب لا يكاد يسيغه من الاساغة اي
لا يقارب ذلك ان يسيغه اي يزيل يمكنه رشف الزلال اي مصه وفي المثل
الرشف انقع اي اذا ترشفت الماء قليلا قليلا كان اسكن واقطع للعطش
كذا في مختار الصحاح والرشف بالفتح والسكون مرفوع ههنا على فاعل يسيغ
والزلال الماء العذب الصافي قوله ولو للوصل شربت بحورا متصل بقوله لا
يكاد ولو شربت امثال البحار من الماء الزلال وقال الشيخ في هذا المعنى
ايضا هل يقنعن من الزلال بجرعة ظمان لو شرب البحيرة ما اكتفى ومما ينبغي
ان يعلم ههنا انه اذا دخل النفي على كاد قيل معناه الاثبات مطلقا وقيل مضيا
والصحيح انه كساير الافعال ولهذا فسرناه بلا يقارب خرم يعني
شادي كسي ان فرخنده طالع كه چشم قيل بحذف الميم في التلفظ للوزن
وكذا في امثاله بر چنين رويي فتد بامداد بمعنى افتد بغير الواو مست
مي بيدار گردد بالكاف الفارسي نيم شب اي السكران الذي سكر من الخمر
ونام فانه يستيقظ ويفيق في نصف الليل مست ساقي روز محشر بامداد
اي بامداد روز محشر يعني ان من سكر من جمال الساقي فانما يفيق في صباح
يوم الحشر والقيمة هذا ما قيل وله معنى اخر اظهر من هذا المذكور كما لا يخفى على الذوق
السليم حكايت سالي سلطان محمود خوارزم شاه با ختاي براي مصلحتي
صلح اختيار كرد ومرا بفرستاد بختاي تا كه ان مصلحت را بجاي آورم
بجامع كاشغر بالكاف العربي وفتح الغين المعجمة قيل اسم بلدة در آمدم پسري

پسري ديدم در خوبي بغايت اعتدال ونهايت جمال چنانكه در امثال او گفته
اند بيت معلمت همه شوخي ودلبري آموخت في بحر الغرايب شوخ
بمعنى شخص مطبوع واراد بشوخي ههنا المطبوعية والمقبولية جفا وناز و
عتاب وستمگري آموخت ستمگري بالكاف الفارسي من آدمي بچنين شكل و
خوي وقد وروش بفتح الراء وكسر الواو واسم من رفتن كذا نقل
من دانستن كاظر نديده ام مگر اين شيوه از پري آموخت شيوه
بمعنى ها را آموخت ماضي من آموختن بمعنى التعلم واما آموخت
في الموضعين في البيت السابق فهو ماض من آموختن بمعنى التعليم
فان آموختن يكون لازما ومتعديا صرح به في البحر مقدمه نحو زمخشري
يعني كتاب مقدمه كه زمخشري تاليف كرده است از فن نحو در دست
وهمي خواند ضرب زيد عمروا وكان المتعدي عمروا بفتح الدال وفي بعض
النسخ وكان المتعدي زيدا بكسر الدال المذكور گفتم اي پسر خوارزم وختا
صلح كردند وزيد وعمرو را خصومه همچنان باقيست بخنديد ومولدم گفت
وزن مجلس اسم مكان من ولد پرسيد گفتم خاك شيراز گفت از
سخنان سعدي چه داري گفتم شعر بليت على صيغة المجهول بالمتكلم اي
كنت مبتلى بنحوي بسكون الحاء والقراءة بفتحها غلط يصول مغاضبا
على اي يصول ويحمل على حال كونه مغاضبا ويحتمل ان يتعلق بمغاضبا
بل هو اقرب لفظا والكاف في كزيد اسم بمعنى المثل منصوب المحل
على انه صفة مصدر محذوف اي يصول صولة مثل زيد اي مثل صولة زيد

فی مقابلة العمر و قوله علی جر زیل حال من فاعل لیس یرفع و ضمیر نحوی ای
لا یرفع راسه حال کونه علی جر زیل ای لا ینبط و لا یتعب ای احد بل یمشی علی
التبختر و الدلال جار زیله علی ما هو عادة المتکبرین و هل یستقیم الترفع ای
عمل الرفع من عامل الجر هذا من قبیل الاستفهام الانکاری و فیه ایهام لطیف
کما لا یخفی تا خار المعجمه بمعنی زمان التقلیل باندیشه فرو رفت و گفت
غالب اشعار او درین زمین زبان فارسیست اگر بگویی لغتهم یاری
نزدیک تر باشد کلم الناس علی قدر عقولهم گفتم مثنوی طبع ترا تا هوس
نحو شد صورت عقل از دل ما محو شد ای دل عشاق المنادی
فی امثاله محذوف و هذا المذکور صفة لذلک المحذوف یعنی ای حبیب
که دل عشاق بدام تو صید من تو مشغول و تو با عمرو زید بامداد ان
که عزم سفر مصمم شد مرا از کاروان گفته بودندش که فلان سعدیست
دیدم که دوان صکه من دویدن مثل افتان من افتادن آمد و تلطف
کرد و بدرود و داع تأسف خورد که چندین روز چرا نگفتی که منم تا شکر قدوم
بزرگان را بر میان بستمی گفتم مصراع با وجودت ز من آواز نیاید که منم
گفتا چه شود که بر آسایی تا از خدمت مستفید شویم گفتم آن ممکن نیست
بحکم این حکایت بزرگی دیدم اندر کوهساری بیا کرا لو حده فیها و قد
مثنوی
مر تحقق معنی کوهساری اوایل باب چهارم قناعت کرده از دنیا
بغاری چرا گفتم یعنی گفتم که چرا بشهر اندر نیایی که باری بند از دل بر
گشایی بگفت آنجا پری رویان نغزند نغز بفتح النون و سکون الغین
کوجلا معنا

که دو دین تقعد جا

و بعد ها زای المعجمه بمعنی نفیس چو گل بکسر الکاف الفارسی بسیار شد
پیلان بلغزند این کلام بگفتم و بوسه بر سر و روی دیگر دادیم و وداع
کردیم قطعه بوسه دادن بروی دوست چه سود هم درین لحظه کردنش
بدرود بالباء الفارسی المفتوحه والدال بمعنی درود تحیه کردنش
سیب گویی ای کانه وداع یاران کرد روی ازین نیمه یعنی روش
ازین سبب نیم اش سرخ شد وز آن نیمه زرد یعنی طرف دیگرش
زرد شد بیت و ان لم امت یوم الوداع بفتح الواو اسم و بالکسر
مصدر تأسفا ای تحزنا و تحسرا تمیز او حال بمعنی متأسفا لا تحسبونی
فی المودة منصفا بکسر الصاد ای عادلا و هذا البیت مطلع غزل
للشیخ و بعده او قفت دار احلتی بارض مودع و بکیت حتی ان بلت
الموقفا من مات لا تبکوا علیه ترحما و ابکوا لخ فارق المؤلفا الراحله المرکب
من البعیر جملا کان او ناقه والمودعه موضع الوداع حکی عن بعض اهل
الهند انه عشق جاریة فرحلت فخرج فی وداعها فدمعت عینه
الواحدة و لم تدمع الاخری فغمض العین التی لم تدمع اربع و ثمانین
سنه و لم یفتحها عقوبة لها لانها لم تبک علی حبیبته و فی معناه انشد
بکت عینی غداة البین دمعا و اخری بالبکاء بخلت علینا فعاقبت
التی بخلت علینا بان غمضتها یوم التقینا حکایت خرقه پوشی بیادالو
در کاروان حجاز همراه ما بود یکی از امرای عرب مرا ورا صد دینار بخشیده
بود تا نفقه عیال کند ناگه که دزدان خفاجه بفتح الخاء المعجمه و الجیم الفارسی

البطن الذی کذا سمعت من بعض الکمل و الظاهر انه بالجیم العربی اسم لحی من بنی
عامر علی الصحاح ذکره بر کاروان زدند یعنی غارت کردند و پاک بردند
ای اخذ و اما بملکونه بالکلیه بازرگانان گریه و زاری کردند و گفتند
وفریاد بی فایده خواندن بیت گر تضرع کنی و گر فریاد دزد زر بازار
ای سارق الذهب و قد یقرا بدون الذهب الاضافة و الاول اظهر باز
پس نخواهد داد مگر آن درویش صالح که بر قرار خود مانده و تغیر در او
نیامده گفتم مگر آن معلوم ترا یعنی مال ترا قیل کثیرا ما یعبر عن مال الرجل
و نفقته بلفظ المعلوم بملاحظة قوله و رزق معلوم نبردند گفت بلی
بردند و لیکن مرا با آن چنان الفتی نبود که بمفارقت آن خسته دل باشم
قطعه نباید بستن اندر چیز و کس دل که دل برداشتن کاریست مشکل
گفتم موافق حال منست آنچه تو گفتی که مرا در عهد جوانی اتفاق مخالطه
افتاد جوانی و صدق و مودت بمثابتی که قبله چشمم جمال او بودی و سود
و سرمایه عمرم وصال او قطعه مگر ملائکه یعنی مگر ملائکه باشد نظیر او در آسمان
و گرنه بشر بحسن صورت او بر زمین نخواهد بود دابه دوستی یعنی بحق مودتی
که منعقد شده است در میان ما حرام است بعد از وی صحبت که هیچ نطفه چو او
ای مثل او آدمی نخواهد بود یعنی بلکه پری شود یا ملک ناگهی پای
پای وجودش بگل اجل بکسر الکاف الفارسی فرو رفت ای مات و دود
فراق از دودمانش بالدالین بمعنی السلسله بر آمد روزها بر سر خاکش مجاور
بالجیم کردم و از جمله که می گفتم یکی این بود کاش آن روز که

خرقه پوشی

کاش فی الترکی بمعنی کاشکی که در پای تو شد خار اجل دست گیتی
بزدی تیغ هلاکم بر دم یعنی بزدی تیغ هلاک را بر سرم تا درین روز جهان
یعنی جهان را بی تو ندیدی چشمم ای منم المنادی محذوف یعنی ای
حبیب که منم بر سر خاک تو که خاکم بر سر یعنی خاک بر سرم و هذا معنی
قوله خاکم بر سر دعاء علیه بالهلاک و له نظیر فی الترکی حیث یقال فی موضع ویلک
طپراق باشکه بیت آنکه قرارش نگرفتی و خواب عطف علی قرار تا گل و
نسرین نفشاندی نخست ای الحبیب الذی کان لا یتقرر فی موضع و لا ینام
فی مکان الا بعد نثر اوراق الورد و النسرین علی فراشه گردش گیتی
بالکاف الفارسی فیهما بمعنی دوران الفلک و المراد مقداره اعنی الزمان
گل رویش کما یقال گلبن بضم الکاف الفارسی برکت خار بنان یعنی
بنان خار بالترکی دکن دیلری لکن یراد به ههنا شجرة الشوک کما یقال گلبن و
یراد به الشجرة الورد نفسها بر سر خاکش ای علی قبره برست بالضم
ای نبت بعد از مفارقت او عزم کردم و نیت جزم که بقیه زندگانی
عمر فرش هوس در نوردم فی البحر نوردیدن بضم النون و فتحها پیچیدن
و فی مستقبله یحذف الدال مع الیاء قصد اللتخفیف فیقال نورد و نوردند
انتهی و ههنا محذوف کذلک و گرد بکسر الکاف الفارسی یجیء لثلثة معان بمعنی
المدور و منه گرد باش و بمعنی حول الشیء ای جوانبه و اطرافه و بمعنی
الجمع کذا فی البحر و الظاهر ان المراد ههنا المعنی الثانی مجالست نگردم بالکاف
الفارسی من گردیدن بمعنی الدوران قطعه سود دریا نیک بودی

کر نبودی بیم موج ای خونه وصحبت کل خوشش بدی مقصود من بودی
کر نیستی تشویش خار دوش ای فی اللیلة الماضیة هذا تیراء بالضم واما دوش
بالضمة المجهول فهو بمعنی المنکب کاتر چون طاووس می نازیدم
من نازنیدن بمعنی نازکردن اندر باغ وصل این زمان اندر
فراق یار می پیچم چو مار حکایت یکی را از ملوک عرب حدیث
لیلی و مجنون بگفتند وشورش بضم الشین المعجمة وکسر الراء المهملة بمعنی
الاختلاط کذا فی الصحاح الفارسی وقد یجی بمعنی الغلیان وهیس
مرادهمنا حال او بگفتند که با کمال وفضل وبلاغت سر ببیابان
نهاده است وزمام اختیار از دست داده بفرمود شخصی
راجع الی مجنون تا حاضر آوردند وملامتش کردند که در شرف نفس
انسانی چه خلل دیدی که خوی حیوانی اراد به حیوانات العجم گرفتی
وترک عیش آدمی گفتی ای کردی وقد مر نظیره غیر مرة مجنون بنالید
وگفت بیت ورب صدیق ای کثیر من الخلان لامنی فی ودادها ای
عدلنی فی حب محبة لیلی وعشقها الم یریا یوما فتوضح من الایضاح لی ای
نظهر وتبین لاجلی وهو منصوب باضمار ان جواب الاستفهام
وفاعله ضمیر لیلی وعذری منصوب تقدیرا مفعوله ونعل قوله لی متعلق بالتحمل
الاطناب کما فی قوله تو رب اشرح لی صدری ویسر لی امری وبردنی
فیوضح بالیاء التحتانیه فعلی هذا فاعله ضمیر صدیق والاول اظهر وهذا
البیت من غزل للشیخ مطلعه مطلع عمس ایب دارک ام بدل اقدک

ام اقدک عضن من ابیان لا ادری ومن ابیاته توارت عنی بالحجاب
مقاصیا وهل تتواری نور وجهک بالخدر ومن شرب الخمر الذی تاذقته
الی غد حشر لا یفیق من السکر قطعه کاشکی کانان که عیب من جستند
رویت ای گلستان بدیدندی تا بجای ترنج در نظرت توله بیخبر
فی موضع الحال ای حال کونهم ذاهلین عن انفسهم دستها بریدندی
تا حقیقت معنی بر صورت دعوی گواهی دادی قال الله تو فذلکن الذی لمتننی
فیه واعلم انها لما راودت زلیخا ای اراده یوسف عن نفسها لامتها نسوة فی ذلک
وقلن امراة العزیز عشقت عبدها الکنعانی فلما سمعت باعتبابهن وعتبهن
وبعثت لهن متکأ واعطت کل واحدة منهن سکینا وقالت لیوسف
اخرج علیهن فلما رأینه اکبرنه ای اعظمنه وتحیرن فی ذلک الحسن الرایع
والجمال الفایق وجرحن ایدیهن من فرط الدهشة وقلن حاش لله ما
هذا بشرا ان هذا الا ملک کریم فح قالت زلیخا فذلکن الذی لمتننی
فیه ای فهو ذلک العبد الکنعانی الذی لمتننی فی الافتتان به قبل ان
تتصورنه بحق صورته ولو صورتنه فی انفسکن وقت الملامة لعذرتننی
قال عذلانی علی هواه فلما ابصرا حسن وجهه عذرانی واعلم ان ضمیر التثنیة
فی مثل عذلانی راجع الی صاحبی الشاعر فان من دابهم ان یذکروا فی الامثال
والاشعار صاحبیهم قال بعض المحققین التحقیق فی امثال هذا انه یجوز ان
یراد بالضمیر الاثنان وهو ظاهر ویجوز ان یراد به الواحد وذلک علی وجهین
احدهما قول المبرد ... [illegible] ... الفعل کانه قیل عذل عذل للتاکید

وقد وجه ابو الحسن الجاربردی فی شرح الکشاف بانه حذف الفعل
الثانی ثم اتی بفاعله وفاعل الفعل الاول علی صورة ضمیر الاثنین متصلا
بالفعل الاول وثانیها ان العرب اکثر ما یرافق الرجل منهم اثنان فکثر علی
السنتهم ان یقولوا خلیلی وصاحبی وقفا واسعدا حتی خاطبوا الواحد خطاب
الاثنین فلیکن هذا علیها وذکر منک فان ینفعک فی مواضع ولهذا اطنبنا
الکلام فی هذا المقام بادنی الملابسة ملک را در دل آمد که جمال لیلی را
مطالعه کند تا داند که چه صورتست که موجب چندین فتنه است
بفرمود وطلب کردند در احیاء عرب جمع حی بمعنی قبیله بگردیدند
وبدست آوردند وپیش ملک در صحن سراچه بداشتند وملک در
هیئات او نظر کرد شخصی دید سیه فام یعنی اسود اللون ضعیف
اندام در نظرش حقیر آمد بحکم آنکه کمترین خدام حرم او بجمال از وی بیش
بالیاء العربی یعنی زیاده وبزینت پیش بالباء الفارسی مجنون بفراست
دریافت وگفت ای ملک از دریچه چشم مجنون بجمال لیلی نظر باید کرد
تا سر مشاهده او بر تو تجلی کند قطعه تر ابر درد من رحمت نیاید
رفیق من یکی همدرد باید که با او قصه گویم من همه روز دو هیزم
بهم خوشتر بود سوز ای الاحتراق بیت ما مر من ذکر الحمی بکسر المیم
الاول وفتح المیم الثانی اته السمع اعنی الاذن لو سمعت ورق الحمی
صاحت معی ای الذی مر باذنی من ذکر منزل الحبیب لو سمعته ورق الحمی
ای الورق التی یسکن فی الحمی صاحت معی من شوقها وانشادها والصیحة رفع الصوت

والحمی بکسر الحاء المهملة وفتح المیم المرعی المحفوظ ویقال لمنزلة الحبیب حمی تشبیها
به یحمی الطبی بالفتح والسکون بجمع ورقاء کحمر فی حمراء وهی ای الورقاء تشبه
لونها لون الرماد وقد وضع الظاهر موضع المضمر اذ الاصل ان یقول ورقه
وذلک الوضع لاستلذاذ بذکره کقوله بالله یا ظبیات القاع قلن لنا
لیلای منکن ام لیلی من البشر حیث لم یقل ام هی مع تقدم الذکر والظبیات
جمع ظبیة وکثیرا ما یشبه ... بها المعشوق فی حسن العین ولطف الخط والقاع
الارض المستوی هذا علی ما هو المشهور من کسر الحاء وفتح المیم فی الحمی الثانی علی ان
یکون عین الاول وقال بعض الکمل الصحیح عندی هو العکس ای ورق الحمی
بفتح الحاء وکسر المیم علی ان یکون بینه وبین الاول تجنیس الحرف والمراد
الحمام کما قال صدر الافاضل الحمی بکسر المیم والمراد الحمام یقال انه حذف
الالف فاجتمع المیمان فلزم التضعیف فقلبت احدیهما یاء کما فی تقضی البازی
انتهی کلام صدر الافاضل یا معشر الخلان قولوا للمعافی لست تدری ما بقلب
الموجع المعشر اسم جماعة لا واحد له من لفظه مثل قوم ورهط والخلان بالضم
والتشدید جمع خلیل وهو الصدیق والمعافی اسم مفعول من عافاه الله ای
وهب له العافیة من الاسقام والبلایا ای البلایا العشق واسقامه
وهو المراد هیهنا واعلم ان المصراع الاول یتم بالمعا ... ویبتدأ المصراع
الثانی بلفظ فی وقطع الکلمة بین المصراعین شایع ذایع فی اشعار البلغاء
ومثله یسمی فی عرف الشعراء مرهونا وقوله لست تدری ای لا تعلم انت ما
التصق تقلبا الموجع بفتح الجیم ای المولم وقیل یحتمل ان یکون الباء للظرفیة دون

الالصاق ای ما استقر فی قلبه وفی بعض النسخ بامعشر الخلان حل الالم
یا لیت تدری ما بقلب الموجع والالمعی الزکی المتوقد قطعه شهرستان را
نباشد در درویش ای جراحت جز همه ردی یار الوحده وهم در دکلمه واحده
مرکبه مثل همدم وهمراه وهمسایه نگویم درد خویش گفتن از زنبور یعنی
شکایت کردن از آزار زنبور بی حاصل بود قوله با یکی مفعول گفتن علی تضمین
معنی الخطاب در عمر خود ناخورده نیش ای لم یذق ولم یعرف اصلا
ایلام النحل واما کونه بلا حاصل فلانه لا یتیقظ به ولا یتحذر منه حق الحذر تا ترا حالی
نباشد همچو ما حال ما باشد ترا افسانه پیش یعنی در پیش سوز
من با دیگری نسبت مکن او نمک بر دست و من بر عضو ریش حکایت
قاضی همدان همدان بالذال المعجمه وفتح المیم بلد بالعجم واما همدان بالدال المهمله
وسکون المیم قبلها قبیله من الیمن کذا فی تاریخ الیافعی حکایت کنند با نعلبند پسری
سر خوش بود و نعل دلش بر آتش بود در روزگاری ای فی زمان یعتد به
عرقا در طلبش متلهف بود و پویان یعنی متحیر بود دونده قوله پویان
فی موضع الحال و مترصد ای مترقب وجویان یعنی طالب و بر حسب
بنحتین واقعه گویان یعنی حکایت کنند که این تفاصیل وقایع که بر سر
خویش میگذرد و رباعی در چشم من آمد آن سهی سرو بلند یعنی سرو سهی
فی البحر سهی بکسر تین بمعنی المستقیم ویستعمل فی وصف شجرة یقال لها سرو
برکود و بالضم باض من ربودن دلم ز دست و در پای افکند این دیده شوخ
ای مطبوع می کشد بفتح الکاف دل مفعول کشد بکمند خواهی که بکس دل

ندهی دیده بند بضم الباء الاول لا تنظر الی احد قوله خواهی وندهی وبیند خطاب
لمن الی السمع وتهد ومحصول المعنی اگر خواهی که دلت را بکس ندهی چشمت
بند ای اخفظ عینیک عن النظر الی المحاسن والالتفات الی محاسنهم
قطعه از یاد تو غافل نتوان کرد بهیچم یعنی غافل نتوان کردن
بهیچ حال وخلاصته انه اذکرک فی کل حال واراک حاضرا فی کل لحظه سر
کوفته مارم بالکاف العربی نتوانم که بپیچم شنیدم که در گذری ای فی طریق
من الطرق پیش قاضی باز آمد طرقی یعنی بعضی ازین معامله بگوشش
ای بگوشش آن پسر رسیده بود و رنجیده و دشنام بی تحاشی داد و سقط
بفتحتین بمعنی هرزه و بی فایده گفت و سنگ بر داشت و هیچ از
بی حرمتی فرو نگذاشت قاضی با یکی از علمای معتبر که همعنان او
بود گفت بیت آن شاهدی و خشم گرفتن ببینش و آن عقده
بر ابروی ترش شیرین ببینش یعنی ببین آن محبوب و خشم
گرفتن او را که چه حلاوتی دارد و ببین آن عقده را که بر ابرو دوس
دارد که اگر چه ترش است از غضب ولیکن شیرین است
فی حد نفسه در بلاد عرب گویند که ضرب الحبیب
زبیب الحبیب فعیل بمعنی المفعول والمصدر مضاف الی الفاعل
والمفعول متروک ای ضربه ایاه ای العاشق وقیل ضرب الحبیب
اوجع وللناس فیما یعشقون مذاهب نظم از دست تو مشت بر
دهان خوردن خوشتر یعنی خوشتر است که بدست خویش بکوفن

وزاد بالوصف

خشم دوم

الشین نان خوردن ثم قال القاضی همانا بمعنی شبه وقد مر
معناه از وقاحت بفتح الواو قله الحیاء وبوی سماحت بالحاء المهمله الجود
می آید قوله پادشاهان بسکون النون مبتدا سخن بصلابت وخشونت
گویند و باشد که در نهان صلح جویند قطعه انگور نو آورده ترش
طعم بود روزی دو سه صبر کن که شیرین گردد و این بگفت
و بمسند قضا باز آمد تنی چند از عدول جمع عدل کذا فی مختار الصحاح
که ملازم او بودند زمین خدمت ببوسیدند که با جازت سخنی داریم
در خدمت بگوییم اگر چه ترک ادبست و بزرگان گفته اند بیت
نه در هر سخن بحث کردن رواست خطا بر بزرگان گرفتن
خطاست اما بحکم آنکه سوابق انعام خداوندی ملازم روز
گار بندگانست مصلحتی که بینند و اعلام نکنند نوعی از خیانت
باشد طریق صواب آنست که پیرامن این طمع نگردی دیدی مپن
گردیدن بالکاف الفارسی و پیرا من حوال الشیء واطرافه
یعنی ان الصواب ان لا تحوم حوالی هذا الطمع و فرش ولع
بفتحتین شده الحرص در نوردی که منصب قضا پایگاهی بالیاء
والکاف الفارسی فی البحر پایگاه وکذا پاگاه بحذف الیاء بحی
بمعنی الحد الذی یوضع علیه القدم فی السلم وغیره وبمعنی المدرج
وبمعنی المرتبه وهی المراد ههنا منیع بفتح المیم یعنی مرتبه
حصین است تا بگناه شنیع ملوث نگردانی حریف اینست

آورده اند که

که دیدی اشاره الی پسر نعلبند وحدیث اینت که شنیدی اشاره
الی شتمه وقاحته ای لیس فیه احتمال الموافقه اصلا فالا ولی ترکه
بیت یکی کرده بی آب رویی بسی بسکون الباء الاب والیاء
الاخیر فی روبی للمصدریه یعنی کسی که بسیار کرده است
بی آب رویی چه غم دارد از آب رویی کسی بکبر الباء داب
نشاء نام نیکوی پنجاه سال قال فی البحر معنی بسا فی الترکی بچه و بچه
بچه واستشهد علیه بقوله نه هر بیرون که بینندی در و فن بخبان
باشد بسا حلوای صابونی که زهرش در میان باشد
وقدمر ذلک مع زیاده تفصیل فی الدیباجه فتذکره که یکنام زشتت
کند با بما قاضی را نصیحت یاران یکدل واتحاد القلب عباره عن کمال
الوفاق فی الاخلاص والصدق ای نصیحه ولا صدقاء المخلصین المصاحب
فی الصدق والمحبه پسند آمد و بر حسن رای و حفظ وفای ایشان آفرین
کرد و گفت نظر عزیزان در مصلحت حال من عین صوابست و مسله
بی جواب ولیکن شعر ولو ان حبا بالملام یزول ای لو وقع ان
حبا یزول بالملامه سمعت ای قبلت کما فی سمع الله لمن حمده انکا
ای کذبا یفتریه عذول ای کثیر الملامه والعذول بفتح العین المهمله
والذال المعجمه مبالغه من العذل وهو الملامه وصححه بعضهم فی بعض النسخ
عدول بضمتین والدال المهمله علی وزن الدخول جمع عدل بمعنی عادل
والاول هو الصحیح بیت ملامت کن مرا چندانکه خواهی که نتوان

شستن از زنکی سیاهی این بخت وکسا زا تبخص بتفتیش حال او ربخت
بالکاف الفارسی یعنی مسلط کرد و نعمت بی کران بربخت که کفته اند
هرکرا زر در ترازوست زور در بازوست یعنی هرکسی که زر
را از کیسه بیرون آورده و درمیان نهاده برای خرج زور و
قوت دربازوست واکه بر دنیا دست رس ندارد قوله دست
رس وصف ترکیبی ای اسم فاعل من رسیدن شل دلکش من
کشیدن درهمه دنیا کس ندانند یعنی صاحب تصرف نشود اصلا
کذا سمعت من بعض الکمل قطعه هرکه زر دید سر فرود آرد ورترازوی
آهنین دوش است ای حدیدة الملکبة باشدای وان کان کالحدید فی الشدة
والصلابة یمیل البته الی الذهب ویلین به فی الجملة شبی در خلوتی
بیار الوحدة فیهما میسر شد و هم دران شب شحنه بسکون الحاء المهملة
باترصو باشی یعنی حافظ شهر را خبر شد که قاضی همه شب شراب
در سر و شاهد در بر یعنی محبوب در سینه اش مقرر از تنعم خفتی و تبرنم
نکفتی قوله قاضی مبتدا و خفتی خبره و همه شب ظرف خفتی و قوله شراب
در سر و شاهد در بر فی موضع الحال شعر امشب ای فی هذه اللیلة الحاضرة
مکر بوقت نمی خواند بسکون التاء والنون این خروس مس بالباء
العربی نکرده بالکاف العربی هنوز ازکنار و بوس فی بحر الغرایب
کنار وکناره کلاهما بالکاف العرب بمعنی النهایة والطرف وقد یکنی بکنار
عن حالة الوصلة وعن تماس بدنه بدن الحبیب مجمره ذوش هذا وان کان

من جزئیات المعنی الاول لکنه یعد کل منهما لغة علی حدة و بوس یجی و
علی ثلثه معان صیغة امر من بوسیدن و وصف ترکیبی و اسم فقعده
انتهی والمراد من کنار رهنا المعنی الثانی ومن بوس المعنی الثالث
وقد یوجد فی بعض بیت من هذه الابیات هکذا رخسار یار در خم ابروی
تابدار چون کوی عاج در خم جوکان آبنوس قد عرفت معنی
رخسار و قیل ارادبه ههنا المرتفع من الخد و تابدار وصف ترکیبی مثل ماج
عاج دار وعلم دار بمعنی الجعد وکوی بضم الکاف الفارسی الکرة
بالترکی طوب وجوکان بالفارسین الکاف المنی الذی یضرب به الکرة حین اللاعبه بالصولجان والعاج عظم الفیل وابنوس اسم شجر الاسود
معروف یکدم که چشم فتنه خفته است زینهار وقد وقع فی بعض النسخ
بدل هذا المصراع هکذا یکشب که دوست خفته است درکنار بیدار باش
تا نرود عمر در فسوس بضم الفاء والسینین المهملتین فی اصل اللغة الطنز و
السخریة واراد به ههنا لازمه اعنی معنی العبث وفی الصحاح الفارسی
افسوس وهو لغة فی فسوس وله معان الطنز والسخریة والحیف اعنی دریغ
وهو الانسب ههنا تا نشنوی زمسجد آدینه بالذال المعجمة کذا فی بحر الغرایب
بانک صبح ای اذان الفجر یا از در بکیر اتراء اتابک اسم ملک غر بوکوس
ای صدای کوس لب بر لبی چو چشم خروس ابلهی بود برداشتن
بکفتن بیهوده خروس قوله لب مفعول مقدم بقوله برداشتن وقوله
چو چشم خروس صفة للبی وقوله برداشتن فاعل بود وقوله کفتن متعلق

سرا پای صبح
چشم خروس که سره و فی وود و کفتن
ووو ارقه قالدرمی الله الدر

بقوله برداشتن یعنی حماقت بود برداشتن لب از لبی که همچو چشم
خروس است در حمره و صفوة بسبب کفتن بیهوده خروس قاضی درین
حالت بود که یکی از متعلقان درآمد وکفت چه نشینی خیز امر من قال
یعنی برخیز و تا پای داری ای تقدر طاقتک و حسب مساعدة رجلک
کریز امر من کریختن و قد یجیء کریز اسم مصدر و وصفا ترکیبیا ولیسا مرادین
ههنا که حسودان جمع حسود دقی کرفته اند یعنی نمیمه و غمز کرده اند
کذا سمعت من بعض الکمل بلک حق ای قضیة محققة در واقع کفته اند تا که
آتش فتنه که هنوز اندکست که باب تدبیری قسر و نشاید که فردا
بمعنی غداً چو بالا کیرد عالمی بفتح اللام فراکیرد قاضی بتبسم فرونکه کرد و
وکفت بیت پنجه در صید کرده ضیغم را ضیغم بالیاء والحائنه الساکنة بین
الضاد والغین المعجمتین المفتوحتین بمعنی الاسد یعنی شیر قوی را
که پنجه اش در صید برده باشد چه تفاوت کند که سک لاید یعنی
عوعو کند روی در روی دوست کن بکذار که عدو پشت دست
می خاید ملک بفتح المیم وکسر اللام شهر را دران شب اکاهی دادند
که در ملک بالضم والسکون تو چنین منکری بفتح الکاف او بکسرها وهو
الانسب بقوله من اورا الکالا لحی حادث شده است چه فرمایی کفت
من اورا از جمله فضلاء عصر بمعنی زمان و یکانه دهر ای فرید
روزکار می دانم باشد که معاندان در حق او بغرض خوض کرده باشند

نباید مکر انکه بفتح الکاف الفارسی فیهما که معاینه کردد بالکاف الفارسی
که حکما کفته اند بیت به تندی قوله سبک مرتبط بردن فی قوله
دست بردن به تیغ در زمان دشوار نی و ضجرت دست
بتیغ بردن بشتاب واستعجال بدندان کزد پشت دست
دریغ برد بفتحتین مضارع بردن وفی بعض النسخ کرد بدل
برد شنیدم که سحرکاهی ملک با تنی چند از خاصان بر بالین قاضی
رسید شمع را دید ایستاده فی بحر الغرایب ایستادن لغة فی
استادن ویطرد حذف الالف فی مستقبلاته فیقال ایستد
و باتیت و شاهد نشسته و می ریخته و قدح شکسته و قاضی در
خواب مستی بیخبر از ملک هستی ملک بلطفش بیدار کرد و کفت
برخیز که آفتاب برآمده است قاضی دریافت یعنی فهم کرد
که حال چه شد وکفت از کدام جانب برآمده است کفت
از شرق کفت الحمد لله که در توبه همچنان باز است یعنی باب
توبه کشاده است بحکم این حدیث که لا یغلق بصیغة المجهول
ای لا یحیل باب التوبة مغلقا مسدودا علی العباد حتی تطلع
الشمس من مغربها وکفت استغفر الله واتوب الیه قال النبی
صلعم من تاب قبل ان تطلع الشمس من مغربها تاب الله علیه وقال
عم لا یقوم الساعة حتی تطلع الشمس من مغربها فاذا طلعت واره
الناس امنوا اجمعین وذلک حین لا ینفع نفسا ایمانها لم تکن امنت من قبل

اوکسبت فی ایمانها خیرا وجاء فی بعض الاخبار انها تطلع من المغرب
ثلثة ایام والاصح انها تطلع یوما واحدا من المغرب ثم تطلع من
المشرق علی حالها الی یوم القیامة قطعه این دو چیزم بر گناه انگیختند
بخت نافرجام وعقل ناتمام فرجام بسکون الراء المهمله والفاء المفتوحه
بمعنی اخر وبمعنی فایده کذا فی البحر والمراد ههنا هو المعنی الثانی
گر گرفتارم کنی مستوجبم بکسر الجیم یعنی مستحق شده ام من استوجب
الشیء استحقه ور ببخشی عفو بهتر ز انتقام قالوا کل صفة من الاوصاف
الحمیده ضدها نقیضه کالعلم والقدرة ضدهما الجهل والعجز نقیضه الا الانتقام
فانه عدل ممدوح فی نفسه وکذا ضده وهو العفو بل هو اولی بدلیل قوله تع
والعافین عن الناس ملک گفت توبه درین حالت که بر هلاک
خود اطلاع یافتی سودی بیاء الوحده ندارد قال الله تع فلم یک
ینفعهم ایمانهم لما رأوا باسنا اول الایة لما رأوا باسنا ای لما رأوا
الکفار شدة عذابنا قالوا امنا بالله وحده وکفرنا بما کنا به مشرکین
یعنون به الاصنام فلم یک ینفعهم ایمانهم لامتناع قبوله ح ولذلک
قال لم یک بمعنی لم یصح ولم یستقم کذا قال بعض الکمل قطعه چه سود
از دزدی آنگه توبه کردن که نتوانی کمند انداختن یعنی بکمند
انداختن بر کاخ بالکاف العربی والخاء المعجم بمعنی القصر العالی
بلند از میوه گو کوتاه کن دست یعنی بلند قامت را بگو که دست
از میوه کوتاه کند که کوته یعنی قصیر القامه خود ندارد دست

بر شاخ قوله بلند بضم الباء فی المشهور وقرأه بعض الفضلاء بفتحها کما مر
ومیوه بالفتح والسکون فی الاصح ولکن المشهور کسره کذا سمعت من بعض
الفضلاء ترا با وجود چنین منکری بفتح الکاف بمعنی گناه
که ظاهر شود خلاصی صورة نبندد این بگفت وموکلان بفتح الکاف
المشدده یعنی جلادان وهو بسکون النون مبتداء قوله عقوبت
مفعوله مقدم قبل هذا مواز واة وقد سمعت من بعض الفضلاء انه
قرأ بکسر النون علی الاضافه وقال اویختند ههنا علی معنی المجهول قوله
بروی بفتح الواو اویختند خره گفت مرا در خدمت سلطان یک
سخن باقیست ملک پرسید که آن چیست گفت قطعه باستین
ملالی که بر من افشانی طمع مدار که از دامنت بدارم دست اگر
خلاص محالست ازین گنه که مراست بدان کرم که تو داری
امیدواری هست ملک گفتا این لطیفه بدیع وعجیب آوردی و
این نکته غریب گفتی ولیکن محال عقلست وخلاف شرع که ترا
امروز فضل وبلاغت از چنگ بالجیم الفارسی عقوبت من برهاند
ای خلاص کند مصلحت آن بینم که ترا از قلعه بشیب اندازم
بفتح الباء الکاتبه للصلة وشیب بالکسرة الصحیحه مجمعه من نشیب
بفتح النون بالترکی اتش وهذا کما یقال فی نشستن شستن بحذف
النون من اوله وقد یجیء بمعنی سرگشته ویجیء ایضا بمعنی زیر
وفرو هو المراد ههنا وقد یعطف علیه علی طریق الاتباع والمزاوجه

لفظ تیب فیقال شیب تیب کما یقال فی العربیه حسن بسن وبالترکی
ترن قزن تا دیگران عبرت گیرند گفت ای خداوند جهان
پرورده نعمت این خاندانم ونه تنها من این گناه دارم دیگری پندار
تا من از آن عبرت گیرم ملک را ازین سخن خنده آمد وبعفو از سر
خطای او درگذشت قوله سرودر کلا تمام من الصلوة از ایده
کمام ومتعندان او را یعنی حساد وخصمای قاضی را که اشارت
بکشتن او کرده بودند گفت بیت همه حمال بفتح الحاء المهمله وتشدید
المیم عیب خویشتنید طعنه بر عیب دیگران مزنید حکایت منظوم
جوانی پاکباز وصف ترکیبی مثل باز واتش باز من باختن و
کذا پاک رو من رفتن بود یعنی جوانی که پاک باز عشق و پاک
رو بود در میدان عشق که با پاکیزه رویی بیاء الوحده در گرو بکسر الکاف
الفارسی یعنی در راهن بود وهذا الکنایه عن الابتلاء المحبة چنین خواندم
یعنی در کتب تواریخ که در دریای اعظم بگردابی گرداب بکسر الکاف
الفارسی موضع ید در ینه الماء والیاء للوحده در افتادند باهم ای مع
حبیبه چو ملاح آمدش الشین راجع الی جوان تا دست گیردش مبادا
کاندران سختی بمیرد همی گفت از میان موج وتشویر بالشین المعجمه
بمعنی الخجالة بقوله الشیخ سعدی هذا وقیل تشویر ههنا لفظ عربی بمعنی
الاشاره علیها قال فی القانون التشویر اشاره کردن وقیل هو بمعنی
شوریدن بمعنی خلط کردن وقیل هو عطف تفسیری لموج وقال

له ای لموج البحر بالترکی تلز مرا بگذار و دست یار من گیر
درین گفتن جهان بر وی برآشفت یعنی اجل برآمد من آشفتن بمعنی
مجنون وزایل العقل شدن قال بعض الکمل لفظ آشفتن کثیرا ما یستعمل
بمعنی شوریدن وهو ههنا کذلک شنیدندش که جان می داد و می گفت
حدیث عشق از آن بطال منیوش بالفتح والسکون قیل هو لغة
فی مشنو بمعنی لا تسمع والظاهر انه من نیوشیدن بضم النون وکسرها بمعنی
شنیدن که در سختی کند یاری فراموش چنین کردند یاران
زنده کانی ز کار افتاده یعنی از تجربه کار بشنو تا بدانی
که سعدی راه و رسم عشقبازی چنان داند که در بغداد
تازی بالتاء الفوقانیه فی اوله والتحتانیه الاصلیه فی اخره بمعنی
زبان عرب وانما شبه به لان اهل البغداد یعرفون العربی الفصیح
کما یعرفون لسان الفرس دل آرامی که داری دل برو بند
دگر چشم از همه عالم فرو بند اگر لیلی و مجنون زنده گشتی
حدیث عشق ازین دفتر نوشتی یعنی انهما لو کان فی قید الحیوة لکتبا
حدیث العشق واستنسخاه من هذا الدفتر ارائه کتاب گلستان
والله اعلم باب ششم در ضعف و پیری فی بعض النسخ الباب السادس
فی الضعف والشیبة هکذا نقله بعض الکمل ثم قال الضعف بالفتح ضد القوة
والضم فیه لغة کالفقر والفقر والشیبة بالفتح والسکون بیاض قال النبی
ع م من شاب شیبة فی الاسلام کان له نورا یوم القیامة وقیل اول من

دل آرا
محبوب

شاب ابراهیم فقال ما هذا یا رب قال نوری و وقاری فقال رب
زد فی نورا و وقارا عبرت باطایفه در دمندان در جامع دمشق
بحثی همی رفت فی بعض النسخ همی کردم والمعنی واحد ناگاه جوانی
از در درآمد و گفت درین کسی هست که زبان فارسی داند اشارت
بمن کردند گفتم هیری صد و پنجاه ساله در حالت نزع است و بزبان
پارسی چیزی می گوید و مفهوم ما بکسر المیم الاول علی الاضافه نگردد
ای لایصیر مفهوم و مفهوما لنا اگر بکرم قدم رنجه نمای مزد و ثواب
یابی مشتق من یافتن باشد که وصیتی کند چون ببالینش فرا رسیدم
این بیت همی گفت بیت دمی چند گفتم برآرم بکام ؛ دریغا که بگرفت
ماضی مجهول من گرفتن راه نفس ؛ دریغا بر خوان الوان عمر ؛ دمی یعنی
یکنفس . خورده بودیم گفتند بس ؛ معانی این بیت بعربی با بشان
همی گفتم تعجب می کردند از عمر دراز و تأسف او بر حیوة دنیا گفتمش چگونه
درین حالت گفت چه گویم شعر ندیده که چه سختی همی رسد بکسی
که از وی بدر میکنند دندانی ؛ ای ینزع ویخرج
که از دهانش بسکون النون للوزن وقد عرفت انه یجوز اجتماع
ثلث سواکن فی هذه اللغة . بدر میکنند دندانی ؛ ای ینزع ویخرج
سن من اسنانه . قیاس کن که چه حالت بود در ان ساعت که از
وجود عزیزش بدر رود جانی ؛ ای یخرج روح من بدنه
گفتم تصور مرگ از خیال بدر کن و وهم بر طبیعت مستولی مکردان
که فیلسوفان ای حکیمان گفته اند مزاج اگر مستقیم بود اعتماد بسکون

الدال بقا را نشاید و مرضی اگرچه هایل ای مخوف بود بفتح الواو
و دلالت کلی بر هلاک نکند اگر فرمایی طبیب را بخوانم تا معالجت کند
که به شود بسکون الها و یا را خطاب کنت هیهات قطعه
خواجه در بند ای در سودای نقش ایوانست . ای الغرفة العالیة
وقد مر تحقیقه فی اوایل الکتاب فارسی ایه خانه از پای بست
بالبا العربی ای من اساسه ویرانست وهذا هو الذی وعدناه
فی الدیباجه فتذکر دست برهم زند یعنی بر سبیل تعجب و تأسف
طبیب ظریف چون خرف بفتح الخاء المعجمة وکسر الراء المهملة صفة
مشبهه بیند افتاده حریف بالمهملتین یعنی طبیب حاذق چون فر
توت بیند حریف افتاده را تأسف میکند دست برهم زند
لا یباشر العلاج پیر مردی ز نزع می نالید ؛ پیره زن
ای زوجته صندلش همی مالید ای یدلک وصندل شجرة معروفة
طیبة الرایحة یعنی تعالج له امراته بالتصندل فانه کثیرا ما یخلط الصندل
بماء الورد و یدلک به الراس والقدم لدفع الصداع والحرارة
چون مخبط شد اعتدال مزاج ؛ نه عزیمت واحد العزایم وهو بالفارسیة
افسوس اثر کند نه علاج حکایت پیری حکایت می کند که دختری
خواسته بودم و خانه بگل بضم الکاف الفارسی آراسته و بخلوت
با او نشسته و دیده و دل بر او بسته و شبهای دراز نخفتمی و بذلهای جمع
بذله بالفتح والسکون ولطیفها عطف تفسیری لها لغا گفتمی تا باشد

که وحشت نگیرد و موانست پذیرد از جمله شبهای یکی می گفتم که
بخت بلندت یار بود بسکون الواو وبعضهم قراء بفتحها و چشم
دولتت بیدار که بصحبت پیری افتادی پخته و جهان دیده
گرم بالکاف الفارسی سرد از روزگار چشیده نیک و بد آزموده
حق صحبت بداند و شرط مودت بجا آرد مشفق اسم فاعل من الشفق
یعنی شفقت کننده و مهربان عطف تفسیری خوش طبع و شیرین
زبان بیت تا توانم دلت بدست آرم ؛ ور بیازاریم نیازارم
بکسر النون و سکون الزاء بمعنی الحاجة یعنی اگر تو مرا بیازاری و
آزاری می کنی من ترا احتیاج و تضرع می آرم ؛ گر چو طوطی ای
مثله شکر بود بفتح الواو خورشت ؛ ای طعامک جان شیرین فدای
پرورشت یعنی لو کان طعامک وادامک السکر فعلی ان افصله ولو
بتقدیم الروح العزیز ؛ نه گرفتار آمدی بدست جوانی معجب بکسر الجیم اسم فاعل
من الاعجاب بمعنی خویشتن بین وهذا هو المشهور المتعارف بحسب الاستعمال
وقال فی مختار الصحاح واعجب بنفسه و برایه علی ما لم یسم فاعله فهو معجب
بفتح الجیم والاسم العجب انتهی و خیره رای بکسر الخاء المعجمة ای ضعیف الفکر
سر تیز و سبک پای هر دم هوای پزد بالباء الفارسی والزاء العربی
مضارع من پختن و هر لحظه رای زند ای لا یتقرر علی فکر واحد و هر شب
جایی خسبد و هر روز یاری گیرد نظم وفا داری مدار از بلبلان
چشم یعنی چشم مدار ای لا ترتقب ولا تطمع الوفاء من البلابل که هر دم

بر گلی دیگر سرایند اما طایفه پیران بعقل و ادب زندگانی کنند
نه بر مقتضای جهل و جوانی نظم ز خود بهتری بیار الوحده جوی
امر من جستن و فرصت شمار ؛ و غنیمت دان مصاحبتش
که با چون خودی ای فی المصاحبة مع من یساویک فی الشرف
گم بفتح الکاف العربی کنی بضم روزگار ؛ یعنی ینتقص عمرک فقط
من غیر ترتب فایده و نفع گفت یعنی ان پیر گفت که برین نمط
بفتحتین بمعنی گونه و نوع کذا فی القانون بکشم و گمان بردم که دلش
در قید من آمد و صید من شد ناگه بفتح الکاف الفارسی و سکون
الهاء نفسی بفتحتین سرد از دل بدرد برآورد و گفت چندین سخن
که گفتی در ترازوی عقل من وزن ان بکسر الواو و وزن یک سخن ندارد
که وقتی ای وقت من الاوقات شنیده ام از قبیله خویش
که زن جوان را اگر تیری در پهلو نشیند به که پیری نشیند
شعر لما رات بین یدی بعلها شیئا ؛ کارخی شفة الصایم یعنی
ابصرت الزوجة بین یدی بعلها ای زوجها والجمع بعوله ویقال للزوج
بعله مثل زوج و زوجة و قوله شیئا مفعوله رایت و اراد به الة
الرجل وارخی اسم تفضیل من الرخوة وهی بکسر الراء و فتحها اللینة
والاسترخاء ای لما رات شیئا کاینا مثل ارخی شفة الصایم شبهه
اله الشیخ بشفة الصایم فی ضعفه و استرخاله واصلها شفهه لان تصغیره
شفیهة والجمع شفاه بالهاء و سمعت من بعض الکمل بقول الصواب ان

راد بالصایم الممسک ای البخیل فان الصوم فی الامساک ومن اشهر
اوصاف البخیل انه عبوس مسترخی الشفه تقول جواب لما وانما جی به
مضارعا لحکایة الحال وقیل ان لما یرد المضارع الی معنی الماضی کما یرد
ان المصدریة الماضی الی المستقبل هذا معه میته هذا مبتدا ومیت
خبره ومعه متعلق بمیت وضمیر معه راجع الی البخیل وما فی انما کافه والرقیة
مبتدا وقوله للنایم خبره والرقیه بضم الراء وسکون القاف ما یقرا
من الادعیه والایات علی المرض لطلب الشفاء ویقال لها بالفارسیه
افسون واراد بالنایم اله الشباب یعنی یقول بی ... الی ذلک
الشی هذا هو میت وانما ینفع اثره ای انما کث الدال والعشق للنایم
ای لذکر الشاب فتبهت راته بین یدی بعلها الشیخ بالمیت فی عدم
الحرکه مطلقا بیت زن کز بر مرد قوله بر تهنا بمعنی عند ویقرا بکسر
الراء للوزن بی رضا برخیزد بس بالباء العربی یعنی بسیار
فتنه وجنگ زان سرا برخیزد ویحذف یاء سرای ای من اللفظ
للوزن پیری که ز جای خویش نتواند خواست الا بعصا اشتهار
من قوله نتواند کاست قوله کیش پیخ یار کی عصا برخیزد والتقدیر عصا یار
که برخیزد واراد بالعصا الته فی الحله امکان موافقت بنود بمبارقت
ای امید یعنی اخر شد چون مدت عدت بر امد یعنی تمام شد
عقد نکاحش بستند با جوانی تند بضم التاء وسکون النون بمعنی
دشوار واراد به هنا انه کان شابا عسیر المعامله وسریع الغاله وترش

برخیزد
خالتقدیر عصا یستند
برخیزد
زنده قوبر

روی وتهی دست بدخوی جور وجفای دید وعنا می کشید ودر شکر
نعمت همچنان می گفت که الحمد لله که از ان عذاب الیم برهیدن
وبدین نعمت مقیم برسیدم بیت با این همه جور وتند رویی
بالیاء المصدری بار تو بکشم که خوب رویی بیاء الخطاب
شعر با تو مرا سوختن اندر عذاب به که شدن با دگری در
بهشت بوی پیاز از دهن خوب روی نغز تر اید قوله بر لا حاده
معنی التفضیل یعنی خوبتر اید که گل از دست زشت حکایت
مهمان پیری بودم در دیار بعلبک که مال فراوان داشت
فرزند خوب روی داشت شبی حکایت می کرد که مرا در عمر خویش
بجز این فرزند نبوده است ودرختی درین وادی زیارت
گاهست که مردمان بحاجت خواستن انجا روند شبهای دراز
در پای ان درخت بحق نالیده ام تا مرا این فرزند بخشیده است
شنیدم که پسر با رفیقان اهسته میگفت چه بودی که ان درخت
را بدانستمی که کجاست و دعا کردمی تا پدرم بمردی حکایت
خواجه شادی کنان که فرزندم عاقل ای عاقلست وپسر طعنه
زنان که پدرم فرتوت بیت سالها بر تو بگذرد که گذر قوله
بکنی من المصراع الثانی فی القراءة ومتعلق بما قبله بحسب المعنی
یعنی گذر نکنی سوی تربت پدرت تو بجای پدر چه کردی خیر
ای من الادعیة الصالحه والتصدقات ونحو ذلک قوله جای معم وفی

قطعه
روی زیبا وجامه دیبا
عود وعنبر وبنگ ورنگ و هوس
این همه زینت زنانه بود
مرد را کیر ووفا بود زینت بس

بعض النسخ بجای پدر بالنون تا همان چشم داری از پسرت حکایت
روزی بغرور جوانی سخت رانده بودم ای گفت ذاهبا باشدة
والسرعة فی السیر السفر وشبانگه بپای گریوه بالترکی بلک ذی پیشت
مانده بودم پیرمردی ضعیف از پس کاروان همی امد وگفت
چه خسپی خیز که نه جای خفتن است گفتم چون روم ای کیف اذهب
که نه پای رفتن است یعنی پایم نه پای رفتن است گفت
نشنیده که گفته اند که رفتن ونشستن به که دویدن وگسستن بمعنی
گسیختن وهما بالکاف الفارسی بمعنی الانقطاع والانفصال نظم
ای که مشتاق منزلی مشتاب پند من کار بند وصبر اموز
بالباء الفارسی فی الاول والعربی فی الثانی یعنی کار بند پند من
ای اعمل بالنصیحه التی قلتها من عدم الاستعجال والصبر علی التانی
فی الامور تازی یعنی فرس عربی دو تگ بفتح التاء وسکون
الکاف العربی بمعنی الحمله دو دو شتاب یعنی دو بار حمله می
کند بسبیل سرعت واستعجال ودر حمله سیوم عاجز می ماند اما شتر
اهسته می رود وشب وروز مطایبه جوانی چست ولطیف و
خندان وشیرین زبان در حلقه عشرة ما بود که در دلش از هیچ نوعی
غم نیامدی ولب او از خنده فراهم نبودی ای کان ضاحکا
متبسما دایما بحیث لم ینضم احد شفتیه الی الاخری روزگاری بر
امد که اتفاق ملاقات نیفتاد وبعد از ان روزگار دیدمش زن

گریوه
بالترکی بلک
یعنی طاغ دی

اسپ

خواسته وفرزند خواسته بیخ بالباء العربی نشاطش بریده وگل هوس
پژمرده بفتح الباء وسکون الزاء الفارسی یعنی زبون پایخته
پرسیدمش که این چه حالتست گفت تا کودکان بیاوردم دگر
کودکی نکردم شعر ما ذا الصبا والشیب غیر لمتی وکفی بتغیر الزمان
نذیرا قد جعل ما مع ذا اسما واحدا بمعنی ای شی وهو مرفوع مبتدا
والصبا بالکسر والقصر بمعنی المیل الی الجهل خبره والشیب بالفتح و
السکون مرفوعا مبتدا وجملة غیر خبره ولمتی مفعول غیر واللمه بالکسر
والتشدید الشعر المترسل الی المنکبین والباء فی بتغیر الزمان زاید
فی الفاعل کما مر فی قوله تو بالله شهیدا ونظرا نذیرا غیر بمعنی الا تدارکا
لکثیر بمعنی الانکار وبمعنی المنذر بفتح الذال کالبدیع بمعنی
المبدع والارتدار بمعنی الاعلام علی التخویف والمصدر اعنی تغیر
فاعل کفی مضاف الی فاعله المجازی اذ المغیر حقیقه هو الله تعالی ومحل
الجمله عطف الفعلیه نصب للحالیه بتقدیر قد وانشا عریکر علی لغة
الصبا فی زمن الکبر والشیب یقول ما هذا المیل الی الجهل والشباب
والرکون الی الطرب مع الاحباب والحال ان الشیب الذی
هو نذیر الموت وسفیر الفوت غیر لون شعری وانذرنی بدو انقضاء
عمری وکفی تغیر الزمان لون شعری نذیرا کما قیل کفاک مشیب
راسک من نذیر بیت چون پیر شدی زکودکی دست بدار
امر من داشتن بازی وظرافت بجوانان بگذار مثنوی طرب بلمرادا

نوجوان زیبر مجوی نهی من جستن که دیکر نیاید اصله نایدآب رفته بجوی زرع را جون رسید وقت درو بکسر الدال وفتح الراء وسکون الواو اسم مصدر من درویدن یعنی جون وقت حصاد رسید نخرامد جنانک سبزه نو قطعه دور بالفتح والسکون جوانی بشد ای رفت از دست من اه دریغ وحیف الازمن بفتحتین یعنی الزمان دلفروز یعنی حیف ان زمانرا که کذشت وقوت سرنجه شیری برفت راضیم اکنون به پنیری جو یوز بالیاء التحتانیه اسم حیوان مفترس یقال له بالعربی فهد وبالترکی پارس قیل انه لما بلغ غایت السن کان یمتنع من الطعام یاکل قطعه پنیر وهو الجبن والله اعلم پنیری جو یوز پیره زنی بیاء الوحده ای عجوزه من العجایز موی سیه کرده بود بسکون الیاء وکفتمش ای مامک دیرینه روز اعلم ان مام بمعنی مادر والکاف للتصغیر یعنی مادرک سال خورده من موی بتلبیس سیه کرده کیر راست نخواهد شدن این پشت کوز بالکاف الفارسی ای لا یستقیم هذا الظهر المنحنی الذی قد تعقر صدره وجمله قوله ای اما مک الی قوله پشت کوز مقول القول حکایت روزی بجهل جوانی بانک بر مادر زدم یعنی خاطبت الی والدتی بالعنف ورفع الصوت دل آزرده هذا من موضع الحال من فاعل نشست بکنجی بالکاف العربی نشست وقوله کریان حال من فاعل کفت فی قوله وهمی کفت مکر خوردی

را فراموش کردی که درشتی میکنی بیت جه خوش کفت زالی بفرزند خویش یعنی چه خوش کفت ان یک عجوزه بفرزند خویش فان زال یقال للشیخ والعجوزه علی الاشتراک فی اصل اللغه وان اشتهر بالعلمیه لوالد رستم کما یقال رستم زال یعنی رستم بن زال جو دیدش پلنک افکن وصف ترکیبی پیل تن کر از عهد خردیت ای من زمان صغرک واوان طفولیتک یاد امدی که بیجاره بودی در اغوش من آغوش بمد الالف بالترکی قجق ودر لافاده معنی الظرف قوله نکردی جواب الشرط اعنی قوله کر از عهد الی قوله پیره زن مقول القول اعنی کفت حکایت توانکر بخیل را پسر رنجور بود ای مریض نیکو خواهانش کفتند مصلحت انست که ختم قران کنی ای لاجل صحته ویا بذل واعطاء قربان باشد که خدای تو شفا دهد لعنی مثل برحی لفظا ومعنی باندیشه فرو رفت وکفت مصحف مجور اولی تبسب کونه حاضرا او نیز که کله بفتح الکاف الفارسی وتشدید اللام قطیعه الغنم وغیره دور یعنی دور است وبعید صاحب دلی بشنید وکفت ختمش بعلت ان اختیار افتاد که قران بر سر زبانست و زر درمیان جان بیت دریغا کردن طاعت نهادن کرش نفتح الکاف الفارسی یعنی اکر ان کردن نهادن را همراه بودی دست دادن بکسر الناء ای ید الاعطاء والسخاء یعنی ان توانکر بخیل طاعت را کردن نهادن وراضی شد که یک غل بازد که تا پیرش

شفا یابد اکر این کردن طاعت نهادش را دست عطا همراه بودی وباجمله اکر یدش مساعده بودی بکردنش در طاعت بغایت خوب بودی ولیکن دریغا که حیفا که همراه بود که بدینار ی جو خر در کل بکسر الکاف الفارسی ماند نفتح النون دکر الحمد کوبی صد ای صد بار بخواند حکایت پیرمردی را کفتند چرا زن نکنی ای لم لا تتزوج کفت با پیر زنانم عیش نباشد کفتند زن جوان نخواه جون مکنت داری بضم المیم وسکون الکاف یعنی اقتدار داری کفت مرا که پیرم با پیر زنانم الفت نباشد او را که جوان باشد با من که پیرم جون دوستی صورت بندد خور زبانه به رو با نور را کذری به ترازده من کوشت جون تنها بمعنی کیف منظومه شنیده ام که درین روز ها کهن پیری کهن بضمتین پیری یعنی یک پیر کهنه خیال ببسته به پیرانه سرای مع کونه شیخا که کیرد جفت بضم الجیم العربی وسکون الفاء وبخواست دختری خوب روی کوهر نام جو درج بالضم والسکون ای مثل حقه کوهرش از مردمان بنهفت نفتح الباء الصله وضم الکون یعنی خوب روی وکوهر نامی که همجون فرجش از جشم مردمان بنهفت یعنی در نهانست جنانک رسم عروسی بود تماشا بود ولی بحمله اول عصای شیخ بخفت کمان بکشید کمان ونزد نفتح النون انا فنه تز هدف بفتحتین یعنی نشان رانزد وبلک خطا کرد از ان سبب که نتوان دوخت بمعنی دوختن مکر بسوزن پولاد جانه هنکفت قوله جانه هنکفت مفعول دوخت وهنکفت نفتح الهاء وضم الکاف الفارسی ای مسح علی سبیل الاهتمام

با ترکی صن ظرقمش ومحصول هذا البیت انه لم یقدر علی ازاله بکارتها بدوستان کله بکسر الفارسی ای شکایت را اغاز کرد وحجت ساخت که خانمان کلمه واحده بمعنی المال والرزق من این شوخ دیده پاک برفت بضمتین میان شوهر بالفتح والسکون وزن فتنه برخاست جنانکه سر شحنه وقاضی کشید فاعل کشید اما الزوج وهو الظاهر او کل واحد منهما وسعدی کفت پس از خلافت وشنعت یعنی بعد از ین مخالفت وشناعت که جاری شد سعدی کفت که کناه دختر نیست ترا که دست بلرزد کوهر چه دانی سفت بالضم بمعنی سفتن بمعنی سوراخ کردن ولا یخفی ما فیه من لطف التعبیر وحسن التقریر والله اعلم

باب هفتم در تاثیر تربیت

یکی از وزرا پسری کودن نفتح الکاف العربی وسکون الواو فی اصل اللغه بمعنی اسب پالانی ثم شاع فی معنی الغبی وهو المراد هنا بود به پیش کسی از دانشمندان فرستاد که مر این را تربیتی کن مکر عاقل شود مدت مدید فعیل بمعنی المفعول ای زمان ممتد تعلیمش کرد موثر نبود پیش پدرش کسی فرستاد که این عاقل نمی شود ومرا دیوانه کرد بیت جون بود بفتح الواو اصل جوهری بیاء الوحده قابل تربیت را درو اثر باشد هیچ صیقل بالفتح والسکون هو الصانع الذی یزیل صدا السیوف نکو ندارد که داهنی را که بد کهر باشد سک بدریای هفت کانه نعه من کونه بالکاف الفارسی فیهما بمعنی النوع مشوی بضم الشین نهی من شستن که جو تر شد پلیدتر بالباء الفارسی یعنی مردارتر

ترا باشد خر عیسی اگر بمکه شرفها الله برند بفتحتین چو بیاید هنوز خر باشد
حکایت حکیمی پسران را پند و نصیحت داد که جانان پدر هنر آموزید که ملک
و دولت دنیا اعتماد را نشاید لا یلیقان بالاعتماد و جاه از دروازه
بدر نرود ای لا یخرج من المنصب من الدوران ولا یتقرر فی احد حتی یعتمد
علیه و سیم و زر در محل خطر است و خطر بفتح الها در حضر سفر ضد السفر
یا دزد بیکبار ای مرة واحدة ببرد و یا خواجه بتفاریق بخورد یعنی او یاکل
صاحب المال شیئا فشیئا اما هنر چشمه زاینده است و دولت پاینده
ای مستقر و اگر هنرمند از دولت بیفتد غم نباشد که هنر در نفس خود ای
الکمال فی حد ذاته دولتست و قیل فی هذا المعنی بالفارسیة و نعم ما قیل صاحب
قطعه کمال را چه غم از نقص جاه و مال چون بنگری که بر وی سرخ زر دمیدست
مردی که هیچ جامه ندارد باتفاق بهتر ز جامهٔ که درو هیچ مرد نیست
هنرمند هرجا که رود قدر اعزاز بیند و در صدر نشیند و بی هنر هرجا که رود
لقمه چیند و سختی بیند بیت سخت است پس بالباء الفارسی از جاه تحکم
الامارة تحکم بردن یعنی بعد از منصب و جاه تحکم از غیر کشیدن دشوار است
خو کرده و معتاد بناز جور مردم بردن بیت وقتی افتاد فتنه در شام
هر کس از گوشها فرا رفتند روستازادگان دانشمند یعنی
ابنا اهل القریة العالمین بوزیری پادشا رفتند بحذف الهاء یا پادشاه
للوزن پسران وزیر ناقص عقل صفه پسران بگدایی ای بالترکی دیلنجلکه
بروستا یعنی بقریه رفتند بیت میراث پدر یعنی اگر میراث پدرت

در سفر صح

نسخه بوزیری پادشاه

خواهی علم پدر آموز کین مال پدر خرج توان کرد بده بسکون الهاء روز
حکایت یکی از فضلا تعلیم ملکزاده همی کردی و ضرب بی محابا یجوز
ان یکون بار ضرب بالاضافه الی ما بعده و یجوز ان یکون ذلک البناء
علی عدم الاضافه بمعنی ضرب را بی توقف زدی و زجر بی
قیاس کردی پسر از بی طاقتی شکایت پیش پدر برد و جامه از تن
دردمند برداشت پدر را دل بهم برآمد ای انفعل و انقبض
و استاد را بخواند و گفت بر پسران آحاد رعیت را چندین جفا و
توبیخ یعنی سرزنش روا نمی داشتی پسر مرا سبب چیست گفت
سخن باندیشه باید گفتن و حرکت پسندیده باید کردن همه خلق را
خاصه ای خصوصا پادشاهان را بر دست و زبان ملوک هر چه رفته
شود بفتح الراء هر آینه یعنی البته بافواه گفته شود و قول و فعل عوام
چندان ای بمقدار قول و فعل خواص اعتبار نباشد بیت
اگر صد عیب دارد مرد درویش رفیقانش یکی از صد ندانند
ای لا یعلمون واحدا من المائة وگر یک ناپسند آید ز سلطان از
اقلیمی باقلیمی رسانند پس در تهذیب اخلاق خداوندزادگان
انبتهم الله نباتا حسنا اجتهاد از آن بیش یعنی زیاده باید که در
حق عوام بیت هر که در خردیش بفتح الیاء المصدری ادب
نکنند در بزرگی فلاح ای النجاة عن الآلام الافعال الشنیعة ازو
برخاست. چوب تر را چنان که خواهی پیچ امر من پیچیدن یعنی

اگر خواهی که چوب تر را پیچ کنی تا اعوجاجش زایل می شود پیچ بهر طرف که می
خواهی که آن قابلیت نشود خشک جز باتش راست یعنی اما
چوب خشک راست نمی شود جز باتش و قد وجد فی بعض النسخ ههنا
هکذا شعر ان الغصون جمع غصن بالغین المعجمة والصاد المهملة فرع
الشجر اذا قومتها بالتشدید ای اذا اصلحتها مستقیما اعتدلت ای استوت
و استقامت ولیس اسم لیس ضمیر الشان و محل جمله ینفعک نصب علی انه
خبر لیس والتقویم فاعل ینفع وقوله بالخشب قیل متعلق بینفع والظ
انه متعلق بالتقویم ملک را حسن تدبیر ادیب و تقریر سخن او پسندیده
آمد و خلعت و نعمت بخشید و پایگاهش یعنی مرتبه او را از آنچه بود
برتر گردانید حکایت معلم کتابی قد صحح فی بعض النسخ المعتمدة کتاب
بضم الکاف و تشدید التاء و فی مختار الصحاح الکتاب بالفتح والتشدید
الکتبة والکتاب ایضا والمکتب واحد اسهی را دیدم در دیار مغرب
ترش روی و تلخ گفتار و بدخوی و مردم آزار گدا طبع و ناپرهیزکار
که عیش بالفتح والسکون مسلمانان بدیدن او تبه بفتحتین و سکون
الهاء لعله مقصور من تباه و هو بمعنی العبث والفاسد کذا فی بحر الغرائب
گشتی بفتح الکاف الفارسی و خواندن قرآنش دل مردم را سیاه
کردی جمعی پسران پاکیزه و دختران دوشیزه ای النساء الابکار بدست
جفای او گرفتار نه زهره خنده نه یارای گفتار سمعت من بعض الکمل
انه قال یارای بالالفین والیائین التحتانیتین بمعنی چاره یعنی زهره

خنده دارند و نه چاره گفتار در حضورش گه بالکاف الفارسی
و سکون الهاء عارض ای رخ سیمین بکسر السین یکی را طپانچه
بالجیم الفارسی زدی و گاه ساق بلورین بفتح اللام المشددة و
سکون الواو و کسر الراء والنون دیگری شکنجه کردی القصه شنیدم
که طرفی بفتحتین ای بعضی از خباثت او معلوم کردند و بزدند
و مکتب خانه را بمصلحی دادند یعنی پارسایی بیاء الوحدة و نیک
مردی حلیم که سخن جز بضرورت نگفتی و موجب آزار کس بر زبانش
نرفتی کودکان را هیبت استاد نخستین بدر رفت و معلم دومین
بضمتین یعنی معلم ثانی را اخلاق ملکی بفتحتین بود چون کودکان آن
حلم را دیدند هر یک دیو یکدیگر بکسر الواو شدند و باعتماد حلم او
ترک علم کردند و همچنین در اغلب اوقات بباز یچه و لعب عطف
تفسیری نشستندی و لوح درست ناکرده بمعنی قبل الفراغ
عن معرفته و تحصیل ما فیه در سر یکدیگر شکستندی بیت استاد
معلم بدل من استاد و هکذا فی اکثر النسخ استاد و معلم بواو العطف
چو بود بی آزار خرسک بازند کودکان بازار فی بحر الغرایب
خرسک بکسر الخاء المعجمة لعب مخصوص بلعبة الصبیان و کیفیته انه یقوم
احدهم منحنیا ظهره و له ناظر ینظر الی الباقین فیثب کل واحد منهم
علی ظهره فمن نزل رجله الی الارض من هوا الا و انو ابیس و تمایل
بها یضربه و دلک الناظر رجله فیتقوم مرح ذلک المضروب فتقعد الباقون

وحلیم

سلیم صح

از سر صح

علیه مثل ما سبق وکذا او هذا اللعب یقال له بالترکی فی بلاد الروم ازون
اشک الی ههنا کلامه بعینه ویقال الکاف فی خرسک للتصغیر والمراد
به ما نجا لطس الکرباس علی شکل الدب لیلعب به الصبیان بعد
از دو هفته بر در بکسر الراء آن مسجد گذر کردم معلّم اولین را دیدم
که دل بر خوش کرده بودند و بمقام خویش آورده انصاف
برنجیدم ولا حول گفتم که ابلیس را دگر باره ای مرّة اخری
معلّم ملایکه را چرا کردند پیرمردی جهان دیده بشنید و خندید
و گفت نشنیده که گفته اند **بیت** پادشاهی پسر ای پسرش بمکتب
داد لوح سیمینش در کنار نهاد یعنی لوح سیمین را در کنارش
نهادند ولا بد من اسکان النون من سیمین حتی تتزن البیت بر سر
لوح او نوشته بزر بتحتین ای بالذهب جور استاد به
که مهر پدر **حکایت** پادشاه زاده را نعمت بی قیاس از ترکه
ابن که بفتح التاء وکسر الراء بمعنی المتروکة کالطلبة بمعنی المطلوبة
عمّان جمع عم بالفتح والتشدید والاعمام فهو جمع العم علی قانون العرب
بدست افتاد یعنی بطریق الارث فسق و فجور آغاز کرد و مبذری بالیاء
المصدری من التبذیر وهو الاسراف اذ ذلک حرام بدلیل قوله تعالی ان
المبذرین کانوا اخوان الشیاطین کما قریبة گرفتن فی الحلم حیثیة
فانه از سایر معاصی و منکری بفتح الکاف المعجمة که نکرده و منکری
بکسر الکاف که نخورده باری بنصیحتش گفتم ای فرزند دخل بکوان

ای والمجه وهو الشیء الذی یصل الی المراد و دخل فی یده من الخارج آب
روانست و عیش آسیای گردان وصف من گردیدن بالکاف الفارسی
یعنی خرج فراوان و بسیار مسلّم کسی را باشد که دخل معین دارد
از خارج **بیت** چو دخلت نیست خرج آهسته ترکن که میگویند ملاحان بالتشدید
من باشر السفینة بالفارسیة کشتیبان می گویند سرودی و قوله اگر باران
الخ بیان لقوله سرودی بکوهستان نبارد بسالی ای فی سنة واحدة
و دجله گردد خشک رودی ای یعبر وادی یابسا لا یوجد فیه ماء عقل و ادب
پیش گیر و لهو و لعب بجوز فیه فتح اللام مع سکون العین وکسر
ویجوز کسر اللام مع سکون العین ایضا قال فی الروضة اللهو الطبل و قال
فی تفسیر القاضی اللهو صرف الهم بما لا یحسن ان یصرف به واللعب طلب
الفرح بما لا یحسن ان یطلب بگذار که چون نعمت سپری یعنی تمام
شود سختی بری بفتح الباء الموحدة و پشیمانی خوری پسر از لذة نای
و نوش این سخن را در گوش نیاورد و بر قول من اعتراض
کرد و گفت راحت عاجل ای حاصل را بتشویش آجل علی وزن
عاجل بمعنی غایب وآنی منغّص و مکدّر کردن خلاف رای خردمندان
است **بیت** خداوندان کام ای مراد و نیک بختی عطف علی کام
چرا سختی خورد از بیم سختی برو بضم الباء ای امر من رفتن شادی کن ای
یار دلافروز غم فردا بکسر المیم نشاید خوردن امروز فکیف مرا که در
صدر مروّت نشسته و عقد فتوّت جوانمردی بسته ام و ذکر انعام
صحنه
سر

واحسان در افواه عوام افتاده **بیت** هر که علم بتحتین شد بسخاوکرم
بند نشاید که نهد بر درم یعنی نشاید که بند نهد بر درمش
نامی نکویی چو برون بفتحتین بمعنی بیرون شد نکوبی بالکاف
العربی بمعنی محله قوله در مفعول مقدم لببندی یعنی باب خانه
را نتوانی که ببندی بروی هیچکس دیدم که نصیحت نمی پذیرد و دم
گرم من در آهن سرد او اثر نمی کند ترک مناصحت کردم و روی
از مصاحبت او بگردانیدم و بکنج ای در زاویه سلامت بنشستم و قول
حکما کار بستم ای علمت بقولهم که گفته اند بلّغ امر من التبلیغ ما علیک
ما هذه استفهامیة ای فان لم یقبلوا ما بلّغتهم فای شیء علیک اذ ما علی
الرسول الا البلاغ و قد یجعل ما هذه نافیة ای لیس علیک والمآل فی المعنی
واحد کما لا یخفی **بیت** گرچه دانی که نشنوند بگوی امر من گفتن هرچه
می دانی از نصیحت و پند زود باشد که قوله خیره سر مفعول مقدم لقوله
ای بستری من لم یسمع النصح ولا یقبل الوعظ ببند و پا افتاده اندر بند
دست بر دست می زند که دریغ نشنیدم حدیث دانشمند
پس از مدتی آنچه اندیشه کردم از نکبت حالش بصورت بدیدم ای
رایته فی الواقع والخارج علی ما تخیّلته وتصوّرته فی حقه سابقا که پاره پاره
بر هم می دوخت و لقمه لقمه می اندوخت دلم از ضعف
حالش بهم بر آمد مروّت ندیدم در چنان حالت ریش درونش
بملامت خراشیدن و نمک پاشیدن با دل خود گفتم

مثنوی حریف سفله بالکسر والسکون ای بخیل و ناکس در پایان
مستی نیندیشد ز روز تنگدستی درخت بسکون التاء میبدا اندر بهاران
جمع بهار فی بعض النسخ اندر خزانها وهو الغلط برافشاند فی بفتح النون
خبر المبتدا لاجرم زمستان ای فی فصل الشتاء لاجرم بی برگ
ماند بفتح النون ایضا **حکایت** پادشاهی پسری را با ادیب
داد و گفت تربیتش چنان کن که یکی از فرزندان خود سازی
ای فی سنة تا به بر وسعی کرد و بجای نرسید و فرزندان
ادیب در فضل و بلاغت منتهی شدند ملک دانشمند را مواخذه
و معاتبت کرد و گفت وعده را خلاف کردی و شرط وفا
بجای نیاوردی گفت ای ملک تربیت یکسانست ولیکن
استعداد مختلف **بیت** گرچه سیم و زر ز سنگ آید همی
و هذا بناء علی اشتهر من اصل الحجر هو التراب ش از همه سنگی نباید
زر و سیم ش بر همه عالم همی تابد سهیل علی وزن تصغیر
قیل اسم کوکب یمنی وقد ناقش ههنا بان سهیل لا یری فی جمیع
المواضع المعمورة والجواب از کلام خطابی مبنی علی المبالغة
والمجاز جایی انبان میکنند جایی ادیم **حکایت** یکی را شنیدم از پیران
مربی که مریدی را می گفت که چندان که تعلق خاطر آدمی را بکسر التاء
القاف والراء بر روزیست اگر خاطر بروزی ده یعنی بروزی
دهنده بودی بمقام از ملایکه برگذشتی **بیت** فراموشت

نکرد ای لم ینساک ایزد ای الله تو دران حال که بودی نطفه مدفون
ومدهوش ای بی عقل روانت داد وطبع وهو السجیة التی جبل علیها
الانسان والسجیة هی الخلق کذا فی مختار الصحاح وعقل واوراک جال و
لطف ورای وفکرت وهوش فی بحر الغرایب هوش بالجیم علی ثلثة
معان بمعنی العقل وبمعنی الروح وبمعنی الهلاک المراد به هنا انما هو
احد المعنیین الاولین ولقد انما اورده وان کان قد ذکره سابقا رعایة
للقافیه ده انگشت مرتب کرد بر دست او دو بازو بت مرکب
ساخت یعنی مرتب کرد والا انه تفنن فی العبارة بر دوش
کنون پنداری ای ناچیز همت که خواهد کرد روزی فراموش
یعنی پنداری که روزی خواهد فراموش کرد ترا وفاعل خواهد
کردن ضمیر راجع الی ایزد عز وجل **حکایت** اعرابی را دیدم که با پسری
می گفت یا بنی تصغیر ابنی وانما صغر اشفاقا کقوله تعالی حکایة عن لقمان یا
بنی لا تشرک بالله انک مسئول یوم القیامة ای یقال لک فی ذلک الیوم
ما ذا اکتسبت ولا یقال بمن انتسبت یعنی انک تسئل یوم القیامة عن عملک
اخیرا ام شرا ولا تسئل عن نسبک اشریف هو ام خسیس قبل ولم ینفع الاصل
من اذا کانت النفس من باهلة یعنی من قبیلة هی باهلة وهو قوم معروف
بالخساسة یحکی انهم یستخرجون التی من عظام الموتی ویاکلونه وقیل تعلموا الادب
وان لم تکلم حظ من الدنیا فلان یذم لکم الزمان احسن من یذمکم وقیل
عز الادب خیر من شریف النسب وفی مقامات الحریری تبا لمفتخر بعظم

نخر وانما الفخر بالتقی والادب المنتقی قوله تبا ای هلاکا وخسرانا وهو
نصب علی الدعاء وقیل باضمار فعل ای الزمه الله هلاکا وعظم نخر
وناخر ای بال بالفارسیه کهنه واسی التقوی والمنتقی المختار والمصطفی
یعنی ترا خواهند پرسیدن که هنرت چیست نه گویند که پدرت
کیست **بیت** جامه کعبه را که می بوسند او نه از کرم پیله نکبر
الکاف العربی والباء الفارسی ای من دود القز نامی شد اسم فاعل
من النمو باعزیزی نشست روزی چند لاجرم همچو او گرامی شد
گرامی منسوب الی الکرام وقیل گرام هنا لفظ فارسی بمعنی بزرگ وفی بحر
الغرایب گرامی بالیاء الاصلی بمعنی الشخص المحترم وبمعنی الشیء
الثمین وقال اسدی رح گهر گرچه افتد بکف لی سپاس گرامی بود
نزد گوهر شناس **حکایت** در تصانیف حکما اورده اند که کژدم بالکاف
والزاء الفارسین علی الافصح بمعنی العقرب را ولادت معهود
نیست چنانکه دیگر حیوانات را بلکه احشای فی مختار الصحاح الحشا
ما اختلطت ای تکثرت علیه الضلوع والجمع احشاء ویقال حشو الوساده
لما فی تحتها من الوبر وغیره مادر را بخورند وشکمش بدرند وبرون
ارند وراه صحرا گیرند وان پوستها که بدر خانه کژدم بیند اثر انست
باری ای مرة این نکته بخدمت بزرگی همی گفتم گفت دل من بصدق
این معنی گواهی نعم الکاف الفارسی یعنی شهادت می دهد
وبجز چنین نشاید بود یعنی بغیر ازین نکته که می گوبی حمل نتوان

کرد این قضیه را که در حالت خردی با مادر وپدر چنین معامله کرده اند
لاجرم در بزرگی چنین مقبول اند ومحبوب هذا الکلام علی سبیل التهکم و
الاستهزاء **بیت** پسر را پدر وصیت کرد کای جوانمرد یاد گیر این
پند هرکه با اصل خود وفا نکند نشود دوست روی ودولت
مند کلاهما وصف ترکیبی مثل خوب روی وحاجتمند **حکایة** کژدم
را گفتند چرا بزمستان بیرون نمی ایی گفت بتابستان چه حرمت
که بزمستان نیز بیایم **حکایت** فقیره درویش حامله بود ومدت
حمل بسر آمد ودرویش در همه عمر فرزند نیامده بود گفت اگر خدای عز
وجل مرا پسری دهد غیر این خرقه که پوشیده ام هرچه ملک منست ایثار
درویشان کنم اتفاقا زنش پسری آورد وشادمانی کرد وسفره یاران
بموجب شرط بنهاد وپس از چند سال که از سفر شام باز امدم بمحله اهن
درویش برگذشتم واز کیفیت حالش پرسیدم گفتند بزندان شحنه
درست یعنی در زندان شحنه است علی غلط قوله بزنج در است
کامر تحقیقه غیر مرة گفتم سبب چیست گفتند پسرش خمر خورده است
وعربده وجنگ کرده است وخون یکی ریخته واز شهر گریخته پدر را بعلت
ان گرفته اند سلسله یعنی زنجیر در گردن بالکاف الفارسی وبند
گران برپای نهاده اند گفتم این بلا را او بحاجت خواسته است
از خدای عز وجل **بیت** زنان باردار بکسر النون بالاضافة ای الثقال
الحوامل قوله باردار وصف ترکیبی مثل تاجدار وانما افرده للشعر کما

لا یخفی ای مرد هشیار بالضم والسکون ضد السکران اگر وقت ولادت
مار زایند ازان بهتر نزدیک خردمند که فرزندان ناهموار
زایند یعنی غیر موافق زایند **حکایت** طفل بودم که بزرگی را پرسیدم
از بلوغ گفت در مسطور کتب امده است که سه نشان دارد یکی پانزده
سالگی بفتح اللام وقوله گی بکسر الکاف الفارسیة للمصدریة وپانزده
بالباء الفارسیة بمعنی خمسة عشر ودوم بضمتین احتلام وسیم
بکسر السین وضم الیاء ای الثالث درامدن موی زهار بفتح الزاء العربیة
العانة اما در حقیقت یک نشان دارد انکه در بند رضای حق عز وجل
بیش ای زیاده ازان باشد که در بند حظ نفس وهرکه درو این
صفه موجود نیست محققان بسکون النون بالغ نشمارندش
بیت بصورت ادمی شد قطره اب که چل روزش
قرار در رحم ماند وگر چل ساله را عقل وادب نیست وچل ساله من
بلغ اربعین سنة من العمر بتحقیقش نشاید ادمی خواند **بیت**
جوانمردی بالیاء المصدری لطف است وادمیت بتشدید الیاء
المصدری کما فی الانسانیة همین نقش هیولانی یعنی نقش خالی
از هنر مپندار باید که صورت میتوان ساخت بر ایوانها هم
در از شنگرف بکسر الشین المعجمة وفتح الکاف الفارسی وسکون
النون والراء من الالوان بالترکی زنجفر ودر هنا زایدة وقد
یقال معناه بر در ایوانها وانما اخر در للوزن من الالوان بالترکی

زنجیر و دو ههنا زایدة وقد یقال معناه بر درایوانها وانما فرور
للوزن وزنگار بالزاء والکاف الفارسیین صبغ معروف
چو انسان را نباشد فضل و احسان چه فرق از آدمی با نقش
دیوار بدست آوردن دنیا هنر نیست یکی را گر توانی دل
بدست آر حکایت سالی نزاع در میان پیاده کان حجاج افتاد
و داعی ای الشیخ سعدی ره در آن سفر هم پیاده بود یعنی داعی
نیز پیاده بودم انصاف در سر تیم دیگر افتادیم یعنی الفاظ
و حق آنست که در آن زمان بسیار مجادله و نزاع کردیم و داد
فسوق و جدال بدادیم قوله کجاوه نشینی وصف ترکیبی
و کجاوه بفتح الکاف والجیم العربیین بمعنی المحفة وهی بکسر المیم وتشدید
الفاء مرکب من مراکب النساء کالهودج الا انها لا تغیب کما أن
تغیب الهوادج کذا فی مختار الصحاح با عدیل خود میگفت ای کان
یقول لمن یعادله ویقابله وهو الذی کان فی المحفة الاخر من محفتی بعیر
واحد یا للعجب بفتح اللام التعجبیة کانها ینادی العجب وقد یکسر اللام
علی ان یکون المنادی محذوفا یعنی یا قوم ایتوا للعجب ای
للتعجب که پیاده عاج پیادهٔ شطرنج که از استخوان پیل تراشیده
است چون عرصه بالضاد المهملة ای میدان بساط شطرنج
بکسر الشین وان اشتهر بالفتح کذا فی المستصفی بسر برد فرزین
می شود یعنی به و نیک از آن میشود که بود و پیاده کان حجاج عرصه

بادیه ای میدان بریه بسر بردند و بتر نا بتشدید وقد تخفف اصله بتر
شدند بیت از من بگوی امر من گفتن حاجی اصله حاج بالتشدید
فقلبت احد حرفی التضعیف یاء کما تقتضی الیازی قوله مردم گزای
بفتح الکاف الفارسی وصف ترکیبی یعنی حاجی دل آزار و مردم
گزنده را گو بضم الکاف العربی یعنی که او استین خلق بازار
میدرد بمد الالف بعد الباء وتخفیف الراء درد حاجی تو نیستی
شتر است یعنی بلکه حاجی شتر است از برای آنکه بیچاره خار
می خورد و بار می برد وفیه ایهام ولطیفة لا یخفی حسنه علی الذوق
السلیم حکایة هندوی بیاء الوحدة نفط اندازی بیاء المصدریة
ونفط بکسر النون وسکون الفاء والطاء المهملة شیء مر من قبیل الادهان
ونفط انداز وصف ترکیبی مثل تیر انداز همی آموخت من
آموختن لازما حکیمی گفت ترا که ای هندو خانه بدون الهمزة بعد
النون نیین بفتح النون وکسر الیاء الاولی است بازی نا نیست
خانه نیین آن خانه است که از نی ساخته شود و هذا مثل قولهم
خانه چوبین بیت بنی من الخشب الصرف وکذا کلاه زرین و کمر سیمین
ونحوها بیت تا ندانی که سخن عین صوابست مگوی آنچه دانی
که نه نیکوست جوابش مگوی والتقدیر نه نیکو است جوابش
مگوی ولا یذهب علیک ان هذا البیت قلیل المناسبة لما قبله کما لا یخفی
حکایت مردمی را درد چشم خاست پیش بیطار بفتح الباء

الموحدة وسکون الیاء المثناة آنکه ستور را علاج کند و بجز بیطار یعنی
کذا فی انشاء می رفت که مرا دوا و علاج کن بیطار از آنچه در چشم چهار پایان
کردی در دیدهٔ او کشید کور بالکاف العربی ای اعمی شد حکومت پیش
داور یعنی قاضی بردند گفت برو هیچ تاوان بالتاء المثناة الفوقانیة
بمعنی الضمان نیست اگر این خر نبودی پیش بیطار نرفتی مقصود
ازین سخن آنست که نا آزموده را کار بزرگ فرماید با آنکه ندامت
برد بنتحتین نزدیک خردمند بخفت رای منسوب گردد بالکاف الفارسی
بیت ندهد هوشمند روشن رای باضافة هوشمند الی قوله روشن
رای اضافة الموصوف الی الصفة بفرومایه ای دنی الاصل وقوله کارهای
خطیر ای بزرگ مفعول لندهد قوله بوریا باف وصف ترکیبی من
بافتن وهو من نسج الحصیر اگر چه بافنده است نبرند بوصل الهمزة بزرگی
بفتح الیاء بکارگاه حریر یعنی کارخانه حریر حکایت یکی از بزرگان
پسری شایسته بالشین المعجمة ثم بالمهملة یعنی ولد لایق و مقبول داشت
وفات یافت ای مات ذلک الابن المطبوع پرسیدندش که بر صندوق
تربتش چه نویسیم گفت کتاب مجید را عزت بیش بالباء العربی یعنی
قدرش زیاده از آنست که روا باشد بر چنین جایها نوشتن
که بروزگار سوده بضم السین المهملة گردد بالکاف الفارسی یعنی کهنه شود
و خلایق برو گذرند و سگان جمع سگ برو شاشند بالمعجمة ثم بالمهملة
یعنی تبول می کنند اگر بضرورت چیزی می نویسید این دو بیت

کفایت می کند بیت وه بفتح الواو وسکون الهاء ولعله مقصور من واه
فی مختار الصحاح اذا تعجبت من طیب الشیء قلت واها ما اطیبه که هر گه بفتح الکاف
الکاف الفارسی وسکون الهاء الاصلی مخصوص کاه یعنی هر وقت
سبزه در بوستان بدمیدی یعنی در بوستان دنیا هر زمان
سبزه من بدمیدی یعنی ای پسر من ظاهر شدی چه خوش
شدی دل من بگذر ای دوست تا بوقت بهار سبزه بینی دمیده بر
گل من بکسر الکاف الفارسی ای علی ترابی حکایت پارسایی با یکی از خداوندان
نعمت گذر کرد و دید که بندهٔ را دست و پا استوار بضم الهمزة
والتاء یعنی محکم بسته و عقوبت می کرد پارسا گفت ای پسر همچو تو
ای سگ مخلوقی را خدای عز و جل اسیر حکم تو کردانیده است و ترا
بر وی فضیلت نهاده است شکر نعمت حق تعالی بجای آر چندین جفا روا مدار قوله نباید کلام فی موضع الاستفهام یعنی هل لا یحمل
و هل لا یجوز ان یکون الامر غدا فی یوم القیمة کذا قیل والظاهر انه مشتق
من بایستن یعنی لا یلیق ولا ینبغی که فردا در قیامت این بنده از تو به
بالکسر والسکون یعنی بهتر باشد از جهت آنکه مظلومست از تو حقش طلب
میکند و تو در آن وقت مغلوب وی شوی و شرمساری یعنی خجالت
بری بفتح الیاء والیاء للخطاب بیت بر بنده مگیر خشم بسیار
جورش مکن و دلش میازار او را تو بده درم خریدی آخر نه بقدرت
آفریدی این حکم و غرور و خشم تا چند هست از تو بزرگتر خداوند

خداوند وهو الله تو ای خواجه ارسلان واغوش و همان سمان لعیدین
مهرو مین کذا سمعت من البعض قوله فرمان ده وصف ترکیبی
یعنی قوت دهنده خود وهو الله تو العادر الخلاق مکن فراموش
در خبر است از پیغامبر علیه السلام که بزرکتر حسرتی در روز قیامت
ان باشد که بندهٔ صالح را در بهشت برند وخداوند فاسق را بدوزخ
بیت بغلامی که طوع بالفتح والسکون یعنی منقاد و مطیع خدمتت
خشم بی حد مران بهی من راندن وطیره ای خشم مکیر که
فضیحت ورسوایی بود بروز شمار یعنی در روز حساب وهو
یوم القیامه بنده آزاد باشد وخواجه در زنجیر حکایت سالی از
بلخ باشامیانم سفر بود وراه از حرامیان درخطر جوانی بیدرقه ای بر
سبیل تلاوزی همراه من شد سپر باز وچرخ انداز سلحشور بیش
زور ای زایده القوه که بده مرد ای بعشره رجال کمان ای قوسه
زه بکسر الزاء المعجمه وسکون الهاء وتر القوس بگردندی وزوراوران
جمع زوراور وهو وصف ترکیبی یعنی پهلوان روی زمین
پشت اورا در مصارعت بر زمین یاوردندی اما متنعم بود وسایه
پرورده نه جهان دیده وسفرکرده ورعدای آواز کوس دلاوران
جمع دلاور یعنی شجاع بکوشش اوز رسیده وبرق شمشیر سواران
ندیده بیت نیفتاده در دست دشمن اسیر بگردش بفتح الباء المهمله
وکسر الکاف الفارسی نباریده بالباء العربی بعد النون الثانیه ای

کان

ای کان لم یمطر بعد حوله باران تیر اتفاق من واین جوان دربی
هم دوان صفه مشبهه من دویدن کام یعنی باهمی رفتیم در
پی یکدیگر دوان ای علی طریقه المسابقه والمسارعه هر آن دیوار
قدیم که بیش امدی بقوت بازو بیفکندی وهر ان درخت عظیم
که دیدی بزور سرپنجه برکندی بفتح الکاف العربی وتفاخر کنان
کفتی بیت پیل کو بضم الکاف العربی حرف استفهام یعنی کجاست
تاکتف بفتح الکاف وکسر الفاء وبازوی کردان بفتح الکاف الفارسی
صفه من کردانیدن وقد یروی کردان بضم الکاف العربی جمع کرد
بمعنی شجاع ببیند شیر کو تا کف وسرپنجه مردان ببیند ما درین حالت
که دو هندو از پس سنگی سر براوردند قصد قتال کردند بدست یکی چوبی ودر بغل
آن دیکر کلوخ کوبی بیاء الوحده کلوخ بی وکلوخ کوب بسکون الخاء
المعجمه وضمتی الکافین الفارسی وبالباء الفارسیه الهٔ یتشیر به المدر جوانرا
کفتم چه پایی بیاء المطاب من پاییدن بالباء الفارسیه یعنی چرا
توقف کنی بیت بیار بکسر الباء امر من آوردن آنچه داری
زمردی وزور که دشمن بپای خود امد بکور بالکاف الفارسی
بعینه دیدم که تیر وکمان از دستش بیفتاد ولرزه براستخوان
افتاد بیت نه هرکه موی شکافد به تیر جوشن خای بسکون
النون وصف ترکیبی من خاییدن یعنی مشخص جوشن
خای ودیت انداز که موی را می شکافد تیر وفیل قوله جوشن

خای صفه لقوله تیر وحینئذ یجب ان یقراء بدون الواو العاطفه
قیل جوشن لکن النسخ التی رأیتها بالواو بزور حمله جنگ اوران
بدارد پایی چاره جز آن ندیدم که رخت وسلاح وجامه رها
کردیم وجان بسلامت بدر بردیم قطعه بکارهای کران
بکسر الکاف الفارسی مرد کاردیده بسکون التائین فرست امر من
فرستادن که شیر شرزه ای غضوب درآرد بزیر خم کمند بفتح الخاء
المعجمه والخفیف المیم فی اعلی کلمه معان بمعنی الصفه وبمعنی الحلقه کمند
کذا فی بحر الغرائب والمراد ههنا هو المعنی الثالث و ورد خم ههنا بتشدید
المیم للوزن جوان اکر چه قوی بال و پیلتن باشد وهذا مثل ما یقال الممن له اعضاء
محکمه استخوان تن بجنگ دشمنش از هول کالخوف لفظا ومعنی وبمعنی بجلد
پیوند بفتح الباء الفارسیه قید یقید به رجل الفرس یصنع من الحبال الشعریه
فی الاکثر بنشرد بفتحتی النون الاصلی والباء وسکونی الزاء والدال
مبتدا ریش مصاف ازموده یعنی پیش که مصاف ازموده است
ومصاف بضم المیم والصاد المهمله مرادف نبرد وهو بمعنی
جنگ وحرب قوله بمعلوم خبره چنانکه مسئلهٔ شرع پیش دانشمندای
مثل معلومیتها عنده مطایبه توانکرزاده را دیدم بر سرگور بالکاف
الفارسی پدرش نشسته بود با درویش زاده مناظره درپیوسته یعنی مباحثه
می کوید که صندوق بضم الصاد المهمله کذا فی مختار الصحاح تربت پدرم
قیل اراد بقوله صندوق تابوت سنگین است وکتابه رنگین

برسنگ

بر سنگ مرمرش نوشته وفرش رخام بضم الراء المهمله یعنی مرمر املس
انداخته وخشک بکسر الخاء المعجمه اللبنه فیروزه درو ساخته می کوید
که بکو پدرت چه ماند بفتح النون من ماندن ای کیف یشبهه که خشتی
دو فراهم اورده ودو مشتی خاک یعنی کفا من التراب وهذا کنایه عن
قله ترابه برو کرده ودرویش پسر بسکون الشین درویش یعنی درویش
زاده این سخن را بشنید وگفت خاموش ای اینکه تا پدرت ازین
سنگ کران برخود بجنبیده باشد پدر من بهشت رسیده باشد که در
خبر است موت الفقراء راحه قیل الموت اربعه موت الامراء
وموت العلماء وموت الاغنیاء وموت الفقراء الاول فتنه
والثانی ظلمه والثالث حسره والرابع راحه مثنوی خر که کمتر نهند
بروی بار بروی بسکون الراء وفتح الواو بار ای الحمل بره بسکون
الهاء مقصور من راه آسوده تر کند رفتار مرد درویش که بار ستم
فاقه بکسر الراء والمیم والفاقه بمعنی الفقر کشید بدر مرک ای باب
الباب همانا ای یشبه که سبک بار اید وانکه در نعمت ودر راحت
اسایش زیست مردنش زین همه یعنی مفارقته من هذه اللذات
باسرها تنک نیست که دشوار اید بهمه بالقتال حال اسیری زبندی
برهد که نهادش وان زامیری که کرفتار اید حکمت بزرکی را پرسیدند
در معنی این حدیث که اعدا عدوک نفسک التی بین جنبیک عن
انس بن مالک رضی ان رسول الله صلی الله علیه وسلم قال لیس عدوک

بالذي ان قتلته كان لك نورًا ان قتلك دخلت الجنة ولكن اعدا عدوك
نفسك الذي بين جنبيك قوله اعدا بمعنى اظلم من عدا اي تجاوز
وعدو فعول من العداوة ضد الصداقة استوى فيه المذكر والمؤنث
وهو اسم جنس اريد به الجمع ولذلك صح اضافة اعدا اليه وذلك لان اسم
التفضيل بعض ما تقدم ما اضيف اليه اذا كان معرفه والمراد بالنفس
النفس الامارة بالسوء لا النفس المطمئنة وروي ان الله تعالى اوحى الى داود
عم فقال يا داود عاد نفسك فانها انتصبت بمعاداتي گفت حكم انك
هران دشمنی که با وی احسان دوست گردد بالكاف الفارسي اي
يصير صديقا لك مگر نفس را چندانکه مدارا بیش اید زیاده گنی مخالفت
زیاده کند **قطعه** فرشته خوی من قبيل الوصف التركيبي وخوي
بمعنى الخلق والعادة يعني ملك صفت و فرشته خلق شود ادمی
بكم خوردن بفتح الكاف العربي اي تقلة الاكل وگر خورد چو بهایم بیفتد
من اوفتادن بالواو بمعنى افتادن بدو نه چو جماد بفتح الجيم اي جه
نغرايد مرا و هر كه براي مطيع امر تو شد خلاف نفس يعني نفس
اماره بر خلاف این مذکوره است که گردن کشد چو یافت مراد
جدال سعدي با مدعي در ميان توانگري و درويشي يكي در صورت
درویشان نه بر صفت ایشان در محفلی دیدم نشسته و شنعتی در پیوسته
و دفتر شکایت باز ای گشاده کرده و ذم توانگران اغاز نهاده
و سخن بدینجا رسانیده که درویشان دست قدرت بسته است

و توانگران را پای ارادت شکسته **بیت** کریمان را بدست
اندر درم نیست یعني اندر دستش درم نيست كما هو تحقيقه في قوله
سگ اندر اتش **ش** خداوندان نعمت را کرم نیست مرا که
پرورده نعمت بزرگانم این سخن ناپسند امد گفتم ای یار توانگران
دخل مسکینانند والمراد بالدخل ما يدخل في الكيس او غيره بعده المرء للخرج
الى مصارفه و ذخيره گوشه نشینان و مقصد زایران وکهف بمعنى
مناره يعني ملجاء مسافران و متحمل بارگران اي ثقيل از بهر دیگران
دست تناول وهو مد اليد الى الطعام لاجل الاكل الطعام انگه بفتح
الكاف الفارسي و سكون الهاء الاصلي در ان وقت برند که متعلقان
او بضم الهمزة و زیر دستان او زير بمعنى تحت اي ومن كان في
تحت يده بخورند و فضله مکارم جمع مكرمه ایشان بارامل بفتح الهمزة و
هو الرجل الذي لا امراة له كذا في مختار الصحاح و پیران و اقارب
و جیران جمع جار بحسب الاوبمعنى همسایه رسیده **رباعي** توانگرانرا
وقف است و نذر و مهماني اي الضيافه زكوة و فطره و اعتاق
و هدي بالفتح والسكون ما يهدى الى الحرم من الانعام و قربانی
تو کی بالفتح والسكون سوال عن الوقت بدولت ایشان رسی
که نتوانی اي لا تقدر جز این دو رکعت وان هم بصد پریشاني بالياء
المصدري اگر قدرت جود است و گر قوت سجود توانگران را به میسر
می شود که مال مزکی اي مطهر باد از زکوة دارند و جامه پاکی و عرض مصون

اسم مفعول من الصيانه اي المحفوظ و دل فارغ و قوت طاعت در لقمه
لطیف است و صحت عبادت در کسوت نظیف بالنون والظاء
المعجمه بمعنى پاک پیداست که از معده خالی چه قوت اید واز دست
تهی چه مروت واز پای بسته چه سیر اید واز دست گرسنه چه خیر
قطعه شب اي في ليله پراگنده خسبد انکه پدید بفتح الباء الاصلي بمعنى
پدید ظاهر نبود وجه بامدادانش يعني يقوم على التشويش من لم يتبين له
وجه نفقته غدا مور گرد اورد بتابستان **ش** تا فراغت بود زمستانش
فراغت بالفاء يعني فقر تمام نه پیوندد قوله فراغت مبتداء و قوله نه
پیوندد خبره وکذا قوله وجمعیت بسكون التاء مبتداء و درتنگ دستی
ظرف و قوله صورت نبندد خبره یکی تحریمه صلوة عشا بكسر العين بسته
و دیگری وهو الفقير اي حال انكه دران وقت منتظر بكسر التي الظار
و انتظار عشا بفتح العين ما يوكل في وقت العشاء كالسحور لما ياكل
في وقت نشسته هرگز این بدان اي بان كي ماند اي لا يشبه
خداوند روزی اي صاحب رزق بحق مشتغل قوله پراگنده
روزی مبتدا قوله پراگنده دل خبره عبادت ایشان بمحل قبول نزدیکتر است
که جمعند و حاضر نه پریشان خاطر که اسباب معیشت ساخته يعني مهيا
وباوراد جمع ورد وعبادت پرداخته يعني منتظم و نا یوس شده
عرب گوید اعوذ بالله من الفقر المكب اي التجي الى الله من الفقر الذي
يلزم صاحبه ولا يفارقه من اكب على العمل يكب اذا لزمه ويحتمل ان

یکون من الكب بمعنى سقط على وجهه يقال كب على وجهه فاكب
هو وهذا من النوادر فعلى هذا المكب هو الفقير وقد اسند الى
الفقر مجازا كقولهم ضرب وجيع في هذه الطريقه مبالغة وتنبيه على
الاكباب قد بلغ الغايه في الفقير بحيث عرض لصفته ايضا و قوله وجار
بالجر مشتق من الجوار عطف على الفقر من لا احب اي لا احبه بحذف
عايد الموصوف لكونه مفعولا لمحافظه الشعر وعن بعضهم افنى التنجون
معاشرة الاضداد و در خبر است الفقر سواد الوجه في الدارين
گفتا نشنیده که پیغامبر عليه السلام گفت الفقر فخري گفتم خاموش
که اشاره خواجه عليه السلام بفقر طايفه ایست که مردان میدان
رضا اند و تسلیم يعني و مردان تسلیم تیر قضا نه فقرا یان که خرقه
ابرار جمع بار مثل صاحب واصحاب بپوشند ولقمه ادرار بكسر
الهمزه اي نفقة وظيفه فروشند من فروختن بمعنى بيع كردن يعني
انهم يبيعون ثلمة وظايفهم لزياده حرصهم على المال **رباعي** اي
طبل قوله بلند بانگ صفة طبل و در باطن هیچ **ش** بي توشه
زا و چه تدبیر کنی وقت بسیج بالياء الاصلي موافقا في الوزن لقوله
هيچ ولكن قال في الصحاح الفارسي بسيج بكسر الباء تهيئة الاسباب
وقد صحح الباء والجيم بالعربيتين في ذلك الصحاح وبالفارسيتين في نجم
الغرايب واما ما سمعته من افواه الرجال فهو بسيج بفتح الباء العربي
والجيم الفارسي روی طمع از خلق بپیچ امر من پیچیدن ار يعني اگر مردی

بیار الخطاب تسبیح هزار دانه بر دست مپیچ :. درویشی بی معرفة
ننیارامد بفتح النون القافیه ای لا یستریح وفی هذا الکلام تعریض لخصمه
تا فقرش بکفر انجامد ای حتی ینجر الفقر بالکفر کما کاد الفقر ان یکون
کفرا قال بعض المشایخ آفة الشیء وضده علی حسب فضیلته وقدره وکل ما کان
فی نفسه افضل کان افته انقص کالایمان فانه لما کان اشرف
الخصال کان ضده الکفر اعنی انقص الخصایل وقال بعض المحققین
معنی الحدیث الاول اعنی قوله الفقر فخری خلو القلب عما خلت
عنه یده ومعنی الثالث اعنی قوله کاد الفقر ان یکون کفرا اعدام
خلو القلب عما خلت عنه یده ~~ومعنی الثالث اعنی قوله کاد الفقر~~
ان یکون کفرا اعدام ~~خلو القلب عما خلت عنه یده~~ ونشاید جز بوجود
نعمت برهنه را پوشیدن یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن
یعنی لا یتیسر من الخیرات مثل اکساء العری واستخلاص الاسیر
والمحبوس الا بوجود النعمة ابنای جنس ما را بمرتبه ایشان ای بمرتبة
الاغنیاء کی رسانند وید علیا وهو ید المعطی بید سفلی وهو ید الفقیر
الا فقد مانند ای کیف یشبهها نه بینی که حق جل وعلا در محکم تنزیل
از نعمت اهل بهشت خبر می دهد که اولئک لهم رزق معلوم وفاکهة ما یتلذذ
به لا یتقوت لحفظ الصحة یعنی ای یرزق اهل الجنة فواکه لانهم مستغنون
عن حفظ الصحة بالاقوات لانهم اجسام محکمة مخلوقة للابد فکل ما یاکلونه
انما یاکلونه علی سبیل التلذذ وهذا وقیل معناه معلوم الوقت کقوله تعالی ولهم رزقهم

فیها بکرة وعشیا وبهذا الوجه یتعلق الاستدلال الشیخ السعدی ههنا کما لا یخفی
هکذا افاده بعض الکمل تا بدانی که مشغول کفاف از دولت عفاف محرومست
وملک فراغت زیر نگین رزق معلوم بیت تشنگان را نماید اندر
خواب همه عالم بچشم یعنی او چشمه آب هر کجا سختی کشیده وتلخی
چشیده را بینی خود را بشره بفتحتین وسکون الهاء بمعنی الحرص
مخوف انداز دو واز تو ابع آن نپرهیزد بفتح النون الثانیه واز عقوبت
آخرت نهراسد ای لا یخاف وحلال از حرام نشناسد مطعم
سگی را گر کلوخی بر سر آید ز شادی بر جهد کین استخوانست :. وگر نعشی
فی مختار الصحاح سریر المیت اعنی الجنازه بکسر الجیم فاذا لم یکن علیه میت فهو
سریر دو کس بر دوش گیرند لئیم الطبع ای فی الاصل وشحیح النفس پندارد
که خوانست ای یظن انه طعام ونعمه اما صاحب دنیا بعین عنایت
حق تو بالاضافه ملحوظ است وحلال از حرام محفوظ من همان یعنی وهنا
که تقریر این سخن نکنم وبیان وبرهان نیاورم انصاف از تو توقع
دارم هرگز دیدی قیل هرگز بکسر الکاف الفارسی بمعنی اصلا یعنی هیچ
دیدی که دست دغای بیاء الوحده ودغا هو الرجل المزخرف الذی لا
یوافق باطنه لظاهره بیتال به بالترکی قلب ودغل برکتف یعنی
برکتفش بسته والکتف بفتح الکاف وکسر التاء الظهر بالفتح یا بی نوایی در
زندان نشسته یا پرده معصومی دریده یا کفی بتشدید الفاء ویاء الوحده
از معصم بکسر المیم وسکون العین وفتح الصاد المهملتین موضع السوار من

الرسغ بریده الا بعلت درویشی شیر مردانرا بحکم ضرورت قله واحتیاج
در نقبها فی مختار الغرایب نقب بفتح النون وسکون القاف طریق ینقر
تحت الارض ویتوصل به الی داخل القلاع والقصور العظیمه ونحو ذلک انتهی
ویقولون نقم انتهی وقد صحح فی بعض النسخ ثقبها بالثاء المثلثه بدل النون
فی مختار الصحاح الثقب بالفتح واحد الثقوب بالفارسیه سوراخ کرده
اند وکعبها سفته بضم السین المهمله وسکون الفاء یعنی بسبب فقر در و دلها
افتاده است وتکرخته است تا کعبه اش مجروح وسوراخ شده است
ومحتمل است که درویش را نفس اماره مطالبه کند چون قوت احصانش
یعنی قوت واقتدار بر کف نفس از حرام وزنا نباشد لاجرم بعصیان
مبتلا گردد که بطن وفرج توامانند التوام بفتح التاء والمثناه الفوقانیة
وسکون الواو وهم بالهمزة المفتوحة بالفارسیه همزاد یعنی که بطن
وفرج دو فرزند یک شکم اند تا دام که این یکی یعنی بطن بر جاست
بسبب بسیار خوردن وآن دیگر یعنی فرج بر پاست یعنی در
در حرکت واقتضای استفراغ شهوت است شنیدم که درویشی
با حدثی بر خبثی یعنی در زنا نعوذ بالله تو بگرفتند با آنکه شرمساری
برد سزای سنگساری شد گفت ای مسلمانان زر ندارم که زن کنم
قیل الظاهر من هذا الکلام ان یکون ذلک الرجل الفقیر عزبا ولا رجم للعزب
فقوله سزای سنگساری گشت محل بحث ویمکن ان یقال لا نم انه عزب
اذ یجوز ان یکون له زوجة فی بلد آخر ولئن سلم انه لا زوجة له حین

الزم

الزم بالزنا ولکن یجوز ان یکون متزوجا فی الزمان الماضی ثم یفارق
عنها وبه یستحق الرجم والحاصل ان قولهم لا رجم للعزب لیس بمطلق
بل للعزب الاصلی ولهذا قالوا البکر بالبکر جلدة و قوت نشد الواد
وندارم که صبر کنم حکیم لا رهبانیة فی الاسلام هذا اشارت الی
قول النبی علیه السلام فی حدیث طویل ولا رهبانیة ولا تبتل
فی الاسلام الرهبانیة فعل الرهبان من مواصلة الصوم ولبس
المسوح وترک اکل اللحم وغیر ذلک واصلها من الرهبة وهی الخشیة
واما التبتل فهو ترک النکاح والانقطاع الکلی من النساء واز جمله موجب
سکون جمع موجب مثل مسجد ومساجد وهو موضع الوجوب وجمعیت
درون هذا عطف علی قوله سکون که خداوندان نعمت را ثابت
است یکی آنکه هر شب صنمی بیاء الوحده در بر یعنی در بر سینه
گیرند وهر روز جوانی بالیاء المصدری از سر گیرند یعنی یستانفون
الشباب ویصبحون کل یوم کانهم شبان آن تحان صنمی که صبح تابان
را دست از صباحت او بر دلست یعنی صبح روشن دست
از جمال او بر سینه نهاده است وهکذا الکنایة عن تسلیم حسنه واظهار
التحیر عن جماله وسرو خرامان را پای خجالت از و در گل
چون عزیزان فرو برده چنگ بالجیم الفارسی پنجه :. سر انگشتها
کرده عناب بالضم والتشدید ثمرة حمراء معروفة یعنی عناب
رنگ کرده است ان صنم سر انگشتها را کانه تخییل واشار الی

ان حمرة تلك الانامل ليست بصنع المنابل بيد وم هو الا ءا عنيار العشاق
مجالست بحسب العاده كه با وجود حسن طلعتا وكرد بكسر الكاف الفارسي
مناهي كرد وبفتح الكاف الفارسي يعني يحتمل منه ان يدور حول المناهي
با قصد تباهي باليا المصدري وتباه بمعني الطاغي كذا في الصحاح الفارسي
كند چت ولي كه حور بهشتي ربود ويغما كرد ش كي التفات كند بر تبان چيع
بت بمعني الصنم يغمائي واشار بقوله تبان يغمائي الى تلك الجواري المسبية
الجميلة المستخرجة في التراز من دار الحرب بالنهب والغاره شعر من كان زين
يديه من موصوله وكان تامه وما للدوام وضمير اشتهى للموصول ورطب
فاعل كان والحلية صلة الموصول والضمير البارز في يغنيه للموصول وذلك
مرفوع المحل على انه خبر المبتدا اعني الموصول مع صلته وعن رجم متعلق
بيغني والرجم الرمي بالحجاره والعناقيد جمع العنقود وهو بالفارسية خوشه
انكور اغلب تهي دستان يعني اكثر فقرا قوله دامن عصمت مفعول
مقدم لقوله الايند في قوله بمعصيت الايند بمعني ملوث ميكنند من الايدل
باتركي بلشدرمق واغلب گرسنگان نان ربايند في البحر ربودن
مصدر بضمتين وجاء في مستقبلاته بدل الواو الف وياء فيقال ربايد
وربايند بيت چون سك درنده بتشديد الراء گوشت يافت
نپرسد كه كين شتر صالح است يعني نپرسد كه اين ناقه صالح است
يا خر دجال يعني بسيار مستوران بعلت درويشي در عين فساد افتاده
وعرض بالكسر والسكون گرامي اي ثمين بباد زشت نامي داده چه

باگرسنگي قوت پرهيز نماند من ماندن افلاس بكسر الهمزه وسكون السين
المهملة مبتدا قوله عنان بسكون النون مفعول مقدم لبستاند في قوله از
كف تقوي بستاند حالي كه من اين سخن بگفتم عنان طاقت درويش
از كف دست تحمل بالاضافه برفت تيغ زبان بركشيد واسب
فصاحت در ميدان وقاحت بالفتح قلة الحيا ركام در جهانيد بالجيم الفارسي
وبرمن دوانيد وگفت چندان مبالغه در وصف ايشان كردي وسخنهاي
پريشان گفتي كه وهم بسكون الهاء تصور كند يعني قوت واهمه تخمين
پندارد كه اين طايفه اغنيا وزهر فاقه را ترياق اند وكليداي مفتاح
خزينه ارزاق مشتي اند في بحر الغرايب بالضم والسكون اليد المضمومة
الاصابع وجاء بمعني القبضه باتركي اوج قال ظهير فاريابي جهان رباط
خرابست در گذر كه گمان مبر كه بيك مشت گل شود معمور انتهى والمراد
ههنا هو المعني الاخير يعني طايفه اغنيا يك مشت اعني طايفه اندكست
كه متكبر ومغرورند وقد يقال معناه انهم من اوضح المحتقرات في انفسهم حيث
خلقوا من قبضة تراب قوله معجب من الاعجاب بمعني خويشتن
بيني كردن وقد ذكرنا ان الصحيح فتح الجيم صرح به في مختار الصحاح لكن
المشهور كسره وهو الغلط كما لا يخفى ونفور بفتح النون فعول بمعني الفاعل من
النفرة وفيه مبالغة مشتغل بمال ونعمت مفتتن اسم المفعول من الافتتان
وهو افتعال من الفتنة جاه وثروت بمعني توانگري كذا قال جار الله
العلامه وقال في مختار الصحاح الثروة كثرة العدد كه سخن نگويند الا بسفاهت

العلم

السفه ضد العلم واصله الخفة والحركة ونظر نكنند بنظر الا بكراهيت علما را بگداي
بالكاف الفارسي والياء المصدري معيوب گردانند بعز ورمالي كه
دارند وعزت جاهي كه پندارند اي يظنونه انه في نفسه مرتبة عظيمة
ولا حقيقة له في التحقيق برتر اي اعلى از همه نشينند در مجالس وخود را
از همه بهتر بينند در تصور ونه آن در سر دارند كه بكسي سر بر دارند
اي لا تجوز ونه رفع الرأس والالتفات الى الغير حتى لا يتصور
من شدة الغرور وفرط الكبر قوله بي خبرند في موضع الحال از قول
حكما كه گفته اند هر كه بطاعت از ديگران كمترست وبنعمت بيش
يعني زياده بصورت توانگرست وبمعني درويش شعر
گر بي هنر بمال كند فخر بر حكيم كون بالكاف العربي وكسر النون
خرش شمار يعني كني خرش شمار اورا اگر گاو عنبرست بالكاف
الفارسي وهذا مبني على ما زعم بعضهم من ان العنبر روث بقر بحري
يقال له بالفارسية گاو عنبر گفتم مذمت ايشان روا مدار كه خداوند
كرمند گفت خطا گفتي كه بنده درمند بكسر الدال وفتح الراء چه فايده
كه ابر آذارند آذر بالمد والذال المعجمة اسم للشهر الاخير من الشهور الثلاثة
الخريفية وجاء بمعني النار مرادفا لاتش وهو ليس بمراد ههنا بركس
نمي بارند من باريدن استعمله ههنا متعديا اما بالاشتراك او
المجاز وچه فايده كه اگر چشمه آفتابند بر كسي نمي تابند من تابيدن بمعني
الاشتعال وبر مركب استطاعت سوارند ونمي رانند وقدمي بپاي

الوحده

الوحده نهند بالفتح والسكون اي لاجل خدا اي توفي نمي نهند ودرمي
يعني درهمي بي منت واذي ندهند المنّ بالفتح والتشديد المنة
بالكسر ومالي بمشقت فراهم آرند يعني جمع مي كنند ونخست بكسر الخاء
المعجمة وتشديد السين المهملة نگه دارند اي يحفظونه بالخسة والحرص وبحسرت
بگذارند در وقت نزول اجل وحكما گفته اند سيم بخيل از خاك وقتي
برآيد كه وي در خاك رود اي لا يخرج ماله من موضع دفنه الا
حين يدفن هو نفسه في الارض بدله بيت برنج بفتح الباء الصلة وسعي
بسكون الباء كسي نعمتي بچنگ بالجيم الفارسي آرد دگر كس اي الوارث
آيد وبي رنج وسعي بر دارد اي يأخذه وتملك گفتم بر بخل خداوندان
نعمت وقوف نيافته الا بعلت گدائي ورنه اي والا هر كه طمع يكسو
نهند كريم وبخيلش يكسان نمايد محك بفتح الميم وبكسرها وتشديد الكاف
حجر يمتحن به خلوص الجوهر وتزخرفها داند كه زر چيست وگدا داند بفتح
الكاف الفارسي اي الفقير السائل كه ممسك اي خسيس كيست گفتا بتجربه
آن مي گويم كه متعلقان بكسر اللام اي الخدام بر در اي على الباب
بدارند مضارع من داشتن وغليظان شديد اي شديد
الغلب را بر گمارند بضم الكاف الفارسي من گماشتن بالتركي اصمرلق
تا بار عزيزان ندهند يعني تا عزيزان را سبيل ندهند
ومنع نكنند واستعمال بار في بار في معني الطريق مذكور
في بحر الغرايب المشروح ومنه قول شيخ كمال في اوايل ديوانه في

نی ذکر اوصاف جلال الله وجماله در حریم ملکوتش که ملک بار نیافت
عقل را چه امر محالست که یابد مجال و دست بر سینه صاحب تمیزان
نهند و بگویند که کسی اینجا نیست و راست گفته باشند بیت
از انکه عقل بهمت نه تدبیر ورای نیست ∴ خوش گفت پرده دار
ای الحاجب که کس در سرای نیست گفتم این حرکت از ایشان
بعد از انک از دست متوقعان بتبرا التفاف کشیده ای السایلین
بجان امده اند و از زفره گدایان بفغان امده اند و محال عقلست
که اگر ریگ بالکاف الفارسی بمعنی الرمل بیابان در شود و
دُر بضم الدال وتشدید الراء فی الاصل خففت ههنا للمشاکله یر فی قوله
و چشم گدایان پُر شود ∴ و دیدهٔ اهل طمع بنعمت دنیا پر نشود
همچنانک بسکون الکاف کذا چاه بسکون الهاء یعنی همچنانکه
چاه پر نشود بشبنم حاتم طایی که بیابان نشین وصف ترکیبی بود
اگر در شهر بودی از دست گدایان شوان گردشوا لی قال فی مشکلات
شهنامه پاره پاره باترکی کسک ویکه وفی بعض النسخ پاره پاره شدی
فالمعنی ح گزمن منکر تا وگران چشم ندارند گرد دست گدایان هوا
کرد نوا لی کفتا که بر حال ایشان رحمت می برم گفتم نه که بر مال ایشان
حسرت می خوری ما درین گفتار و هر دو بهم گرفتار هر بیدقی که راندی
بدفع ان بکوشیدمی و هر شاهی که بخواندی بفرزین بپوشیدمی تا نقد کیسه
همت همه درباخت ∴ بسکون الیاء و التاء ای لعب بجمیعه و افنی کلّه

تیر جعبه حجت همه را بینداخت قال فی السامی الجشیر والجعبه تیردان
قطعه هان بسکون النون بمعنی حاضر باش فی الاشهر
وقال فی المشکلات هان بمعنی اعلم تا سپر نیفکنی از حمله فصیح بفتح الحا
المهمله وسکون الحاء کو را جزان مبالغه استعاره نیست دین ورز
بفتح الواو وسکون الراء المهملة والزاء المعجمه امر من ورزیدن بمعنی
ممارست کردن در عمل یعنی بکوش وسعی کن در دین و معرفت
عطف علی دین که سخن دان سجع گوی بکسر نون دان وسکون
العین علی ان یوصف سخن دان بقوله سجع گوی وهذا اعنی
الصفه والموصوف کلاهما وصف ترکیبی بر در سلاح دارد
وکس در حصار نیست یعنی یظهر السلاح علی باب القلعه و لا
احد فی داخلها عاقبت الامر دلیلش بالذال المعجمه من الذل کردم
دست تعدی دراز کرد و بیهوده یعنی هرزه گفتن اغاز کرد
وسنت بالضم والتشدید یعنی طریقه جاهلانست که چون بدلیل
فرو مانند سلسله خصومت بجنبانند چون حرف تشبیه منادی
مثل آزر بالمد وتقدیم الزاء المعجمه علی المهملة اسم لابی ابراهیم
النبی علیه السلام بت تراش بضم الباء العربی وسکون التاء
وصف ترکیبی صفة لقوله آزر صنم تراش که بحجت با پسر بر نامد
بجنگ برخاست که قال الله تعالی لئن لم تنته لارجمنک اول الایه قال الله
اراغب انت عن الهتی یا ابراهیم ای قال آزر لابراهیم حین

لارجمنک م

نهی ابراهیم عن عبادة الاصنام اراغب انت الایه قوله لارجمنک
ای لارمینک بلسانی یرید به الشتم والذم ومنه الرجیم المرمی باللعن
او لاطردنک رمیا بالحجارة والاصل الرجم الرمی بالرجام وهو بالکسر
جمع رجمه علی وزن همزه وهی الحجاره دشنام داد سقطش گفتم
گریبانم درید زنخدانش گرفتم قطعه او درمن ومن در او فتاده
خلق از پی بفتح الباء الفارسی ما دوان وخندان صفتان مشبهتان
بمعنی دونده وخنده کننده قوله انگشت تعجب مضاف الی قوله
جهانی وهو من انتسب الی جهان وجمعه جهانیان واراد به الخلق
از گفت وشنید ما یعنی خلق جهان از گفتار ما وشنیدن کلام
ما بتعجب امده اند واز تعجب انگشتها بدندان اورد القصه مرافعه
این سخن پیش قاضی بردیم قوله مرافعه مصدر مضاف الی مفعوله وهی
اعنی مرافعه مفعول مقدم لبردیم وبحکومت قاضی عدل راضی شدیم
تا حاکم مسلمانان مصلحتی بجوید ومیان توانگران و درویشان فرقی
بگوید قاضی چون هیات ما بدید بکسر الباء الصله و منطق بفتح المیم
وکسر الطاء مصدر میمی بمعنی النطق والمراد ههنا هو الحاصل بالمصدر
اعنی کلام ما بشنید سر بجیب تفکر فرو برد و بعد از تامل بسیار سر بر
اورد وگفت ای انکه توانگرانرا ثنا گفتی و بر درویشان جفا روا داشتی
بدانک هر جا که گلست خارست و با خمر خمارست و بر سر گنج مارست
وانجا که دُرّ بالضم والتشدید شهوارست بالفتح والسکون هو الدر

الصافی الثمین کذا فی البحر نهنگ بفتحین وسکون النون الثانیة
التمساح الذی یکثر فی نهر النیل مردم خوارست لذت عیش
دنیا را لدغهٔ اجل بالدال المهملة والغین المعجمه بمعنی گزیدن بفتح الکاف
الفارسی در پس است ونعیم بکسر النون جمع نعمه بهشت را دیوار مکاره
جمع مکروه کمقصور ومقاصر در پیش بالباء الفارسی بیت چو ر
دشمن چه کند گر نکشد طالب دوست یعنی اگر نکشد طالب
دوست چور دشمن چه کند گنج و مار و گل و خار و غم و شادی بهمند
بالفتحات نظر نکنی در بوستان یعنی الا تنظر الی البستان
که بید مشک بسکون الدال اسم شجر طیب الرایحه است وچوب
خشک همچنان در زمره توانگران فی مختار الصحاح الزمرة بالضم
الجماعه شاکرند وکفور بفتح الکاف ضد الشاکر و در حلقه درویشان
صابراند وضجور فعول من الضجره ضد صابر فرد اگر ژاله هر
قطره یعنی اگر قطره ژاله در تخفیف الراء للوزن شدی
چو خرمهره بازار از و پر شدی متربان بفتح الراء المشدده
وحضره حق جل وعلا توانگرانند درویش سیرت و درویشانند
توانگر همت ومهین بکسر التاء بمعنی مهترین تفضیل یه بمعنی
مهتر مخفف عنه بل لغة فیه کما ان بهین تفضیل به کذلک سمعت من
بعض الکمل توانگران انست که غم درویشان بخورد ومهین
درویشان انک کم بالضم والتشدید بمعنی انشتبن توانگران

ای بالکره و خفا

ای بالجد و جهد

کمیره و قال الله تعالی ومن یتوکل علی الله فهو حسبه ای محسبه وکافیه اول الآیة
ومن یتق الله یجعل له مخرجا ویرزقه من حیث لا یحتسب وعن النبی علیه السلام
انه قال رتی لا اعلم انه لو اخذ الناس بها لکفتهم ومن یتق الله یجعل
له مخرجا ویرزقه من حیث لا یحتسب فما زال یقراره ویعیدها قال
المشایخ التوکل محله القلب والحرکة بالظاهر لا تنافی توکل القلب
بعد تحقق العبد ان التقدیر من قبل الله تعالی فان تعسر شیء فبتقدیره و
ان اتفق شیء فبتیسیره وعن انس بن مالک رضه قال جاء رجل
علی ناقة له فقال یا رسول الله ادعها واتوکل فقال علیه السلام اعقلها فتوکل
پس روی عتاب از من بدرویش کرد وگفت ای که گفتی توانگران
مشتغل تباهی اند ومست ملاهی نعم بفتحتین حرف تصدیق طایفه
چنین که گفتی هستند قاصر همت وکافر نعمت بالاضافه یعنی
ساتر غیر شاکر ببرند مال را بخزینه ونهند ونخورند وندهند اگر ابر نه
بمثل بالقطرات یعنی مثلا اگر باران نبارد بضم الباء الاولی ویا
جهان سر بطوفان بر آرد باعتماد مکنت واقتدار خویش از محنت
درویش نپرسند واز خدای تعالی نترسند وگویند بیت گر از
نیستی دیگری شد هلاک ∴ مرا هست چه غم باشد که بط بتخفیف
الطاء للوزن را ز طوفان چه باک شعر وراکبات
نیاقا فی هوادجها لم یلتفتن الی من غاص فی الکثب ای رب
نساء راکبات ولاعتماده علی الموصوف المحذوف نصب نیاقا

علی المفعولیة وهی جمع ناقة قوله فی هوادجها حال من المفعول ای حال کون
النیاق فی هوادجهن ای تحت هوادجهن ای تحت هوادجهن والهودج
المحفة بالفارسیه آنچ زنان در وی باشند چون سفر شوند کذا فی
السامی وضمیر هوادجها راجع الی المرکبات علی احدی اللغتین الفصیحتین
یقال النساء فعلت او فعلن وهی فاعله فواعل ولم یلتفتن بفتح نون
الجمع جواب رب والی متعلق به ویقال فی الاصل غاص فی الماء اذا دخل
لجة من الغواص ثم استعمل فی غیر الماء مجازا والکثب بضمتین جمع کثیب
کسرر جمع سرر وهو الرمل المجتمع فعیل بمعنی المفعول من کثبت الشیء اذا
جمعته بیت دونان چو گلیم خویش بیرون بردند گویند که چه غم
گر همه عالم مردند قومی بیاء الوحده بدین صفت که بیان کردم وطایفه دیگر
خوان نعمت نهاده فی الصحاح الفارسی خوان بمعنی النعم ولعله
اراد به ههنا السفره وصلای کرم بفتحتین درداده ورهها من قبیل
الصلوه الزایده فی بعض النسخ ودست کرم گشاده ومیان
بخدمت بسته وابر وبتواضع گشاده طالب نیک نامی اند
ای حتی یذکروا بالخیر کما فی حال حیوتهم فیکون سببا للدعاء والاستغفار
لهم ومغفرت وصاحب دنیا واخرت چو بندگان حضرت
پادشاه عالم مؤید من عند الله ومظفر علی الاعدای ومنصور مالک
ازمه الانام حامی من الحمایة وهی الحفظ ثغور بضمتین جمع ثغر بفتح
الثاء المثلثه وسکون الغین المعجمه وهو موضع المخافه من فروج

بلاد الاسلام ای فی الخوف منها وارث ملک سلیمان اعدل الملوک
الزمان مظفر الدین ابوبکر سعد ادام الله تعالی ایامه ونصر اعلامه
بالفتح جمع علم بالتحریک قطعه پدر بجای پسر هرگز این کرم نکند ∴
که دست جود تو با خاندان آدم کرد . قوله جای متعلق خدای بسکون
الیاء مبتدا قوله خواست ای اراد وخره که بر عالمی بفتح اللام ماکان
منسوبا الی العالم ببخشاید من بخشایدن بمعنی رحمت کردن تا
برحمت خود پادشاه عالم کرد قاضی چون این سخن بدین پایه رسانید
واز حد قیاس ما اسب مبالغه را درگذرانید بمقتضای حکم قضا
رضا دادیم واز ما مضی درگذشتیم وبعد ما جری راه ای طریق
مدارا بضم المیم گرفتیم وسر تدارک بر قدم یکدیگر نهادیم وبوسه بر سر
وروی همدگر دادیم وختم سخن برین دو بیت بود قطعه مکن زگردش
گیتی شکایت ای درویش ∴ که تیره بختی بیاء الخطاب و
تیره بخت من قبیل الوصف الترکیبی یعنی تو مکدر بختی اگر هم برین نسق
بفتحتین بمعنی الطریقة قیل قوله هم بالفتح والسکون مع زاید للتاکید
فی معنی الکلام مردی بضم المیم من مردن توانگرا بالالف فی آخره
للنداء مثل قوله سعدی یعنی ای توانگر ∴ چو دل و دست کامرانت
هست بخور بتکرار بسکون الثاء وضم الراء للوزن وببخش ای کل الطعام
الحلال واعط ما فضل منک للفقراء که دنیا وآخرت بردی بضم
الباء باب هشتم در آداب صحبت الاداب جمع ادب

مثل فرس وافراس وهو اجتماع خصال الخیر والادب الذی اجتمع
فیه تلک الخصال قیل ادب النفس خیر من ادب الدرس وقیل لم یؤدبه
الابوان ادبه الملوان ای اللیل والنهار یعنی بود که الزمان
وشدایده وصحبة بمعنی المصاحبة حکمت مال بسکون اللام
مبتدا از بهر آسایش ای لاجل استراحت عمر است نه عمر از بهر گرد
بکسر الکاف الفارسی ای جمع کردن مال عاقلی را پرسیدم که نیکبخت
کیست وبدبخت چیست گفت نیکبخت آنکه خورد بسکون الراء و
الدال ماضی من خوردن وکشت بکسر الکاف العربی ماضی من کشتن
بمعنی تخم افشاندن وبدبخت آنکه مرد بضم المیم ماضی وهشت
بکسر الهاء ماضی من هشتن ای ترک بالورثة وهشت وه قطعه
مکن نماز بر آن هیچکس ای بر آن شخص ناکس که هیچ عمل نکرد که پیش
خردمندان بکار آید از آن جهت که عمر یعنی عمرش در سر تحصیل
مال کرد ونخورد بیت حضرت موسی علیه السلام قارون را نصیحت
کرد که احسن امر من الاحسان کما احسن الله الیک ای احسن
الی عباد الله تعالی کما احسن الله الیک او احسن شکرک کما احسن
الله الیک بفضله وکرمه نشنید وعاقبتش شنیدی که چون شد تفصیل
قصته علی ما حرره الشیخ الامام الاجل ابو نصر بن محمد بن عبد الرحمن
الهمدانی رضی الله انه کان قارون ابن عم موسی علیه السلام و
ختنا له زوج اخته فلما امر الله تعالی لموسی علیه السلام بجبایة التوریت امره

ان يكتبه بالذهب فقال موسى اين اجد الذهب فعلمه الله تعالى علم الكيمياء
وكان قارون متقلا ذا عيال عابدا لربه قايما بالليل صايما بالنهار
فرحمه موسى عليه السلام من فقره فقال اعلمه علم الكيميا وتكون
معينا لطاعة ربه ونفقة اولاده فعلمه حتى اجتمعت عنده اموال كثيرة
حتى كان مفاتح حمل مائة بعير وفي رواية سبعين بعيرا وقال مجاهد
كان كل مفتاح وزن درهم وفي رواية نصف درهم وكان يفتح
بكل مفتاح سبعين بابا فلما بدا لقارون جمع المال ترك النوافل من
العبادات ثم امر الله تعالى موسى عم ان يسال زكوة اموال
فحسبه مقدار زكوته حسابا فراه كثيرا فلم يؤده وكان عنده
يركب الف غلام والف جارية وسرج كلهم من الذهب
وثيابهم كذلك فتفرق بني اسرائيل فرقتين فرقة عند موسى وفرقة
عند قارون فلما الح موسى عليه السلام الحاحا في امر الزكوة قال
قارون اجمع اهل المصر غدا وانا اطر معك فلو غلبتني بالحجة اعطي زكوة
المال والا فلا وكانت امراة في بني اسرائيل ~~فان شهدت على موسى~~
~~بالفسق وقلت له~~ ذات جمال معروفة بالفسق والفجور فدعاها قارون
وقال لها اني اجمع غدا بني اسرائيل فان شهدت على موسى بالفسق
وقلت انه زني بي وانا حامل منه لاعطيك مالا كثيرا فقبلت المراة
قوله ثم جمع قارون بني اسرائيل في داره ودعا موسى عليه السلام
فلما حضر موسى عليه السلام قال له بني اسرائيل يا موسى عظنا عظة فبدا

موسى عليه السلام بالوعظ وقال في اثناء كلامه من سرق مالا اقطع
يده ومن قطع طريقا اقطع راسه ومن زني بامراة ارجمه بالحجارة
فقام قارون وقال يا موسى ان فعلت ما قلت فكيف الحكم عليك
قال موسى عليه السلام ان فعلت فالحكم علي كما حكم الله تعالى فقال قارون
ان لي شاهدا على انك زنيت بهذه الامراة وانها تقر انها حامل منك
واشار قارون الى المراة وقامت وقصدت الى البهتان فاوقع
الله تعالى الخوف في قلبها وحول لسانها الى الصدق وقالت ان موسى
عليه السلام برئ مما يقول له قارون دعاني ووعد لي اموالا
كثيرة وعلمني ان افتري على موسى عليه السلام بهتانا فاني اخاف
الله تعالى ان افتري على رسول الله صم وكليمه فغضب موسى عليه السلام
قال يا عدو الله اشد اردت بهذا الامر ثم خرج من عندهم
وسجد لله تعالى وناجى وشكى من قارون ومكره فجاء جبرئيل وقال
يا موسى ان الله تعالى يقرئك السلام ويقول جعلت الارض في امرك
فاي شيء تامرها فهي تطيعك في اهلاك قارون فرجع موسى عليه السلام
الى قارون وراه جالسا على السرير متكئا على فراش من ديباج
فضرب موسى عليه السلام عصاه على الارض واشار الى سريره
فانخسف الحق فوثب قارون فقال يا موسى عم يا ارض خذيه
فاخذت الى ركبتيه فتضرع الى موسى عليه السلام فلم يلتفت الى قوله
وقال يا ارض خذيه حتى خسف الله قارون وقومه وداره في الارض

ويقال ان قارون كان راكبا وعنده اربعة الاف راكب فدعا موسى
عليه السلام واخذت الارض ارجل مراكبهم فاستغاثوا موسى عليه السلام
فلم يغثهم وقال يا ارض خذيه فاوحى الله تعالى يا موسى انه استغاث بك
اربع مرات فلم تغثه فوعزتي وجلالي لو استغاث لي مرة واحدة
لا غيثه ثم قال بنو اسرائيل ان موسى عليه السلام دعا على قارون ليبقى
امواله وخزاينه له فدعا موسى عليه السلام على امواله وخزاينه
فخسف الله تعالى جميعها قال رض والاشارة فيه انه كان سبب اهلاك
قارون ثلاثة اشياء اولها حب الدنيا وثانيها منع الزكاة وثالثها الانكار
على موسى عليه السلام فيا هات اعتبر بقارون ولا تفتخر على احد
ويا مانع الزكوة اعتبر بخسف قارون ويا صاحب الدنيا تفكر في
امر قارون قطعه اذا جادت الدنيا عليك فجد بها على الناس
طرا قبل ان تتقلب فلا الجود يفنيها اذا هي اقبلت ولا البخل يبقيها اذا هي
تذهب فاحفظ هذه النصيحة وايقظ بها فانها تنفعك في كل حال قطعه
انكس كه بدينار ودرم خير نكند وخت ❁ سر عاقبت اندر سر دينار و
درم كرد يعني عاقبت سرش كم ميكند درين طمع خواهي يعني
اكر خواهي كه متمتع شوي از نعمت دنيا با خلق كرم كن كه خدا با تو كرم
كرد وعرب كويد شعر جد ولا تمنن فان الفايده اليك عايده
يعني ببخش امر من بخشيدن وعطا اي العطيه ده بالكسر وسكون
الالف امر من دادن ومنت منه بفتح الميم الثانيه وكسر النون وسكون

الار نهي من نهادن كه تنبع ان تو بازميكردد قوله جد بالضم من جاد
بماله يجود جودا ولا تمنن من من عليه منة قال الراغب الاصفهاني
المن على ضربين احدهما ما يوزن به والثاني ثقل الشيء ووزنه و
منه المنة وهي على ضربين احدهما اسم للعطيه لكونه ذات قدر
بالاضافة الى ساير الافعال ولان الجود اشرف فضيلة وثانيهما
لقدر العطيه عند معطيها واعتداده بها وهو المنهي عنه
فانه مما يبطل الشكر ويمحق الاجر كما قال الله تعالى يا ايها الذين امنوا
لا تبطلوا صدقاتكم بالمن والاذى وقيل تهدم الصنيعة وقيل المنة
من ضعف المنة بالضم اي القوة قوله فان الفايده تعليل للنهي عن المن
قوله عايدة اي راجعة اليك متعلق قدم عليه للتخصيص مع ما فيه
من رعاية السجع اي فان فايدة ما جدت به اليك عايدة لا الى ما جدت
عليه قطعه درخت كرم هر كجا بيخ كرد ❁ بابار العرلي كذشت از
فلك شاخ بالاى او ❁ كر اميد داري بتشديد اليم ويار الخطاب
كزو بر مهنا بمعني الثمرة يعني كه از وميوه خوري تمنت منه نهي من
نهادن كما مر از بفتح الهمزة وتشديد الراء اره معروفة للنجار بر پاى او
قطعه شكر خدا كن كه موفق اسم مفعول من التوفيق شدي بخير
انعام وفضل او نه معطل كذاشتت معطل نكذشتت امنت منه كه خدمت
سلطان همي كني منت شناس از و كه بخدمت بداشتت وعظ
دو كس رنج بيهوده بمعني باطل واما بيهوده وبيهوده شدن فهو

تصغير حرارة النار الشوب واصغر الشوب بها كذا في بحر الغرايب
بپروند وسعی بیفایده کردند یکی آنکه مال اندوخت ونخورد و دیگر آنکه
علم آموخت وعمل نکرد **قطعه** علم یعنی علم را چندانکه بیشتر خوانی
چون عمل در تو نیست نادانی بیاء الخطاب نه محقق بکسر القاف المشددة
بود نه دانشمند قوله چارپایی بیاء الوحدة النوعیة فاعل لقوله بود وقوله
بر و کتابی چند صفة چارپا آن تهی مغز را چه علم وخبر که بر و هیزم
و یا دفتر **قطعه** علم از بهر دین پروردنست نه از بهر دنیا خوردن
بیت هر که پرهیز و علم و زهد فروخت یعنی ان من قصد ارادة
العلم والزهد علی الخلق ریاء خرمنی گرد کرد ای جمع و پاک بسوخت
یعنی احرق بحیث لم یبق منه حبة **بیت** عالم ناپرهیزکار کوریست
بالکاف العربی یعنی اعمی است مشعله دار یهدی للناس ولا یهتدی
لنفسه **بیت** بی فایده هر که عمر در باخت ای لعب بعمره واضاع اوقاته
فیما لا یعنیه چیزی نخرید و زر بینداخت بکسر الباء الصلة **عبرت** ملک
دنیا از خردمندان جمال گیرد و دین اسلام پرهیزکاران کمال
یابد مضارع من یافتن و پادشاهان بنصیحت خردمندان بالاضافة محتاج
ترند که خردمندان بقربت پادشاهان **قطعه** پندم اگر بشنوی النمرة بشنوی
ای پادشاه یعنی بشنوی که در همه دفتر ای جمع الدفاتر به یعنی
بهتر ازین پند نیست **بیت** جز بخردمند مفرما عمل نهی حاضر من فرمودن **دگر چه**
عمل کار خردمند بالاضافة نیست **قطعه** سه چیز پایدار نماند مال بی

تجارت

ی تجارت وعلم بی بحث وملک سلاطین بی سیاست **حکمت**
رحم آوردن بر بدان جمع بد ستمست بر نیکان وعفو کردن از ظالمان
جورست بر درویشان **بیت** خبیث را چو تعهد کنی فی مختار الصحاح
التعهد التحفظ بالشیء و بنوازی بیاء الخطاب فیهما بدولت تو گنه
معقصور من گناه می کند انباز بانبازی بیاء المصدری یعنی
چونکه خبیث را تحفظ نمودی لاجرم هر گناهی که بدولت تو
می کند تو می کند الا انبازک تو **لطیفه** بر دوستی پادشاهان
تان بکسر الباء المصدری اعتماد نشاید کردن و بر آواز خوش
کودکان بکسر السین علی الاضافة غرة بفتح العین المعجمة فی المشهور یعنی
مغرور نباید بود قوله گردد و بود کلاهما بمعنی المصدر که آن
بخیالی متبدل شود واین بخوابی ای بالنوم والمراد به الاحتلام
متغیر گردد معشوق بکسر القاف وقوله هزار دوست
صفة یعنی هر معشوقی که هزار دوست او را دل ندهی ورمی
نهی آن دل بخدای نهی بکسر الباء الصلة والنون الاصلی و یاء
الخطاب لمن القی السمع وهو شهید هکذا قیل لکن فیه نظر والنظان
الباء آخر المصراعین اشباعیة ای حصلت من اشباع کسرة ما قبلها
تحذیر هر آن سری که داری با دوست در میان
منه چه دانی که وقتی دشمن گردد و هر بدی بیاء المصدری که توانی
یعنی که تا در می شوی بدشمن مرسان چه باشد که وقتی دوست

دوست گردد رازی که داری نهان ماند بفتح النون من ماندن با کسی
در میان منه اگر چه معتمد بود که هیچکس بر سر بالکسر والتشدید
تو از تو مشفق تر نباشد **قطعه** خاموشی به که ضمیر دل خویش
با کسی گفتن بعد از آن گفتن او را که این کلام را با هیچکس مگوی
وقال بعضهم ونعم قال سر خود با یار خود گفتن نباید زان سبب یار
را یاری بود از یار یار اندیشه کن ای سلیم ای یار سلیم آب
راز سر چشمه ببند که چو پر شد بضم الباء الفارسی نتوان بستن جوی
قوله جوی من قبیل تنازع الفعلین او یحتمل ان یجعل فاعل پر شد
او مفعول بستن ومثل هذا الصنعة مما یعد من اللطایف الشعریة
عند الشعرا قال فی بحر الغرایب جوی بمعنی النهر ای الوادی
الذی یجری فیه عین الما وجوی ایضا اسم مصدر من جستن و جوییدن
وجوی را بعث صیغة امر و ضعفا ترکیبیا و یقال ایضا جستا جوی
بمعنی التفتیش والتفحص والمراد هنا المعنی الاول **بیت** سخنی در
نهان نباید گفت بمعنی گفتن که بهر بفتحتین انجمن بفتح الهمزة وضم
الجیم وفتح المیم المحفل المجمع نشاید گفت **لطیفه** دشمن ضعیف که در طاعت
آید و دوستی نماید مقصود وی جز آن نیست که دشمنی بالیاء المصدری
قوی گردد بالکاف الفارسی وگفته اند که بر دوستی دوستان
بکسر الیاء المصدری اعتماد نیست تا بتملق بسکون و تدبیر وی بکسر ها
دشمنان چه رسید یعنی به رسد از مراتب اعتماد یعنی لا احتمال للاعتماد

علی تملقهم اصلا کذا سمعت من بعض الکمل **شبه** هر که دشمن کوچک
بالکاف العربی والجیم الفارسی حقیر می شمارد بدان ماند من ماندن
که آتش اندک را مهمل ای غیر محفوظ می گذارد **بیت** امروز بکش
بضم الکاف العربی من کشتن چو می توانی کشت یعنی بوذا
تا ضرر مکن **بیت** کآتش چو بلند بفتحتین فی الفصیح شد جهان سوخت
هکذا فی النسخ التی وصلت الینا فلعله لو قال شود بدل شد لکان الوزن
مستقیما بلا تکلف وسوخت ان کان فی الاصل بمعنی احرق
لکن استعمل هنا بمعنی یحرق لوقوعه فی جزاء الشرط **مگذار** که زه
کند کمان را قوله دشمن فاعل کند ومفعول لما بعده بحسب المعنی علی
سبیل التنازع کما لا یخفی چو بتیری توان دوخت یعنی چون می
توانی که دشمن را بتیری زنی و هلاک می کنی فرصت مده که کمانش
زه می کند یعنی و تیرش بساز **پند** سخن در میان دو دشمن چنان
گوی که اگر دوست شوند شرم زده نباشی **مثنوی** میان دو کس
جنگ چون آتش است قوله سخن چین بسکون النونین وصف ترکیبی
بمعنی الواشی و هنا بیزار بکسر النون الثانی وقوله بدبخت صفة
وهیزم کش وصف ترکیبی ایضا من کشیدن است کنند این
آن یعنی آن دو کس خوش دگر باره دل خوش کنند دگر
باره ای مرة اخری قوله وی بالفتح والسکون عاید الی سخن چین
اندر میان قوله بخت بالکاف الفارسی کنایة عن کدورة حالة وخجل

بفتح الفاء وکسر الجیم میان ای درمیان دو تن آتش افروختن
نه عقلست یعنی مقتضای عقل نیست وقوله خود ای خود را یعنی
نفسه درمیان سوختن فی قوه التعلیل لما قبله قطعه در سخن با دوستان
اهسته باش :: تا ندارد دشمن خونخواره گوش :: پیش دیوار آنچه
گویی هوش دار یعنی تدارک بکن فی بعض النسخ گوش دار
تا نباشد درپس دیوار گوش فاعل نباشد حکمت هرکه با
دشمنان دوستان خود بکسر النونین صلح می کند سر آزار دوستان
دارد بکسر الرا این بیت بشوی ای خردمند از آن دوست
دست :: که با دشمنانت بود هم نشست یعنی مختلط شود فی هذا
المعنی قیل چون دوست رفت ونزد اغیار نشست با دوست
نشایدم دگر بار نشست :: پرهیز از آن عسل که با زهر آمیخت
بگریز از آن مگس که بر مار نشست نصیحت چون در امضای
کاری متردد باشی :: آن طرف اختیار کن که بی آزارتر برآید
فی البحر تر بی بمعنی الرطب وبی ادات تفضیل وهو المراد ههنا
بامرد بفتح المیم وسکون الدال سهل ضد دشوار گوی امر من گفتن
و دشوار مگوی با آنکه در صلح بکسر الرا ای باب صلح می زند
یعنی یقرع باب الصلح جنگ مجوی مطایبه کار بزر بفتح الباء
الفصله بر می آید ای اذا حصل بالذهب جان در خطر
بفتحتی ای را المعجمه والطاء المهمله نهادن نشاید بیت چو دست

از

از همه حیلتی در گست :: بالکاف الفارسی ماضی مجهول من گسستن حلالست
بردن شمشیر دست یعنی اذا لم تظفر بالحیل کلها حتی لم یتخلص باعطاء
الذهب حل لک الاستخلاص بالمضاربه بالسیف والمال آخر الحیل السیف
کما قالوا آخر الدواء الکی پند بر عجز دشمن رحمت مکن که اگر قادر شود
بر تو رحمت نکند بیت دشمن چو بینی ناتوان یعنی بی طاقت
لاف از بروت خود مزن بروت بضمتین الشارب والسابله ای
لا تتکلم بکلمات منبئة عن التصلف والغرور وقوله مغزیست در هر استخوان
مردیست در هر پیرهن فی موضع التعلیل لقوله لاف مزن وهذا
فی المعنی من قوله شاید که پلنگ خفته باشد لطیفه هرکه بدی [illegible]
را بکشد بضم الکاف العربی خلق را از بلای او برهاند واو را
از عذاب خدای اذا لم تقتل لکان یوذی الناس فیعذب
به فی الاخرة بالنار قطعه پسندیده است بوصل الهمزه بخشایش
ولیکن مکن بر ریش بکسر الشین علی الاضافه الی ما بعده وقوله
خلق آزار بسکون القاف والراء وصف ترکیبی من آزردن
وقوله مرهم مفعول منه یعنی مرهم منه بر جراحت شخصی که خلق
آزار باشد که این اگرچه احسانست در ظ ولیکن انداز پاس
است در تحقیق :: ندانست آنکه رحمت کرد بر مار :: که آن یعنی
آن رحمت و شفقت ظلم است بر فرزند آدم تحذیر نصیحت از
دشمن پذیرفتن خطاست ولیکن شنیدن رواست تا بخلاف آن

نصیحت که دشمن میدهد کار کنی وآن اشاره الی قوله خلاف آن
عین صوابست شعر حذر کن زانچه دشمن گوید قوله وآن کن معقول
گوید که یعنی که اگر از وی حذر نمی کنی تو بر زانو زنی بیار
الخطاب دست تغابن فی مختار الصحاح التغابن ان یغبن ر
ویخدع القوم بعضهم بعضا گرت راهی نماید یعنی آن دشمن راست
چون تیر :: از آن برگرد بفتح الکاف الفارسی امر من گردیدن
ای اعرض عنه وراه دست چپ گیر حکمت خشم بسکون المیم
مبتدا بیش ای زیاده از حد بتشدید الدال قوله وحشت
آرد خبره ومثل هذا قوله ولطف بی وقت هیبت را ببرد نه چندان
درشتی کن که از تو سیر گردند بالکاف الفارسی ونه چندان نرمی
کن که بر تو دلیر شوند مثنوی درشتی ونرمی بهم در به
است یعنی بهم شدن بهتر است من فصل قوله بدریا در منافع
بی شمارست کامثل چو فاصد بالفاء من الفصد بالفارسیة رگ
زن که جراح یعنی جراحت کننده است ومرهم نه است قوله
مرهم نه بکسر النون وصف ترکیبی من نهادن درشتی نگیرد
خردمند پیش یعنی پیشه ونه سستی پیش گیرد که ناقص کند
قدر خویش نه مر خویش را قدر عزت آن مرجی اسم مصدر بمعنی الوداد
یجی ایضا بمعنی اللام الجائزة وهو المراد ای تنشئه فزونی یعنی
مزیت نهند ای لا یترفع ولا یتعظم بحیث یوجب النفره ونه یکبار

ای بالکلیه تن در مذلت نهد قوله تن مفعول مقدم لنهد وکر شبانی
بضم الشین وتخفیف الباء من رعی الغنم او غیره والیاء للوحده
با پدر ای پدرش گفت ای خردمند مرا تعلیم ده بسکون الدال امر
من دادن تنبیر انه یک پند بالباء الفارسیة ای النصیحه الواحده
بگفتا نیک مردی بالیاء المصدری کن نه چندان که گردد بالکاف
الفارسی چیره فی البحر چیره بکسر الجیم الفارسی الجری المقدم ای
حتی صار جری تا گرگ تیز دندان مطایبه دوکس دشمن ملک
ودینند پادشاه بی حلم و زاهد بی علم فیه لف ونشر مرتب
بیت بر سر ملک بالضم والسکون مباد آن ملک بفتح المیم وکسر
اللام فرمان ده که خدا را نبود بنده فرمان قوله بنده وار وصف
ترکیبی ای بنو عبد مطیع حکمت پادشاه باید که تا بحدی خشم
بر دشمنان نراند بفتح النونین مضارع منفی من راندن که دوستا
ن را اعتماد نماند آتش خشم اول در خداوند خشم وهو الذی
یغضب افتد پس آنگه ای ذلک زبانه بفتح الزاء المعجمه وقیل بضمها
النیران کذا فی بحر الغرایب بخصم رسد یا نرسد شعر نشاید بنی آدمی
خاک زاد :: که در سر کند کبر وتندی وباد ای الهوی ترا با چنین گرمی و سر
کشی یعنی که در تو هست نه پندارم ای لا اعلم از خاک و یا از آتشی
قطعه در خاک بیلقان بفتح الباء الموحدة وسکون الیاء المثناة
وفتح اللام والقاف اسم لمملکة کذا سمعت من بعض الکمل برسیدم بفتح

الاربعا بدی بیار الوحده گفتم مرا تربیت از جهل پاک کن گفتا بالف
الاشباع برو چو خاک تحمل کن ای همه تمعنی عالم تا هر چه خوانده همه
در زیر خاک کن کنایة عن عدم التفات الطلب الی علمه والتبری عن
الکبر **مطایبه** بد خوی بسکون الیا یعنی شخصی که بد خوی باشد
در دست دشمنی بیار الوحده گرفتار است که هر کجا که رود از چنگ
عقوبت او خلاص نیابد **نصح** اگر ز دست بلا یعنی گریزان بر
بر فلک رود بد خوی ز دست خوی بد خویش در بلا باشد
قطعه چو بینی در سپاه دشمن تفرقه افتاد تو جمع باش و
در حضور و اگر جمع شوند از پریشانی اندیشه کن **بیت** برو امر من
رفتن با دوستان آسوده بنشین چو بینی در میان دشمنان
جنگ وگر بینی که با هم یعنی با یکدیگر یک زبانند و کونهم
یک زبان عبارت عن اتفاق الحکم فیما بینهم وعدم الاختلاف
فیهم اصلا کمان را زه کن و بر باره بر سنگ بر فی الاول حرف
بمعنی علی وفی الثانی صیغة امر من بردن یعنی بر بار روی حصار
ببر سنگ برای جنگ قال فی البحر باره بالباء العربی یجی علی ثلثة معان
احدها بمعنی الفرس کما قال الاسدی فرستاده را باره خویش
داد والثانی بمعنی حق کما قال اللطیفی در باره تو منم هوا خواه در
باره من توی دژاکاه ای در حق تو دژاکاه بمعنی شخصی که در
خشم آمده است والثالث بمعنی سور القلعه کما قال الاسدی

ایضن باره سر تا سر آسون زد ندای حفره کردند انتهی والمراد
هو المعنی الاخیر للقوم فی هذا البیت استخراجات عجیبه اغرضنا
عن ذکرها صفحا حذرا عن الاطناب الممل والاکثار المخل **شعر** دشمن
از همه حیلتی در ماند سلسله دوستی بجنباند پس انگه بالکاف الفارسی
وسکون الها بدوستی کارها کند که دشمن نتواند کرد بمعنی کردن
لطیفه سر مار را بدست دشمن بکوب بالباء الفارسی امر من کوبیدن
بالکاف العربی که از احد الحسنیین بفتح الیاء وسکون الیاء التاسع
تثنیة الحسنی والحسنی مونث الاحسن کالفضلی والعلیا فی مونث
الافضل والاعلی والموصوف یقدر بحسب اقتضاء المقام کما قال
فی تقدیره احدی الروایتین الحسنیین او احدی الفائدتین الحسنیین
خالی نباشد اگر این غالب امد مار کشتی واگر آن یعنی
مار غالب از دشمن رستی بفتح الیاء والراء فیهما للخطاب
بروز معرکه ایمن مباش ای لا تامن ویوم الحرب ز خصم ضعیف
که مغز شیر برارد فاعل ارد ضمیر خصم ضعیف چو دل از جان
بر داشت ای اذا ایس من حیاته وتیقن انه یموت **پند**
خبری که دانی که دلی بیازارد تو خاموش باش تا دیگری ای غیر
تو بیارد **بیت** بلبلا یعنی ای بلبل مژده بهار بیار خبر
بد بنوم بسکون المیم باز گذار یعنی تا ضرکن **تخذیر** با دشه را بر خیانت
کسی واقف مکردان مگر انکه بالکاف الفارسی فی الثلثة که بر قبول

کل واثق ای معتمد باش وگرنه در هلاک خود همی کوشی **بیت** بسیج
سخن گفتن ای التهیوا للتکلم آنگاه کن که دانی در کار گیرد سخن
یعنی تاثیر کند **مطایبه** هر که نصیحت خودرای بکسر الیاء مضاف
الی مفعوله وخودرای من قبیل الوصف الترکیبی یعنی هر که
شخص خودرای را نصیحت میکند او خود یعنی آن ناصح بی نفسه
بنصیحت دیگری محتاجست بیاء الوحده وهذا مثل قولهم اهسکر یعنی
ناصح آخر را محتاجست تا نصیحت دهد آن محتاج را وگوید که چرا نصیحت
میدهی همچو شخص خودرای را که از غرور واعجاب خود نصیحت را
گوش ندارد **مطایبه** فریب اسم مصدر من فریفتن دشمن مخور بضم
الفاء من خوردن وغرور مداح مخر بفتحتین من خریدن که این دام
رزق بفتح الزاء المعجمه وسکون الراء المهمله الریا والتصلف نهاده است
وان مداح کام طمع بالکاف الفارسی گشاده احمق را ستایش
خوش آید اسم مصدر من ستودن خوش آید چون لاشه بمعنی
لاغر که در کعبش دمی نهند همچون النفاس که نفخ میکنند قصابان
فربه یعنی سمین نماید **قطعه** الا حرف تنبیه یعنی غافل
مباش تا نشنوی قوله مدح مضافا الی قوله سخنگوی مفعول نشنوی
که اندک مایه نفع یعنی نفع اندک مایه ای قلیل البضاعه از تو دارد
اگر روزی ای یوما من الایام مراد دستش بر نیاری دو صد چندان
عیوبت یعنی مقدار مائتین من عیوبک بر شمارد **حکمت**

متکلم را تا کسی عیب نگیرد سخنش صلاح نپذیرد **فرد** مشو غره
بر حسن گفتار خویش بتحسین نادان وپندار خویش عطف
علی تحسین **مطایبه** همه کس را عقل خود بکمال نماید وفرزند خود بجمال
قطعه یکی جهود ومسلمان نزاع میکردند چنانکه خنده گرفت
از حدیث ایشانم بطیره بکسر الطاء المهمله ای بخشم وغضب
گفت مسلمان گر این قباله من بفتح القاف والباء المهمله بمعنی
مکتوب قاضی درست نیست خدایا جهود گردانم جهود گفت
بتوریت میخورم سوگند بفتح السین المهمله والکاف الفارسی
بمعنی الیمین اگر خلاف کنم همچو تو مسلمانم گر از بسیط
ای روی زمین عقل منعدم گردد بخود گمان نبرد بالتفتحات
هیچکس که نادانم ای لا ینطق ولا یعترف احد بجهل نفسه بل
بل یجزم انه عالم وعاقل **مطایبه** ده آدمی ای عشره من الاناس
بر خوانچه بالجیم الفارسی بمعنی سفره نعمت بخورند ودو سگ
بر جیفه مرداری بسر بفتحتین نبرند حریص با جهانی گرسنه است
وقانع بنانی سیر **بیت** روده تنگ بالذال المعجمه یعنی معان
ضیق کذا فی مختار الصحاح الفارسی بیک نان تهی ای نان بسیط
خالی از ادام پر گردد بضم الباء الفارسی نعمت روی
زمین پر نکند قوله دیده تنگ مفعول لقوله پر نکند وهذا کنایة عن
کمال الحرص **مثنوی** پدر چون دور بفتح الدال عمرش منقضی

گشت ٭ مرا او این وصیت کرد و بگذشت ٭ که شهوت آتش است از
وی بپرهیز ٭ امر من پرهیزیدن بمعنی الاحتمار بخود بر آتش دوزخ
مکن تیز یعنی مکن بر سبیل استعجال وقد یجعل تیز صفة لا آتش یعنی
خود را میفکن بر آتش تیز که آتش دوزخ است در آن آتش نداری
طاقت سوزن ٭ بعبرانی بیاد الوحده بزن آتش زن امروز ٭ قوله
زن امر من زدن قوله ای مفعول مقدم حکمت هرکه در حال توانایی
نیکویی نکند در وقت ناتوانی سختی بیند بیت بد اختر تر یعنی
بدطالع از مردم ازار بسکون المیم والزاء وصف ترکیبی نیست
که روز مصیبت کسیش یار نیست حکمت و نصح جان در حیات
و حیات یکدمست یعنی روح و حیات در یک نفس است
و دنیا وجودی بیار الوحده میان دو عدم یکی عدم قدیم سابق
و دوم عدم حادث لاحق و دین بدنیا فروشان چه خرند
ای سم حمار یوسف فروشند تا چه خرند و هذا مشتق من خریدن
قال الله تعالی الم اعهد الیکم یا بنی آدم الایه العهد الوصیة و عهد الله الی بنی
آدم ما نصب لهم من الحجج العقلیة والسمعیة الآمرة بعبادة الله تعالی الزاجرة
عن عبادة غیره و جعل عبادة غیره عبادة الشیطان لانه الآمر بها
بقوله دشمن بیمان بفتح الباء الفارسی وسکون الیاء بمعنی المعاهده
والاقرار علی الشیء دوست شکستی ببین امر من دیدن ای ابصر
که از که بریدی و با که پیوستی حکمت شیطان الرجیم با مخلصان

نمی

نمی اید ولا ینفع من القصد الیهم و سلطان با مفلسان و وامش مده آنکه بی نماز
یعنی شخص بی نماز را وام مده ای لا تقرضه ٭ ور خود دهنش
زفاقه باز است ٭ ای فقر باز است یعنی وان کان فقیرا فی
الغایة متحیرا فی معاشه بحیث لا یجد شیئا یأکله و ید خل فی فیه کو یعنی
او فرض خدا نمی کند از قرض باتفاق تو نیز غم دارد هرچه
زود براید دیر نپاید ای لا یتقرر زمانا طویلا و حکیمان گفته اند که دوست
تیز را بقا نبود و هذا کلام حق مجرب مرا ربحیث لا شبهة لنا فیه
قطعه خاک مشرق شنیده ام که کنند ٭ بچهل سال کاسه چینی ٭
صد بروزی کنند یعنی صد کاسه در یک روزی سازند در بغداد و ٭
لاجرم قیمتش همی بینی قطعه مرغک تصغیر مرغ از بیضه بیرون
بعضتش لغة فی بیرون اید روزی یعنی رزق طلبد وآدمی بچه ندارد
و خبر از عقل و تمیز انکه ناگاه کسی گشت ای الذی صار فردا کاملا
من نوعه و فعه من غیر تدریج و اشاره الی مرغک بچیزی نرسید از
مراتب دین تمکین و فضیلت بگذشت از همه چیزی و وصل الی اعلی
المراتب شیئا فشیئا آبگینه بمد الهمزة و کسر الکاف الفارسی ای الزجاج
همه جا هست یعنی در مواضع کثیره موجود است از آن سبب
قدرش نیست لعل و شوار رای بدشواری بدست اید از آن است
عزیز لطیفه کار ها بصبر براید و مستعجل بسر در اید مثنوی بچشم خویش
دیدم در بیابان ٭ که مرد آهسته فی موضع الحال وقد یقال انه بالاضافة

فی موضع الحال وقد یقال انه بالاضافة الا انه یسکن الدال للوزن بگذشت
از شتابان صفة مشبهة من شتابیدن سمند بفتحتین و سکون النون
لفظ فارسی قال فی البحر هو الفرس الاصفر اللون وقیل هو الفرس
الذی یقال له بالفارسیة اسب کلگون رنگ و قوله باو پای صفة
سمند و هو کنایة عن کونه مسرعا فی الغایة از تک بفتح التاء و سکون
الکاف العربی فی البحر تک بمعنی الشوط والطلق بالترکی اکنتا
بجر دغی و جی ایضا بمعنی العدو بالفارسی پویدن کما قال اللطیفی
شنا اندر اب همچو نهنگ مطابه تک اندر فراز و نشیب چو باد و جی ر
بمعنی القعر و بمعنی المقدار الطرو جی صیغة امر من تکیدن سراء
کان بمعنی پوییدن بالترکی یلک او بمعنی دویدن بالترکی یوکورک
و جی اسم ایضا و صفة ترکیبیا نحو باد تک و اسب تک و جی ایضا
ادات تشبیه یتصل آخر الاسم تشبیه شی اله نحو ماه تک ای کالقمر و دریا
تک ای کالبحر والمراد ههنا معنی پویدن فرو ماند نن بسکون النون
ای عجز شتربان همچنان آهسته می راند قطعه نادان را به از خاموشی
نیست اگر این بدانستی نادان نبودی دیگر چون نداری کمال و
فضل آن به که زبان یعنی زبانت در سخن نگه داری مصلحت
آدمی را زبان فضیحت در رسوایی می کند همچو مغز را سبکساری
ای الخفة غایة الخفة بیت خری را ابلهی تعلیم میداد ٭ بر او بر صرف کرده
عمر دایم یعنی عمرش دایما صرف کرده بر او و مقوله بر صرف صلة زایده

حکیمش

حکیمش الشین راجع الی الابلهی گفت ای نادان چه کوشش بالکاف
العربی درین سودا بترس امر من ترسیدن از لوم ولائم
ای از توبیخ سرزنش کننده ٭ نیاموزد بهایم از تو گفتار ٭ تو خاموشی
بیاموز از بهایم بیت هرکه تأمل نکند در جواب ٭ بیشتر اید سخنش
ناصواب یعنی سخن ناصوابش اکثر اید از سخن صواب یا سخن
ارای امر من آراییدن چو مردم بهوش ای کالرجل العاقل کذا
قیل ویحتمل ان یکون قوله بهوش متعلقا بقوله ارای یا بنشین
همچو بهایم خاموش مطایبه هرکه با دانا تر از خود بحث کند تا بدانند
که داناست بدانند که نادانست بیت چون در اید به از توی
قوله بسخن متعلق بقوله بدر اید گرچه به دانی اعتراض مکن لطیفه
هرکه با بدان نشیند نیکی نه بیند بیت گر نشیند فرشته
با دیو ٭ وحشت آموزد و خیانت و ریو ٭ بالراء المکسورة بالیاء المجهولة
بمعنی المکر والحیلة ٭ از بدان نیکوی نیاموزی ٭ نکند گرگ
پوستین دوزی ٭ و هذا المصراع فی مقام التعلیل للمصراع
السابق و توجیهه ظاهر لمن له طبع سلیم لطیفه مردمان را عیب
نهانی آشکارا مکن که مر ایشان را رسوا کنی و خود را بی اعتماد [illegible]
هرکه علم خواند و عمل نکرد بدان ماند که گاو بالکاف الفارسی ای
البقر راند و تخم نیفشاند عبرت از تن بیدل یعنی از شخصی که اهل
نشو و طاعت نیاید و پوست بی مغز بضاعت را نشاید بیت نه هر که

در مجاوله جست بمعنی جابوک بالجیم الفارسی فیهما در معامله درست **بیت**
بس بابنار العربی یعنی بسیار قامت فاش که زیر جادر باشد
فی بحر الغرایب جادری بمعنی الطمه و بمعنی الثوب الذی یتغطی به
النساء و قد اشتهر فی ولایتنا هذا بان یقال جار و هو المراد و ههنا چون
بازای گشاده کنی مادر ما ور باشد **حکمت** اگر شبها همه قدر بودی
شب قدر بی قدر بودی **بیت** گر سنگ همه لعل بدخشان بودی
بس قیمت سنگ و لعل یکسان بودی **لطیفه** نه هر که بصورت نکوست
سیرت زیبا دراوست کار اندرون دارد نه پوست **قطعه**
توان شناخت بمعنی شناختن بیک لحظه در شمایل مرد تا کجاش
رسیده است پایگاه علوم ای کجا رسیده است مرتبهٔ علومش
ولی ز باطنش ایمن مباش و غره مشو که خبث نفس نگردد بسالها
معلوم **تخویف** هر که با بزرگان جمع بزرگ ستیزد خون خود خود بریزد
قطعه خویشتن را بزرگ می بینی راست گویند یک دو بیند
یعنی راست گویند که یک را دو بیند لوچ بضم اللام والجیم العربی
بمعنی احول زود بینی شکسته پیشانی بابنار الفارسیه
والیار الاصلیه فی اخره بمعنی الجبهه تو که بازی کنی بسر با قوچ
بمعنی کبش **پند** پنجه با شیر و مشت بضم المیم با شمشیر زدن
کار خردمندان نیست جنگ و زور آوری مکن با مست پیش سر پنجه
ای پیش پنجه مست در بغل نشستن نه آمر من نهادن و قوله دست معوله

تحذیر ضعیفی که با قوی دلاوری بفتح الواو والیار المصدری بمعنی
شجاعت کند یار دشمنست در هلاک خویش **قطعه** سایه پرورده
را چه طاقت ان که رود با مبارزان جمع مبارز و مبارزان
شخصی شجاعت که در میدان معرکه بیرون زیی می کند یعنی
بیرون اید از صف برای جنگ سست بازو جهل می کند
بفتح الکاف والنون مضارع الکندن و قوله پنجه معقود با مرد اهنین
چنگال **توبیخ** هر که نصیحت نشنود سر ملامت شنیدن دارد **بیت**
چون نیاید نصیحت در گوشش ای نصیحت در گوشت اگرت
یعنی اگر ترا سرزنش و توبیخ کنم خاموش یعنی ساکت
باش که تو مستحق بان سرزنشی فی البحر خاموش و فاموش بالواو
وبدونه لغتان بمعنی ساکت و ههنا بمعنی الامر کما اشرنا **لطیفه**
بی هنران هنرمندان را نتوانند دیدن همچنان که سگ بازاری سگ
شکاری را ببیند مشغله ای عوعو برآرند و پیش امدن نیارند
تحذیر سفله و ناکس چون بهنر با کسی برنیاید بخبثش یعنی بخبث
کردن ان کس و غیبت او در پوستین او افتد **بیت** کند هر اینه
یعنی البته غیبت حسود بکسر الغین المعجمه و هی ان تتکلم خلف انسان
مستور بما یغمه لو سمعه فان کان صدقا سمی غیبة ان کان کذبا یسمی
بهتانا کذا فی مختار الصحاح کوته دست که در مقابله ای در حضور
بجسو و گنگش بود زبان مقال فی بحر الغرایب گنگ بضم الکاف العربی

بمعنی اخرس یعنی انه یعقد لسان مقاله و فیه مبالغه لا یخفی **بیت**
اگر جور رستم نهستی سبع مرغی در دام صیاد نیفتادی بلکه صیاد دولت
خود تاکید نکشتاد ای بل الصیاد نفسه دام ننهادی **عبرت** حکیمان دیر دیر
خورند و عابدان نیم سیر و زاهدان تا سد رمق بفتحتین بقیة الروح
و جوانان تا طبق برگیرند و پیران تا عرق بکنند اما قلندر یان
چندان در معده بکسر العین و سکونه جای نفس نماند بفتح النونین
و بر سفره روزی کس نکبر الزا ای رزقه و نصیبه **بیت** اسیر بند شکم را
دو شب نگیرد خواب ای لا ینام فی اللیلتین المتوالیتین شبی
زمعده سنگی یعنی همچو سنگ شده از ثقل طعام شبی ز دلتنگی **وعظ**
مشورت با زنان تباهست تباه بمعنی فاسد و سخاوت با مفسدان
گناه **بیت** ترحم بر پلنگ تیز دندان ستمکاری بود بر گوسفندان
پند هر که را دشمن در پیش است ای کان یجیث یقدر علی قتل عدوه
اگر نکشد بضم الکاف دشمن خویش است **بیت** سنگ در دست و مار بر
سر سنگ خیره رایی بود خیره بکسر الخار المعجمه ضعیف قیاس و در نگ
و گروه بضم الکاف الفارسی ای طایفه از خردمندان بخلاف این
مصلحت دیده اند و گفته اند که در کشتن بندیان جمع بنده و فی بعض
النسخ بنده کان تامل اولیترست بحکم انکه اختیار باقیست توان
کشت و توان بخشت بالکسر و قوله کشت بالضم اگر بی تامل کشته شود
محتملست که مصلحتی فوت شود که تدارک مثل ان ممتنع باشد

سنگ مهلت زنده بی جان کرد یعنی بغایت اسانست
زنده را بی جان کردن و لکن کشته را باز زنده نتوان کرد
شرط عقلست صبر تیر انداز وصف ترکیبی من انداختن
که چو رفت از کمان نیاید باز ای مرة اخری **نصیحت** حکیمی که با
جهال در افتد یعنی اتفاقا مجتمع بود باید که عزت توقع ندارد
و اگر جاهلی که بزبان آوری بحکیمی غالب اید عجب نیست که سنگیست
جوهری را می شکند **بیت** نه عجب گر فرو رود نفسش
عندلیبی که غراب بسکون الیار مبتداء و ما بعده خبره والجملة
صفة عندلیب هم قفس یعنی عندلیبی که غراب هم قفس او باشد
و یعرف من هذا الکلام ان قفس اخره سین و قد ذکره الجوهری فی
باب الصاد **قطعه** گر هنرمند از اوباشش جفایی بیند و اوباش
بالفتح والسکون بمعنی بوندان محله و قد مر تحقیقه فی اول الکتاب
تا دل خویش نیازارد و در هم ای منقبض و منفعل نشود ان هنرمند
که سنگ بد گوهر اگر کاسه زرین شکند بفتحتی الکاف والنون
سنگ نیفزاید و قیمت زر کم بفتح الکاف العربی یعنی ناقص
نشود **لطیفه** خردمندی یار الوحده را که در زمره اخلاق
فی مختار الصحاح الزمره بالضم الجماعه و قوله اعرابی جلف ای
غلیظ الطبع سخن صورت نبندد شگفت بکسرتین بمعنی عجب
مدار که او از بربط با غلبه دهل بضمتین و قد مر معناهما بر نیاید

ای لا یظهر و بوی عبیر بکسر الیاء الموحدة المتوسطة بین العین والیاء المثناة التحتانیة وقد صحح فی بعض النسخ بالنون الساکنة بعد العین و بالباء الموحدة لکنده از کندیر بکسر الدال فی بحر الغرایب کند وکندا بالالف فی الثانی والکاف الفارسی الرائحة الخبیثة یعنی رایحه خبیثه بیرون ماند ای مضمحل شود بیت بلند آواز وصف ترکیبی مبتداء و قوله نادان صفته و قوله کردن افراخت خبره ای رفع عنقه وهو کنایة عن غایة الاقدام ونهایة الشجاعة که دانا را به بی شرمی وگستاخی بینداخت ت نمی داند که آهنگ حجازی حجاز هنا اسم مقام من المقامات الاثنی عشرة المذکور فی علم الموسیقی وهی راست وعراق واصفهان کوچک بزرگ زنگوله رهاوی حسینی حجاز و بوسلیک نوا عشاق فرو ماند و طبل بانگ غازی ای رطل بانگ غازی فقدم طبل للشعر کما لا یخفی جوهر اگر خلاب افتد فی بحر خلاب بکسر الخاء المعجمة الطین و چرک آب همان نفیس است کما کان و غبار اگر فلک رسد همچنان خسیست استعداد بی تربیت نامستعد ضایع وعبث است خاکستر اگرچه نسبت شخص عالی دارد که آتش جوهر علویست ولیکن چون بنفس خود هنری ندارد با خاک برابرست وفیه ایهام لطیف لا یخفی علی الذوق السلیم شکر بفتحتین نه از نی بالفتح والسکون است ولیکن خاصیت بتقولهم نیست انبت النباست خطا

وان وجب حذفه کما عرفت غیر مرة که آن خاصیت ویست قوله وی راجع الی شکر ومحصوله ان الرغبة فی الشکر لم تحصل من نسبه الی القصب بل من حیث فی نفسه بیت چو کنعان را اسم لابن نوح النبی عم طبیعت بی هنر بود قادرکه الفرق پیمبر لغة فی پیغامبر آزادگی قدرش ای مرتبته نیفزود ولا یخفی انه استعمل افزودن هنا بمعنی المتعدی وقد فعل مثل ذلک فیما سبق فتذکر هنر بنمای اگر داری نه گوهر فی مختار الصحاح اصل کل شیء جوهره وهو معرب گوهر ای لا یظهر نسبک بل اظهر حسبک ان کان گل از خارست وابراهیم علیه السلام از آزر قال الله تعالی واذ قال ابراهیم لابیه آزر الایة لطیفه مشک آنست که خود ببوید نه آنکه عطار بگوید دانا چو طبله عطارست خاموش وهنرنمای ونادان چو طبل غازی است بلند آواز ومیان تهی قوله ونافه در ای بالیاء المثناة التحتانیة ثم بالفاء بعد الالف ثم بکسر الدال وفتح الراء المهملتین وسکون الیاء بمعنی فاید قطعه عالم اندر میانه جاهل را مثلی بفتحتین گفته اند صدیقان جمع صدیق بالکسر والتشدید شاهدی در میان کورانست یعنی شاهدیست در میان کوران مصحفی در میان زندیقان ای ملحدان وعظ دوستی را که بیاء الوحدة بعمری ای فی زمان معتد به بحیث یعد فی العرف عمر الرجل فراچنگ بالجیم الفارسی یعنی بکف آرند و

هو کنایة عن التحصیل نشاید ای لا یلیق که بیکدم بیازارند بیت سنگی بچند سال شود لعل پاره یعنی یک پاره سنگ بچند هزار سال لعل پاره شود زنهار تا بیک نفسش بالتحات نشکنی بسنگ والشین فی نفسش راجع الی اللعل ومفعول لقوله نشکنی تشبیه عقل در دست نفس همچنان گرفتارست که مرد عاجز وضعیف در دست زن گربز ای قوی قال فی البحر گربز بضم الکاف الفارسی وکسره بمعنی الشخص الطرار وقال الشمس الفخری فی کتابه المسمی بالمعیار الجمالی از گربز یعنی زیرک بیت در بکسر الراء فرخی بالیاء المصدری ای باب السرور والفرح بر سرای ببند که بانگ زن از وی راجع الی سرای برآید بلند حکمت رای بی قوت مکر وفسونست وقد عرفت ان فسون هو الذی یقرا علی المرضی من الادعیة والظاهر انه هنا عطف تفسیری لمکر وفی بعض النسخ فتو نست بالتاء من الفتنة وقوت بی رای جهل وجنون بیت تمیز باید وتدبیر بحذف احدی الیاءین ومن تمیز للوزن وعقل وآنگه ملک ودولت نادان سلاح جنگ خداست تبیت جوانمردی که بخورد وبدهد به است از عابدی که روزه ای صوم دارد وبنهد ای امسک وبخل هرکه ترک شهوت از بهر قبول خلق است از شهوت حلال در شهوت حرام افتاده است بیت عابد که نه بفتح النون حرف نفی از بهر خدا گوشه نشیند بیچاره در آیینه تاریک چه بیند لطیفه اندک اندک چیزی خیلی وبسیار شود و قطره قطره

شورم

سیلی گردد یعنی آنانکه دست قوت ندارند سنگ خرده نگه دارند تا بوقت نصب قوله وتار بمعنی انتقام مفعول مقدم لقوله ارند فی قوله از دماغ ظالم برآرند و قطره قوله قطره متعلق بقوله اتفقت نهر وقوله نهر مبتدا الی نهر متعلق بقوله اذا اجتمعت و قوله بحر خبره وقد ضمن اجتمعت معنی تضمنت فعداه بالی فما تقدر وقطر اذا اتفقت علی قطر فهی نهر ونهر اذا انضمت الی نهر فهی بحر وقیل بالفارسیة فی هذا المعنی سیلهای روان که می بینی جمله از قطرهای بارانست ومنه ما قیل الحبة بالحبة قبة واشار الیه قول الشیخ فی هذا البیت بیت اندک اندک بهم بفتحتین شود بسیار دانه دانه است غله بالفتح والتشدید در انبار حکمت عالم را نشاید که سفاهت از عامی بحلم درگذراند که هر دو طرف را زیان دارد هیبت این کم شود وجهل آن مستحکم گردد شعر چو با سفله گویی بیاء الخطاب بلطف وخوشی فزون گردد کبر بکسر الکاف العربی وگردن کشی بالیاء المصدری وعظ معصیت از هرکه صادر شود ناپسندیده است واز علما ناصوابتر که علم سلاح جنگ شیطانست و خداوند سلاح را چون باسیری برند شرمساری بیشتر برد مثنوی عامی نادان پریشان روزگار به ز دانشمند ناپرهیزکار کان زنابینایی از راه اوفتاد وین دو چشمش بود و در چاه افتاد مطایبه هرکه در زندگی نانش

افزام

نخورند چون بمیرد نامش نبرند لذت انگور زن بیوه بالیاء المکسورة بالکسرة المجهوله ثم بالیاء المثناة الساکنة المراة التی لا زوج لها حکمت
یوسف صدیق علیه السلام در خشک سالی مصر بکسر الیاء المصدری
سیر نخوردی تا گرسنگان را فراموش نکند مثنوی آنکه در راحت و تنعم
زیست او چه داند که حال گرسنه چیست ؛ حال درمانده کان
کسی داند ؛ که باحوال خود فرو ماند من ماندن یعنی که در
احوال خود عاجز باشد قطعه ای که بر مرکب تازنده اسم
فاعل من تاختن سواری یاء الخطاب ؛ هش دار بالضم بمعنی
العقل مثل هوش فی احد معانیه کما مر من تحبر الغرایب که خر بکسر الزاء
قوله خارکش بسکون الزاء وصف ترکیبی وقوله مسکین صفة ثانیة
لقوله خر در آب و گلست بکسر الکاف الفارسی آتش از همسایه
درویش مخواه نهی من خواستن ؛ کانچه در روزن بفتح الزاء المهملة
وسکون الواو ثم بالزاء المعجمة یعنی در منظره او میگذرد دود
دل نه و خان ناروغل درویش ضعیف حالی بسکون الفاء واللام را
در تنگی خشک سال ای معایبة القحط مپرس که چونی بکسر
الکه مرهمی بر ریشش بنهی و معلومی قد عرفت ان لفظ معلوم یکنی به
عن المال پیشش او بنه ری بفتح الیاء الثانی من بردن قطعه
خری که بینی و باری بگل در افتاده بدل ای بقلبک بر او بفتح الباء
اصله براو شفقت کن ؛ ولیکن مرو بپرسش ای ان لم تقدر علی استخلاصه

ولی چو رفتی و پرسیدیش بفتح الیاء الخطاب بعد الدال که چون بمعنی
کیف میانش افتاد درمیان ببند چو مردان بکسر الامر من گرفتن و دم بضم
الدال المهملة وتشدید المیم للوزن خرش وبهذا الشین انما جی لمجرد
التعریف وفی بعض کوش خرش نصیحت دو چیز محال عقلست
خوردن بیش ای زیاده از رزق مقسوم در قسمت ازلی
ومردن پیش باالیاء الفارسی از وقت معلوم اجلی قطعه قضا
دگر نشود ای لا تتغیر قضاء الله توقدره گر هزار ناله و آه بشکر
یا بشکایت برآید از دهنی بیاء الوحدة فرشته که وکیل است
بر خزانه باد ؛ چه غم خورد که بمیرد ای ینطفی چراغ
بیوه زنی بیاء الوحدة قد عرفت معناه آنفا نصیحت ای طالب
روزی بنشین که بخوری وای مطلوب اجل مرو که جان
نبری سیحیین قطعه جهد بالفتح والسکون رزق ار کنی نکنی
اگر کنی ور نکنی برساند بفتح النون خدای عز وجل یعنی
ور روی بر دهان شیر و پلنگ ؛ نخورندت مگر بروز اجل
حکمت بنا نهاده بفتح الباء الصلة یعنی چیزی که در تقدیر ازلی
مقدر نشده است در انجا برسد بیت شنیده که سکندر
رفت تا ظلمات ؛ بچند یعنی بچند رنت محنت خورد یعنی
نوشید آنکه خورد بسکون الراء وهو خضر علیه السلام آب
حیوة حکمت صیاد بی روزی یعنی بی رزق ونصیب

از دجله ماهی نگیرد و ماهی بی اجل در خشک نمیرد بیت
مسکین حریص در همه عالم همی دود او در پی و دیدن او یعنی
حریص در قفای رزق و اجل در قفای او تشبیه توانگر فاسق
کلوخ زر اندوده است یعنی کانه مدرست که معطل با ذهب
شود و درویش صالح شاهد خاک آلوده است این درویش
کانه دلق ای خرقه موسی علیه السلام است مرقع علی صیغة المفعول
یعنی روی رقعه دوخته و آن فاسق توانگر ریش فرعونست
مرصع ای مزین بجواهر شدة نیکان روی در فرج بالجیم مثل
الفرح بالحاء المهملة لفظا ومعنی دارد یعنی شدت ایشان
متوجه است بخلاص و دولت بدان جمع به سر در نشیب ای
در سفله دارد یعنی دولت ایشان متوجه است بهلاک
قطعه هرکرا جاه و دولتست بدان یعنی بسبب ان جاه و
دولت یک خاطر خسته در نخواهد یافت یعنی نخواهد که
خاطر خسته دل را تسلی می کند و دستش بدست می آرد فقوله
در زاید خبرش والشین راجع الی قوله هرکرا ده که هیچ دولت
و جاه برای دگر یعنی در آخرت نخواهد یافت بلکه منقطع میگردد
در دنیا لطیفه حسود از نعمت حق تو بخیلست و مردم بی گناه را
دشمن قطعه مردکی بیاء الوحدة والکاف العربی للتصغیر خشک
مغز یعنی حسد در او دیدم که رفته است در پوستین ای بذم

صاحب جاه و مرتبه گفتم ای خواجه گر تو بدبختی مردم نیکبخت چه گناه
بیت الا یعنی عاقل مباش تا نخواهی بلا بر حسود کان بدبخت بر
گشته بفتح الکاف الفارسی ای معکوس بخت خود در ملامت چه
حاجت کز با وی راجع الی حسود کنی بیاء الخطاب دشمنی بیاء المصدری
که از راحبان دشمنی بیاء الوحدة وارادة به الحسد در قفات تشبیه
تلمیذ بی ارادة عاشق بی زرست و رونده بی معرفت مرغ بی پر بفتح
الباء الفارسی وعالم بی عمل درخت بی بر بفتح الباء العربی بمعنی الثمرة
میوه و زاهد بی علم خانه بی در بمعنی الباب نصیحت مراد از نزول
قران تحصیل سیرت خوبست نه ترتیل سورة مکتوب ذکر فی شرح
الوقایه ان الترسل فی القراءة الترسل فیها والنظر ان المراد به مهنا هو
القراءة عامی متعبد پیاده بکسر الهمزة رفته است و عالم متهاون سوار
خفته عاصی که دست بردارد برای دعا و تضرع بخدای تو به آیت از
عابدی که کبر در سر دارد بیت سرهنگ قوله لطیف خوی و دلدار
کلاهما وصف ترکیبی صفة لقوله سرهنگ بهتر است ز فقیه مردم آزار
مطایبه یکی را گفتند عالم بی عمل دانی که چه ماند ای با ی شی یشبه
گفت بزنبور بی عسل ماند بیت زنبور درشت بی مروت را
گوی اخر چون نکنی ؛ باری چو عسل نمی دهی نیش مزن تشبیه مرد
بی مروت زنست و زاهد با طمع ره زن ای من قطاع الطریق
ای بنا موس و غیرت کرده جای سفید فی بعض النسخ سفیدی

وكلاهما بمعنى نهر بسكون الهاء نپذار خلق بفتح الى المعجمه يعني لاجل
حسن ظنهم نامه سیاه یعنی نامه عمل سیاه دست بسکون التاء قدم
ملحصر کوتاه باید از و یا استین خواه دراز و خواه کوتاه یعنی ان
شئت اجل کمک طویلا وان شئت اجعله قصیرا **لطیفه** درویش را
حسرت از دل بدر نرود ای لا تخرج و پای تغابن از گل بکسر الکاف
الفارسی بر نیاید یکی تا جری کشتی شکسته و دوم وارثی با قلندر یان
نشسته **بیت** پیش درویشان بود خونت مباح گر نباشد در میان
بسکون النون مالت سیل یا مرو با یاران بیرهن هذه کنایة عن
الطائفة التی سماها بقلندریان یا انگشت بفتح الکاف العربی امر من شیدن
بر خانمان کلمه مستعمله بمعنی المال والاسباب انگشت نیل وهو بکسر
النون صبغ معروف یقال له بالترکی جود ومن عادات السلف انهم
یجعلون به علامه علی باب المیت لیدل علی الماتم والحسرة کذا سمعت
من بعض الکمل هذا وقال فی تحفة الغرایب یا حرف نداء فی لغة العرب
وقد یستعمل فی الفارسی کذلک ایضا وحرف عطف فی الفارسی بمعنی او
ثم اورد قول الشیخ هذا اعنی قوله یا مرو استشهادا علی ما ذکره
یا مکن با پیلبانان دوستی یا بنا کن خانه در خورد پیل قوله در خورد کلمه
واحدة بمعنی اللایق **حکمت** خلعت سلطان گرچه عزیز است
جامه خلقان خود بعزت تر خلقان جمع خلق بفتحتین بمعنی کهنه کذا فی
مختار الصحاح واما فی الصحاح الفارسی فقد قال انه لغة مشترک بین الفرس

و

بعزنزخ

والعرب بعزت تر و خوان ای نعمت بزرگان اگرچه لذیذ است
خرده نان انبان بفتح الهمزه وسکون النون والباء الموحده بمعنی الکراب
خود از آن لذیذتر **بیت** سرکه بمعنی الخل مشترک بین الفارسی و
الترکی از دسترنج خویش و دسترنج بسکون التاء کلمه مرکبة اسم لما
یکتسب ویحصل باستعمال الید وهو ههنا مضاف الی قوله خویش
وتره بمعنی البقل بمعنی الخضروات مطلقا عطف علی سرکه
وهو مبتدا وقوله بهتر است خبره از نان ده خدا و هذا ایضا
کلمه واحده مرکبه یعنی خدا و ند ده ای کتخدای قریه
و بره تخفیف الراء و لد الغنم وهو عطف علی قوله نان یعنی
بهتر است از بره اش **حکمت** خلاف رای صواب است
ونقض عهد اولی الالباب دارو ای الدواء بگمان یعنی بظن الغالب
ای من غیر کمال یقین خوردن و راه نادیدنی کاروان رفتن از امام
مرشد محمد غزالی پرسیدند که بدین منزلت در علوم چگونه رسیدی
ای بای کیفیة وعلی ای وصلت روی عن الامام ره انه قال انا
غزالی بتخفیف الزاء ومن قال لی غزالی بالتشدید فقد جفا لی والغزال
بالتشدید امرأة تغزل الخیط ولعل هذا کلام موضوع لا اصل له ولا یحسن
ما ذکره الامام الیافعی فی تاریخ المسمی بمرآة الزمان حیث
قال هذه النسبة الی الغزال علی اهل خوارزم و جرجان فانهم
ینسبون الی القصار القصاری والی العطار العطاری وقیل

عم

ان الغزا مخففة نسبة الی غزاله وهی بالتخفیف قریه قری طوسی قال
ابن خلکان وهو خلاف المشهور ولکن هکذا قال له السمعانی فی کتاب
الانساب الی هنا عبارة الامام الیافعی گفت بدانچه یعنی
بانچه رسیدم که هر چه ندانستم از پرسیدن آن ننگ یعنی عار
نداشتم **قطعه** امید عافیت انگه بود موافق عقل که نبض را
بطبیعت شناس بسکون الثاء والسین وصف ترکیبی من شناختن
یعنی بطبیب حاذق نمائی بیاء الخطاب بپرس امر من پرسیدن
هر چه ندانی که ذل بالضم والتشدید ای المذلة و حقارت پرسیدن
دلیل راه تو باشد بعز دانائی **حکمت** هر چه دانی هر آینه
ای البته معلوم تو خواهد شد پرسیدن آن تعجیل مکن که حکمت
را زیان دارد **قطعه** چو لقمان دید اندر دست داود
النبی علیه السلام همی آهن بمعجز موم گردد اراد به المعجزه
وحذف تاءه للوزن نپرسیدش چه میسازی که دانست
ای لانه قد علم که بی پرسیدنش معلوم گردد واصل هذا الکلام
ما رواه الامام الهمام محمد الغزالی فی بیان الکلام من ان لقمان
دخل علی داود علیه السلام وهو یسرد درعا ولم یکن رآها
قبل ذلک فجعل یتعجب مما رآه فاراد ان یسأله عن ذلک فمنعته الحکمة
فامسک نفسه ولم یسأله فلما فرغ قام داود ع ولبسها ثم
قال نعم الدرع للحرب فقال لقمان الصمت حکم وقلیل فاعله ای

حصل

حصل العلم به من غیر سؤال واستغنی عن السؤال وقیل کان
تیره و الیه سنه و هو یرید ان یعلم ذلک ولم یسئل قال فهذا وامثاله من
الاسو اذا لم یکن لنا ضرر وسنگ کتر و تو ربط فی ریاء وکذب
فهو مما لا یعنی فترکه من حسن الاسلام انتهی کلامه **ادب**
از لوازم صحبت ای المصاحبت یکی آنست که خانه بپردازی
مشتق من پرداختن بمعنی تمام کردن وقد عرفت ان الخاء تقلب
راء فی مستقبلاته یا با خانه خدای درسازی بیاء الخطاب یعنی
مسطم بمعنی شوی قوله خانه خدای و ده خدای من قبیل
قولهم کلاب وکلبرک کام **قطعه** حکایت مغفول مقدم
لقوله گوی فی قوله بر مزاج مستمع گوی اگر دانی که دارد با تو میلی
هر آن عاقل که با مجنون نشیند نگوید جز حدیث روی لیلی
هر که با بدان جمع بد نشیند اگرچه طبیعت ایشان نگیرد ولیکن طریق
ایشان متهم علی صیغة المفعول گردد چنانکه اگر شخصی بخرابات
رود و نماز کردن را اعتقاد ناس منسوب شود بخمر خوردن
مثنوی رقم بفتح القاف بمعنی کذا فی مختار الصحاح بر خود بنادانی
کشیدی ای امضیت وقررت انت حماقتک که نادان را
بصحبت برگزیدی بضم الکاف الفارسی طلب کردم ز
دانایی بیاء الوحده یکی پند مرا فرمود با نادان مپیوند یعنی
اختلاط مکن که گر دانای عصری خر باشی و گر نادانی ابله تر باشی

الکفایة

بیاء الخطاب فی المواضع الاربع کلها کما لا یخفی **عبرت** حلم شترخانگی اگر
معلومست اگر طفلی بپاء الوحده یکی بنده مرا فرمود و با مادران میوه بند
مهارش بفتح المیم الزمام والشین راجع الی شتر گیرد و صد فرسنگ
ببرد و کرون بالکاف الفارسی از متابعت او بپچد مضارع منفی
من پیچیدن اما اگر زهره هو ناک ای مخوف والهول الخوف و هذا مثل
قولهم غمناک و نمناک کما مر فی اوایل الکتاب پیش اید که موجب
هلاک باشد و طفل بنادانی خواهد که ان جا که رود زمام از کفش
بفتحتین والشین راجع الی طفل بکسلاند و دیگر مطاوعت نکرد و
موافقت نکند که هنگام درشتی ای وقت المشوره و زمان
المخافت ملاطفت مذموم است و گفته اند که دشمن بملاطفت
دوست نگردد بلکه طمع زیاده کند **قطعه** کرکسی لطف کند با تو خاک
خاک پایش باش و گر خلاف کند در دو چشمش هذا الشین و شین پاش
پر جان ای قوله کسی اکن بالمد وفتح الکاف الفارسی وسکون النون
امر من اکندن بمعنی مملوکردن و قوله خاک مفعول اکن سخن بلطف
کرم با درشت خوی بسکون التاء والیاء من قبیل الوصف الترکیبی
نگوی که زنگ خورده بسکون الکاف العربی نگردد بنرم سوهان
فی البحر سوهان بضم السین المهملة بالترکی ایکه و ذری یعنی بخرده سوهان
پاک نمی شود **ادب** هرکه در میان سخن دیگران اید که فضلش بدانند
جهلش معلوم کنند **قطعه** ندهد مرد هوشمند بسکون الدال

جواب مگر انگه کز و سوال کنند گرچه بر حق بود مزاج سخن حمل دعوی اش
بکسر الواو و سکون الیاء یعنی دعوی ان سخن گوی را حمل بر محال
کنند **ادب** ریشی اندرون جامه داشتم و حضرت شیخ
رضی الله عنه هر روز بپرسیدی که چونست و نگفتی که کجاست دانستم که از ان
احتراز میکند که ذکر هر عضوی روا نباشد و خردمندان گفته اند
هرکه سخن نسنجد من سنجیدن بمعنی وزن کردن یعنی ان کل
شخص لا یزن کلامه بمیزان التامل از جوابش برنجد **قطعه** تا نیک
ندانی که سخن عین صوابست **ش** باید که بگفتن دهن از هم ای من الاهتمام
نگشایی **ش** بیاء الخطاب ای ینبغی ان لا تفتح فاک للمتکلم **ش** گر راست
سخن گویی و در بند بمانی به ای بهتر است زانکه دروغت تباء الخطاب
وهد از بند رهایی پرو علیه ان هذا بحسب ظاهره ینافض ما سبق
فی صدر الکتاب من قوله دروغ مصلحت امیز به از راست فتنه
انگیز فتامل فی وجه التلفیق بینهما **نثر** دروغ گفتن و بضربت
لازب فی مختار الصحاح اللازب الثابت یقال صار کذا
ضربة لازب ولازم لغة فیه لکن الاول افصح ماند بفتح النون مضارع
من ماندن قوله دروغ گفتن مبتدا و ماند خبره و قوله بضربت
متعلق بماند یعنی ان الکذب یشابه بالضرب القوی اثابت
جراحت که اگر نیز جراحت درست شود نشان بماند بفتح النون
مضارع من ماندن یعنی ان مضرة الکذب واثره یبقی

لازب

۲ سیرون

دایما چون ای مثل برادران یوسف علیه السلام بدروغی موسوم
شدند بر راست گفتن ایشان نیز اعتماد نماند بسکون النون
انه فی ماض من ماندن قال الله تعالی بل سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل
هذا ما قاله یعقوب النبی علیه السلام لابنائه الا انه ما قال الله تعالی
حکایة عن اکبر اخوة یوسف علیه السلام ارجعوا الی ابیکم فقولوا
یا ابانا ان ابنک سرق وما شهدنا الا بما علمنا وما کنا للغیب حافظین
واسئل القریة التی کنا فیها والعیر التی اقبلنا فیها وانا لصادقون قال بل
سولت لکم انفسکم امرا فصبر جمیل عسی الله ان یاتینی بهم جمیعا انه هو
العلیم الحکیم قوله تعالی بل سولت ای فلما رجعوا الی ابیهم وقالوا له ما قال لهم اخوهم
قال بل سولت لکم انفسکم ای سهلت وهونت انفسکم فی اعینکم امرا
اردتموه والا فما ادری الملک ان السارق یوخذ برقته لولا فتوا
کم وتعلیمکم **قطعه** کسی را که عادت بود راستی **ش** خطا گر کند
درگذارند از و **ش** وگر نامور یعنی مشهور شد بناراستی **ش** وگر راست
باور ندارند ای با الیاء الموحدة وفتح الواو بمعنی التصدیق کلام تداره
ازو ای لا یصدقونه اصلا **قطعه** دروغی بیاء الوحده بگیرد حاضر
دلان بر انکس که پیوسته گفته است **ش** دیگر مشتهر شد بناراستی
اگر راست گوید گویند خطاست **مطایبه** اجل کاینات باتفاق
آدمیست و اذل موجودات سگ ای الکلب و باتفاق خردمندان
مقرر است که سگ حق شناس وصف ترکیبی به که ادمی ناسپاس

۲ راست ۲

۳ افضل ۳

سپاس بکسر السین المهملة والباء الفارسی بمعنی الشکر والمنة
قطعه سگی را لقمه هرگز فراموش نگردد ای لا یصیر اللقمة منسیة
عنده گر زنی صد نوبتش سنگ یعنی اگر صد نوبت ان سنگ
را زنی سنگ و گر عمری نوازی سفله را بکسر الهمزه بعد اللام یعنی
لو تملقت نحلا فی زمان کثیر بعد فی الغرق عمرا بکسر بفتح الباء المهملة
تندی ای بادنی محالفه و تا ذ متک اید با تو در جنگ **لطیفه** از نفس
پرورد بسکون الفاء والسین وصف ترکیبی هنروری بمعنی
هنرمندی نیاید و بی هنر سروری بالیاء المصدری فیهما را نشاید **بیت**
مکن رحم بر گاو بالکاف الفارسی بسیار خوار که بسیار خسبت
بسیار خوار قوله بسیار خسب بسکون الباء وصف ترکیبی
من خسیدن وکذا بسیار خوار من خوردن **بیت** چو گاو ای مثل
البقر ار همی باید یعنی اگر همی باید ترا قوله فربهی بیاء المصدری
مفعول باید چو خر ای مثل الحمار تن بجور کسان جمع کس در دهی بیاء
الخطاب ای فقد کنت وصفت بذلک فی موضع جوارا لاعتبار وتحمل
المشتاق منهم فان السمن لا یکون الا بکثرة العلف ولا یحصل ذلک
الا بتحمل الجور والاذی من الناس کما لا یخفی فقوله تن مفعول متقدم
لدهی و در صله زیدت بتحسین اللفظ واستقامة الوزن و
قد یقال قوله دهی امر من دادن بیاء الاشباع یعنی در خود
دیگران ده تنت را یعنی بذل کن همچو حمار قال و هذا مثل

قوله بدریا در منافع بی شمارست وفیه نظر لفظا ومعنی کما لا یخفی علی الذوق السلیم **تربیت** در انجیل آمده است که ای فرزند آدم اگر توانگری وقسمت از من بمال مشغول شوی واگر درویش گشتی ای کنم تراتنگ دل نشینی پس حلاوت ذکر من کجا یابی مشتق من یافتن والیاء للخطاب زیا بعبادت من کی شتابی یعنی متی تسعی **قطعه** که اندر نعمتی مغرور وغافل گهی از تنگدستی خسته وریش بالامالة الاولی یعنی دل ریش ومجروح در سرا وضرا بالفتح والسکون فیهما ای فی حالتی السرور والغم حالت بتاء الخطاب ای حال تو ایست ندانم کی بالفتح والسکون الحق جل جلاله پردازی از خویش ای الی منظر مع الحق سبحانه وتفرغ عن هواک واحوال نفسک **عبرت** ارادت بیچون بالجیم الفارسی ای بلا کیف وهو الله تعالی یکی را از تخت شاهی فرو آرد اشارة الی ابراهیم بن ادهم رحمه قوله ودیگری را در شکم ماهی نکه دارد اشارة الی یونس النبی علیه السلام کما صرح بقوله **بیت** وقتیست خوشش آنکه بود ذکر تو مونس ور خود بود اندر شکم حوت چو یونس **حکمت** اگر تیغ قهر برکشد یعنی حق سبحانه والکل نبی وولی سر درکشند واگر غمزه لطف بجنباند قوله بدان راجع به متعلق بقوله جنبانند وقوله بیگانگان در رسانند جزاء الشرط **قطعه** گر بمحشر خطاب قهر کند یعنی حق سبحانه وتعالی انبیاء را چه جای معذرتست المعذرة علی وزن مغفرة بالفارسیة عذر

او رون پرده از روی لطف گو بردار ای قل برفع الحجاب هکذا قیل وقال فی الصحاح الفارسی معلوم ان الغایب من کردن مثلا بکند علی لفظ المضارع بعینه ویفرق بینهما بالقرائن وقیل زاد بین الدال والنون والالف نحو کنا وهو غیر مستعمل الانادرا وقد یجئ بزیادة لفظ گو علی اول امر الحاضر او آخره نحو بکن گو فقیل الضو قبل ما لعط منه ان قوله گو بردار لتصحیح هذا البیت ولعل التحقیق ان الصیغه امر الحاضر ولفظه گو من قبیل الصلات الزایدة لتحسین اللفظ فکانه قال متضرعا تذلل اظهر اللطف والاحسان وارفع الحجاب عنه یا رب کانبیا را امید مغفرتست **دعط** هر که بتادیب دنیا راه صواب نگیرد بتعذیب عقبی گرفتار آید قال الله سبحانه ولنذیقنهم من العذاب الادنی دون العذاب الاکبر الایة العذاب الادنی هو عذاب الدنیا من القتل والاسیر وغیر ذلک وعن مجاهد هو عذاب القبر والعذاب الاکبر هو عذاب الاخرة ای لنذیقنهم عذاب الدنیا قبل ان یصلوا الی الاخرة ثم قال لعلهم یرجعون ای لعل من بقی منهم یتوبون عن الکفر **بیت** پندست خطاب مهتران وانگه بند بالباء العربی یعنی خطاب مهتران بر کهتران پندست ونصیحت اولا وانگه بند یعنی بعد ازان بندست چون پند ونصیحت ندهند ونشنوی وانگه بند وقید نهند بر دست وپایت **عبرت** نیک بختان بحکایات وامثال پیشینان جمع پیشین وهو المتاخر والنون المتوسطة بین الیائین مکسورة فیهما

بحال الهیه نعوذ واقعه ایشان اشارة الی نیکبختان مثل پیشینین زنند **قطعه** نرود ای لا یذهب مرغ سوی دانه قوله فراز قید فراز ودیعنی نزود فراز وارادوه الطیران ای لا یطیر متوجها نحو ما چون دگر مرغ بیند اندر بند بالباء العربی پند بالفارسی یعنی نصیحت گیر از مصایب دگران جمع مصیبة تا نگیرند دیگران قد مران ودیگر یجوز فیه حذف الیاء وعدم اثباته ز تو پند **حکمت** انزاکه گوش گوش ارادت گران آفریده است گران بکسر الکاف الفارسی بمعنی ثقل واراد به صمم القلب چون کنند که بشنود ای کیف یقبل حتی یسمع الله وکلام رسول الله صلی الله علیه وسلم وانزا که کمند سعادت کشیده اند چون کند که نرود **قطعه** شب تاریک ای لیلة المظلمة دوستان خدای می تابد بصفة الاتباع ویل کل واحد للوزن وهو مشتق من تافتن بمعنی لمعان کردن چو روز رخشنده وفی بعض النسخ وروز رخشنده عطفا علی قوله شب تاریک یعنی وفی النهار مضی الیهم نور ولمعان کما فی اللیلة المظلمة وین سعادت بزور بازو نیست تا نبخشد خدای بخشنده **دیگر** از تو بکه نالم النیله وکسر الکاف العربی نالم ای الی اتی حاکم اشتکی منک وعلی ای نتخصن اعرض حالی که دگر داور یعنی قاضی وحاکم نیست از حکم تو تسح حکم بالا تر نیست انزاکه تو رهبری کنی گم نشود بضم الکاف الفارسی نشود وانزاکه توگم کنی کسی رهبر ومرشد نیست وهذا البیت تلمیح الی قوله تعالی من یهدی الله فلا مضل له ومن یضلل فلا هادی

الایه **عبرت** گدای نیک انجام بفتح الهمزة بمعنی العاقبة به از پادشاهان بد فرجام هو مثل انجام لفظا ومعنی **بیت** غمی کز پیش شادمانی والشین ضمیر الکلیت ای فی عقبه شادمانی بری به ای بهتر است از شادی بکسر الیاء المصدری للوزن کز پیش بفتحتین غم خوری **لطیفه** زمین را از آسمان نثار است النثار بکسر النون اسم لما ینثر ویهدی من التحف بالترکی ساجو والمراد به هنا المطر المنبت المروی وآسمان را از زمین غبار رست کل اناء یترشح بما فیه الاناء بالکسر الظرف یقال رشح الاناء یرشح رشحا وترشح خرج مافیه قلیلا قلیلا من المسام ومنه الترشح للعرق لانه یخرج من البدن شیئا فشیئا کما یترشح الماء فی الاناء المتخلخل الاجزاء وفی الحدیث فی وصف اهل الجنة رشحهم المسک صدق رسول الله صلی الله علیه وسلم **بیت** گرت یعنی ترا خوی واخلاق من آمد نا سزاوار تو خوی نیک خویش از دست مگذار **تا دیب** حق جل وعلا می بیند ومی پوشد وهمسایه نمی بیند ومی خروشد قال فی البحر خروشیدن معناه بالترکی کورلمک وکی بمعنی حمله کردن ایضا اهی **بیت** نعوذ بالله اگر خلق قوله غیب دان وصف ترکیبی من دانستن بودی کسی بحال خود ای بسبب حال نفسه از دست کسی نیاسودی **مطایبه** زر از معدن بکسر الدال بکان بالکاف العربی لفظ فارسی مرادف بمعدن وانما قال بکان تفننا وحذرا عن التکرار کندن بدر آید واز دست بخیل بجان

بخنان

~~پند ونصیحت کنند~~ … (slanted marginal note, partly legible) … پیشینان … وهو المتاخر والنون … المتوسطة بین الیائین مکسورة

قطعه

المتخلخل

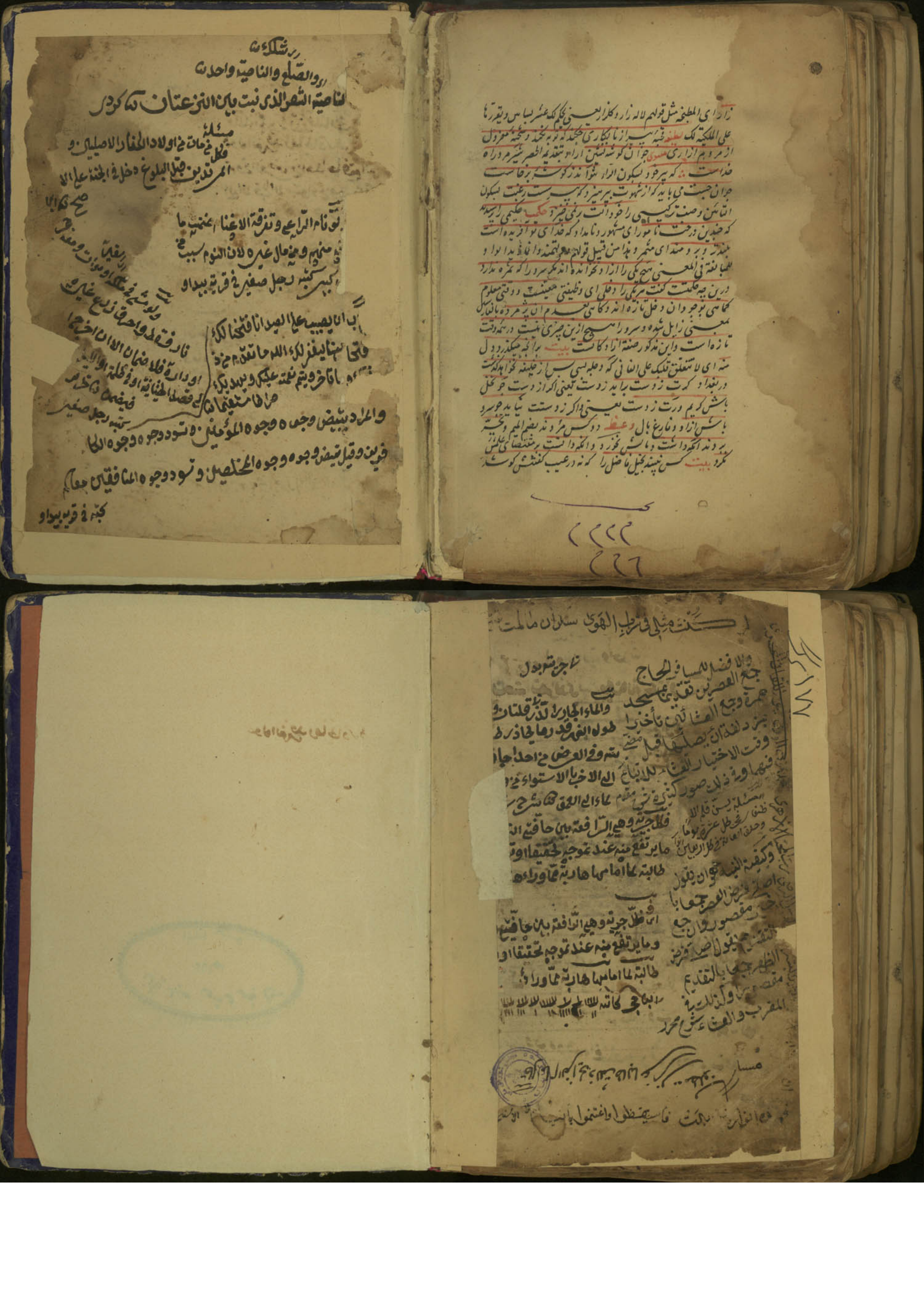
کندن بر نیاید **قطعه** دونان جمع دون یعنی ناکسان بخورند وگوش
دارند گویند امید به ای بهتر که خورده روزی ای فی یوم الایام
بینی بکام بالکاف العربی وسکون المیم یعنی بمراد بینی
دشمن را بکام فی موقع الحال ودشمن مفعول بینی وقوله زر مانده
فی موضع المفعول الثانی لبینی قوله وخاکسار مرده الواو عاطفة ومرده
معطوف علی قوله زر مانده وقوله خاکسار حال مقدم من الضمیر المستتر
فی مرده الراجع الی دشمن والمعنی روزی بینی دشمن را زر مانده
ومرده حال کونه خاکسار الواو هذا وقد یکسر میم کام مضافا الی دشمن علی معنی
روزی بینی بمراد دشمنش که زرش مانده بود از نان وتنش بخاک آلوده
مرده شده والشینات المقدرة راجعة الی دونان **ادب** هر که زیر
دستان بفتحتی الزاء المعجمة والیاء الموحدة بمعنی الذوق گرفتار آید
قوله زیردستان جمع زیر دست وهو من قبیل الوصف الترکیبی
مثنوی نه هر بازو بمعنی عضد که در وی قوتی است بمردی عاجزان
را بشکند بفتح النون دست ضعیفان مکن بر دل گزندی بیاء الوحدة
یعنی بر دل ضعیفان هیچ ایذاء ومضرت مکن که در مانی بیاء
الخطاب من ماندن جواب الامر یعنی ان فعلت کنت
مبتلی بجور بفتح الجیم زورمندی زورمند بضم الزاء المعجمة وسکون
الزاء المهملة وصف ترکیبی بمعنی القوی والیاء للوحدة **حکمت**
عاقل چون خلاف درمیان آید بجهد بکسر الباء العصلة وفتحی الجیم والهاء

ای لاینبت من الیمین ولا یتوقف فی ذلک المکان وچون صلح بیند
لنگر بالکاف الفارسی بنهد ای سلامت درکنار است وآنجا
حلاوت درمیان **حکمت** مقامر را ای لمن یلعب بالنرد مقامرای
علی سبیل القمار سه وشش می باید ولیکن سه ویک می آید **بیت**
هزار بار بمعنی الف مرة چراگاه خوشتر از میدان ای در حق اسب
ولیکن اسب ندارد بدست خویش عنان **تضرع** درویشی بیاء
الوحده در مناجات می گفت یارب بر بدان رحمت کن که بر نیکان
خود رحمت کرده که ایشان را نیک آفریده **حکمت** اول کسی که علم
بر جامه وانگشترین در دست نهاد جمشید بود گفتندش چرا همه
زینت وآرایش را بچپ دادی وفضیلت بسکون التاء مبتدا او د
قوله راست راست خبره والجملة حالیة یعنی والحال ان الفضیلة
لطرف الیمین دون الشمال واصله راست است بالالفین ثم حذف
الف است فی الخط واللفظ لما عرفت ان الف است واجب
لفظا وخطا اذا اتصل بکلمة ساکنة الاخر فقوله راست فی الاول کلمة
واحدة بمعنی جانب الیمین المقابل بالیسار وفی الثانی وفی الثالث
مرکب من رو است الرابطتین گفت راست زینت راستی
تمام است ای یکفیه **حکمت** فریدون گفت نقشبندان چین را
که پیرامون وهو لغة فی پیرامن وکلاهما بالباء الفارسی بمعنی حوالی
الشیء واطرافه بالفارسیه گرداگرد فی بحر الغرائب خرگاهش

قال فیه خرگاه وخرگه بکسر الخاء المعجمة والکاف الفارسی فیهما بالترکی اوتاغ
بدوزند من دوختن وقد عرفت غیر مرة ان الخاء تقلب زاء فی
المستقبلات بدان جمع قدم للحصر را نیک دار ای مردم هشیار بفتح
الهاء بمعنی عاقل **ت** که نیکان خود بزرگ نیک روزند یعنی نیک
روزانند بزرگان **حکمت** بزرگی را گفتند با چندین فضیلت که
دست راست دارد خاتم چرا در دست چپ می کنند گفت
ندانی که همیشه اهل فضل محروم باشند **بیت** انکه حظ بالحاء المهملة
والظاء المعجمة المشددة النصیب والجدا فرید روزی بمعنی رزق
وبخت بالباء الموحدة قبل الخاء بمعنی دولت یا فضیلت همی دهد
یا بخت **خطابیه** نصیحت پادشاهان مصدر مضاف الی مفعوله
گفتم مسلم کسی را است که بیم ای خوف سر ندارد وبا امید زر **مثنوی**
موحد اسم مفعول من التوحید چه در پای ریزی بیاء الخطاب من ریختن
زرش چه شمشیر هندی که منهور نهی بحدت نهی بکسر تیغ ویاء الخطاب
بر سرش یعنی چه که در پایش شمشیر نهی ای هما متساویان عنده و
لا مبالات له من السیف اصلا ولا قدر عنده للمال قطعا امید وهراس
بکسر الهاء وفتح السین المهملة وسکون الشین المعجمة الراجعة الی الموحد وفی
البحر هراس بکسر الهاء فی المشهور اسم مصدر بمعنی الخوف اسماء مصدر و
هراسیدن بفتح الهاء بمعنی ترسیدن انتهی کلامه یعنی امید وخوفش
باشد زکس وبر هیئت بحذف الف این للوزن بنیاد توحید بس

قطعه پادشه از بهر دفع ستمکارانست وشحنه قاضی برای خونخواران
وقاضی مصلحت جوی وصف ترکیبی مضاف الی قوله طراران
جمع طرار فی مختار الصحاح الطر الشق والقطع ومنه الطرار ای العیار السارق
حیث سمی به لقطع الثوب وشقه عند سرقة الدراهم والدنانیر قوله
قاضی مبتدا وما بعده خبره والرابطة محذوفة ای مصلحت جوی طرارانست
هرگز دو خصم پیش قاضی راضی نروند **قطعه** چو حق ای الحقوق
الشرعیة مثل بدل الاجارة وثمن المبیع ونحوهما من الدیون یعنی
چون معاینه ای علی سبیل المعاینة والیقین دانی که حق غیر را می باید داد
بلطف به یعنی بلطف دادن بهتر است که بجنگ آوری ودلتنگی عطف
علی جنگ ای وبدل تنگی آوری بیاء الخطاب فی آوری وقد یقال معناه
بلطف به که بجنگ آوری وادی وبدل تنگی وادی بالیاء من المصدرین
الداخلتین علی الوصفین الترکیبیین فیهما خراج اگر نگذارد کسی بطیبت
نفس فی الصحاح طاب یطیب طیبة بکسر الطاء وطیبا بالفتح التاء بقهر ازو
بستانند مرد سرهنگ یعنی مردان سرهنگان وانما افرده للشعر
مطایبه همه کس را دندان بترشی کند بضم الکاف العربی الکیل العام
من السیف والسکین ای الکیل منهما ثم اطلق علی غیره کذا لطبائع والاکل
علی سبیل الاستعارة کذا فی بحر الغرائب گردد وقاضی را دندان
بشیرینی کند گردد **بیت** قاضی که برشوت بخورد پنج خیار ثابت
کند یعنی ان قاضی از بهر توده بسکون الهاء بمعنی العشرة قوله خربزه

بضم الخاء م

زاد ای المطبخه مثل قولهم لاله زار و کلزار یعنی بکلم لک عشر لباس و یقرر ما
علی الملکیة لک بیطو قحبه پیر از نابکاری چکند که توبه نکند و شحنه معزول
از مردم آزاری مصرع جوان گوشه نشین اراد بتقدیم الظهر شیر مرد راه
خداست که پیر خود بسکون الراء نتواند ز گوشه بر خاست
جوان جست می باید که از شهوت بپرهیزد که پیر سست رغبت بسکون
التائین وصف ترکیبی را خود آلت رنمی خیزد حکیم حکیمی را پرسیدند
که چندین درخت نامور ای مشهور که خدای تو آفریده است
بلندتر و بر و مند ای مثمر و هذا من قبیل قولهم همتمند و اما زیدا برا و
للمبالغة فی المعنی هیچ یکی را آزاد نخوانده اند مگر سرو را که ثمره ندارد
درین چه حکمت گفت هر یکی را دخلی ای وظیفتی معینست و وقتی معلوم
که گاهی بوجود آن دخل تازه اند و گاهی بعدم آن پژمرده بالفارسیه
یعنی زایل شده و سرو را هیچ ازین چیزی نیست در همه وقت
تازه است و این مذکور صفة آزادگانست بیت بر آنچه میگذرد دل
منه ای لا تتعلق قلبک علی الفانی که دجله بسی پس از خلیفه بخواهد گذشت
در بغداد گرت ز دست بر آید ز دست یعنی اگر از دست تو نخل
باش کریم ورت ز دست یعنی و اگر ز دستت نیاید چو سرو
باش آزاد و فارغ بال وعظ دو کس مردند بضم المیم و تحسر
بردند آنکه داشت و نخورد و آنکه دانست بر مقتضای علمش
نکرد بیت کس نبیند بخیل فاضل را که نه در عیب گفتنش کوشد

تمت

٢٢٢٢

٢٢٦

